

Személyjelölés és grammatika

Szerkesztők:

Laczkó Krisztina, Tátrai Szilárd
és Tolcsvai Nagy Gábor

DiAGram Könyvek 9.

Sorozatszerkesztők:

Laczkó Krisztina, Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor

DiAGram Könyvek 9.

Személyjelölés és grammatika

Szerkesztette Laczkó Krisztina, Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor

A kötet lektorai: Gugán Katalin, Horváth Péter, Kugler Nóra, Kuna Ágnes, Ladányi Mária, Palágyi László, Tátrai Szilárd, Tolcsvai Nagy Gábor

A kötet az NKFIH 129040, *A magyar nyelv igei konstrukciói. Használatalapú konstrukciós nyelvtani kutatás* keretében készült. A szerzők és a szerkesztők köszönetet mondanak az NKFIH-nak a pályázati támogatásért és az Eötvös Kiadónak gondos munkájukért.

© Szerzők, 2024

© Szerkesztők, 2024

ISBN 978-963-489-731-6

ISBN 978-963-489-732-3 (pdf)

ISSN 2732-2815

Felelős kiadó: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
dékánja

Projektvezető: Csanádi-Egresi Nóra

Tördelőszerkesztő: Balogh Katalin

Borítótervező: Balogh Katalin

Nyomdai kivitelezés: Multiszolg Bt.

Tartalomjegyzék

Előszó 7

1. Személyjelölés és igei konstrukció..... 11

Palágyi László: *Megcsípte a darázs, elvitte a mentő*. A magyar generikus ágensű konstrukció korpuszalapú vizsgálata 13

Kugler Nóra: Eltolódás az igei személyparadigma gyakorisági viszonyaiban..... 45

Szabó Dorina Szabina: A kontextus szerepe tárggyal egyező tárgyatlan ígés konstrukciók személyjelölésében 71

Bajzát Tímea Borbála – Indig Balázs: Személyjelölési mintázatok feltárása mozaik n-gram alapon három segédige + főnévi igenévi típus konstrukcióiban..... 85

2. Személyjelölés és diskurzus..... 121

Imrényi András: „Rám is rám fér, rajtam is rajtam van”. A kettős névmási személyjelölést tartalmazó mondatok elemzéséről 123

Laczkó Krisztina: A többes szám első személy attitűdjelölő használata 137

Ballagó Júlia: A perszonalizáció diszkurzív mintázatainak szerepe az online receptek és könyvértékelések műfajiségének kialakításában 167

Varga Mónika: „Igen akarom, hogy odaérkezett” – Pragmatikai markerek korpuszalapú elemzése a funkció és a regiszterek tükrében..... 207

Agnieszka Veres-Guáspiel: A célzás típusai és társadalmi kontextusai lengyel és magyar direktívumokban..... 243

Előszó

Ahogy címe is jelzi, a DiAGram Könyvek 9. kötete szorosan kapcsolódik a könyvsorozat korábbi, 7. kötetéhez, a *Személyjelölés és poétikához*. A két kötetnek ugyanis közös szakmai előzménye volt: az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában című konferenciasorozatának kilencedik alkalma, a *Személyjelölés, korpusz, poétika* című konferencia, amely 2022. november 9–10-én zajlott, az ELTE DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Központ társszervezésével. A konferenciának, amely a személyjelölő konstrukciók elméletileg, módszertanilag, illetőleg empirikusan megalapozott leírását a magyar nyelvre összpontosítva kezdeményezte, kettős célja volt. Egyfelől a lírai diskurzusok személyjelölő konstrukcióira fókuszált, azt a kérdést tematizálva, hogy a személyjelölés hogyan járul hozzá a lírai diskurzusok poétikusságához. E köré a kérdés köré szerveződött a *Személyjelölés és poétika* című kötet tizenkilenc lektorált tanulmánya. Másfelől azonban a konferencia a személyjelölő mintázatok szisztematikus vizsgálatának megalapozása érdekében a személyjelölő konstrukciók általánosabb grammatikai feltérképezését is fontosnak tartotta, történjen az akár a morfológia, akár a szintaxis, akár a szemantika, akár a pragmatika felől. A *Személyjelölés és grammatika* című kötet kilenc lektorált tanulmánya ehhez a feltérképezéshez járul hozzá a maga tágan értett grammatikai szempontjaival.

A kötet tanulmányai személyjelölés alatt azokat a különböző nyelvi műveleteket értelmezik, amelyek a diskurzus résztvevői által megértett világbeli jelenetek szereplőinek a referenciális azonosítását teszik lehetővé. Fontos kiemelni, hogy ezek a műveletek eltérő összetettségű és konvencionáltságú szerkezetekkel szimbolizálódnak a magyarban. A személyjelölő konstrukciók a szereplők grammatikai jelölésétől (igei személyragozás, birtokos személyjelezés) a névmási vagy főnévi megnevezéseken át a metonimikus és megszemélyesítő kifejezésekig terjednek. A szerkezeti variabilitáson túl azonban az is lényegi belátásként jelenik meg a kötetben, hogy a jelenetbeli szereplők megnevezése nem abszolút, hanem mindig a beszélőkhöz és a megértett beszédhelyzethez episztemikusan lehorgonyozva történik meg. A kötet tanulmányai a maguk specifikus problémafelvetéseivel két sűrűsödési pont

köré szerveződnek, amelyet a kötet felépítése is leképez. Amíg a *Személyjelölés és igei konstrukció* című rész tanulmányai a személyjelölő konstrukciók grammatikai jellemzését igei szerkezetek használatalapú vizsgálatához kötik, addig a *Személyjelölés a diskurzusban* című rész tanulmányai, amelyeknek a fókuszában már nem vagy nem csak az igei személyjelölés áll, határozott pragmatikai szempontokat is érvényre juttatnak a vizsgálataikban.

A *Személyjelölés és igei konstrukció* című rész első tanulmányában PALÁGYI LÁSZLÓ egy konstrukciós séma megvalósulásaiként közelíti meg azokat a szerkezeteket, amelyekben a határozott névelővel álló ágens generikus értelmű és számasság tekintetében meghatározatlan (például *megcsípte a darázs, elvitte a mentő*). A korpuszalapú vizsgálat célja a konstrukcióra jellemző tudástartalmak, lexikai elemek és megvalósulások feltérképezése. KUGLER NÓRA esettanulmánya azt a megfigyelést dokumentálja korpuszadatok segítségével, hogy bizonyos érzékelést (*lát, hall, illetve tapint*), illetve komplex mentális folyamatot (*kétell, kételkedik, illetve gyanakszik ~ gyanakodik, vitat*) jelölő igék esetében elmozdulást találunk a személyjelölésnek az alapértelmezésre reflektáló gyakorisági viszonyaihoz képest, és nem a harmadik, hanem az első vagy második személy esetében jelentkeznek kiugró gyakorisági értékek. SZABÓ DORINA pedig annak feltárására tesz kísérletet, hogy milyen szerepet játszik a kontextus a tárgyjal egyező tárgyatlan igés konstrukciók személyjelölésében (például *igyekezlek meggyőzni téged vagy jöttelek keresni*). Ennek keretében kiemelt tényezőként írja le a diskurzuspártner sajátosságait, annak feltűnőségét, kiemelkedését, és ezzel összefüggésben rámutat arra is, hogy a tranzitivitás és a kontextus szempontja hogyan kapcsolódik össze. E rész végén BAJZÁT TÍMEA BORBÁLA és INDIG BALÁZS esettanulmánya szerepel, amely félautomatikus, számítógépes nyelvészeti módszerrel azonosítja három segédige + főnévi igenév (*akar + -NI; tud + -NI és mer + -NI*) sematikus szerkezet személyjelölési mintázatait. A vizsgálat egyfelől a választott három segédige prominens személyjelölési mintázatait kívánja feltárni, másfelől arra is választ kíván adni, hogy a segédigetípusok szemantikai profilja és a tipikus környezeteik emergens relációja miképpen határozza meg ezen mintázatok paradigmatis eltolódását.

A *Személyjelölés a diskurzusban* című részben elsőként IMRÉNYI ANDRÁS tanulmánya szerepel, amely a *rám is rám fér, rajtam is rajtam van* típusú, kettős névmási személyjelölést tartalmazó szerkezetek elemzését célozza meg a magyar mondat viszonyhálózati modelljének keretében. A vizsgálat abból a kérdésből indul ki, hogy szerkezetben az igekötő és/vagy személyes névmás-e az igével szorosabb egységet képező nyelvi elem, és hogy ezzel

összefüggésben milyen javaslat tehető az érintett mondatok elemzésére. LACZKÓ KRISZTINA határozott pragmatikai szempontokat érvényesítő tanulmánya a többszám első személyű konstrukciók deiktikus attitűdjelölő szerepét vizsgálja egy internet közvetítette diskurzustípusban, a sportcsapatok Facebook-oldalainak szurkolói kommentjeiben, amelyekben a többszám első személyű formák virtuális használata a szurkolói diskurzusok műfajspecifikus jellegzetességeként azonosítható. BALLAGÓ JÚLIA tanulmánya ugyancsak interneten megvalósuló műfajokra, az online recept és az online könyvértékelés műfajára fókuszálva empirikus (szoftveres kvalitatív) vizsgálatot végez arra kérdésre keresve a választ, hogy a specifikus műfaji karakter kialakításában milyen szerepet játszanak perszonalizáció diszkurzív mintázatai, vagyis a konstruálás személyessége és/vagy személytelensége. VARGA MÓNIKA történeti pragmatikai szempontokat érvényesítő tanulmánya az *(igen) akarom*, valamint az *igyól ~ együld ~ együtt* középmagyar kori használatait tárgyalja. A vizsgálat rámutat ezen pragmatikai markerek attitűdjelölő funkciójának alakulására és ezzel kapcsolatban arra is, ahogyan a megnyilatkozási személyesség mellett előtérbe kerül a befogadóhoz fordulás. AGNIESZKA VERES-GUŚPIEL tanulmánya – a személyjelölést tágabb kontextustusba helyezve – a célzás típusait és társadalmi kontextusát mutatja be az illokúciós metonímiát alkalmazó direktívumokban. Empirikus vizsgálata rámutat arra, hogy a nagyobb társas távolság esetén a célzások a kérés forogatókönyvében belül inkább az objektív feltételekre, általános szabályokra és preferenciákra vonatkoznak, közeli viszony esetén viszont inkább a közös háttérismeretekre alapoznak.

A szerkesztők köszönetüket fejezik ki a kötet szerzőinek és lektorainak a szakmai együttműködésükért, az Eötvös Kiadó munkatársainak a gondos munkájukért, és egyúttal jelzik, hogy a kötet az NKFIH K 129040 számú, „A magyar nyelv igei konstrukciói. Használatalapú konstrukciós nyelvtani kutatás” című pályázatának a támogatásával jelent meg.

A szerkesztők

1.
**Személyjelölés és igei
konstrukció**

PALÁGYI LÁSZLÓ

Megcsípte a darázs, elvitte a mentő.
A magyar generikus ágensű konstrukció korpuszalapú vizsgálata¹

Kivonat

A tanulmány egy konstrukciós séma megvalósulásaiaként közelíti meg azokat a szerkezeteket, amelyekben a határozott névelővel álló ágens generikus értelmű és számosság tekintetében meghatározatlan (a formális leírásokban alulspecifikált). A korpuszalapú vizsgálat célja a konstrukcióra jellemző tudástartalmak, lexikai elemek és megvalósulások feltérképezése. Ennek módszere a konstrukció feltételezett formai jellemzőire való szűrés után 1000 példányra történő véletlen mintavétel, amelyből a releváns adatok kézilleg kiválogathatók, és a minta gyakori főneveiből és igéiből kiindulva kollokációelemzés végezhető további releváns adatok kinyerése érdekében. A generikus értelmű ágensek ontológiai csoportjai a következők (fontossági sorrendben): (EMBERI) ÁLLAPOT/ANYAG, TERMÉSZETI JELENSÉG/ANYAG, ARTEFAKTUM, ÁLLAT, NÖVÉNY, ABSZTRAKTUM, EMBER. A kollokációelemzések alapján a korpuszban tipikusnak tételezett megvalósulások a vára-kozásoknak megfelelően felmutatják a konstrukció morfológiai és szórendi tulajdonságait: a kollokált főnév kontextusában az igekötős ige leggyakoribb szóalakja jellemzően V.PST.3SG.DEF szerkezetű, az alanyi szerepű határozott névelős főnév pedig tipikusan követi a kollokált igét. A konstrukcióban a dologhoz/személyhez kötés a tárgyesettel jelölt páciensnél történik meg, az ige után álló, alaki jegy nélküli (default) szereplő erős agonista entitás, de

¹ A kutatást az NKFIH K 129040 számú pályázata (*A magyar nyelv igei konstrukciói. Használatalapú konstrukciós nyelvtani kutatás*) támogatta. Ezúton mondok köszönetet Ladányi Máriának megjegyzéseiért és javaslataiért.

nem tipikus ágens, nincs lehorgonyozva. Az alany és az ige kanonikus folyamattípusra irányítja a figyelmet, a háttérismeretek jelentős mértékű contextualizációját kívánja meg, és jellemzően negatív irányú állapotváltozást jelöl. Az eseménytípusok megjelenítése gyakran metaforizációval és/vagy metonimikus figyelemáthelyezéssel megy végbe. A konstrukcióval asszociálódó különböző tudástartalmak és eseménytípusok a jelentéskiterjesztések mentén össze is kapcsolódnak.

Kulcsszók: konstrukció, lehorgonyzás, igekötő, ige, alany, névelő

1. Bevezetés

A határozott névelőt követő határozott főnévnek vagy főnévi szerkezetnek a magyarban lehet specifikus és nem specifikus, egyedi és generikus olvasata is (Kiefer 2007: 147–152). Előbbi esetben a főnév egy vagy több dologpéldányt jelöl egy kategórián belül, a beszélő és a hallgató számára a megnevezett dologból azonosítható példány válik (Tolcsvai Nagy 2017: 390), erre példa (1a) mondat elsődleges szereplője. Utóbbi esetben a határozott névelő nem példányra, hanem típusra vonatkozik, erre példa az (1b) mondat elsődleges szereplője. A nem specifikus olvasatú főnév a magyarban jellemzően úgynevezett generikus állításokhoz (generic statement, generics) is hozzájárulhat: *A kutya nem lakásba való.* A generikus állítás nem korlátozódik előfordulásokra, érvényessége maximális hatókörű, a világ esszenciális természetét próbálja megragadni (Goldsmith–Woisetschlaeger 1982; Langacker 1997), így a generikus állítás szereplője sem számossággal, sem időbeliséggel nem jellemezhető.

- (1a) Az eset még csütörtökön történt: **a kutya** kiszökött a nyitva felejtett kapun.²
- (1b) Szinte végeláthatatlan a vita a kutyatartók között, hogy **a kutya** mennyire való lakásba.³

A számosság tekintetében semleges (numerus absolutus/indefinitus) főnevek azonban nem csupán a generikus állításokban figyelhetők meg a magyarban,

² Forrás: Magyar Nemzeti Szövegtár (Oravecz et al. 2014) #479311231

³ Forrás: Magyar Nemzeti Szövegtár (Oravecz et al. 2014) #555571492

hanem a (2a)-hoz és a (2b)-hez hasonló kifejezésekben is (Honti 1995; H. Varga 2012). Ezek a mondatok állapotváltozást elszenvedő páciensei (*Vicuskát, a konyhakertet*) a beszélők számára azonosítható vonatkozású főnevek, az igealakok (*elfogta, lerágta*) időben le vannak horgonyozva, miközben az állapotváltozást okozó ágens (a *török, a nyúl*) valójában nincsenek személyhez/dologhoz kötve (lehorgonyozva), számosság tekintetében meghatározatlanok (singulare tantumok), a határozott névelő + főnév szerkezet esetükben kategóriát jelöl.

(2a) Vicuskát elfogta a török.

(2b) A konyhakertet lerágta a nyúl.⁴

Kognitív grammatikai szempontból (2a) és (2b) példamondatok azért problematikusak, mert az alany szemantikai motívuma, hogy rendszerint a figyelem előterében áll. Ha a mondat által leképezett jelenet több szereplőt is megjelenít, akkor az alany a figyelmi hierarchiában magasabb rendű trajektor (Langacker 1987; Tolcsvai Nagy 2017: 320–327). Imrényi (2017) azonban fölhívja a figyelmet arra, hogy a magyarban az alany nem feltétlenül elsődleges figura. A (3) mondatban például annak ellenére *Zénó* áll a figyelem előterében, hogy a *vonat* fejeződik ki alanyként. A *vonat* eszerint landmark, azaz másodlagos figura, amelyhez képest a trajektor előtérben áll.

(3) Zénót elütötte a vonat.⁵

Jelen tanulmány kiindulópontja, hogy a határozott névelővel álló főnevek számosságának meghatározatlansága és landmarkjellege is egy nagyobb szerkezetben érvényesülő sematikus jelentés felől értelmezhető. Elképzelésem szerint a (2) és (3) példákából kirajzolódó mintázat háttérben egy önálló sematikus jelentéssel rendelkező, tanult forma-jentés párként meghatározható konstrukciós séma (a továbbiakban a nemzetközi szakirodalomnak megfelelően „konstrukció”) áll (Goldberg 1995). A konstrukció részét képezi egy állapotváltozást kifejező igekötős ige (*elfogta, elütötte, lerágta*), egy generikus értelmű, az igével alanyi viszonyban lévő, anyesetű és határozott névelővel álló ágens (*a török, a vonat, a nyúl*) és egy lehorgonyzott, ezáltal pedig előtérben álló, az igével tárgyi viszonyban lévő, tárgyesetű főnévi

⁴ Forrás: H. Varga 2012: 349.

⁵ Forrás: Imrényi 2017: 689.

szóalak (*Vicuskát, a konyhakertet, Zénót*). A konstrukció formai sajátossága, hogy alapbeállítás szerint az igével alanyi viszonyban lévő ágens (a (2) és (3) példában látottakhoz hasonlóan) követi az igekötős igét, amely (ugyancsak alapbeállítás szerint) múlt idejű, határozott ragozású, egyes szám harmadik személyű paradigmaticus értéket képvisel, a vele tárgyi viszonyban lévő páciens pedig megelőzi az igét. Jelen tanulmány célja a korpuszalapú elemzés és adatgyűjtés az 1. ábrán vázolt általam tételezett konstrukció feltérképezéséhez.

Szemantikai oldal	PÁCIENS _{TR}	ÁLLAPOTVÁLTOZÁS	ÁGENS _{LM}
Formai oldal	N _{ACC}	PREV.V.PST.3SG.DEF	N _{SG,NOM}

1. ábra. A generikus ágensű konstrukció formai és szemantikai pólusa

Az adatgyűjtés szempontjából kiemelendő, hogy jelentős különbség van a konstrukciós jelentést előhívó lexikai-morfológiai mintázat elemeinek sematikusságában. A lehorgonyzott tárgyesetű főnév variábilisabb, míg az igekötős ige és a generikus főnév alkalmazási tartománya szűkebb. A kategóriajelölés a határozott névelővel valójában egy komplex eseménytípus kijelöléséhez járul hozzá (*elütötte a vonat, elfogta a török, vö. ?elütötte a bicikli, ?elfogta az orosz*), amely eseménytípus elemei sokkal inkább előhívhatók egységként, mint a konstruktumok (megvalósulások) más elemei (például *Zénót elütötte, Vicuskát elfogta* stb.). Ez egyrészt azt jelenti, hogy a konstrukció alacsonyabb sematikussági szintjein meghatározhatók bizonyos lexikai kapcsolódások ([...-t elütötte a vonat], [...-t elfogta a török] stb.), másfelől ezeken a szinteken a szinonim kapcsolódások is a konstrukciót képviselő igék és az ágens szerepű főnevek mentén alakulnak ([...-t elütötte a vonat] ~ [...-t elütötte az autó] ~ [...-t elgázolta az autó]). A konstrukció korpuszalapú feltárása során tehát elsősorban a generikus értelmű ágensekre és az igekötős igékre irányuló adatgyűjtés adekvát.

A tanulmány az alábbi kutatási kérdésekre keresi választ.

1. Jellemzően milyen lexikai csoportok, tudáskeretek, eseménytípusok jelennek meg a generikus ágensű mintázatban?
2. Melyek lehetnek a mintázat

- a) tipikus igéi, amelyek feltételezhetően asszociatív viszonyban vannak a konstrukcióval?
- b) tipikus alanyesetben lévő főnevei, amelyek feltételezhetően asszociatív viszonyban vannak a konstrukcióval?
- c) tipikus megvalósulásai, amelyek feltételezhetően asszociatív viszonyban vannak a konstrukcióval?

A második részben a fenti kutatási kérdések megválaszolására a tanulmányban alkalmazott módszereket mutatom be. A harmadik rész a kutatási kérdésekre kíván választ adni, vagyis a korpuszalapon kirajzolódó lexikai csoportokat, tudáskereteket és eseménytípusokat jellemzi, illetve a konstrukcióval feltételezhetően erős asszociatív viszonyban álló igéket és főneveket térképezi föl, ami elvezet a tipikus(nak tételezhető) megvalósulások feltérképezéséhez is. A tanulmány hipotézise, hogy a korpuszalapú kvalitatív elemzés során tipikus(nak tételezett) megvalósulások a konstrukció fentebb bemutatott, sajátos morfológiai és szórendi jellemzőivel rendelkeznek. A kutatási kérdésekre adható válaszok alapján várhatóan azzal kapcsolatban is megfogalmazhatunk bizonyos feltételezéseket, hogy a konstrukció szemantikailag milyen részletező jelentésű lexikai elemekkel kompatibilis, azaz hogyan határozható meg a konstrukció alkalmazási tartománya. Ennek megfelelően a negyedik rész a korpuszalapon kirajzolódó alkalmazási tartomány ismeretében a konstrukció jelentésének fő tényezőit elemzi kognitív szemantikai megfontolások mentén. Az ötödik részben az összegzés olvasható.

2. Anyag és módszer

A vizsgálat alapját az MNSZ2 (Oravecz et al. 2014) korpusza képezte. Az első lépés egy releváns adatokat tartalmazó, a kutatási kérdések szempontjából vizsgálható minta kialakítása volt. A korpuszalapú adatgyűjtés a konstrukció feltételezett formai paramétereiből indult ki. A keresés a határozott ragozású, egyes szám harmadik személyű, múlt idejű igekötős igékre irányult. Az így kapott, 4737 156 találatot tartalmazó konkordanciát határozott névelőre szűrtem pozitívan a találati szótól jobbra egy ablak távolságban. Az így kapott, 1911 962 találatot tartalmazó konkordanciát alapalakban (default) lévő, azaz egyes számú, birtokláshoz kapcsolódó jelet nem tartalmazó, alanyesetben álló főnévre szűrtem pozitívan a találati szótól jobbra két ablak

távolságban. Az így kapott 305 955 találatot tartalmazó konkordanciából ezután 1000 elemszámú mintát kértem le véletlen mintavétellel. Az ezres mintából kvalitatív elemzéssel, kézileg válogattam ki a releváns adatokat. A kiválogatás kritériuma az ágens szereplő generikus olvasata, illetve a számosság oppozíciójának hiánya volt. Az elemzés során az ezres mintából 144 példányt ítéltam a mintázathoz tartozónak. A példányokat az első kutatási kérdés megválaszolása céljából az ágens szerepű főnév ontológiája alapján külön csoportokba soroltam (lásd 3.1.). A főnevek ontológiájának megállapításához Paradis (2005: 544) rendszerét vettem alapul.

A kinyert minta a második kutatási kérdés megválaszolásának is kiindulópontja. A minta a konstrukciós séma \rightarrow lexikai megvalósulás asszociatív viszonyok erősségének szempontjából jelentős. Első lépésként a mintában relatíve (egymáshoz képest) gyakran előforduló igeként határoztam meg azokat a lexikai elemeket, amelyek az igék típusgyakoriságát tekintve a szórás⁶ és az átlag összegénél magasabb értéket mutattak; hasonlóképpen, a mintában relatíve (egymáshoz képest) gyakran előforduló főnevek típusgyakoriságának átlagát és szórását adtam össze, és az e fölötti értékkel rendelkező főneveket tekintettem potenciálisan jellemző főneveknek (lásd 3.2.). A második kutatási kérdés megválaszolásának fő elméleti háttérfeltevése az volt, hogy amennyiben a mintában gyakori igék és főnevek jellemzőek a generikus ágensű konstrukció szempontjából, úgy feltételezhetően további olyan főnevekkel és igékkel is használatosak, amelyek a konstrukciót képviselik. Vagyis nem csupán a konstrukciós séma \rightarrow lexikai megvalósulás szempontjából, hanem a lexikai megvalósulás \rightarrow konstrukciós séma szempontjából is jelentősek lehetnek, és hozzáférést biztosíthatnak olyan eseménytípusokhoz, amelyek ugyan alacsony példánygyakoriságúak (ezáltal pedig a véletlen mintában nem fordulnak elő), ám relatíve (saját gyakoriságukhoz képest) gyakran képviselik a konstrukciót (vagyis ugyancsak tipikus képviselői a konstrukciónak). Ennek megfelelően kollokációs elemzést végeztem a mintában gyakori igékből és főnevekből kiindulva.⁷ A keresés az igék esetében lemmára, míg

⁶ Az átlagtól való eltérés mérésére az átlagos eltérés helyett azért a szórás értékével számoltam, mert utóbbi az átlagtól vett eltérés négyzetes átlagaként érzékenyebb a mintában várt kiugró értékekre.

⁷ Az elővizsgálatok során azt tapasztaltam, hogy nagy mennyiségű duplum (általában több tucattal) torzította a kollokációelemzést (nem ritkán valójában hapaxok tűntek föl fontos kollokációjelöltként), amely jelenséget a személyes alkorpusz személyes-közösségi részének kizárása az MNSZ ajánlásának megfelelően jelentősen visszaszorította. A vizsgálatot így a beszélt nyelvi, hivatalos, sajtó, személyes(-fórum), tudományos, hivatalos és szépirodalmi alkorpuszokra korlátoztam.

a főnevek esetében az alapalakra irányult, mivel előbbiek több szóalakban is kidolgozhatják a konstrukciós jelentést (például *megcsípett/megcsípi/megcsípte a darázs*). Az igei találati szó esetében a jobbra 2 távolságra lévő (például *megráz* → keresési ablak eleje és vége: 2) alanyesetű kollokációjelölteket, a főnévi találati szó esetében pedig a balra 2 távolságra lévő (például *áram* → keresési ablak eleje és vége: -2) kollokációjelölteket vizsgáltam (lásd 3.3.). A kollokációjelöltek küszöbértékének az 5 logDice-értéket (lásd Frankenberg-Garcia et al. 2019), a 2 T-score értéket (lásd Hunston 2002) és a minimum ötszöri együttes előfordulást (lásd Kim–Oh 2020) határoztam meg. A küszöbértéken felüli mérőszámok tekintetében relevánsnak a korpusz méretétől leginkább független, jól skálázható logDice-értékekből (Rychlý 2008) indultam ki. Kim és Oh (2020) nyomán három asszociatív szint szerint skáláztam a kollokációjelölteket: 1. gyenge közepes érték (logDice 5 ~ 6,5), 2. közepes érték (logDice 6,5 ~ 8), 3. erős közepes érték (logDice 8 ~ 9,5) (9,5 feletti érték nem fordult elő). Ugyanezen elvek mentén a küszöbértéket meghaladó kollokációjelöltekből kiindulva újra és újra kollokációelemzést végeztem egészen addig, míg új példánnyal már nem gazdagodott a minta. A leghosszabb asszociatív sor végül négy lépés után mutatott vissza kizárólag már vizsgált kollokációjelöltre: *előnt* → *indulat* → (*előnt*), *elragad* → (*indulat*), *hév* → (*elragad*), *elkap* → *hév*. A konstrukció tipikus megvalósulásainak azokat az eseménytípusokat tekintetem, amelyeknek igei és főnévi komponensei valamilyen skálázható erősségben (lásd fentebb) egymásra mutattak a kollokációelemzés alapján (például *előnt* → *indulat* → *előnt*; *elragad* → *hév* → *elragad*, *hév* → *elkap* → *hév*).

Mint a bevezetésben már szó volt róla, az volt az elvárásom, hogy a fenti módszerrel megállapított, azaz a küszöbérték felett egymásra mutató (aszszociálódó) igéknél és főneveknél (például *előnt* ↔ *indulat*, *elragad* ↔ *hév*) a korpuszban is kimutathatók a konstrukciós séma sajátos formai paramétereit. Ennek megfelelően először a kölcsönösen asszociálódó igéknél és főneveknél azt vizsgáltam, hogy az ige mely szóalakja a leggyakoribb a főnév kontextusában (3 ablak távolságban mindkét irányban). Ezután ugyanezen lexikai elemeknél azt vizsgáltam meg, hogy az alapalakban álló főnévhez képest a releváns ige (3 keresési ablak távolságban) milyen arányban jelenik meg jobbra és balra. A konstrukció feltételezett sajátos formai paramétereinek megfelelően az volt az elvárásom, hogy az ige múlt idejű, egyes szám harmadik személyű, határozott ragozású szóalakja a leggyakoribb a releváns főnév kontextusában, és az alanyesetű főnévhez képest a releváns ige jobbra fordul elő gyakrabban, azaz jellemzően követi a mondatban (lásd 3.4.).

3. Eredmények

3.1. A konstrukciót képviselő eseménytípusok a mintában

A 144 példányt tartalmazó mintában az ágensek ontológiáját tekintve a következő csoportok különíthetők el: ÁLLAT (*a régi fákat elpusztította a féreg*), NÖVÉNY (*az udvart belepte a gyom*), TERMÉSZETI JELENSÉG/ANYAG (*az üveget belepte a pára*), ARTEFAKTUM (*sokgyermekes volt, és az urát elütötte a mozdony*), EMBER (*akiknek a fejét lecsapta a bakó*), (EMBERI) ÁLLAPOT/ANYAG (*torkát elszorított az elérzékenyülés*), ABSZTRAKTUM (*elülső kerekeiről is lehámozta az idő a tömött gumit*). Noha az egyes típusok viszonylag jól vizsgálhatók az ágens szereplők ontológiája alapján, azokra pusztán indikátorokként érdemes tekintenünk, hiszen a tudástartalmak valójában a különböző eseménytípusok mentén differenciálódnak. Ez indokolja az ANYAG/TERMÉSZETI JELENSÉG csoport meglétét: ugyan a természeti jelenséghez metonimikusan valamilyen ANYAG is hozzáférést biztosíthat (például *elverte a jég; elragadta az iszap*), az eseménytípus lényege szerint az ágens szereplő valamilyen TERMÉSZETI JELENSÉG (vö. *elnyelte az áradás; elmosta az eső*). Az (EMBERI) ÁLLAPOT/ANYAG csoport meglétét ugyancsak az indokolja, hogy az ANYAG metonimikusan valamilyen fizikai állapothoz is hozzáférést biztosíthat (például *kiverte a verejték; az agyát elöntötte a vér*). Sőt az eseménytípus jellegét (ezáltal pedig az ágens ontológiáját) a páciens szerepű figura is erőteljesen meghatározza. A víz például mint ANYAG humán elsődleges figura esetében leginkább (EMBERI) ÁLLAPOT/ANYAG ontológiájú ágens feltételez (*az izgalomtól hirtelen kiverte a víz*), nem humán elsődleges figura esetében azonban TERMÉSZETI JELENSÉG/ANYAG ontológiájú ágens (*sokaknak a teljes gazdaságát elöntötte a víz*).⁸ A két csoport között tehát az elemzés során alapvetően az elsődleges figura (humán, nem humán) ontológiája alapján tettem különbséget. Így kerültek az akár természeti jelenséggént is felfogható betegségek (*az öregasszonyt pár évvel ezelőtt elvitte a tüdőbaj; apámat ugyancsak elragadta a kolera*) az (EMBERI) ÁLLAPOT/ANYAG ontológiába.

Összességében a mintából 118 eseménytípust szűrtem ki, amelyek 144 példányért voltak felelősek, azaz a típusok többsége csak egyszer fordult elő. Az alábbiakban a konstrukciót képviselő eseménytípusokat az ágensek ontológiája mentén mutatom be a legmagasabb típusgyakoriságot mutató

⁸ Ugyanazon főnév megjelenése a különböző ontológiájú ágens feltételező eseménytípusokban visszavezethető a különböző típusjelentésekre is. A mérge szó például ÁLLAPOT (*az asszonyt a szokásosnál is jobban elfutotta a mérge*) és ANYAG (*ennyi hal volt, elvitte a mérge*) jelentésben is előfordul a mintában.

csoport felől a legalacsonyabbat mutatók felé haladva. Amennyiben egy eseménytípus többször szerepel a mintában, zárójelben olvasható a többszöri előfordulás száma. A főnévi találat(ok) sorszáma (egyértelmű azonosító adata az MNSZ-ben) az eseménytípus alatt található.

Mint már szó volt róla, az 1. táblázatban látható,⁹ 48 típust és 53 példányt számláló eseménytípus elsődleges figurája humán páciens (vagy annak testrésze, például *torkát elszorította az érzékenyülés; arcát elöntötte a pír*). A mintázat 23 igét és 46 főnevet tartalmaz, azaz feltételezhetően inkább ige-, mint főnévközpontú, illetve a főnevek tekintetében magasabb produktívással jellemezhető.

1. táblázat. (EMBERI) ÁLLAPOT/ANYAG ágensű eseménytípusok

előntötte a gyönyör #136763	elfogta a szorongás #1097032	elfogta a remegés #2052063	kiverte a víz (2) #2661760 #13506871
elfogta az éhség #626282	kimosta a szégyen #4528293	előntötte a forróság #2052993	elvitte az influenza #78842159
megütötte a guta #631925	kiverte a verejték #805022	eltorzította a rettegés #2059304	megszállta a jóság #106545982
előntötte a düh (2) #663503 #511620850	elfogta a vadász-láz #1785145	szertéráncigálta a röhögés #47807467	elkapta a hatalomvágy #121403956
elkapta a jókedv #675515	leverte a fáradtság #5731675	előntötte a keserűség #2402449	összeszorította a félelem #2769002
elfogta a honvágy #4106564	előntötte a pír #2034572	elfogta az irigység #2438865	elragadta a kolera #3594220
előntötte a sárgaság #4143814	átjárta a melegség (2) #2042241 #2101068	elnyomta az álom #2473374	elvitte a tüdőbaj #3794287
elnyomta a fáradtság #891003	előntötte a könny #2045204	elragadta a hisztéria #2564708	kiverte a veríték #2793234

⁹ Az egyes táblázatokban az adatok elrendezésének, sorrendiségének nincs jelentősége.

elfutotta a mérég #2827042	előntötte a vér (3) #3205612 #281870198 #307487142	elfogta a köhögés #3218283	elkapta a hév #3220240
megnyújtotta a megvetés #3230219	kiverte a láz #3249567	elborította a harag #280219180	felforrósította a gyűlölet #3256155
elfogta a kétség #3316240	átfutotta a dér #3443372	kikezdte a kétely #3639579	elszorította az elérzékenyülést #3270806
elfogta a büntudat #316046876	megtalálta a sze- relem #610200960	előntötte a mérég #16650657	elragadta a hiúság #297823198

A 2. táblázatban látható eseménytípus 27 típust és 40 példányt számlál. A TERMÉSZETI JELENSÉG/ANYAG ágensű eseménytípust a mintázatban 20 ige és 18 főnév képviseli, azaz a két komponens aránya meglehetősen kiegyenlített, és az 1. táblázatban látható csoporthoz képest a főnevek tekintetében mindenképpen alacsonyabb produktivitással jellemezhető.

2. táblázat. TERMÉSZETI JELENSÉG/ANYAG ágensű eseménytípusok

megölte a napfény #236607	behorpasztotta a bazalt #4006631	elárasztotta a víz #516508678	elárasztotta az árvíz #623048286
elvitte a víz (2) #553818 #672406650	elmosta az eső #1763109	előntötte a víz (5) #2467438 #150071493 #152848773 #198928524 #601446360	előntötte az ár (2) #2274519 #513028169
befúta a hó #3942401	(az utat) befújta a szél #1766985	belepte a pára #2565747	elnyelte az áradás #2827625
megverte a tűz #890329	belepte a por #4611768	elnyelte a hó #4740120	elfújta a szél (4) #1125977 #649389697 #672003629 #533464522

ellepte a víz (3) #1578585 #647564103 #614429715	elvitte a méreg #602699136	elhúzta a szél #11125172	elverte a jég #3811139
elmosta a víz (3) #647389 #1617240 #610619292	lefújta a szél #4788664	szétharapta a fagy #176094	betakarta a pernye #294040412
elragadta az iszap #487309989	elmosta az ár #610649491	megette a rozsdá #697595	

A 3. táblázatban látható eseménytípus 14 típust és 16 példányt számlál. Az ARTEFAKTUM ágensű eseménytípust a mintában 11 ige és 9 főnév képviseli, azaz a két komponens aránya meglehetősen kiegyenlített. Az eseménytípus páciense a legtöbb esetben EMBER tudástartalmú, vagy emberi testrész (mind a két **kezét** levitte a gránát), esetleg HELY (**műtermét** elvitte a bomba).

3. táblázat. ARTEFAKTUM ágensű eseménytípusok

elütötte a vonat #549727	elütötte a mozdony #555348	elütötte az autóbusz #3884833	agyonverte a hámfá #3973945
elvágta a vonat #4574994	elütötte az autót #288714519	elgázolta a vonat #430550807	elcsapta a vonat #461023228
levitte a gránát #3977870	elvitte a bomba #4356531	szétverte a bomba #41653770	feltépte az akna #42298759
megrázta az áram (3) #428555014 #473422345 #1985370	agyonütötte az áram #4712531		

A 4. táblázatban látható eseménytípushoz 13 típus és 15 példány sorolható. A NÖVÉNY és ÁLLAT ágensű eseménytípust a mintában 10 ige és 11 főnév képviseli, azaz a két komponens aránya meglehetősen kiegyenlített.

4. táblázat. NÖVÉNY ÉS ÁLLAT ágensű eseménytípusok

benőtte a páfrány #316135	belepte a gyom #351031	elpusztította a féreg #4013735	benőtte a gyom #697724
f[eö]lverte a gyom (3) #1755025 #2335690 #2371393	kikezdte a szú #4339974	benőtte a fű #2130330	benőtte a növény- zet #772200416
benyálazta a bé- kalencse #4340399	kipusztította a filoxéra #4354145	megette a farkas #305335442	leharapta a sertés #4770091
befutotta a vad- szőlő #4630856			

A 5. táblázatban látható eseménytípushoz 13 típus és 13 példány sorolható. Az ABSZTRAKTUM ágensű eseménytípust a mintában 12 ige és 8 főnév képviseli, azaz a két komponens aránya meglehetősen kiegyenlített. A főnevek többségükben olyan felsőbb erőket jelölnek, amelyek az adott eseménytípust képviselve tulajdonképpen singulare tantumok (*megverték a sorsok, *elnyelték a földek, *cserbenhagyták az életek, *elkerülték a szerencsék, *kierőszakolták a történelmek, *elborították a korrupciók, *elnyelték az idők).

5. táblázat. ABSZTRAKTUM ágensű eseménytípusok

összehozta a sors #2548502	elnyelte a föld #2847942	megkímélte az Isten #2860446	megverte a sors #2862779
elnyelte az idő #3421514	elborította a kor- rupció #210721323	lehámozta az idő #7754	elvitte az idő #230596934
kierőszakolta a történelem #144814061	cserbenhagyta az élet #41891961	eltemette az idő #786094	elérte az élet #3451671
elkerült a sze- rencse #187284974			

A legkevésbé jelentős, 6. táblázatban látható eseménytípushoz 5 típus és 5 példány sorolható. Az EMBER ágensű eseménytípust a mintázatban 5 ige és 4 főnév képviseli.

6. táblázat. EMBER ágensű eseménytípusok

bekísérte a rendőr #4404809	tönkretette az ember #4348128	lecsapta a bakó #12547617	felfedezte a maffia #746561944
felírta a rendőr #425291985			

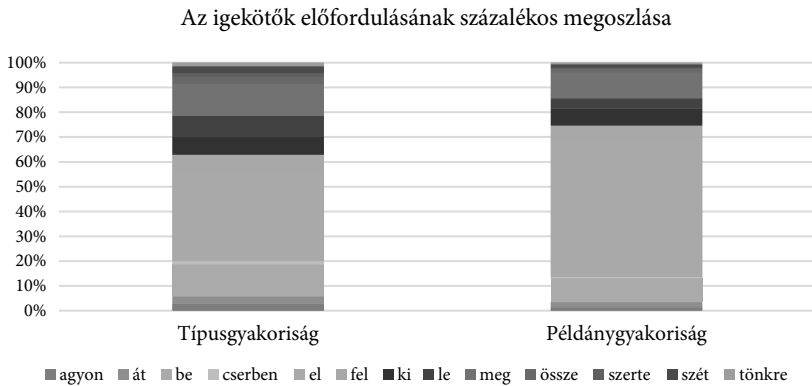
3.2. A minta gyakori lexikai komponensei

Noha az eseménytípusok többsége csak egyszer fordult elő a mintában, a séma egyértelműen támaszkodik bizonyos lexikai komponensekre. Bizonyos lexikai komponensek egymással kombinálódva egynél többször is előfordultak, a 144 példányért 70 ige és 95 főnév volt a felelős. Az igeéknél az előfordulás átlaga 2,06, a főneveknél 1,45. Az igeéknél az előfordulások számának szórása 2,66, a főneveknél 1,81. Az átlag és a szórás összegét tekintve különösen gyakorinak nevezhető a legalább ötször ($2,06 + 2,66 = 4,72$) előforduló ige és a legalább négyszer ($1,45 + 1,81 = 3,26$) előforduló főnév. Az alábbi ige- és főnevek bizonyultak a mintában relatíve (a minta más példányaihoz képest) gyakorinak.

7. táblázat. Gyakori ige- és főnevek a mintában

víz	16	előntötte	20
szél	8	elfogta	9
gyom	5	elvitte	7
áram	4	kiverte	5
idő	4	elmosta	5
vonat	4		

Noha az ige- és főnevek mint lexikai (al)komponensek vizsgálatát nem célozta a jelenlegi tanulmány, nem pusztán a gyakori ige- és főnevek között feltűnő az *el* ige- és főnévdominanciája. Az alábbi ábra a mintában előforduló 13 ige- és főnévgyakoriságának arányát mutatja. Mint a lenti ábrán is látható, az *el* ige- és főnévdominancia mind a típus- (35,71%), mind a példánygyakoriság (56,16%) tekintetében kiugró értéket produkált.

2. ábra. Az igekötők gyakorisága a mintában

A továbbiakban azokat a főneveket és igéket mutatom be, amelyek a mintában gyakori igékkel és főnevekkel kollokálódtak.

3.3. A konstrukció tipikus megvalósulásai a korpuszban

A konstrukció tipikus megvalósulásainak azokat az eseménytípusokat tételezem, amelyeknek főnévi és igei komponensei asszociálódnak, „egymásra mutatnak” a korpuszban. Ennek megfelelően a tipikus megvalósulások feltérképezését a mintázatot képviselő főnevek és igék kollokációelemzése előzi meg. A tipikus lexikai komponensek feltérképezésére szolgáló kollokációelemzés a minta gyakori főneveinek és igéinek (lásd 7. táblázat) kollokációjelöltjeiből indult ki, ennek az eredményei alább láthatók. A minta gyakori igéihez és főneveihez képest új kollokációjelöltek a 8. táblázatban dőlt betűvel szerepelnek.

8. táblázat

Kollokáció erőssége: logDice-érték:	Gyenge közepes 5–6,5	Közepes 6,5–8	Erős közepes 8–9,5
V→N			
előnt	<i>vér, könny, pulykaméreg, belvíz, epe, veríték, kese- rűség, árvíz, pír, izzadság, melegség, indulat, sár, verejték, harag, áradat, ár, iszap, szégyen</i>	<i>méreg, forró- ság, víz, vörös- iszap</i>	<i>düh</i>
elfog	–	–	–
kiver	<i>izzadság, borosta, víz, hideg</i>		<i>veríték, verej- ték</i>
elvisz	<i>víz, mentő</i>		
elmos	<i>eső, áradás</i>		
N→V			
víz	<i>kiver, eláraszt, elvisz</i>	<i>előnt</i>	
szél			<i>elfúj</i>
gyom	<i>felver</i>	<i>fölver, belep, benő,</i>	
áram		<i>megráz, agyon- üt</i>	
idő	–	–	–
vonat	<i>elüt</i>	<i>elgázol</i>	

A második kollokációelemzés az új adatnak számító (főnt dőlt betűvel szedett) főnevekből és igékből indult ki. A minta gyakori igéihez és főneveihez, valamint az első kollokációelemzéshez képest új kollokációjeltek alább dőlt betűvel szerepelnek.

9. táblázat

Kollokáció erőssége: logDice-érték:	Gyenge közepes 5–6,5	Közepes 6,5–8	Erős közepes 8–9,5
V→N			
elüt	vonat	<i>autó</i>	
eláraszt	víz		
f[eő]lver	<i>dudva</i>	<i>gyom</i>	<i>gaz</i>
belep	<i>penész, pára, por, homok, hó, gaz, hamu</i>	<i>gyom, moha, dér</i>	
benő	<i>bozót, nád</i>	<i>növényzet, fű, moha, gyom</i>	<i>gaz</i>
elfúj		<i>szél</i>	
megráz	áram		
agyonüt	áram		
elgázol	vonat		
N→V			
düh	<i>szétvet</i>	<i>előnt, elborít</i>	
forróság		<i>előnt</i>	
méreg		<i>elfut, előnt, szét- vet</i>	
vörösiszap		<i>előnt</i>	
vér	<i>elborít</i>	<i>előnt</i>	
könny	<i>előnt</i>	<i>elfut</i>	
pulykaméreg	<i>előnt</i>	<i>elfut</i>	
belvíz	<i>előnt</i>		
epe	<i>előnt</i>		
veríték	<i>előnt</i>		
verejték	<i>előnt, ellep, el- borít</i>	<i>kiver</i>	
keserűség	<i>előnt</i>		
árvíz	<i>előnt</i>		

Kollokáció erőssége: logDice-érték:	Gyenge közepes 5–6,5	Közepes 6,5–8	Erős közepes 8–9,5
izzadság	kiver		
melegség	előnt, <i>átjár</i>		
pír	előnt		
indulat	előnt, <i>szétvet</i>	<i>elragad</i>	
sár	előnt		
harag	előnt		
áradat	előnt, <i>elsodor</i>		
ár	előnt, <i>elsodor</i>		
iszap	előnt		
szégyen	előnt		
borosta	–	–	–
hideg	kiver	<i>kiráz</i>	
mentő	–	–	–
eső	elmos		
áradás	elmos		

A harmadik kollokációelemzés az új adatnak számító (a második elemzés eredményeinél dőlt betűvel szedett) főnevekből és igékből indult ki. A minta gyakori igéihez és főneveihez, valamint az első és második kollokációelemzéshez képest új kollokációjelöltek alább dőlt betűvel szerepelnek.

10. táblázat

Kollokáció erőssége: logDice-érték:	Gyenge közepes 5–6,5	Közepes 6,5–8	Erős közepes 8–9,5
V→N			
szétvet	méreg, düh, <i>idegesség, büszkeség, ideg</i> , indulat		
elborít	düh, verejték, vér, gaz		
elfut	düh		könny, méreg, pulykaméreg
átjár	melegség		<i>adrenalin</i>
kiráz			hideg
ellep	verejték		
elragad		indulat	<i>hév</i>
elsodor	áradat	<i>lavina</i>	
N→V			
autó		elüt	
dudva	felver		
gaz	belep, elborít	fölver	benő, felver
penész	belep		
pára	belep		
por		belep	
homok	belep, <i>betemet</i>		
hó	belep, <i>betemet</i>		
hamu	belep, <i>beborít</i>		
bozót	benő		
nád	benő		
növényzet		benő	
fű		benő	
lavina	<i>betemet</i>	elsodor	

A negyedik kollokációelemzés az új adatnak számító (a harmadik elemzés eredményeinél dőlt betűvel szedett) főnevekből és igékből indult ki. A minta gyakori igéihez és főneveihez, valamint az első, második és harmadik kollokációelemzéshez képest új kollokációjelölt alább dőlt betűvel szerepel.

11. táblázat

Kollokáció erőssége: logDice-érték:	Gyenge közepes 5–6,5	Közepes 6,5–8	Erős közepes 8–9,5
V→N			
betemet	homok, lavina		
beborít	hamu		
N→V			
idegesség	–	–	–
ideg	–	–	–
adrenalin	–	–	–
hév		<i>elkap</i>	elragad
büszkeség	szétvet		

Az ötödik kollokációelemzés az új adatnak számító (a negyedik elemzés eredményeinél dőlt betűvel szedett) igéből indult ki. A minta gyakori igéihez és főneveihez, valamint az első, második, harmadik és negyedik kollokációelemzéshez képest itt nem szerepel új kollokációjelölt.

12. táblázat

Kollokáció erőssége: logDice-érték:	Gyenge közepes 5–6,5	Közepes 6,5–8	Erős közepes 8–9,5
V→N			
elkap		hév	

A fenti kollokációelemzés alapján az alábbi 71 eseménytípusról tételezhető föl, hogy (a lexikai elem → konstrukciós séma asszociatív viszony tekintetében) tipikus megvalósulásai a konstrukciónak a korpuszban.

13. táblázat. A kollokációelemzés alapján tipikus eseménytípusok a korpuszban

Gyenge közepes értékkel egymásra mutató lexikai komponensek
kiver ↔ víz, elvisz ↔ víz, eláraszt ↔ víz, elüt ↔ vonat, előnt ↔ könny, előnt ↔ pulykaméreg, előnt ↔ belvív, előnt ↔ epe, előnt ↔ veríték, előnt ↔ verejték, előnt ↔ keserűség, előnt ↔ árvíz, kiver ↔ izzadság, előnt ↔ melegség, előnt ↔ pír, előnt ↔ indulat, előnt ↔ sár, előnt ↔ harag, előnt ↔ áradat, előnt ↔ ár, előnt ↔ iszap, előnt ↔ szegény, kiver ↔ hideg, szétvet ↔ düh, szétvet ↔ indulat, elborít ↔ verejték, elborít ↔ vér, elborít ↔ gaz, átjár ↔ melegség, ellep ↔ verejték, elsodor ↔ áradat, felver ↔ dudva, belep ↔ gaz, elborít ↔ gaz, belep ↔ penész, belep ↔ pára, belep ↔ hó, belep ↔ homok, benő ↔ bozót, benő ↔ nád, betemet ↔ homok, betemet ↔ lavina, beborít ↔ hamu, szétvet ↔ büszkeség, elmos ↔ eső, elmos ↔ áradás
Gyenge közepes és közepes értékkel egymásra mutató lexikai komponensek
áram ↔ megráz, agyonüt ↔ áram, elgázol ↔ vonat, szétvet ↔ méreg, elborít ↔ düh, belep ↔ por
Közepes értékkel egymásra mutató lexikai komponensek
előnt ↔ víz, előnt ↔ forróság, előnt ↔ méreg, előnt ↔ vörösiszap, ¹⁰ elragad ↔ indulat, elüt ↔ autó, benő ↔ növényzet, benő ↔ fű, elsodor ↔ lavina, elkap ↔ hév
Közepes és erős közepes értékkel egymásra mutató lexikai komponensek
előnt ↔ düh, előnt ↔ vér, kiver ↔ verejték, elfut ↔ könny, elfut ↔ méreg, elfut ↔ pulykaméreg
Erős közepes értékkel egymásra mutató lexikai komponensek
benő ↔ gaz, f[eő]lver ↔ gaz, elragad ↔ hév

A legtipikusabb képviselői a konstrukciónak a korpuszban mindezek alapján a *benőtte a gaz*, *f[eő]lverte a gaz* és az *elragadta a hév* tekinthetők.

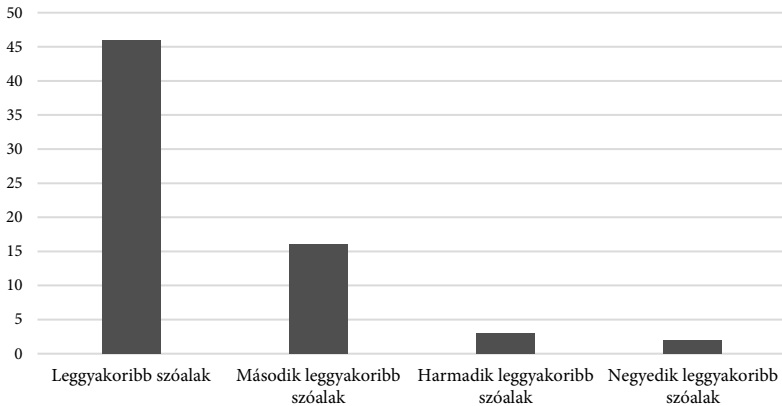
3.4. A tipikus megvalósulások formai jellemzői

A bevezetésben is tárgyalt hipotézis szerint a konstrukció alapbeállítás szerint határozott ragozású, múlt idejű, harmadik személyű igével dolgozódik ki, amely (a magyar alapbeállítású szórend ismeretében némileg sajátos módon) megelőzi a vele alanyi viszonyban lévő főnevet. A tipikus

¹⁰ Ez a példa rámutat arra, hogy milyen nagy szerepet játszhatnak az aktuális történések az adatok halmozódásában.

megvalósulások igéinek inflexiók mintázatai a főnévi kollokáltak kontextusában (3 ablak távolságban mindkét irányban) alátámasztani látszanak a hipotézis morfológiai paraméterét. A feltételezett szóalak az igék döntő részénél kifejezetten domináns. Mint a 3. ábrán is látható, a 71 ige ↔ főnév kapcsolódást megvizsgálva a múlt idejű, határozott ragozású, egyes szám harmadik személyű szóalak 46 igénél a leggyakoribb szóalaknak bizonyult, 16 ige esetében a második leggyakoribbnak, 3 igénél a harmadik leggyakoribbnak, 2 ige esetében pedig a negyedik leggyakoribbnak. Ugyanakkor 4 tipikus eseménnytípusnál nem jelent meg az illető paradigmaticus érték. Ezek mindegyike tartalmazza a *szétvet* igét: *szétvet* ↔ *düh*, *szétvet* ↔ *indulat*, *szétvet* ↔ *büszkeség*, *szétvet* ↔ *méreg*. Noha a múlt idő ezeknél az alakoknál is tipikusan megjelenik, náluk inkább az egyes szám első személyű tárgy, ezáltal pedig az általános ragozás használata (például *szétvetett a düh*) a jellemző, ami az állapotváltozást kifejező ige intenzívításával is magyarázható (ezek szerint jellemzőbb az állapot intenzív megélésének kifejeződése a külső szempontú megfigyelés kifejezésénél).

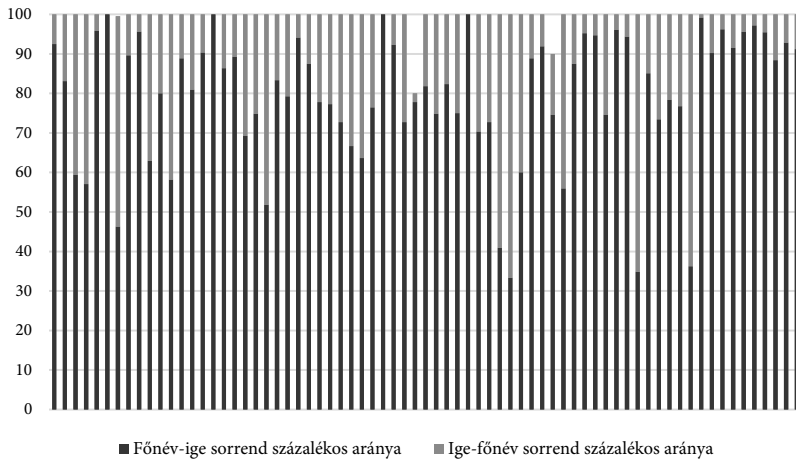
A V.PST.3SG.DEF szerkezetű szóalak gyakorisága

3. ábra. A konstrukció feltételezhetően alapbeállítású morfológiai paraméterének gyakorisága az adott ige inflexiók mintázatában a főnévi kollokált kontextusában

A tipikus megvalósulások szórendi viszonyai a hipotézis szórendi paraméterét is alátámasztják. Mint a 4. ábrán is látható, az alapalakban álló főnév kontextusában (3 keresési ablak távolságban) a magyar mondat alapbeállítású

szórendjének ismeretében sajátos módon inkább jellemző, hogy az igekötős ige balra jelenik meg, azaz megelőzi a főnevet. Az ige-főnév sorrend százalékos arányának átlaga 79,46%, míg a főnév-ige sorrend százalékos arányának átlaga 20,11%. A 71 eseménnytípusból 66 esetben magasabb az ige-alany sorrend aránya, négy esetben nincs is példa a korpuszban az alany-ige sorrendre, vagyis előbbi aránya 100%: *előnt* ↔ *pulykaméreg*, *előnt* ↔ *indulat*, *felver* ↔ *dudva*, *benő* ↔ *nád*. Kivételt képez szórendi tekintetben öt eseménnytípus, amelyeknél viszonylag szorosan ugyan, de alulmarad az alapbeállításának tételezett ige-alany sorrend aránya: *elmos* ↔ *eső* (40,92%), *elmos* ↔ *áradás* (33,33%), *előnt* ↔ *belvíz* (46,27%), *előnt* ↔ *vörösiszap* (34,86%), *elsodor* ↔ *lavina* (36,29%). Feltűnő, hogy mindegyik esetben erőteljes természeti jelenségről van szó, amelyek szerepe az erősebb ágensségre felé mozdulhat el.

4. ábra. A konstrukció feltételezhetően alapbeállítású szórendi paraméterének megoszlásai a releváns ige-főnév viszonyokban

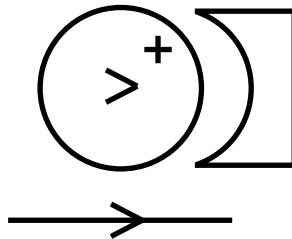
Összességében tehát megállapítható, hogy a tipikusnak tételezett megvalósulások a konstrukció feltételezett formái (morfológiai és szórendi) paramétereivel rendelkeznek.

4. A konstrukció jelentése

Az alábbiakban a konstrukció jelentésének fő összetevőit mutatom be: az erődinamikai szempontból ellenállhatatlan erejű, mégis atipikus ágenst, az esemény kanonikusságát, amely negatív irányú állapotváltozással jár, valamint a metonimikus és metaforikus jelentéskiterjesztést.

4.1. Ellenállhatatlan erejű, atipikus ágens

A korpuszadatok alapján úgy tűnik, hogy a konstrukció alkalmazási tartománya az igék kapcsán olyan erődinamikai mintázattal rendelkező komponensekre terjed ki, amelyek egy erősebb agonistát és egy gyengébb antagonistát tartalmaznak. Az erődinamikai mintázatban az igével alanyi viszonyban lévő főnév agonista, míg a tárgyi viszonyban álló főnév antagonista. Az erődinamikai mintázat Talmy (2000) fogalmi rendszerében úgy írható le, hogy az (5. ábrán + jellel jelölt) erősebb (az 5. ábrán körrel jelölt) agonista entitás (az 5. ábrán nyíllal jelölt) cselekvésének eredményeképpen az antagonista állapotváltozáson megy keresztül. A konstrukcióban ellenállhatatlan erőként jelennek meg mind az élővilág szereplői (*gyom, gaz, szú, penész* stb.), mind a természeti erők (*eső, ár, fagy, rozsdá* stb.), mind a „felsőbb hatalmak” (*idő, történelem, sors*), mind az ember által alkotott gépek (*vonat, autó, mozdony*), mind az érzelmi és fizikai állapotok (*veríték, düh*). A ritkán előforduló emberi agonisták ugyancsak ellenállhatatlan erejű, intézményi vagy legalábbis erős szervezeti háttérrel rendelkező szereplők (*a bakó, a rendőr, a mentő, a maffia*).

5. ábra. A konstrukció erődinamikai mintázata (Talmy 2000: 415 alapján)

Igaz ugyan, hogy az ágens és a páciens szereplő erőviszonyai nagymértékben aszimmetrikusak, az agonista entitás mégsem nevezhető tipikus ágensnek. Dowty (1991) egy prototipikus ágensszerepű elem tulajdonságait a következőkben állapította meg: 1) az alany által jelölt entitás akaratlagosan vesz részt az eseményben; 2) az esemény vagy állapotváltozás okozója; 3) képes ítéletet hozni; 4) mozgásra képes; illetve 5) az ige által megnevezett eseménytől függetlenül is létezik. Az öt kritérium közül egyik sem jellemzi általánosan a konstrukció ágenseit.

1) és 3) szempont kapcsán megállapítható, hogy a konstrukció ágensei jellemzően nem akaratlagosan vesznek részt az eseményben, és nem képesek önálló ítéletalkotásra, minthogy a növények, természeti erők, érzelmek stb. az ontológiájuknál fogva nem is nevezhetők önálló akaratlansággal rendelkező entitásoknak. Az olyan artefaktumokat jelölő főnevek, mint a *vonat* és az *autó* metonimikusan (a vezetőjük révén, lásd 4.3.) akaratlagos cselekvést visznek ugyan végbe, de a konstrukcióban kidolgozott eseménnytípus (*elütötte, elgázolta*) esetében éppen a szándékosság hiánya feltételezhető. Kivételt képeznek ez alól az állatok és az emberek, az akaratlanság és az ítéletalkotás azonban még az esetükben sem mindig egyértelmű. A bevezetés (2b) példájában cselekvő a *nyúl* nyilvánvalóan akaratlagosan cselekszik, ám az állatok szándéka nem azonosítható a leképezett eseménnytípussal (a *nyúl* valójában szándéka szerint nem a konyhakertet akarja lerágni, a *filoxéra* nem a szőlőt akarja elpusztítani stb., vagyis az eseménnytípus csupán emberi ítéletalkotás eredménye).

2) és 5) szempont kapcsán kiemelendő, hogy az ágens sok esetben nem az esemény vagy állapotváltozás okozója, hanem maga az állapot, így a megnevezett eseményen kívül nem is értelmezhető önálló entitásként. Ez nyilvánvaló az olyan fizikai állapotoknál, mint a *borosta* vagy a *verejték* (*az arcát kiverte a borosta/verejték*), amelyek nem tekinthetők önálló entitásnak. Az is kétséges, hogy az olyan érzelmi állapotok, mint a *düh* vagy a *hév* (*elragadta a düh/hév*) önálló entitások-e, mindenesetre egyszerűen tekinthetők okozónak és okozatnak. Az elvont erők (*az idő, a történelem, a szerencse*) ebben a tekintetben tipikusabb ágensek, minthogy elvontságuk éppen abban áll, hogy az adott eseményektől fogalmilag el vannak különítve.

Végezetül a 4) szempont is speciálisan érvényesül a konstrukcióban, hiszen ugyan a behatás jellemzően mozgásként képeződik le (*benötötte/beborította a fű, elöntötte az ár, elfutotta a méreg*), ez a szemantikai komponens nem mindegyik ágensszerepbe kerülő főnévnek a sajátja. Míg egyes főneveknek központi jellemzője a 'mozgás' (lásd *vonat, autó, lavina, árvíz*), az élővilágnál

(gaz, gyom, páfrány, fű) és az érzelmi/fizikai állapotoknál (*borosta, veríték*) a főnév ezen szemantikai komponense kifejezetten a konstrukcióban profilódik.

Az ágens szereplő semlegessége számosság tekintetében gyakran a főnévi jelentésszerkezet (construal) körülhatárolatlanságával (unboundedness) van összefüggésben. Feltehetően nem véletlen, hogy a körülhatárolatlan jelentésszerkezetű anyagnevek (*homok, hamu, por* stb.) és érzelmi állapotok nagy számban képviseltetik magukat a konstrukcióban, és sok esetben (lásd *növényzet, penész, pára*) az anyagnévi jelentésszerkezet analógiájára dolgozódik föl fogalmilag az ágens szereplő szemantikai szerkezete.

4.2. Kanonikus esemény, negatív irányú állapotváltozás

A korpuszadatok alapján úgy tűnik, hogy a konstrukció jelentésével azok a főnévi és igei lexikai elemek a leginkább kompatibilisek, amelyek együtt egy kanonikus állapotváltozást kifejező eseményt képesek előhívni. A konstrukciós sémát képviselő megvalósulás megértéséhez legalábbis szükségesnek tűnik az, hogy az ágens szereplő könnyen hozzáférhető entitás legyen. A könnyen hozzáférhető ágens az ige által jelölt folyamattípussal együtt olyan háttérismereteket mozgósít (kontextualizál), amelyek a résztvevők fizikai, társas, mentális világának feldolgozásából származnak (lásd Tátrai 2017: 946–951). Még ha nem is sikeres a kontextualizáció, azaz a megnyilatkozás befogadója a háttérismereteket nem tudja mozgósítani, a befogadó akkor is megértheti konstrukciós jelentés feldolgozásával azt, hogy alapvetően kanonikus eseménytípusról van szó. Amennyiben a korpuszadatok között szereplő *a szőlővidéket kipusztította a filoxéra, a fejét lecsapta a bakó, [az épület] homlokát behorpasztotta a bazalt* kifejezéseket a befogadó nem képes kontextualizálni (mivel például kevésszer találkozott még a *filoxéra, bakó* főnevekkel vagy a *bazalt* szóval ilyen szövegkörnyezetben), a konstrukciós jelentés felismerésével még akkor is világossá válhat számára, hogy a nyelvi szimbólumok (általa ismeretlen) kanonikus eseményekre irányítják a figyelmet.

Míg az ágens tekintetében nincs szükség dologhoz kötésre, a páciens jellemzően le van horgonyozva a megvalósulásoknál. Ez azt jelenti, hogy az úgynevezett strukturális szükségszerűség és az episztemikus eshetőség (De Wit–Brisard 2014) integráltan fejeződik ki a konstrukcióban. A bevezetésben szereplő (2) és (3) példákban vagy a (4)-ben szereplő korpuszadatokban a strukturális szükségszerűséget, azaz a (megértett) világ esszenciális

állapotát fejezi ki az *elfogta a török, lerágta a nyúl, elütötte a vonat, elrabolta a maffia* eseménytípus. E szükségszerű események azonban olyan személyhez/dologhoz kötött páciensekkel dolgozódnak ki (*Vicuskát, a konyhakeretet, a gyereket, Zénót*), amelyek példányként nem szükségszerű részei az eseménynek, sőt a szőrend által is leképezett figyelmi hierarchia szerint atipikus, meglepő, hangsúlyozást igénylő szereplők. Ugyanakkor típusként természetesen ezek is részét képezik a strukturális szükségszerűségnek (a konstrukció sematikus jelentése szerint valakit törvénytörően elfog a török, elrabol a maffia, elüt a vonat stb.).

- (4) Az apa úgy véli: a gyereket elrabolta a maffia. (#620919539)

A strukturális szükségszerűség és az episztemikus eshetőség integrált megjelenésére van példa az úgynevezett gyenge határozottsággal jellemezhető (lásd Aguilar-Guevara–Zwarts 2014; Carlson–Sussman 2005), határozott névelővel rendelkező konstrukcióknál is. A gyenge határozottság jellemzi az (5)-ben szereplő mondatok másodlagos szereplőit (*a tévét, a rádiót, az orvoshoz*). A generikus ágensű konstrukció specifikussága abban rejlik, hogy az esemény ágens szereplője rendelkezik gyenge határozottsággal (lásd a (4)-es példát), sajátosan leképezve ezáltal a magyar mondatokban megszokott (alanyi viszony – tárgyi viszony) figyelmi hierarchiát.

- (5a) Tegnap az egész ország nézte a tévét/hallgatta a rádiót.
 (5b) Itt arra fektetendő a hangsúly, hogyha valakinek panasa van, akkor el kell menni az orvoshoz. (#43735792)

A korpuszadatok alapján az is feltűnő, hogy a konstrukciót képviselő állapotváltozás általában negatív irányú. Ez magyarázhatja a pejoratív, 'elront' vagy 'elromlik' jelentésekkel rendelkező *el* igekötő (Evellei 2012) kimagasló arányát a mintában (lásd 2. ábra). A természeti erőkkel összefüggő eseménytípusok nagy számban gazdasági károkat és természeti katasztrófákat jelölnek (*elverte a jég, elvitte a víz, szétharapta a fagy, elöntötte az iszap, megölte a napfény*), az EMBER ontológiai csoportba tartozó elsődleges szereplők esetében többször balesetekkel találkozunk (*megrázta az áram, elütötte az autó, a kezét levitte a gránát*), az emberi érzelmek és állapotok tekintetében is szinte kizárólag negatív jelenségekre találunk példát (*düh, éhség, szorongás, szégyen, tüdőbaj* stb.), valamint az elvont hatalmak is többnyire bajt okoznak (*elkerülte a szerencse, megverte a sors, cserbenhagyta az élet*).

4.3. Metonimikus és metaforikus jelentéskiterjesztések

A konstrukció megvalósulásai között számos metonimikus és metaforikus kifejezést találhatunk. A jelentéskiterjesztés általában egyfajta megszemélyesítéssel jár együtt. Az *elvitte a pestis, megette a rozsda, lehámozta az idő, elkapta a hatalomvágy* megvalósulások esetében a *pestis, rozsda, idő, indulat* főnevek metaforikusan, cselekvő ágensként illeszkednek konstrukcióba az igék jelentésének köszönhetően. Más esetekben megszemélyesítés valójában az emberi szereplő(k) háttérbe helyezésével jár együtt. Például az ARTEFAKTUMOK éppen azért illeszkednek a konstrukcióba, hogy esetükben a figyelem az úgynevezett kontrollciklusnak megfelelően (lásd Langacker 2009; magyarul Kugler–Simon 2017) a kontrolláló humán szereplőről a kontrollált tárgyra helyeződik át: *elvitte a mentő, elütötte az autó, szétverte a bomba*. A jelentéskiterjesztés mindkét esetben magyarázható azzal, hogy a folyamattípusok a konstrukció azon kimenetalapú (product-oriented) általánosításának igyekeznek eleget tenni, hogy az igével alanyi viszonyban lévő főnévnek ágensnek kell lennie, de nem tipikus (például humán) ágensnek (lásd 4.1.). Ahhoz, hogy ennek az általánosításnak megfeleljen az adott főnév, bizonyos esetekben csupán metaforikus megszemélyesítésre, más esetekben a kontrolláló aktor háttérbe helyezésére is szükség van.

A jelentéskiterjesztés másik motívuma a konstrukció tipikus tudástartalmi felől közelíthető meg. Noha a véletlen mintában az (EMBERI) ÁLLAPOT/ANYAG ontológiájú csoport rendelkezett a legmagasabb típusgyakorisággal (lásd 3.1.), a kollokációelemzés során feltárt tipikus megvalósulások (lásd 3.3.) mellett a metaforikus jelentéskiterjesztések is arra utalnak, hogy a TERMÉSZETI JELENSÉG/ANYAG kiemelten fontos ontológiai csoport a konstrukcióról való tudásunk szempontjából. Az ember fizikai/érzelmi állapotai, illetve az elvont, nagyobb erővel rendelkező és/vagy „magasabb” hatalmak is gyakran konceptualizálódnak metaforikusan természeti erőként (esetleg még állatként vö. *kikezdte a kétely ~ kikezdte a szű*) ismét csak az igék jelentésének köszönhetően: *elfújta a történelem, elöntötte a keserűség, elborította a korrupció*. A jelentéskiterjesztés tehát összekapcsolja a különböző ontológiájú főnévi jelentéseket is. Kiemelendő, hogy az érzelmi állapotok konceptualizációjában a FOLYÉKONY ANYAG és a TERMÉSZETI ERŐ egyébként is tipikus forrástörténeteknek tekinthetők (Kövecses et al. 2015). Ezzel összefüggésben az is katalizálhatja a metaforizációt, hogy a konstrukció tipikus megvalósulásai (legalábbis az általam vizsgált korpusz és alkalmazott módszer tanúsága szerint) nagy számban kapcsolódnak az *előnt* és a *víz* lexikai elemekhez.

5. Összegzés

A tanulmányban a generikus ágensű kifejezéseket egy konstrukció megvalósulásaiként közelítettem meg. A korpuszalapú adatgyűjtés alapján feltételezhető, hogy a konstrukciót változatos, de lexikailag és tudástartalmak tekintetében is körvonalazható eseménytípusok képviselik. A konstrukciónak a korpusban vannak tipikus főnevei és igéi, illetve tipikus megvalósulásai. Kiemelhetők a *víz* és az *előnt* lexikai elemek, amelyeknek különösen erős a kapcsolhatósága és polisziemiája (vö. *kiverte a víz, előntötte a víz/iszap, előntötte az indulat/düh* stb.). A polisziémia egyik fő forrása, hogy az eseménytípusok megjelenítése gyakran metaforizációval vagy metonimikus figyelemáthelyezéssel megy végbe. Ennek köszönhetően pedig a konstrukcióval asszociálódó lexikai elemek, különböző tudástartalmak és eseménytípusok a jelentéskiterjesztések mentén összekapcsolódnak.

A tipikus lexikai elemek szófaji megoszlása alapján a konstrukció inkább nevezhető igeközpontúnak, mint főnévközpontúnak, illetve a főnévi (alanyi) komponens produktivitása erősebb lehet az igei komponensénél. Váratlan fejlemény volt az *el* igekötő dominanciája, amely a mintában a konstrukció legtípusosabb igekötői komponensének bizonyult. A korpuszalapon tipikusnak tételezett megvalósulások a várakozásoknak megfelelően a konstrukció feltételezett morfológiai és szórendi paramétereit (múlt idejű, egyes szám harmadik személyű, határozott ragozású igealak és ige-alany sorrend) mutatták föl. A kvalitatív elemzés során megállapítottam, hogy a konstrukció olyan erődinamikai mintázatot képez le, amelyben a másodlagos (az igével alanyi viszonyban lévő) szereplő az elsődleges (az igével tárgyi viszonyban lévő) szereplőnél erősebb agonista entitás. A páciens (az erődinamikai mintázatban antagonista) nem tud ellenállni a másodlagos szereplőnek, utóbbi azonban atipikus ágens. A korpuszatatok alapján az is nyilvánvalónak tűnik, hogy a konstrukció kanonikus eseményekre irányítja a figyelmet, amelyeknek a megértéséhez komplex háttérismeretekre van szükség. A kanonikus esemény szinte kizárólag negatív irányú állapotváltozást jelöl, ami az *el* igekötő fentebb említett dominanciáját is magyarázza a mintában.

Irodalom

- Aguilar-Guevara, Ana – Zwarts, Joost 2014. Weak definites refer to kinds. *Recherches linguistiques de Vincennes* 42: 33–60. <https://doi.org/10.4000/rlv.2169>
- Carlson, Greg – Sussman, Rachel 2005. Seemingly indefinite definites. In: Kepser, Stephan – Reis, Marga (eds.): *Linguistic evidence: Empirical, theoretical, and computational perspectives*. Studies in Generative Grammar. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 71–85. <https://doi.org/10.1515/9783110197549.71>
- De Wit, Astrid – Brisard, Frank 2014. A Cognitive Grammar account of the semantics of the English present progressive. *Journal of Linguistics* 50(1): 1–42. <https://doi.org/10.1017/S0022226713000169>
- Dowty, David R. 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67: 547–619. <https://doi.org/10.1353/lan.1991.0021>
- Evellei Kata 2012. Az el igekötő pejoratív jelentése(i). *Ösvények* 1(2): 1–22.
- Frankenberg-Garcia, Ana – Lew, Robert – Roberts, Jonathan C. – Rees, Geraint Paul – Sharma, Nirwan 2019. Developing a writing assistant to help EAP writers with collocations in real time. *ReCALL* 31(1): 23–39. <https://doi.org/10.1017/S0958344018000150>
- Goldberg, Adele 1995. *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goldsmith, John – Woisetschlaeger, Erich 1982. The Logic of the English Progressive. *Linguistic Inquiry* 13: 79–89. <https://doi.org/10.3828/indexer.1982.13.2.5>
- H. Varga Márta 2012. A singulare tantumról a számjelölés kapcsán. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 345–356.
- Honti László 1995. Der uralische Numerus absolutus – was ist er eigentlich? *Linguistica Uralica* 31: 161–169. <https://doi.org/10.3176/lu.1995.3.01>
- Hunston, Susan 2002. *Corpora in Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524773>
- Imrényi András 2017. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 663–759.
- Kiefer Ferenc 2007. *Jelentélmélet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kim, Young Shin – Oh, Sun-Young 2020. A Corpus-based Analysis of Collocations in Korean Middle and High School English Textbooks. *Language Research* 56(3): 437–461. <https://doi.org/10.30961/lr.2020.56.3.437>

- Kövecses Zoltán – Szelid Veronika – Nucz Eszter – Blanco-Carrion, Olga – Akkók, Elif Arika – Szabó Réka 2015. Anger metaphors across languages. A cognitive linguistic perspective. In: Heredia, Roberto – Cieślicka, Anna B. (eds.): *Bilingual Figurative Language Processing*. Cambridge: Cambridge University Press. 341–367. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139342100.017>
- Kugler Nóra – Simon Gábor 2017. A felismerőképesség határán. Az összetett szó mint emergens szemantikai konstrukció. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Összetételek és nyelvtanmodellek*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 95–131.
- Langacker, Ronald W. 1997. Generics and Habituals. In: Athanasiadou, Angeliki – Dirven, René (eds.): *On Conditionals Again*. Current Issues in Linguistic Theory 143. Amsterdam: John Benjamins. 191–222. <https://doi.org/10.1075/cilt.143.11lan>
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- Langacker, Ronald W. 2009. *Investigations in Cognitive Grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110214369>
- MNSZ = Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. *Proceedings of LREC 2014*: 1719–1723.
- Paradis, Carita 2005. Ontologies and construals in lexical semantics. *Axiomathes* 15: 541–573. <https://doi.org/10.1007/s10516-004-7680-7>
- Rychlý, Pavel 2008. A lexicographer-friendly association measure. *Raslan*. Brno: Masaryk University. 6–9.
- Talmy, Leonard 2000. *Toward a cognitive semantics*. Cambridge: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6847.001.0001>
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1058.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 207–465.

“Stung by a wasp”, “Taken by ambulance”. A corpus-based analysis of the construction with generic agent in Hungarian

The paper handles structures in which the agent with definite article has generic meaning and underspecified number as instantiations of a constructional schema. The corpus-based study aims to map the knowledge structures, lexical items, and instantiations specific to the construct. The mapping is carried out by random sampling of 1,000 instances after filtering for formal features of the construction, qualitative filtering of relevant data and collocation analysis based on frequent nouns and verbs in the sample. The ontological groups of the agents are (HUMAN) STATE/SUBSTANCE, NATURAL PROCESS/SUBSTANCE, ARTEFACT, ANIMAL, PLANT, ABSTRACT ENTITY, PEOPLE. The instantiations assumed to be typical in the corpus exhibit the morphological and word order properties of the construction as expected, i.e. the most frequent word form of the verb in the context of the collocated noun is typically V.PST.3SG.DEF structure, and the subject typically follows the collocated verb. In the construction, the binding to the thing/person occurs at the patient marked by accusative, the agent marked by nominative case following the verb is a strong agonist entity, but not a typical agent, and it is not grounded. The subject and the verb direct attention to a canonical process type, require a significant contextualization of background knowledge, and typically denote a change of state in a negative direction. The representation of event types is often achieved through metaphorization and/or metonymisation. The different knowledge structures and types of events associated with the construct are also connected along meaning extension.

Keywords: construction, grounding, preverb, verb, subject, article

Palágyi László

<https://orcid.org/0000-0002-1437-4746>

Eötvös Loránd Tudományegyetem

palagy.laszlo@btk.elte.hu

KUGLER NÓRA

Eltolódás az igei személyparadigma gyakorisági viszonyaiban¹

Kivonat

Az esettanulmány azt a megfigyelést dokumentálja korpuszadatok segítségével, hogy bizonyos igék esetében elmozdulást találunk a személyjelölésnek az alapértelmezésre reflektáló gyakorisági viszonyaihoz képest, és nem a harmadik, hanem az első vagy második személy esetében jelentkeznek kiugró gyakorisági értékek. A vizsgálat ezt a hatást egyrészt érzékelést kifejező igéken (*lát, hall* – kontroll: *tapint*), másrészt komplex mentális folyamatokat jelölő igéken (*kéteLL, kéteLkedik* – kontroll: *gyanakszik ~ gyanakodik, vitat*) vizsgálja az MNSZ (v2.0.5) adatai alapján.

A megfigyelés magyarázata a kontextualizáció (Tátrai 2019, 2022, 2023) társas pragmatikai értelmezésére épít. A diskurzusban a felek figyelmi és mentális működésének az összehangolása alapvető igény (Tátrai 2019: 14–16), amely katalizálja és leírható módokon alakítja a konstruálás konvencionálódó módozatait aktuálisan és a nyelvváltozás folyamatában is (vö. San Roque et al. 2018). A reflexív kontextualizáció eseteiként a metapragmatikai tudatosság igealakokkal megvalósuló jelzései a mentális szubjektum objektivizált megkonstruálását eredményezik (Langacker 1991: 93; Marín Arrese 2010; Tátrai 2019, 2022, 2023), a mentális folyamatok a diskurzus résztvevőihez horgonyzódnak le. A megfigyelt eltolódás tehát a nyelvi tevékenység társas gyakorlatában alapozódik meg.

¹ A kutatás az NKFIH 129040 számú pályázat (*A magyar nyelv igei konstrukciói. Használat-alapú konstrukciós nyelvtani kutatás*) keretében valósult meg.

Kulcsszók: igealak, kontextualizáció, személyjelölés, objektivizált konstrukció, gyakoriság

1. Bevezetés

A tagmondatkapcsolatok esetében az elemi mondattal (tipikusan a szintaktikai értelemben vett „főmondat”) megvalósuló kontextualizáció vizsgálata (lásd (1), vö. Kugler 2017, 2022; Tátrai 2019; Kugler–Pomázi 2019) arra irányította a figyelmemet, hogy bizonyos igék, igei konstrukciók esetében (mint amilyen az *úgy látom* az (1)-ben) könnyebb kontextualizáló funkcióra példát találni az MNSZ (v2.0.5) korpuszából vételezett mintában, mint az adott folyamatot (például a látást és annak módját) megfigyeltető, prominens, tehát ténylegesen a figyelem előterében álló főmondatra (Kugler–Pomázi 2019).

(1) *Én úgy látom, a szerződés nem előnytelen [...]* (#51764677)²

A fentiek alapján az a hipotézis fogalmazódott meg bennem, hogy a gyakori reflexív kontextualizáló funkció hatással lehet az igei személyjelölés gyakorisági viszonyaira. Mivel az igével megkonstruálódó, metapragmatikai tudatosságot jelző reflexiók jellemzően a megnyilatkozóhoz mint konstruáló szubjektumhoz vagy – hasonló természetességgel (Tolcsvai Nagy 2015: 132; Tátrai 2017), de nem azonos gyakorisággal – a beszélőtárhoz kötődnek, az ő mentális működésüket (kommunikatív szándékaikat) jelenítik meg (Tátrai 2019), ezért a kontextualizáló funkcióban begyakorlott használatú igék esetében elmozdulás történhet a személyjelölés gyakorisági viszonyaiban az 1. és/vagy a 2. személy javára.

A jelen esettanulmányban azonban nem tudok a hipotézis ellenőrzésére vállalkozni, mivel nem áll a rendelkezésemre olyan eljárás, amellyel összefüggést tudnék vizsgálni a személyhez való lehorgonyzás és a kontextualizáló funkció között nagyszámú korpuszadaton, tehát nem (a korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan) mintán végzett humán kvalitatív elemzéssel. Ezért a továbbiakban csak azt ellenőrzöm, hogy a reflexív kontextualizáló tagmondatban általam már korábban adatolt igék és egy vagy több, a folyamat típus szempontjából azonos igei ontológiába sorolható, de kontextualizáló funkcióban

² A dolgozat példái az MNSZ (v2.0.5) adatbázisából származnak, zárójelben a szóazonosító van megadva.

nem vagy kevésbé szembeötlő, kontrollként használt igék esetében hogyan alakul az igealakok gyakorisága. Az aktuális vizsgálatnak vannak további módszertani problémái, ezekre a dolgozat 3. pontjában reflektálok.

Előjáróban (2.) szükséges egyértelműsíteni, mit jelent az (1) példa esetében az, hogy az *Én úgy látom* kontextualizáló tagmondat, továbbá meg kell világítani azt is, hogyan működik és milyen hatása van a teljes szerkezetre a metapragmatikai tudatosság (1)-ben megfigyelhető reflexív jelzésének. A dolgozat előrehaladásával a hipotézis is formálódik, míg végül ebben a formában fogalmazódik meg: ha az ige bizonyos reflexív kontextualizáló konstrukciókban begyakorlódik, akkor a konstrukció gyakorisága révén a konstrukcióra jellemző személyviszonyok elmozdulást idézhetnek elő ahhoz az általános használathoz képest, amely nem rendelkezik ilyen kötöttséggel (nem asszociálódik a megnyilatkozó és/vagy a partner mentális működésének a kifejezésével). A 3. pontban bemutatom a mintavételezés módját és a kapott adatokat. Végül (4.) az eredmények alapján reflektálok a dolgozat hipotetikus fő állításának fenntarthatóságára.

2. A reflexív kontextualizálást megvalósító főmondatok

A tagmondatok hierarchikus kapcsolódását, az úgynevezett alárendelő-tagmondat-kapcsolódási mintázatot tipikusan a főmondat prominenciája és a mellékmondat háttérszerepe (behatároltsága, a főmondaton keresztüli mentális elérése) jellemzi (Kugler 2017, 2022). A kontextualizáció jelensége (Verschueren 1999: 111; Imrényi 2017: 743; Tátrai 2017) elemi mondatok viszonyában is megvalósulhat (lásd Laczkó–Tátrai szerk. 2019; különösen Tátrai 2019, 2022).

- (1) *Én úgy látom*, a szerződés nem előnytelen [...] (#51764677)

Az (1) kontextualizáló jelenet (*Én úgy látom*) – kontextualizált jelenet (*a szerződés nem előnytelen*) szerkezetű tagmondatkapcsolat elkülönbözik a hierarchikus tagmondatkapcsolat prototípusától. Az (1) grammatikai főmondatában a *látom* ige fogalmi szerkezetének részeként behatárolódik a 'tudás, megértés', amelyet a mellékmondat részletez, de a szemantikai profil, a prominens jelenet a mellékmondat jelenete (*a szerződés nem előnytelen*). Az első (kontextualizáló) tagmondat (*Én úgy látom*) egy mentális ösvényt jelenít meg (vö. 'anchoring', Langacker 2006; Pelyvás 2006): a lényegi jelenetet

a megnyilatkozó vélekedésén keresztül elérhető információként figyelteti meg, a megnyilatkozó ezzel az eljárással alakítja a diskurzus mentális világát (Tátrai 2017: 938, 2019, 2022, 2023). A kontextualizáló tagmondat leborgonyzott jelenetként (lásd a *látom* igealak által a mentális folyamatnak a diskurzus alapjához kötését) színre viszi a megnyilatkozó metapragmatikai reflexióját. A személyjelölésnek épp azért van kitüntetett jelentősége, mert objektivizáltan megkonstruálja a metapragmatikai reflexió mentális szubjektumát (Tátrai 2022, 2023).

Az (1) példában a „főmondat” (*Én úgy látom*) mentális kiindulópontként (horgonyként) szolgál a mellékmondati jelenethez (Tátrai 2017). Ebben a szerepében az aktiváltsága csak ideiglenes, a figyelem áthelyeződik a „mellékmondatra”: a mellékmondat jelenete a prominens jelenet, a figyelem előtérbe kerül, és az előtérben is marad (Pelyvás 1998, 2006). Ennek az a következménye, hogy a teljes mondatot a „formai” mellékmondat képviselhetné önmagában (2a), nem a főmondat (2b), azaz az összetett mondat önhasonlósága (Imrényi 2015; Kugler 2022) mellékmondat (rész) és teljes szerkezet (egész) viszonyában értelmezhető. Ez eltérés a típusos relációtól, amelyben a főmondat prominens és önhasonló a teljes szerkezettel.

(2a) A szerződés nem előnytelen.

(2b) Én úgy látom.

A kontextualizáló tagmondatok a tagmondatsorrend szempontjából analóg módon viselkednek a hasonló funkciójú, de az elemi mondaton belüli kontextualizációs utasításokkal (Imrényi 2017). Bár a leggyakoribb a kontextualizáló-kontextualizált sorrend (mint a fenti, (1) példában is), a kontextualizálás lehet közbevetésszerű (3a) és utólagos is (3b) (vö. Kugler 2022), bár a rekontextualizálás mellékmondatokkal (3c) talán még természetesebb volna.

(3a) A szerződés – **én úgy látom** – nem előnytelen.

(3b) A szerződés nem előnytelen, **én úgy látom**.

(3c) A szerződés nem előnytelen, *ahogy én látom*.

A reflexív kontextualizálás műveletét a metapragmatikai tudatosság működése, valamint e működés nyelvi megfigyeltetésének a képessége és szándéka irányítja (Tátrai 2017). A reflexív kontextualizálás műveletei változatosak, irányulhatnak a prominens jelenet episztemikus státuszára (1), társalgásbeli

szerepére vagy akár magára az együttes figyelmi működésre (4) (lásd Tátrai 2019, 2022).

- (4) De miért csinálják ezt velünk? Hát itt nincs semmi gond köztünk, *hallod*. Szlovák-magyar, nincsen semmi gond. (#909335680)

A dolgozat a diskurzusban álló felek mentális működésével, a kontextualizált üzenet episztemikus státuszával kapcsolatos kontextualizációra szűkíti a vizsgálatot, ezért érzékelést és összetett mentális működést kifejező igeek korpuszbeli előfordulásainak gyakorisági adatait elemzi. Fő állítása az, hogy a kontextualizáció gyakorlata, illetve az ezzel asszociálódó konstruálási mód elmozdulást idézhet elő a személyjelölésnek az alapértelmezésre reflektáló gyakorisági viszonyaihoz képest. Az állítás arra az általános megfigyelésre is támaszkodik, hogy egy-egy ige különböző alakjai nem azonos mértékben vesznek részt egy-egy konstrukciós séma megvalósításában (Hunston 2014; id. Simon 2023). Óvatos feltevésként megfogalmazható, hogy ha az ige az adott konstrukcióban begyakorlódik, akkor a konstrukció gyakorisága révén a konstrukciós jellemzők (esetünkben a személyviszonyok) elmozdulást idézhetnek elő ahhoz az általános használathoz képest, amely nem rendelkezik ilyen kötöttséggel (nem asszociálódik a megnyilatkozó és/vagy a partner mentális működésének a kifejezésével). Az alapértelmezés az igealakok szempontjából a harmadik személy kiugró gyakorisága, ami a nyelvi tevékenység másra irányulásával motiválható.

3. Korpuszalapú vizsgálat

3.1. A vizsgálatban szereplő igeek

A diskurzusban álló felek mentális működésével, az üzenet episztemikus státuszával kapcsolatos kontextualizáció tipikus példája az (1), amelyben metaforizálódott érzékelést kifejező ige (*lát*) 'vél(ekedik)' jelentésben már konvencionálódottan jeleníti meg az összetett mentális működést (vö. Tolcsvai Nagy 2003; Kugler–Simon–Palágyi 2023).³ Ennek megfelelően a metaforizálódott jelentéssel is rendelkező érzékelést kifejező igeek alkotják az első csoportot (*lát, hall*; lásd az (1) és a (4) példákat), amelyeknek kontextualizáló

³ E jelentésváltozás egyetemes jellegéhez lásd San Roque et al. 2018.

funkciójáról már vannak szakirodalmi adatok. Kontrollként a *tapint* igét választottam, amelyet még nem figyeltem meg kontextualizáló tagmondatban. A második csoportot alapjelentésben is összetett mentális működést kifejező igék alkotják, begyakorlott kontextualizáló kifejezésként a *kéttell* (5), *kéttelkodik*, kontrollként a *gyanakszik* ~ *gyanakodik* (6), *vitat* (7).

- (5) Egyszerű – bár *kéttell*, hogy népszerű – a véleményem a drog-alkohol témában. (#80071444)

1. táblázat. A vizsgálatba bevont igék

	Célcsoport	Kontrollcsoport
érzékelésigék (metaforikus 'mentális folyamat' jelentéssel is)	<i>lát</i>	<i>tapint</i>
	<i>hall</i>	
összetett mentális működést jelölő igék	<i>kéttell</i>	<i>gyanakszik</i> ~ <i>gyanakodik</i>
	<i>kéttelkodik</i>	<i>vitat</i>

A második csoport esetében többelemű a kontrollcsoport (*gyanakszik* ~ *gyanakodik*, *vitat*). Eredetileg az *elemez* lett volna a kontrollige, de úgy vélem, hogy túl kézenfekvő volna a szembeállítás, ezért olyan, a céligékhez szemantikailag közel álló igéket választottam, amelyek esetében még nem tűnt fel számomra, hogy gyakoriak lennének kontextualizáló szerepben.

A kontextualizáló funkció elvileg mindegyik (az 1. táblázatban szereplő) igénél, a kontrolligék⁴ esetében is lehetséges (6)–(7), de valószínűsíthetően eltérő mértékben begyakorlott.

- (6) [...] itt nem fagy le, csak kiad valami memóriakiosztással kapcsolatos hibaüzenetet, *viszont arra gyanakszom*, hogy ez memóriahiba, mert néha a DOS-ban a himem is lefagy. Ja és az Alaplapon megjelent SO verzióval próbálkozom. (#95413484)
- (7) *Nem vitatnám azt*, hogy folyik egyfajta közigazgatási reform, hogy a régióknak az együttműködése az valóban tiszteletre méltó szándék, mégis azt kell mondanunk, hogy [...] (#62321122)

⁴ A kifejezés nem terminus, csak a vizsgálat szempontjából kontrollként kezelt igéket jelöli.

A második csoport választott kifejezései közötti szinonimikus, asszociatív viszonyt támasztja alá a (8). Ez egy erősen önreflexív megnyilatkozás, de a *gyanakszom* igealak nem metapragmatikai jelzésként, hanem a mentális beállítódás leírásában szerepel.

- (8) Nagyon szeretem az életet, de a halál már nem probléma előttem. Tehát a rosszat fölkészülten várom. De jövőbeli jóra, emberi fenségesre, érzem, készületlen vagyok. Mert *kétkelkedem*. *Kétegyeim gyötörnek*. *Gyanakszom*. (#32816553)⁵

3.2. Adatvételezés, adatkezelés

Az MNSZ v2.0.5 verziójában igetőre indítottam a keresést. A keresőkifejezés két esetben nem intuitív, ezeket kiemelem. A *kétegy* esetében *kétyli*, a *hall* esetében *hallik* keresőkifejezéssel jutottam releváns adatokhoz. A beállításban nem igekötős ige szerepelt, ennek ellenére bekerültek a konkordanciába elvált igekötős találatok (például *lásd be*).

Gyakorisági listát kértem le a nóduszra, kis- és nagybetű nem számít beállítással, szóalakra (word) és msd-kódra egyaránt. Az msd-kódok alapján készített gyakorisági adatokkal dolgoztam, az ábrázolás is ezekre az adatsorokra támaszkodik. A százalékos adatok az összes találat arányában mutatják a morfológiai konstrukciók gyakoriságát. Ez azt jelenti, hogy beleszámoltam az esetleg hibásnak vagy értelmezhetetlennek számító előfordulásokat is, például *Gyanakodjuk!* (#467543921), mivel az MNSZ által generált listába nem akartam kézi elemzéssel beavatkozni. A kódok lehetővé tennék az összes annotált morfológiai kategória szerint a gyakoriság vizsgálatát, de a dolgozat csak a személyjelöléssel foglalkozik, az egyéb kategóriákat csak a morfológiai konstrukciók számánál veszi figyelembe.

Az adatokat mindkét igecsoportban az alábbiak szerint mutatom be:

- listázom az öt leggyakoribb szóalakat gyakorisági megoszlásukkal (az abszolút gyakoriság szerint és az öt leggyakoribb kifejezés százalékos aránya szerint);
- bemutatom a grammatikai személyekre összesített gyakoriság arányát az összes szóalakon belül;
- a konstrukciós változatosság jelzésként megadom, hogy hányféle morfémaszerkezet kapcsolódik az adott személyviszonyhoz; ennél

⁵ A (8) egy Nagy László-interjú részlete.

a szempontnál meg kell jegyezni, hogy az úgynevezett inkluzív alak (például *látlak*) az egyes szám első személyű alakok közé besorolódik.

3.3. Eredmények

3.3.1. A *lát*, *hall*, *tapint* csoport adatai

A 2. táblázat az igék öt leggyakoribb szóalakját mutatja be. A kiválasztott igék jelentősen eltérő gyakorisággal fordulnak elő a korpuszban. Módszertani problémát is jelent, hogy a kontrollként használt *tapint* ige példánygyakorisága nagyon alacsony a céligékhez képest, ezért nem az abszolút gyakoriság, hanem csak az egyes igék alakjai közötti gyakorisági sorrend, valamint a százalékos arány lehet az összevetés alapja.

2. táblázat. A *lát*, *hall*, *tapint* igék leggyakoribb szóalakjai

<i>lát</i> (857404 token)			<i>hall</i> (204651 token)			<i>tapint</i> (1089 token)		
szóalak	db	%	szóalak	db	%	szóalak	db	%
<i>láltam</i>	103723	12	<i>hallottam</i>	48304	24	<i>tapintott</i>	259	24
<i>látom</i>	97912	11	<i>hallották</i>	20056	10	<i>tapint</i>	178	16
<i>látja</i>	92587	11	<i>hallott</i>	16785	8	<i>tapintja</i>	113	10
<i>lásd</i>	73451	9	<i>hallják</i>	14172	7	<i>tapintottam</i>	59	5
<i>látta</i>	70627	8	<i>hallotta</i>	14129	7	<i>tapintotta</i>	48	4

Az első személyű igealak a leggyakoribb a céligék esetében (*láltam*, *hallottam*). A múlt idejű alakok nagy száma jelzi, hogy a megnyilatkozó nemcsak aktuális mentális állapotát jelenítheti meg, hanem korábbi énjének a tudati működését is (vö. Tátrai 2017, 2023).⁶ A *lát* második leggyakoribb szóalakja szintén egyes szám első személyű (*látom*). A *tapint* kontrollige esetében is található első személyű szóalak a leggyakoribb alakok között, a 4. helyen, ez az összes szóalak 5%-át teszi ki. Ha ezt összevetjük a céligékkel, akkor az egyes szám első személyű leggyakoribb alakok 23%-ot képviselnek a *lát* és 24%-ot a *hall* célige esetében. Ugyanakkor az, hogy nem a jelen, hanem a múlt idejű első személyű alakok a leggyakoribbak, azt is jelzi, hogy amennyiben ezért

⁶ Természetesen perspektíváltan más mentális szubjektumok állapotait és viszonyulásait is reprezentálhatja a megnyilatkozó.

az eltolódásért a kontextualizáló funkció volna a felelős, akkor a következtetéseket csak nagyon óvatosan lehet megtenni pusztán a gyakorisági adatokra alapozva. A percepciók ígék esetében ugyanis az evidenciális funkció a tipikus a deiktikus múlt idővel összefüggésben. Az evidencialitást kifejező kontextualizációnak ebben a típusában az érzékelésige olyan horgony, amely a prominens jelenetet egy érzékelő mentális szubjektum tapasztalatán, megfigyelésén keresztül (esetünkben a megnyilatkozó korábbi 'én'-jének tapasztalatán keresztül) teszi elérhetővé.⁷ Ettől eltérően a prominens jelenet episztemikus státuszának megnyilatkozó általi mérlegelését jelölő reflexív kontextualizálásban (például *úgy látom, hogy*) a mentális működés (például a vélekedés) aktualizálódik, ezért az ige tipikusan jelen idejű. Bár mindkét esetben reflexív kontextualizációról van szó, a konstrukciók funkcionálisan és szerkezetileg is különböznek (lásd Kugler 2017: 845–847). A kontextualizáló tagmondatokban alapvetően a diskurzus résztvevőinek, elsősorban a beszélőnek a tudati beállítódása érvényesül kontextusfüggő kiindulópontként (Tátrai 2017, 2019, 2022, 2023), ezzel tehát összefügghet az első és a második személy gyakorisága.

A második személyhez lehorgonyzott igealak csak a *lát* esetében került be a leggyakoribb igealakok közé (*lásd*). Mivel a *lásd* gyakori (konvencionálódott) rövidítés (formula) – ahogy a (9) szemlélteti – felvethető, hogy ki is kellett volna emelni a listából. Az adatok ugyanakkor azt mutatják, hogy még a rövidítés esetében is feldolgozódhat a jelölt személyviszony, ahogy a kifejezés függőségi viszonyai is kidolgozást, alaki jelölést kaphatnak (*lásd* [10]).

(9) (*lásd* 9. lábjegyzet) (#2720791)

(10) (A munkavállalás alakulását részletesebben *lásd* a Munka c. fejezetben.) (#2960585)

A *hall* esetében számítottam a (4) példával illusztrált funkció hatására, de az egyes szám második személyű, határozott ragozású alak (*hallod*) nem számít kiemelkedően gyakorinak az MNSZ-ben (5233 előfordulás, 3%).

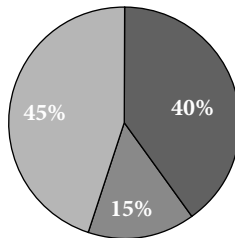
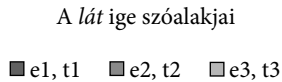
A *lát* ige szóalakjainak arányát az 1. diagram mutatja, a 2. tortadiagram pedig a gyakorisági adatokat a szám kategóriáját figyelmen kívül hagyva, csak a személyviszonyok alapján jeleníti meg.

⁷ A *hallottam* esetében a percepció mellett az információnak egyéb forrásból (értésülésből vagy hallomásból) való elérése is számításba jön kontextualizáló szerepben.

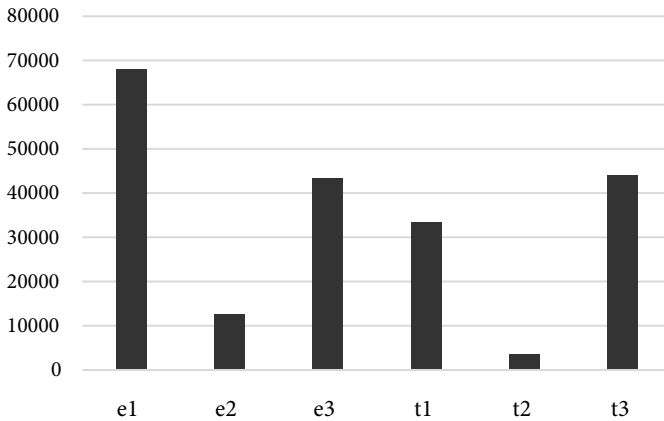
1. diagram. A lát ige szóalakjainak abszolút gyakorisága

A lát ige esetében az összesített adatok részlegesen megerősítik a leggyakoribb alakokból alkotott képet. Bár az E/3. személyű igealak a gyakoribb, jelentős az egyes szám első és második személy aránya, ezek következnek a gyakorisági sorrendben az összes igealakot figyelembe véve. Együttesen az előfordulások többségét (55%) adják az első és második személyű igealakok.

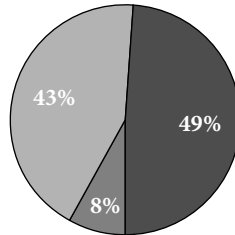
2. diagram. A lát ige szóalakjainak aránya a személy kategóriája alapján (a személyszám szempontjából összevontan)

A *hall* ige szóalakjainak arányát a 3. diagram mutatja be, a 4. diagram pedig a gyakorisági adatokat a szám kategóriáját figyelmen kívül hagyva, csak a személyviszonyok alapján érzékelteti a cikkek méretével. A tapasztalatot, de főként értesülést megkonstruáló, az evidencialitás szemantikai terében működő kontextualizáló funkció kiemelkedő jelentőségére utalhat az, hogy a *hall* ige még a *lát* igehez képest is jelentősebb eltolódást mutat az első személy szempontjából (az első személyű igealakok a legnagyobb arányúak). Valószínűsíthetően a korpusz jellegéből, a spontán beszélt nyelvi szövegek (egyelőre kis) arányából adódik az, hogy a figyelmi működéssel kapcsolatos reflexiót jelző *hallod* hatása nem feltűnő az adatok alapján (az egyes szám második személy aránya elmarad a *lát* ige adataihoz viszonyítva).

A *hall* ige szóalakjainak megoszlása3. diagram. A *hall* ige szóalakjainak abszolút gyakorisága

A *hall* ige szóalakjai

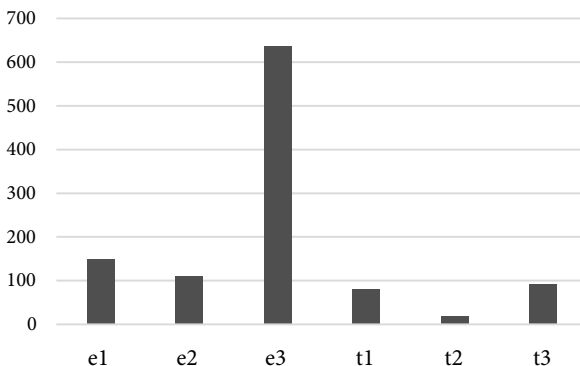
■ e1, t1 ■ e2, t2 ■ e3, t3

4. diagram. A *hall* ige szóalakjainak aránya a személy kategóriája alapján (a személyszám szempontjából összevontan)

Összevetésként először a *tapint* kontrollige hasonló diagramjai következnek, majd a három ige személyjelölési arányait a szemléletesség kedvéért együttesen is bemutatom.

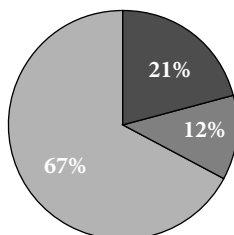
A *tapint* a harmadik személy kiemelkedő gyakoriságának a tipikus képét mutatja, a harmadik személyű igealak az összes szóalak arányában 67%-ot tesz ki. Az első személy valamivel gyakoribb, mint a második. Az eddig megtekintett adatok alapján az igealakokra is érvényesülni látszik az a tendencia, hogy az egyes számú alakok jellemzően gyakoribbak, mint a többes számúak.

A *tapint* ige szóalakjai

5. diagram. A *tapint* ige szóalakjainak abszolút gyakorisága

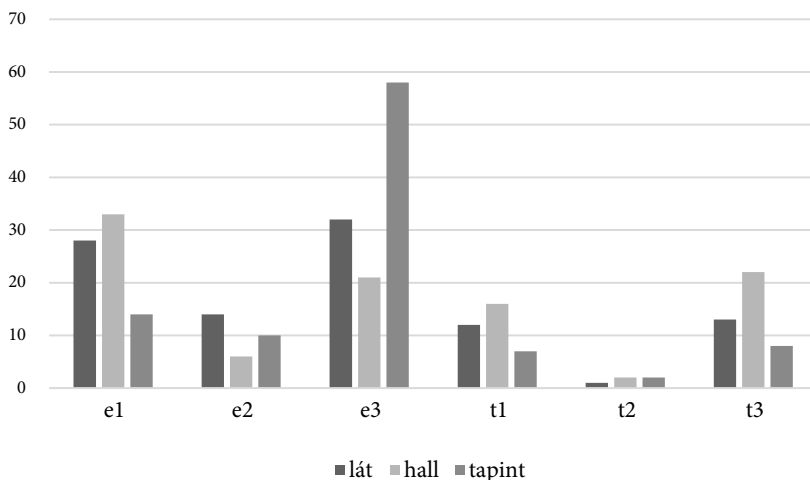
A *tapint* ige szóalakjai

■ e1, t1 ■ e2, t2 ■ e3, t3

6. diagram. A *tapint* ige szóalakjainak aránya a személy kategóriája alapján (a személyszám szempontjából összevontan)

A három ige alakjainak személyjelölés szerinti megoszlása alapján a céligék jellemzően eltérnek a kontrollige gyakorisági viszonyaitól (7. diagram).

7. diagram. A *lát*, *hall*, *tapint* szóalak-gyakorisága az összes előfordulásuk százalékában

A céligék esetében jelentékeny az E/1. aránya, de a *hall* esetében még jelentősebb, mint a *lát* igénél. A gyakori múlt idejű konstruálás miatt ezt az evidencialitás kifejezésével hoztam összefüggésbe. A *lát* második személyben vezet, ami ugyancsak jelezheti, de nem bizonyítja azt, hogy a kifejezést begyakorlottan alkalmazza a megnyilatkozó a partner megértési folyamataihoz reflexíven viszonyulva (lásd például [11]). Ettől eltérően a *tapint* ige jól mutatja az E/3. személy tipikus, kiemelkedően nagy arányát, ami teljesen megfelel a várakozásoknak, összhangban áll a dolgozat hipotézisével.

(11) – *Látod, őt nagyon sajnáltam...* (#67106)

A morfológiai konstrukciók⁸ változatossága kisebb a *tapint* ige esetében (3. táblázat). Az adatok értelmezése azonban nem vezet el egyértelmű összefüggésekhez a funkció vonatkozásában. Mivel az inkluzív alak (például *látlak*, *hallak*) az első oszlop típusainak számát növeli, a különbség az egyes szám első személy adatainak vonatkozásában abból is fakadhat, hogy az alakok a jelentésből adódóan nem egyforma valószínűséggel valósulnak meg. Az azonban kiolvasható, hogy a *lát* és a *hall* hasonlóan változatos, nagyobb mértékben, mint a *tapint* ige. Az azonban kérdés, hogy ez mit jelent (ha jelentőséget tulajdonítunk ennek az adatnak).

3. táblázat. A *lát*, *hall*, *tapint* igék morfológiai változatossága

	e1	e2	e3	t1	t2	t3	összes
<i>lát</i>	12	8	8	8	6	8	50
<i>hall</i>	11	8	8	8	7	8	50
<i>tapint</i>	10	7	8	7	5	6	43

3.3.2. A *kétell*, *kételkedik*, *gyanakszik* ~ *gyanakodik*, *vitat* csoport adatai

Ennek a csoportnak a kiválasztott igéi is jelentősen eltérő gyakorisággal fordulnak elő a korpuszban, de a helyzet éppen fordított, mint az első csoportnál: az egyik kontrolligének (*vitat*) van nagyságrenddel több adata, mint a céligéknek (külön-külön és együttesen is).

⁸ Morfológiai konstrukción a szóalakszerkezeteknek az ige grammatikai kategóriái (IDŐ, MÓD, SZÁM-SZEMÉLY, TÁRGYHATÁROZOTSÁG) alapján eltérő típusait értve (lásd 3.2. alpont).

4. táblázat. A *kétell*, *kétkelkedik*, *gyanakszik* ~ *gyanakodik* és *vitat* igék leggyakoribb szóalakjai

<i>kétell</i> (3160 token)			<i>kétkelkedik</i> (6618 token)			<i>gyanakszik</i> (6170 token)			<i>vitat</i> (27 457 token)		
szóalak	db	%	szóalak	db	%	szóalak	db	%	szóalak	db	%
<i>kétlem</i>	2469	78	<i>kétkel-</i> <i>kedik</i>	1685	25	<i>gyanak-</i> <i>szik</i>	1298	21	<i>vitatja</i>	5413	20
<i>kétli</i>	348	11	<i>kétkel-</i> <i>kedem</i>	1054	16	<i>gyana-</i> <i>kodtak</i>	809	13	<i>vitatják</i>	3904	14
<i>kétlik</i>	169	5	<i>kétkel-</i> <i>kednek</i>	1052	16	<i>gyana-</i> <i>kodott</i>	807	13	<i>vitatott</i>	3651	13
<i>kétlek</i>	125	4	<i>kétkel-</i> <i>kedett</i>	745	11	<i>gyana-</i> <i>kodnak</i>	616	10	<i>vitatta</i>	3247	12
<i>kétled</i>	22	1	<i>kétkel-</i> <i>kedtek</i> ⁹	414	6	<i>gyanak-</i> <i>szom</i>	556	9	<i>vitatom</i>	2358	9

A leggyakoribb szóalakok között az első személy felé való eltolódást jelezheti, hogy a *kétell* leggyakoribb, a *kétkelkedik* második leggyakoribb alakja a megnyilatkozóhoz van lehorgonyozva. A *kétell* esetében a 78%-os arány egyértelműen jelzi az eltolódást. Mivel ennek az igének a negyedik leggyakoribb alakja is egyes szám első személyű, az egyes szám első személyű leggyakoribb előfordulások együttesen 82%-ot képviselnek. A kontrollcsoport esetében is bekerült első személyű alak a leggyakoribb ötbe, de csak az ötödik helyen (*gyanakszom*, *vitatom*).

Csak a *kétell* esetében volt második személyű alak a leggyakoribb alakok között (*kétled*), ami összefügg azzal, hogy a folyamatjelentés alkalmassá teszi az igét arra, hogy a felek mentális működésének összehangolásában szerepet kapjon (reflexív kontextualizáló kifejezésként is).

A *kétell* esetében a leggyakoribb kifejezések alapján alkotott képet megerősíti az összes alakon belüli arány is (8. és 9. diagram).

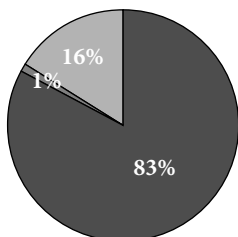
⁹ Msd-kód: ige.mt3 (múlt idejű, többes szám 3. személyű igealak).

8. diagram. A kétell ige szóalakjainak abszolút gyakorisága

A kétell szóalakjai a személy
kategóriája alapján

■ e1, t1 ■ e2, t2 ■ e3, t3

9. diagram. A kétell ige szóalakjainak aránya a személy kategóriája alapján
(a személyszám szempontjából összevontan)

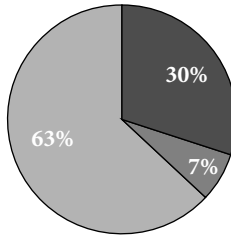
A kételkedik ige változatosabb képet mutat, jelentékeny az első és második személyű alakok aránya, de a harmadik személy típusos dominanciájaként értelmezhetjük az adatokat.

10. diagram. A kételkedik ige szóalakjainak abszolút gyakorisága

A kételkedik szóalakjai a személy
kategóriája alapján

■ e1, t1 ■ e2, t2 ■ e3, t3

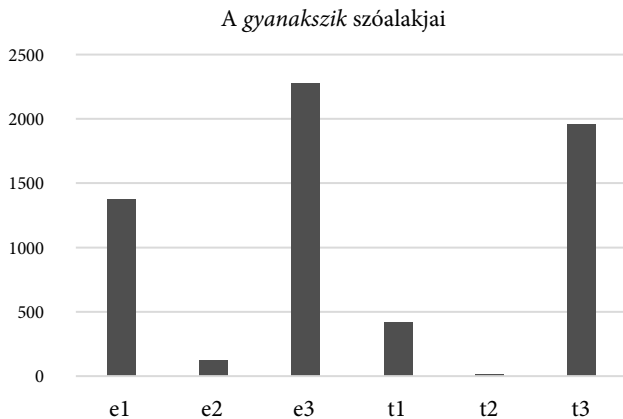

11. diagram. A kételkedik ige szóalakjainak aránya a személy kategóriája alapján (a személyszám szempontjából összevontan)

Az adatok alapján lehetséges olyan hipotetikus következtetés megfogalmazása, hogy a *kéttell* erősebben kötődik a reflexív kontextualizálás konstrukcióihoz. Ezt azonban csak az adatok humán, kvalitatív elemzése tudná igazolni (vagy cáfolni).

A kontrollcsoporton belül is jelentős az első személyű alakok aránya (31%) a *gyanakszik* ~ *gyanakodik* esetében (lásd a 12. diagramot), de a *kételkedik* igéhez hasonlóan 60% fölötti (67%), tehát domináns a harmadik személy

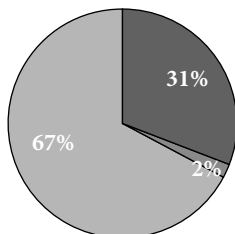
(lásd a 13. diagramot). A *vitat* ige még egyértelműbben mutatja a típusos képet, 79% a harmadik személyű alakok aránya az összes alakhoz viszonyítva (lásd a 15. diagramot).

12. diagram. A *gyanakszik* ~ *gyanakodik* ige szóalakjainak abszolút gyakorisága

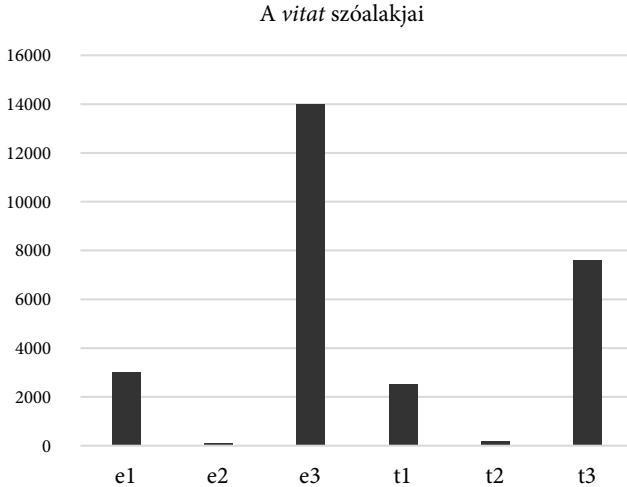
A *gyanakszik* szóalakjainak a gyakorisága
a személy kategóriája alapján

■ e1, t1 ■ e2, t2 ■ e3, t3

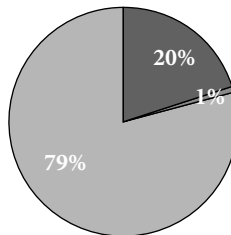
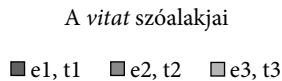

13. diagram. A *gyanakszik* ~ *gyanakodik* ige szóalakjainak aránya a személy kategóriája alapján (a személyszám szempontjából összevontan)

A *gyanakszik* ~ *gyanakodik* a megnyilatkozó mentális állapotának színrevitelében köztes helyet foglal el a gyakorisági relációk alapján a *kétkedik* és a *vitat* között. A *vitat* ige ritkábban horgonyzódik le első személyhez (20%), ez nagyon hasonló az első csoportban a *tapint* arányához (21%).

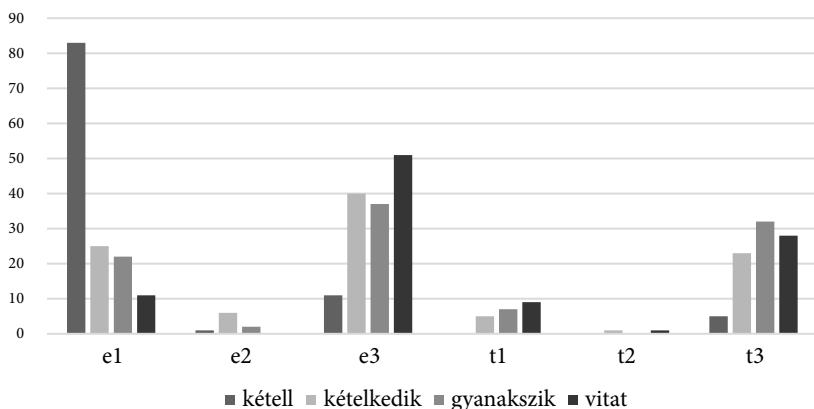

14. diagram. A *vitat* ige szóalakjainak abszolút gyakorisága

15. diagram. A *vitat* ige szóalakjainak aránya a személy kategóriája alapján (a személyszám szempontjából összevontan)

A *kéttell*, *kéttelkedik*, *gyanakszik* ~ *gyanakodik* és *vitat* csoportban a legfeltűnőbb a *kéttell* célige eltolódása az első személy jelölése felé (16. diagram). A *kéttelkedik* és a *gyanakszik* ~ *gyanakodik* köztes helyet foglal el az erősen eltolódott *kéttell* és a személyviszonyok szempontjából inkább tipikus *vitat* között, de gyakorisági adataik közelebb állnak a tipikus eloszlású *vitat* ige arányaihoz.

16. diagram. A *kéttell*, *kéttelkedik*, *gyanakszik* ~ *gyanakodik* és *vitat* szóalak-gyakorisága az összes előfordulásuk százalékában

A *vitat* estében az a szokatlan, hogy bár nem gyakori második személyben, a többes szám második személy gyakoribb (201 előfordulás), mint az egyes szám második személy (102).¹⁰ A következő (5.) táblázatból az is látható, hogy a *vitat* esetében a szóalakok változatossága is nagyobb többes szám második személyben (7), mint egyes szám második személyben (6).

A szóalakszerkezetek változatossága (5. táblázat) alapján feltűnő, hogy bár a *kéttell* egyes szám első személyben a leggyakoribb, a megvalósulások mindössze három morfológiai konstrukciót képviselnek. Ez megerősítheti azt a feltevést, hogy a *kéttell* kötődik a legerősebben bizonyos (valószínűsítendő) reflexív kontextualizációs konstrukciókhoz.

¹⁰ Első személyben nincs ilyen eltérés.

	e1	e2	e3	t1	t2	t3	összes
<i>kéte</i> ll	3	1	1	1	0	1	7
<i>kéte</i> lkedik	8	4	6	5	2	6	31
<i>gyana</i> kszik	8	4	4	6	3	4	29
<i>vi</i> tat	8	6	8	8	7	8	45

5. táblázat. A *kéte*ll, *kéte*lkedik, *gyana*kszik ~ *gyana*kodik és *vi*tat igék morfológiai változatossága

Az első csoport adataihoz hasonlóan a *kéte*ll, *kéte*lkedik, *gyana*kszik ~ *gyana*kodik és *vi*tat csoportban is a legkevesebb előfordulással rendelkező kifejezésnél van a legkisebb változatosság. Figyelembe kell venni, hogy két ikes ige is bekerült a csoportba, ezeknek az esetében nem számítunk a határozott ragozás alakjainak a megjelenésére. Az adatok értelmezése sem egyértelmű. A *lát* esetében (3.3.1.) épp az egyes szám első személyben megfigyelt változatosság alapján érvelhetnénk egyfelől a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzás jelentőségével kapcsolatban, másfelől amellet, hogy a morfológiai változatosság funkcionális változatossággal kapcsolódik össze. A változatosság értelmezése és a konstrukcióhoz kötöttség vagy konstrukciós variabilitás valószínűsítése azonban csak az adatok beható humán elemzésére és/vagy a konstrukcióazonosítás nyelvtechnológiai módszereire támaszkodhat.

4. Összefoglalás

A dolgozat azt a feltevést fogalmazta meg, hogy ha egy ige bizonyos reflexív kontextualizáló konstrukciókban¹¹ begyakorlódik, akkor a konstrukció gyakorisága révén a konstrukcióra jellemző személyviszonyok elmozdulást idézhetnek elő ahhoz az általános használathoz képest, amely nem rendelkezik ilyen kötöttséggel (nem asszociálódik a megnyilatkozó és/vagy a partner mentális működésének megnyilatkozó-i-konstruálói reflexiójával). A feltevést az esettanulmány közvetett módszerrel, reflexív kontextualizálásban adatolt célígék és ilyen funkcióban még nem adatolt kontrolligék gyakorisági adatainak összevetésével kísérte meg megerősíteni.

A konstrukciós, a nyelvi mintázatokra irányuló leírást főként korpuszadatokra alapozó kutatások számára magától értetődő, hogy egy ige különböző

¹¹ Vö. Tátrai 2019, 2022, 2023; lásd részletesebben a dolgozat 1. és 2. pontjában.

alakjai eltérő mértékben vesznek részt egy-egy konstrukciós séma megvalósításában (Simon 2023). Általánosítható megfigyelés az is, hogy az ígéknek a 3. személyű alakja a leggyakoribb, és ezt az motiválja, hogy a diskurzusban a felek általában valami másra irányítják a figyelmüket, és ennek csak egyik, de nem a leggyakoribb esete az, amikor saját magukat reprezentálják a megfigyelt jelenetben. Az interakcióban lévő felek objektivizált megkonstruálása azonban jellemző is lehet olyan diskurzusszituációkban és szövegtípusokban, amelyekben a résztvevők reflektáltsága nagymértékű. A dolgozat ezt a jelenséget az alapértelmezett gyakorisági eloszlástól való eltérésként, eltolódásként kezelte, és az eltolódás funkcionális motiválására fogalmazott meg javaslatot (hipotézisként).

A magyarázó eljárás a San Roque és szerzőtársai (2018) által az érzékelést kifejező ígék jelentésváltozásával kapcsolatos megfigyelését használta fel. Még az egyetemesnek tűnő (neurofiziológiailag motivált) jelentésváltozások esetében, például az érzékelésen keresztül összetettebb mentális műveletek elérésében is kulturálisan, a társas gyakorlatban alapozódik meg a nyelvi változás. A diskurzusban a felek figyelmi és mentális működésének az összehangolása alapvető igény (Tátrai 2019: 14–16), amely katalizálja és leírható módokon alakítja a jelentésváltozást.

Jelentős mértékű eltolódás volt megfigyelhető a *kéte*ll, *hall* és *lát* célígekként esetében. Az eltolódás inkább érvényesült (összevontan) az első személyre (*kéte*ll 83%, *hall* 49%, *lát* 40%), mint a partner(ek)hez lehorgonyzódó második személyű alakokra. A második személyű alakok aránya például a *tapint* kontrollige esetében még nagyobb is (12%), mint a *hall* célígenél (8%). A második személy *lát* ige esetében volt jelentékeny arányú, valószínűleg általánosabb érvénnyel is eltolódást mutató (15%). Az mindenestre szembezőkő, hogy az első személy felé eltolódó ígeknél a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzás hatása erőteljesebben jelentkezik az adatokban, mint a formulává válás (például a *lásd* utalásban és 'értsd' funkcióban) vagy a pragmatizáció nyilvánvaló esetei (például *hallo*d). Óvatosságra int azonban az, hogy a korpusz jellege, a szövegtípusok változatossága és aránya hatással van az itt bemutatott gyakorisági adatokra.

A vizsgált kifejezések esetében szinte mindig a T/2. személy alakjai részesedtek legkisebb arányban az összes előfordulásból. A többes számú alakok gyakorisága rendre alacsonyabb az egyes számúakénál. Ez tipikus, motivált, de épp ezért feltűnő, hogy a *vitat* többes szám második személyben gyakoribb (201 előfordulás), mint egyes szám második személyben

(102 előfordulás), míg első személyben nincs ilyen eltérés. A megfigyelés magyarázatához további, humán elemzés szükséges.

Nem egyértelmű, hogy mire lehet következtetni az alakok mint morfológiai konstrukciók változatossága alapján. A kifejezés alacsonyabb (abszolút) gyakorisága a vizsgált igék esetében együtt járt a morfológiai konstrukciók kisebb változatosságával.

A *lát* esetében egyes szám első személyben nagyobb változatosság volt adathozható, a *kétell* esetében viszont épp a konstrukciók extrém kis száma volt feltűnő. Bár az első személyű alakok a *kételkedik* ige esetében is nagyarányúak (30%), feltehető, hogy a két ige osztozik a kétkedés mentális állapotát kifejező konstrukciókon. Ennek feltárása szintén további elemzést igényel.

A célkifejezésekre kapott adatok alapján látható, hogy ha a megnyilatkozó reflexív viszonyulását képviselő kontextualizáló funkció, vagyis egy bizonyos diszkurzív gyakorlat lenyomatot hagy a kifejezés gyakorisági viszonyaiban, akkor ez a hatás különböző mértékű lehet. A vizsgálat nem igazolta azt, hogy a megfigyelt eltolódást a reflexív kontextualizálás konstrukcióiban való begyakorlott használat idézte elő, de a kontrollkifejezésekkel való összevetés alapján ezt a valószínűsítést a szerző fenntartja. Kvalitatív elemzés szükséges ahhoz, hogy jobban értsük, mit jelentenek a bemutatott gyakorisági viszonyok.

Forrás

MNSZ = Magyar Nemzeti Szövegtár v2.5.0 (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>)
Lásd Oravecz–Váradi–Sass (2014).

Irodalom

- Hunston, Susan – Francis, Gill 2020. *Pattern grammar. A corpus-driven approach to the lexical grammar of English*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Imrényi András 2015. Önhasonlóság a magyar elemi mondatban. *Magyar Nyelvőr* 139: 309–321.
- Imrényi András 2017. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 664–760.

- Kugler Nóra 2017. Az összetett mondat. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 806–895.
- Kugler Nóra 2022. Milyen kérdésekhez és válaszlehetőségekhez vezet az összetett mondat leírásában a kontextus módszeres figyelembevétele? In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar mondat és kontextuális környezete*. Budapest: ELTE BTK – ELTE Eötvös Kiadó. 213–243.
- Kugler Nóra – Pomázi Bence 2019. A látással összefüggő, kiértékelést kifejező episztemikus predikáció alternatív megkonstruálási módjai. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: Eötvös József Collegium. 71–94.
- Kugler Nóra – Palágyi László – Simon Gábor 2023. From temporality to dynamicity: a data-based analysis of Hungarian verbal and participial constructions. In: Brdar, Mario – Brdar-Szabó, Rita (eds.): *Thinking and speaking about time*. (Kézirat.)
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) 2019. *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar*: Vol. 2: Descriptive application. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes. In: Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.): *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 17–40.
- Marín Arrese, Juana I. 2010. Subjectivity and intersubjectivity in discourses. In: Blanco Gomez, María Luisa – Marín Arrese Juana I. (eds.): *Discourse and Communication: Cognitive and Functional Perspectives*. Madrid: Dykinson. 11–40.
- Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of LREC 2014*.
- Pelyvás Péter 1998. A magyar segédigék és kognitív predikátumok episztemikus lehorgonyzó szerepéről. In: Büky László – Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III*. Szeged: JATE. 117–132.
- Pelyvás, Péter 2006. Subjectification in (expressions of) epistemic modality and the development of the grounding predication. In: Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.): *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 121–150.
- San Roque, L. – Kendrick, K. H. – Norcliffe, E. – Majid, A. 2018. Universal meaning extensions of perception verbs are grounded in interaction. *Cognitive Linguistics* 29(3): 371–406. <https://doi.org/10.1515/cog-2017-0034>

- Simon Gábor 2024. Konstrukció és/vagy mintázat: az azonosítás kérdései egy használatalapú, korpuszvezérelt nyelvéírásban. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Magyar igei konstrukciók. használatalapú függőségi vizsgálatok*. DiAGram Könyvek 8. Budapest: ELTE. 31–62.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1058.
- Tátrai Szilárd 2019. A kontextualizáció perspektivikussága és metapragmatikai reflektáltsága az elemi és az összetett mondatokban. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium. 13–28.
- Tátrai Szilárd 2022. A kontextualizáció műveletei. Kontextualizáló konstrukciók a mondaton innen és túl. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A szövegértés kérdései*. Budapest: Gondolat Kiadó. 43–77.
- Tátrai Szilárd 2023. Grammar in the context of discourse. In: Tolcsvai Nagy Gábor (ed.): *Cognitive Hungarian grammar*. (Kézirat)
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. Az érzékelést jelentő igék jelentéséről. *Magyar Nyelvjárások* XLI: 609–615.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2015. *Az ige a magyar nyelvben. Funkcionális elemzés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.

Biased frequency values in the patterns of person marking of Hungarian perception and mental verbs

The pilot study shows that, in the case of certain verbs, a biased frequency value of the person marking can be detected: outlier frequency values appear not in the case of the third person, but of the first and second person. The paper examines this effect with perception verbs (*lát* 'see', *hall* 'hear' – control: *tapint* 'touch') and with verbs denoting complex mental processes (*kétfel*, *kétfelkedik* 'doubt' – control: *gyanakszik* ~ *gyanakodik* 'suspect', *vitat* 'argue') based on the data of Hungarian National Corpus (MNSZ v2.0.5).

The explanation of the observation is based on the sociopragmatic interpretation of contextualization (Tátrai 2019, 2022). In the discourse, the

coordination of the attention and mental functioning of the speech partners is a fundamental need (Tátrai 2019: 14–16), which gives rise to the conventionalized modes of construal and the change of meaning in certain, describable ways. As cases of reflexive contextualization, the indications of metapragmatic awareness represented by the instantiations of the verb result in the objectivized construal of the mental agent(s) (Langacker 1991: 93; Marín Arrese 2010; Tátrai 2019, 2022), the mental processes are anchored to the participants of the discourse. The observed shift in person marking is thus based on the social practice of language use (cf. San Roque et al. 2018).

Keywords: perception and mental verbs, person-marking, objectivized construal, contextualization, metapragmatic awareness, frequency

Kugler Nóra

<https://orcid.org/0000-0002-8223-2926>

Eötvös Loránd Tudományegyetem

kugler.nora@btk.elte.hu

SZABÓ DORINA SZABINA

A kontextus szerepe tárgygal egyező tárgyatlan igés konstrukciók személyjelölésében¹

Kivonat

Dolgozatomban annak feltárására teszek kísérletet, hogy milyen szerepet játszik a kontextus a tárgygal egyező tárgyatlan igés konstrukciók személyjelölésében. Jelen munka előzményvizsgálatokra épül: ezek során olyan igei konstrukciókat vizsgáltam, amelyekben tárgyatlan igék a tárgyas igék egy bizonyos morfoszintaktikai sémájába illeszkednek, azaz a főnévi igenév saját tárgyával mutatnak tárgyi egyezést. Például: *igyekezlek meggyőzni téged; jöttelek keresni*. Dolgozatomban azt részletezem, hogy a kontextus sajátosságai hogyan viszonyulnak az alapvetően morfoszintaktikai meghatározottságú jelenséghez, és a kontextus leírásba való bevonása hogyan segíti az átfogó(bb) kép kialakítását. Kiemelt tényezőként írom le a diskurzuspárter sajátosságait, azaz annak feltűnőségét, kiemelkedését. Emellett rámutatok arra, hogy az előzménykutatások során kiemelt tényezőként kezelt tágabb értelmű tranzitivitás és a kontextus szempontja hogyan kapcsolódik össze, teljesebbé téve a leírást.

Kulcsszók: funkcionális kognitív nyelvészet, kontextus, feltűnőség, szalienencia, tranzitivitás, tárgyaság, *-lak* személyrag, személyjelölés, trajektor-landmark

¹ A tanulmány A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

1. Bevezetés

Dolgozatom témája a kontextus szerepének vizsgálata tárggyal egyező tárgyatlan igés konstrukciók személyjelölésében. A jelen dolgozatban bemutatottak szervesen kapcsolódnak egy nagyobb vizsgálati kérdéskörhöz. Megelőző kutatásaim során (Szabó 2022) olyan igei konstrukciókat vizsgáltam, amelyekben tárgyatlan igék a tárgyas igék egy bizonyos morfoszintaktikai sémájába illeszkednek, azaz a főnévi igenév saját tárgyával mutatnak tárgyi egyezést. Ez az illeszkedés történhet akár a *-lAk* ragmorféma felvétele (1), akár a határozott ragozási paradigma által (2). Az (1) és a (2) példa forrása a Magyar Nemzeti Szövegtár 2 (Oravecz–Váradi–Sass 2014; továbbiakban: MNSZ2). A dolgozatban bemutatott korpuszvizsgálatok alapjául szintén az MNSZ2 szolgált.

- (1) igyekezek meggyőzni téged (doc#978)
- (2) meggondolni készülték a dolgot (doc#2657)

A vizsgált jelenséget nem mutató, gyakoribb (típusos) konstruálási módokban nem érvényesül a főnév igenév tárgyával való sematikus egyezés (lásd például (3–4)).

- (3) igyekszem/igyekszek² meggyőzni téged
- (4) meggondolni készültek a dolgot

A *-lAk* ragos konstrukciók (például (1)) és a 3. személyű határozott tárgyas (így határozott ragozásúnak minősülő) konstrukciók (például (2)) esetében azonosítható egyértelműen a tárgyi egyezés, így a vizsgálatomba ezeket a példákat vonom be. A vizsgálat kiemelt célkitűzése, hogy a jelenség pusztá regisztrálásán túl (vö. É. Kiss 1987: 228; Bartos 2000: 758–759; den Dikken 2004: 451–452; Bárány 2020) a konstrukciótípus előállásának motivációit, okait is feltárjam. Vizsgálatom szinkrón meghatározottságú, és a funkcionális kognitív nyelvelírási paradigma (lásd Tolcsvai Nagy szerk. 2017) alapvetéseit érvényesíti. A dolgozat fókuszában az adatolt *-lAk* ragos konstrukciótípus áll (például (1)), ugyanis ebben az altípusban a tárggyal nemcsak határozottságbeli, hanem személybeli egyezés is azonosítható; ez pedig szorosan kapcsolódik a személyjelölés témaköréhez is. Jelen dolgozat

² Nem ikes realizáció esetében.

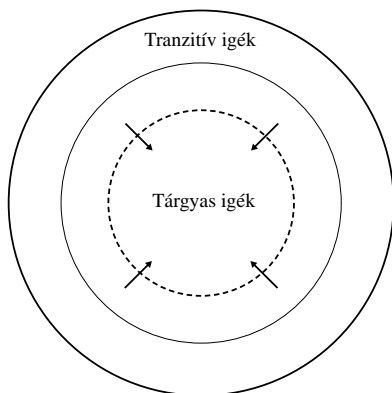
középpontjában annak vizsgálata áll, hogy a kontextus milyen szerepet játszik az ilyen tárgyjal egyező tárgyatlan igés konstrukciók személyjelölésében.

A *-Iak* rag jellemzője, hogy E/1. személyű alany és 2. személyű (határozott) tárgy együttállásakor fordul elő az igei szóalakban. Mivel ez a morfológiai konstrukció egyértelműen utal az adott tárgyra, a tárgyi szerepű bővítmény kidolgozása el is maradhat, az tendenciaszerűen implicit maradhat. Számolni szükséges az 1. és 2. személyű alanyok és tárgyak azon sajátosságával is, hogy nemcsak referenciálisak, hanem önreferenciálisak is lehetnek (Tolcsvai Nagy 2015: 132). Az 1. és 2. személyű alanyok és tárgyak – ellentétben a 3. személyűekkel – egyszerre résztvevők az objektivizált jelenetben és a megértett beszédhelyzet középponti részében (Tolcsvai Nagy 2015: 132). Ezzel összefüggésben van, hogy az 1. és 2. személyű résztvevő a beszédhelyzetben eleve aktivált, inherensen a figyelem előterében álló figura, tehát ezek az entitások eleve adottan szaliensek (Tolcsvai Nagy 2015: 132).

A *-Iak* rag – annak ellenére, hogy meghatározó jellemzője, hogy 2. személyű landmark (mondatrészi szerepét tekintve: tárgy) és E/1. személyű elsődleges figura (mondatrészi szerepét tekintve: alany) temporális relációjának kifejezésében használatos – tárgyatlan igéken is adatható. A *-Iak* ragmorféma kapcsán általánosan jellemző, hogy az E/1. személy a trajektor, a közös figyelmi jelenet másik szereplője pedig landmark a referenciális jelenetben; a szereplők viszonyát kidolgozó folyamatjelentés pedig sajátos módon lehorgonyozódik a landmarkhoz is. Belátható, hogy az alapvetően morfoszintaktikai kérdés, jelenség a kontextus felől is megközelíthető; a jelenség leírása árnyaltabbá, pontosabbá válik, amennyiben a leírás (el)számol a kontextussal is.

A tágabb vizsgálat egyik alapja a tárgyasság és a tágabb értelmű tranzitivitás egymáshoz való viszonya. Konceptiómban a tárgyasság és a tranzitív terminusokat nem azonos értelmű kifejezéseként értelmezem: felfogásomban a tranzitív a tágabb halmaz, a tranzitív terminust tehát a 'másra irányuló' értelemben alkalmazom. A tranzitív igék tágabb halmazának elemei a bináris értelemben tárgyasság igék. Feltételezem, hogy bizonyos tárgyatlan igék is rendelkeznek tranzitivitási potenciállal, illetve épp az adott igék jelentékeny mértékű tranzitív jellege idézi elő azt, hogy ezek a tárgyatlan (de tranzitív) igék is realizálódnak a tárgyasság igékre jellemző morfoszintaktikai sémában, azaz például tárgyi egyezést mutatva. Ennek nyomán válik kiemelten relevánssá a tranzitivitás kérdésköre. A tárgyatlan ige terminussal tehát a bináris konceptióra utalok: azon igék számítanak tárgyatlannak, amelyek

-(V)t tárgyragos közvetlen bővítménnyel nem bővülnek. A releváns igék kapcsán korpuszalapú vizsgálatok segítségével ellenőriztem is, hogy valóban nem vesznek fel adott típusú bővítményt, így ennek a kritériumnak a mentén valóban tárgyatlanok. A bináris felfogás alapvetően összhangban van a közoktatásban bevett koncepciókkal, a leíró hagyománnyal, illetve bizonyos lexikográfiai tételekkel (Juhász et al. szerk. 1972). Ezekkel szemben feltételezem, hogy a tárgyas ige grammatikai kategóriája megragadható prototípuselven szerveződő kategóriaként is. Feltételezem továbbá, hogy a tárgyasság fogalmának nem bináris értelmezéséhez hozzájárul a tranzitivitás fogalomértelmezése is. Feltételezésem szerint a (bináris értelmű) tárgyasság és a tranzitivitás összefüggenek, és a bináris értelmű tárgyasság jelentékeny mértékű tranzitivitással jár együtt. Koncepciómban a tranzitivitás jelenségét paraméterekkel (Hopper–Thompson 1980) tartom megragadhatónak.

1. ábra. A tranzitiv és a tárgyas igék egymáshoz való viszonya, illetve a konstrukció típusban adatolt igék feltételezett elhelyezkedése

A vizsgálat elméleti háttéréül szolgáló funkcionális kognitív nyelvléirési paradigma alapvetéseivel összhangban feltételezem, hogy a kategóriahatárok általánosságban véve nem élesek, azaz vannak az egyes kategóriákon belül központi és kevésbé centrális példányok. Feltételezésem szerint bizonyos tranzitiv, pontosabban jelentékeny tranzitivitási potenciállal rendelkező, de nem tárgyas igék egy olyan sávban helyezkednek el, ahonnan lehetséges az elmozdulás a tárgyas igék felé, annak morfoszintaktikai következményeivel együtt.

2. A konstrukciótípusban adatolt igék

A MNSZ2 segítségével végzett korpuszvizsgálatok során az alábbi igéket tudtam adatolni a vizsgált konstrukciótípusban:

1. táblázat. A konstrukciótípusban adatolt lemmák

-lAk ragos típus		3. személyű határozott tárgy- ra utaló típus		
lemma	darabszám	lemma	darabszám	
<i>igyekszik</i>	21	<i>szándékozik</i>	384	SZÁNDÉK- AKARAT igei ontológia
<i>szándékozik</i>	6	<i>igyekszik</i>	232	
<i>készül</i>	1	<i>készül</i>	11	
<i>nekiáll</i>	1	<i>nekiáll</i>	2	
<i>jön</i>	3	<i>jön</i>	0	mozgásigék
<i>elindul</i>	1	<i>elindul</i>	0	
<i>kijön</i>	1	<i>kijön</i>	0	

Belátható, hogy a konstrukciótípusban két igei ontológia képviselteti magát: a SZÁNDÉK-AKARAT tartomány, illetve a MOZGÁS. Egyértelmű a SZÁNDÉK-AKARAT igei ontológia dominanciája a releváns nyelvi mintán: a *jön*, *elindul*, *kijön* mozgásigék csak a -lAk-os típusban voltak adatolhatók. Hangsúlyozandó, hogy a témát általánosan tekintő vizsgálataimban a 2. személyű (határozott) tárgyra utaló típus és a 3. személyű határozott tárgyra utaló típus nyelvi realizációját egy azonos, magasabb absztraktsági fokú jelenség két megvalósulási irányának, altípusának tekintem (vö. Szécsényi–Szécsényi 2021). A legmagasabb absztraktsági fokú jelenség tehát az, hogy bizonyos tárgyatlan igék a tárgyas igék morfoszintaktikai sémájában realizálódnak, és ennek két lehetséges megvalósulási módja van: a 2. személyű (határozott) tárgyval való egyezés vagy a 3. személyű határozott tárgyval való egyezés. Ettől függetlenül fontos megfigyelésnek tartom, hogy bizonyos tárgyatlan igék csak a -lAk-os egyezésben adatolhatók, 3. személyű határozott tárgyval egyezve nem. Tehát a dolgozat azt nem állítja, hogy azoknak a trajektor-landmark konfigurációknak a műveleti jellege is azonos volna, amelyek a kétféle megoldáshoz kapcsolódnak. A csak a -lAk-os egyezésben való adatolhatóságot tendenciaként értelmezem, és ennek előállításában a -lAk rag referenciális sajátosságainak is jelentőséget tulajdonítok. Az E/1. személy

és a 2. személy ugyanis a kommunikációs szituáció leginkább kiemelkedő, inherensen feltűnő résztvevői (Tolcsvai Nagy 2015: 132), és a *-lAk* rag arra mutat rá, hogy e két szereplő aszimmetrikus viszonya a magyar nyelvben grammatikalizálódott (Szécsényi–Szécsényi 2019: 93).³ A továbbiakban éppen arra teszek kísérletet, hogy feltárjam, mi a szerepe a *-lAk* raghoz kapcsolódó referenciális sajátosságoknak a konstrukciótípus előállításában.

3. Tárgyatlan igék a tárgyas morfoszintaktikai sémában: a motiváló tényezők összefoglalása

Mivel a jelen, a kontextussal is számot vető leírás egy nagyobb vizsgálatosorozat eleme, röviden ismertetem, hogy eddig milyen motiváló tényezőkkel magyaráltam a konstrukciótípus előállítását; a kontextus bevonása a leírásba ugyanis egy, már meglévő leírást árnyal, egészít ki.

Számoltam egyrészt a szemantikai átfedések miatti szemantikai asszociatív viszonyokkal a releváns tárgyatlan igék és bizonyos tárgyas igék között. Ilyen szemantikai asszociatív viszonyok meglétét feltételezem például a tárgyas *akar* és az *igyekszik*, *szándékozik*, *készül* vagy a tárgyas *kezd* és a *nekiáll* között. Ezt a feltételezést lexikográfiai források is megerősítik (például Juhász et al. szerk. 1972; O. Nagy–Ruzsiszky szerk. 1978).

Emellett relevánsnak tartom a magyar igeragozási paradigmák sajátosságait, ugyanis ezek tekintetében is asszociatív viszonyok tárhatók fel. Például: az ikes ragozás *-m* személyragmorfémája a határozott ragozás ragmorfémáját idézheti meg. Az *azt igyekszem tisztázni* és az *azt akarom tisztázni* konstrukciók összevetésekor egyértelmű formai hasonlóság látható, ugyanakkor értelemszerűen csak a tárgyas *akar* esetében van szó valóban a tárggyal való egyezésről, határozott ragozásról, az *igyekszem* szóalak esetében nem lehetünk bizonyosak abban, hogy nem az ikes mintázat érvényesítése figyelhető meg, hanem elmozdulás történik a határozott tárgyas konstrukciós séma felé. Megemlíthető, hogy az ikes paradigma betagozódása a tárgyhatározottság leképezésébe (például *eszek valamit*, de *eszem azt*) nem is új keletű jelenség a magyar nyelvben (vö. Simonyi 1906: 56), ez a tárgyas igék esetében segíti a kétféle ragozás megkülönböztetését az alaki elkülönülés révén.

³ “A first-person singular subject and a second person object are the most prominent participants of a communicative situation, which Hungarian seems to have grammaticalized” (Szécsényi–Szécsényi 2019: 93).

Számolni szükséges azzal is, hogy bizonyos paradigmaticus helyeken nincs elkülönbözés a határozott és az általános ragozási paradigma között (például E/1. személy, kijelentő mód, múlt idő; *igyekeztem, jöttem, vö. láttam valamit, láttam azt*).

Harmadik tényezőként számolok azzal, hogy az anyanyelvi beszélők érzékelhetik az adott tárgyatlan igék tranzitív(abb) jellegét, és ez motiválhatja a tárgyas(abb)nak érzékelést is. Egyértelműsítendő, hogy e komplex feltételezés a laikus nyelvi-fogalmi tapasztalattal összhangban értem, azaz értelemszerűen nem feltételezem, hogy bármiféle grammatikai kategória, tudás reflektált mozgósításáról lenne szó, amikor a tranzitív jellegre utalok. A tranzitív jelleg összefüggésben van az ige által jelölt folyamat típus megértésével, tapasztalatalapú paraméterei a folyamattal kapcsolatos tudás részét képezik (Hopper–Thompson 1980). Feltételezem, hogy a vizsgált igék esetében a tárgyatlan-tárgyas skála tárgyas végpontja felé tendálás történik, nem teljes betagozódás a tárgyas igék közé. A tárgyatlan igék ugyanis rendelkeznek bizonyos mértékű tranzitivitási potenciállal, amely nem független az adott igék szemantikai sajátosságaitól. Ezt a feltételezést elméleti és empirikus módon a Hopper–Thompson-féle tranzitivitási kontinuum (1980) alapján vizsgáltam az előzménykutatásokban. A Hopper–Thompson-féle (1980) leírás 10 tranzitivitásparámétert határoz meg. Vizsgálatom első lépésébe – komplex megfontolások alapján – négy olyan paramétert emeltem be, amelyek az igei jelentés tartományán értelmezhetők. Az igei típusjelentéseket problematizálva tehát az Akaratlagosság, Ágensis jegyek, Pontszerűség és Kinezis tranzitivitásparámétereket vizsgáltam laikus anyanyelvi beszélők bevonásával. A vizsgálatot online folytattam le, 50 anyanyelvi beszélő részvételével. A vizsgálatban az alábbi igéket használtam fel: *igyekszik* (valamit csinálni), *szándékozik*, *nekiáll*, *készül* (valamit csinálni), *jön*, *elindul*, *kijön*, *aprít*, *elfelejt*, *hall*, *bírál*, *biciklizik*, *izzad*, *megharagszik*, *gondolkozik*. A tárgyas vagy tárgyatlan, de a konstrukciótípusban nem adatolt hét egyéb igéhez tartozó értékek jelen dolgozat kontextusában nem relevánsak, így munkámban az *igyekszik*, *szándékozik*, *nekiáll*, *készül*, valamint a *jön*, *elindul*, *kijön* mozgásigékhez tartozó értékeket értelmezem. Jelen dolgozat szempontjából a legfontosabb eredmény az, hogy empirikusan is igazolást nyert a jelentékeny tranzitivitási potenciál (a magas paraméterérték) az *igyekszik*, *szándékozik*, *nekiáll*, *készül*; *jön*, *kijön*, *elindul* igék esetében, az ismertetett négy paramétert tekintve. Mivel a tranzitivitás(i) paraméterek vizsgálatát termékeny és releváns iránynak bizonyult, illetve a tágabb értelmű tranzitivitás és a tárgyasság összefüggésének vizsgálata meghatározó alapvetés az általános

vizsgálatban is, céloommá vált, hogy olyan tranzitivitásparamétereket is bevonjak a leírásba, amelyek nem az igei jelentés tartományához kötődnek, hanem a landmarkhoz, pontosabban a tárgyhoz, illetve a beszédhelyzet másik szereplőjéhez (Ráhatottság, Egyedítettség), valamint a kontextushoz (kiemelten az Egyedítettség paraméter).

4. Új nézőpont: a kontextus szerepe

A kontextus leírásba való bevonása három kérdés mentén ragadható meg: Hogyan közelíthető meg az alapvetően morfoszintaktikai jelenség a kontextus felől? A már rendelkezésre álló adatok értelmezéséhez milyen adalékot szolgáltat a kontextus szempontja? Hogyan értelmezendő az, hogy bizonyos igék csak a *-lAk*-os típusban adathatók?

Dolgozatomban a kontextust a funkcionális kognitív nyelvreírás alapvetéseivel összhangban értelmezem: „A kontextus a diskurzus résztvevőit, illetve azok fizikai világát (tér- és időbeli viszonyait), társas világát (szociokulturális viszonyait) és mentális világát (ismereteit, szándékait, vágyait és érzelmeit) magában foglaló interszjektív viszonyrendszer” (Tátrai 2017: 927). Vizsgálatomat tekintve a meghatározás kiemelten releváns elemei a diskurzus résztvevői és az interszjektivitás. Feltételezem ugyanis, hogy a kontextus ezen elemei az adott morfoszintaktikai jelenség előállításában, az adott referenciális jelenet adott módú nyelvi megkonstruálásában is befolyásoló tényezők lehetnek. Az általános vizsgálat középpontjában álló jelenség – tudniillik az, hogy bizonyos tárgyatlan igék tárgyas igék módjára viselkednek – megfogalmazható úgy is, hogy bizonyos tárgyatlan igék is lehorgonyzódhatnak a diskurzuspartnerekhez⁴ a *-lAk* rag által, holott ezt főképp tárgyas igék esetében várnánk. Eddig ezt a jelenséget az ige tartományát alapul véve írtam le, az igei típusjelentést problematizáltam. A kontextus bevonásával azonban átfogóbb kép alakítható ki, a leírás árnyalható: megragadható a nyelvileg tárgyként megkonstruált diskurzuspartner jelentősége, illetve a diskurzuspartner sajátosságainak szerepe az adott konstruálási módban, természetesen a konstruáló szubjektummal való viszonyában.

⁴ Meghatározó, hogy nemcsak a 2. személyről van szó, hanem mindkét, a diskurzusban inhereansen aktív szereplő (az ÉN és a TE) aszimmetrikus viszonyáról.

4.1. A közös figyelmi jelenet másik szereplőjének jelentősége

A *-lAk* ragos alak a diskurzus alapjához, a közös figyelmi jelenetben landmarkként részt vevő 2. személyű partnerhez köti a folyamatot (az első személyű konstruáló objektívizálása mellett, a szereplők aszimmetrikus viszonyában). A 2. személyű diskurzuspartnerre általánosan jellemző, hogy ÉLŐ, HUMÁN és a KÖZÖS FIGYELMI JELENET RÉSZTVEVŐJE. Emellett a 2. személyű diskurzuspartner az élségi, határozottsági és referenciális hierarchiákon (Bickel 2013: 427; Primus 2013: 319) magas pozíciót foglal el. Ezt áttekinthető belátható a diskurzuspartner szalienciája, a szaliencia könnyű hozzáférhetőség és feltűnőség (Tátrai 2017: 1041–1042) értelmezéseit egyaránt tekintve. Ezzel értelemszerűen összhangban van az 1. és 2. személyű szereplők inherensen aktív és önreferenciális jellege (Tolcsvai Nagy 2015: 132). E tényezőknek jelentőséget tulajdonítok annak tekintetében, hogy létrejön a *-lAk*-os egyezés a tárgyatlan igével. Feltételezem, hogy a diskurzus résztvevőinek a figyelmi működése hozzájárul a mintázat létrejöttéhez.

A Hopper–Thompson-féle tranzitivitásparaméterek (1980) közül a Ráhatottság és az Egyedítettség paramétereket tartom a tárgy tartományához kapcsolódónak. A jelen dolgozat fókuszához legszorosabban az Egyedítettség paraméter kapcsolódik. Ez a paraméter így értelmezendő: „Az Egyedítettség egyaránt vonatkozik a páciensnek az ágenstől való megkülönböztetethez, az elkülönülésére, valamint a páciensnek a háttértől való elkülönülésére is” (Hopper–Thompson 1980: 253; saját ford.). E meghatározás kapcsán érdemes visszacsatolni a 2. személyű diskurzuspartnerre jellemző szalienciára (inherens feltűnőség), illetve a szaliencia „összetevőire”, azaz a 2. személyű partner ÉLŐ, HUMÁN, A KÖZÖS FIGYELMI JELENET RÉSZTVEVŐJE jellemzőire. Belátható, hogy a partner (a grammatikai 2. személy) jelentékeny mértékben kiemelkedik a háttérből, azaz az Egyedítettség paraméteréhez tartozó értéke nagy. A nagyobb mértékű Egyedítettséghez – mint minden paraméter esetében – nagyobb mértékű tranzitivitás is társul.

4.2. Mozgásigék és a *-lAk* ragos típus

Mint ahogy az 1. táblázatban ismertettem, a *jön*, *elindul*, *kijön* mozgásigék csak a *-lAk*-os típusban adatolhatók. Ezek az igék tehát 2. személyű tárggyal egyeznek; de 3. személyű tárggyal egyezve nem adatolhatók. Ismételten hangsúlyozni szükséges, hogy a két azonosított típust – tehát a 2. személyű tárggyal egyező alakokat, illetve a 3. személyű határozott tárggyal egyező

konstrukciókat – egy azonos, magasabb absztraktsági fokú jelenség realizációtípusaként értelmezem; ez a jelenség a tárgyatlan igék egyezése tárggyal, tárgyatlan igék megvalósulása a tárgyas igék bizonyos morfoszintaktikai sémájában. Feltételezésem szerint oka van annak, hogy a mozgásigék csak a *-lak*-os altípusban realizálódnak. A következőkben röviden reflektálok az összefoglalt motivációs tényezőkre a mozgásigék szempontjából is.

Belátható, hogy a 3. pontban részletezett motiváló tényezők főképp az *igyekszik, szándékozik, nekiáll, készül* igékre jellemzőek nagymértékben, a mozgásigékre kevésbé. A *jön, elindul, kijön* mozgásigék kapcsán kevésbé helytálló szemantikai asszociatív viszonyokat feltételezni tárgyas igékkel (például az *akar* igével). A mozgásigék (*jön, elindul, kijön*) jelentésszerkezetének szintén része a SZÁNDÉK-AKARAT, CÉLTÉTELEZETTSÉG, ez a mozzanat a teljes hatókör részeként feldolgozódik, ugyanakkor a háttérben marad. Az igeragozási paradigmák sajátosságai kapcsán pedig megemlítendő, hogy a releváns három mozgásige (*jön, elindul, kijön*) nem ikes ige, azaz a vonatkozó ponton a többi igénél feltárt asszociatív viszonyok szintén korlátozottan érvényesek. Mivel nem ikes igékről van szó, E/1. személyben, jelen időben nem áll fenn asszociatív viszony a határozott ragozással (vö. *azt igyekszem tisztázni, azt akarom tisztázni : azt jövök tisztázni*), ugyanakkor ezen igék esetében is érvényes, hogy nem minden paradigmatis helyen van különbség az általános és a határozott ragozás között (vö. például E/1. személy, múlt idő, kijelentő mód: *jöttem, elindultam és azt akartam, valamit akartam : azt jöttem tisztázni*). Ezek az alakulatok ráadásul szintén *-m* ragmorfémával rendelkeznek, amelyek ugyancsak a határozott ragozás vonatkozó ragját idézhetik fel. A három mozgásige tranzitivitási potenciálja kapcsán bebizonyosodott, hogy a négy paraméter (Akaratlagosság, Ágensis jegyek, Pontszerűség, Kinezis) magas értéket kap a vizsgálatba bevont laikus anyanyelvi beszélőktől, azaz tranzitivitási potenciáljuk jelentékeny. Ezen a ponton egy másik előzményvizsgálat is relevánssá válik: lefolytattam egy olyan vizsgálatot, amelyben 10 szakértő – nyelvész – adatközlőt kértem arra, hogy hármas skálán⁵ értékelje, hogy bizonyos igék mennyire jó példányai a TÁRGYAS IGE grammatikai kategóriának. A szakértői vizsgálatban felhasznált igék listája azonos volt azokkal az igékkel, amelyeket a laikus adatközlők bevonásával készült tranzitivitásparaméter-skálázó vizsgálatban felhasználtam. Így

⁵ A vizsgálatban az alábbi skálát alkalmaztam: 1: egyáltalán nem jó példány, mert nem tárgyas ige, vagy legfeljebb periferikus példány lehet; 2: se nem jó, se nem rossz példány; 3: kifejezetten jó vagy nagyon jó példány.

állhatott elő egy olyan adatsor,⁶ amely képet ad arról, hogy a *jön, elindul, kijön* esetében milyen értékek tartoznak a paraméterekhez, illetve milyen szakértői értékelés társul a (skaláris) tárgyasságukhoz. A két adatközlői csoport válaszait összehasonlítva a következő látható be: a vizsgált négy paraméter esetében nagy érték tartozik a mozgásigékhez is (tehát nem csak a SZÁNDÉK-AKARAT igei ontológia elemeihez). Jelentékeny tranzitivitási potenciáljuk tehát a négy kiválasztott paramétert tekintve empirikusan is igazolódott. Ugyanakkor: a nyelvész adatközlőket bevonó teszt egyértelműen, nullás szórás mellett azt igazolja, hogy a *jön, elindul, kijön* tárgyatlan igék. Ezzel szemben a SZÁNDÉK-AKARAT igei ontológiába tartozó tárgyatlan igék (tehát az *igyekszik, szándékozik, nekiáll, készül*) esetében az előálló szakértői eredmények számszakilag is leképezik az adott igék morfoszintaktikai átmenetiségét, a vonatkozó értékek az 1–3 közötti átmeneti sávba kerültek: a *nekiáll* esetében 1,4; a *készül* esetében 1,5; az *igyekszik* esetében 1,6; míg a *szándékozik* esetében 2 lett a skaláris tárgyassági értékek átlagértéke. A mozgásigék kapcsán azonban nincs szó átmenetiségről, esetükben – ellentétben a másik ontológiával – a szakértői és a laikus eredmények két ellentétes irányba mutatnak. Összességében tehát az mondható el, hogy a SZÁNDÉK-AKARAT típusú igék esetében jellemzőnek bizonyult motiváló tényezők – a szemantikai asszociatív viszonyok, az igeragozási paradigmák sajátosságai és főképp a jelentékeny tranzitivitás és az ezzel kapcsolatban lévő, ezt leképező bizonytalan vagy átmeneti skaláris tárgyassági besorolás – relativizálódnak a mozgásigei csoportot tekintve. Ezzel egyidejűleg a 2. személyű tárgy ismert sajátosságainak jelentősége felértékelődik, hiszen a mozgásigei konstrukciók valamilyen motiváló tényező nyomán mégis előállnak. Ez a tényállás ismét visszaigazolja azt a lépést, hogy a kontextus tényezői bevonandók a leírásba. A mozgásigei típus esetében tehát az adott trajektor-landmark konfiguráció meghatározó a két önreferenciális szereplő viszonyában; a landmark nem mint a mozgás végpontja (*hozzád*) jelenik meg, hanem metonimikusan a célseményen (INF) keresztül elért végpontként (*téged*).

⁶ Értelemszerűen az összes többi igeről is rendelkezésemre áll adat mindkét adatközlői csoportot tekintve, de a dolgozat jelen pontján a mozgásigékhez tartozó kétfajta érték a kiemelten releváns, így ezt értelmezem.

5. Összefoglalás

A dolgozatomban kifejtettek egy általánosabb vizsgálat számára nyitottak meg új perspektívát a kontextuális tényezők érvényesítésével. Az általános probléma az, hogy az *igyekeznek*, *szándékoznak*, *nekiáll*, *készül*; *jön*, *kijön*, *elindul* tárgyatlan igék a tárgyas igék morfoszintaktikai sémájában is realizálódnak. A jelenséget motiváló tényezőként jelöltem meg a szemantikai asszociatív viszonyokat, a magyar igeragozási paradigmák asszociatív viszonyait, illetve a jelentékeny tranzitivitás miatt a tárgyas(abb)nak érzékelést. Az előzményvizsgálat eredményeire épült fel az az új vizsgálati nézőpont, amely a kontextus szerepével is számol a vizsgált jelenség vonatkozásában. A kontextus szerepe kapcsán kifejtettem, hogy miben áll a közös figyelmi jelenet szereplőinek, különösen a „másik” szereplőnek a jelentősége, illetve milyen egyéb sajátosságok jellemzők a mozgásigék csoportra. Újabb motiváló tényezőként jelölöm meg a diskurzuspárter kiemelkedését, feltűnőségét, a mozgásigék trajektor-landmark konfigurációjának az igében megvalósuló sematizációját (vö. Tolcsvai Nagy 2015) és ennek leképeződését az igealakra az ÉN-TE aszimmetrikus viszonyban. Mivel a koncepciómban alapvetően meghatározó tényező a (tágabb értelmű) tranzitivitás, szükséges hangsúlyoznom, hogy a diskurzuspárter sajátos, a háttérből való kiemelkedését előidéző jellemzői (ÉLŐ, HUMÁN és a KÖZÖS FIGYELMI JELENET RÉSZTVEVŐJE és az ezekhez szervesen kapcsolódó önreferencialitása és szalienciája) az Egyedítettség tranzitivitásparaméter (Hopper–Thompson 1980) segítségével is megragadhatók, leírhatók, így a tranzitivitás és a kontextus szempontja össze is kapcsolódik.

Irodalom

- Bárány András 2020. Hosszú távú egyeztetés intranszitiv igékkel a magyarban. In: Kenesei István – Dékány Éva – Halm Tamás – Surányi Balázs (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXXII*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Oldalszám nélkül, internetes forrás. https://mersz.hu/hivatkozas/m776anyt32_22#m776anyt32_22
- Bartos Huba 2000. Az inflexiók jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 653–762.

- Bickel, Balthasar 2013. Grammatical Relations Typology. In: Song, Jae Jung (ed.): *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press. 399–432.
- den Dikken, Marcel 2004. Agreement and 'clause union'. In: Katalin É. Kiss – Henk van Riemsdijk (eds): *Verb Clusters: A study of Hungarian, German and Dutch*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing. 445–511. <https://doi.org/10.1075/la.69.24dik>
- É. Kiss Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Dordrecht: Reidel. <https://doi.org/10.1007/978-94-009-3703-1>
- Juhász József et al. (szerk.). 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hopper, Paul J. – Thompson, Sandra A. 1980. Transitivity in Grammar and Discourse. *Language* 2: 251–299. <https://doi.org/10.1353/lan.1980.0017>
- O. Nagy Gábor – Ruzsiszky Éva (szerk.) 1978. *Magyar Szinonimaszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of LREC 2014*. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev>
- Primus, Beatrice 2013. Case-Marking Typology. In: Song, Jae Jung (ed.): *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press. 303–321.
- Simonyi Zsigmond 1906. *Az ikes ragozás története*. Budapest: Athenaeum.
- Szabó Dorina Szabina 2022. *Tárgyas igék morfoszintaktikai sémájába illeszkedő tárgyatlan igék konstrukcióinak funkcionális-kognitív nyelvészeti vizsgálata*. OTDK-dolgozat (ELTE BTK). Kézirat.
- Szécsényi Tibor – Szécsényi Krisztina 2019. I Agrees with You: Object Agreement and Permissive *hagy* in Hungarian. In: Joseph, Emonds – Markéta, Janebová – Ludmila, Veselovská (eds.): *Language Use and Linguistic Structure*. Palacký University Olomouc. 79–97.
- Szécsényi Tibor – Szécsényi Krisztina 2021. Határozottsági és LAK-egyeztetés főnévi igeneves szerkezetekben. In: Hegedűs Veronika (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXXIII*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 175–206.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1057.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2015. *Az ige a magyar nyelvben. Funkcionális elemzés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.

The role of context regarding the verbal person marking of binary-sense intransitive verbs showing agreement with objects

In my paper I attempt to explore the role of context regarding the verbal person marking observed in binary-sense intransitive verbs showing agreement with the object. This paper is heavily based on my previous research done on the topic of binary-sense intransitive verbs fitting the morphosyntactic schema of binary-sense transitive verbs, more specifically showing agreement with the object of the infinitive. In my paper I explain what role the characteristics of context play in the realization of this morphosyntactic phenomenon. I also point out how the involvement of context as a phenomenon makes the description more extensive. I consider the characteristics of the discourse partner, more precisely its prominence and salience an important factor. I also explain how the perspective of broad-sense transitivity (which was treated as an important factor in the previous phase of research) and the context are intertwined, extending the investigation.

Keywords: cognitive grammar, context, *-lAk* inflectional suffix, person marking, salience, trajector-landmark alignment, transitivity

Szabó Dorina Szabina

<https://orcid.org/0009-0009-9877-0890>

Eötvös Loránd Tudományegyetem

dorinaszabina@gmail.com

BAJZÁT TÍMEA BORBÁLA – INDIG BALÁZS

**Személyjelölési mintázatok feltárása mozaik n-gram
alapon három segédige + főnévi igenévi típus
konstrukcióiban**

Kivonat

A funkcionális kognitív nyelvészeti kiindulópontot érvényesítő vizsgálat félautomatikus, számítógépes nyelvészeti módszerrel azonosítja három segédige + főnévi igenév (*akar* + *-NI*; *tud* + *-NI* és *mer* + *-NI*) sematikus szerkezet személyjelölési mintázatait. Egyfelől célja az esettanulmánynak a választott három segédige prominens személyjelölési mintázatainak konstrukciós feltárása, másrészt pedig annak megfigyelése, hogy a segédigetípusok szemantikai profilja és a tipikus környezetek emergens relációja miképpen határozza meg ezen mintázatok paradigmaticus eltolódását. A kutatás hipotézise, hogy a személyjelölés a konstrukciók részét képezheti, bizonyos alkonstrukciós sémák összekapcsolódnak tipikus személyjelölési mintázatokkal a használati események során, és ezeket nagy nyelvi korpuszok szisztematikus feldolgozásával hozzáférhetővé tudjuk tenni. A nyelvi adatokat a Webkorpusz 2.0-ból vettük (Nemeskey 2020). A személyjelölési mintázatok feltárása a mozaik n-gramok generálásának módszerével valósult meg (Indig 2017; Indig–Bajzát 2023), hogy az összetartozó kifejezőmódok azonosíthatóvá váljanak.

Kulcsszók: személyjelölés, konstrukció, segédige, főnévi igenév, mozaik n-gram

1. Bevezetés

A jelen dolgozat célkitűzése három, valószínűsíthetően modális (Mortelmans 2010) potenciállal rendelkező segédige + főnévi igenév (*akar* + *-NI*; *tud* + *-NI* és *mer* + *-NI*) szerkezet személyjelölési tendenciáinak feltárása korpuszvezérelten, funkcionális konstrukciós nyelvtani keretben. A kutatás megfogalmazza azt a hipotézist, miszerint a személyjelölési mintázatok és azok paradigmaticus gyakorisági eltolódása a korpuszban megfigyelt példányokban nem csupán a segédigetípus szemantikai és jellemző diszkurzív beágyazottságából fakadó tulajdonság, hanem a konstrukciós keret függvénye is egyidejűleg (természetesen ezek elválasztása egymástól nem problémamentes feladat). Egyfelől tehát célja a jelen bemutatandó esettanulmánynak a választott három segédige prominens személyjelölési mintázatainak feltárása, másrészt pedig annak vizsgálata, hogy a segédigetípusok szemantikai profilja és a tipikus környezeteik emergens relációja miképpen határozza meg ezen mintázatok paradigmaticus eltolódását. A tanulmány rávilágít arra, hogy a személyjelölés vizsgálata az igei konstrukciók esetében gyümölcsöző eredményekkel járhat, hiszen nagy mennyiségű nyelvi mintában kimutathatóvá válik, hogy egyes igei szerkezetek nagymértékben elkülönbözést mutatnak az alapbeállításnak vélt lehorgonyozási mintázatokhoz képest. Másfelől pedig azt törekszik bebizonyítani, hogy ez nem önmagában az igeípus (jelen esetben segédigék) függvénye, hanem a konstrukciós környezetek mint forma-jelentés párok szintén tendenciózan jellemző személyjelölési mintázatokkal rendelkeznek a használati események során. A tanulmány továbbá hangsúlyozza, hogy az alkalmazott módszertan olyan eszköz, amely a korpuszalapú és korpuszvezérelt konstrukciós vizsgálatokban hasznosítható a kutatási kérdésekhez optimalizálva, a nyelvi szerkezetek használatalapú kutatásához jól illeszkedik a funkcionális kognitív nyelvelméleti keret (vö. Bybee 2010; Langacker 1987; Tolcsvai Nagy szerk. 2017) és a funkcionális társas pragmatika (Tátrai 2017) perspektívájából. A nyelvtechnológiai módszerek bevonása azért indokolt, mert a dolgozat elméleti kiindulópontjából következően az absztrahált sémák vizsgálata kizárólagosan példányalapú megközelítéssel válik lehetségessé, és ezt a nagy nyelvi korpuszok mintáinak szisztematikus feldolgozása biztosítja.

A segédigés szerkezetek megvalósulásainak konstrukcióként történő kezelését indokolja az, hogy a konstrukciós séma összetett szerkezetként kezelhető, amely az egészes megközelítésben is szimbolikus, nem csak (vagy akár nem is elsősorban) a részek felől. A segédigés szerkezeteknek azonban

létezik olyan funkcionális megközelítése is, amely a segédigévé válás lexikai feltételeiből indul ki, és ennek megfelelően a gyökércsomópontot alkotó komponens felől értelmezi magát a szerkezetet. A jelen tanulmány nem tartja kizárólagosnak egyik megközelítési módot sem, a hangsúlyt azonban az egészséges, konstrukció felől való értelmezésre helyezi, viszont érvényesíti azt, hogy a konstrukcióban felismert szimbolikus egységek együttes előfordulása funkcionálisan motivált. A funkcionális motiváció továbbá a szerkezetben értelmezett igei komponens morfoszintaktikai kidolgozási tendenciáira is hat, tehát a személyjelölési mintázatok gyakorisági értékeit is meghatározza. A példánygyakoriság oldaláról a használatban gyakori szerkezetek, konstrukciós sémák (az absztrakció eltérő fokozataiban) megerősítik saját mentális sémáik reprezentációit, és ezzel a nagyobb begyakorlottság státuszában állnak (Bybee 2010; Tolcsvai Nagy 2017a: 57). Nem csupán a segédigék szemantikai és morfoszintaktikai vizsgálatának módszertanában van relevanciája a gyökércsomópont-fókuszról való elmozdulásnak, hanem általánosságban az igei szerkezetek vizsgálatakor is. Ebből fakadóan nem a segédigék típusai jelentik a kiindulópontot a gyakorisági értékek összevetésénél, hanem az egészséges szerkezeti környezetek felől történik meg az elemzés.

A dolgozat a konstrukciókat függőségi láncként értelmezi (Osborne–Groß 2012; Imrényi 2011, 2013, 2017). A korpuszban adathozható segédigés szerkezeteket mint példányokat kolligációként kezeli, hiszen nem pusztán kvantifikálható együttes előfordulásokról van szó ezen példányok esetében, hanem a komponensek közötti függőségi (szimbolikus) viszonyok azonosíthatóságáról is. A függőségi relációk úgyszintén szimbolikusak, és mintázatként inherensen hozzátartoznak az adott sémához (Imrényi 2017). Az így integrált függőségi konstrukciós nyelvtani megközelítés mint elméleti és módszertani szűrő működtethető a kutatás által alkalmazott mozaik n-gram (Indig 2017; Indig–Bajzát 2023) alapú adatrepresentációk nyelvészeti elemzésekor.

A nyelvi tevékenységet a kutatás olyan társas, adaptív folyamatként értelmezi, amellyel a diskurzusszituációban (Tolcsvai Nagy 2017a: 29) részt vevő beszédpartnerek együttesen hozzák létre és dolgozzák fel konstruáló subjektumként a megfigyeltetett referenciális jelenet vonatkozásában a nyelvi leg megkonstruált reprezentációikat (Sinha 2001; Tomasello 2002: 103–143; Tátrai 2017: 907–911). Tehát a dinamikus konstruálás során létrejövő jelentésképzésben a felek megosztoznak a tudásukon, szándékaikon, és ennek során a köztük megképződő interperszonális viszonyok dinamikus alakításában is részt vesznek (Tátrai 2017: 907–911). A modális potenciállal rendelkező segédigék megvalósulásai központi szerepet játszhatnak a személyközi

viszonyok folyamatos létrehozásában és feldolgozásában, ezáltal még inkább megalapozottá válik a személyjelölési mintázataik használat alapú azonosítása és interpretációja, így járulva hozzá a vizsgált három segédige + főnévi igenév szerkezet funkcionális profiljának a leírásához. A dolgozat végül pedig megkísérli azon további hipotézis felvázolását, miszerint a prototipikusan segédigeként elismert típusok egymáshoz való hasonlósága nem egydimenziós térben válik hozzáférhetővé, és ugyan egy kiválasztott szempont alapján feltérképezhetjük a hasonló jegyeket, ez azonban nem garantálja azt, hogy egy más fókuszú vizsgálat nem rajzolja át az addig feltételezett hasonlósági tendenciákat. Összefoglalva a jelen tanulmány céljai összetettek, három választott segédige + főnévi igenév szerkezet személyjelölési tendenciáinak vizsgálatán keresztül kívánja bemutatni azt, hogy a konstrukciós mintázatok és a személyjelölési minták között asszociatív kapcsolat tételezhető fel, valamint hogy a segédige, de legalábbis a főnévi igenévvel komplex magmondatot alkotó igék prototípuselven szerveződő kategóriájának jobb megértéséhez a szempontok pluralizmusa és a szisztematikusan történő, korpuszvezérelt feldolgozás vezet el.

A mintákat a Webkorpusz 2.0-ból vételeztük (Nemeskey 2020). A jelen tanulmányban vizsgált három segédige + főnévi igenév szerkezet kiválasztását egy előző esettanulmány motiválta (lásd bővebben Indig–Bajzát 2023), amely azt tárta fel, hogy a magasabb absztrakciós szinten hozzáférhető konstrukciós mintázatok gyakoriságát tekintve ezen szerkezetek azok, amelyek három és négy token hosszúságú példányaikat tekintve egymáshoz hasonlóan bizonyultak (a kiválasztásról bővebben lásd a 3.1. részt), szemantikailag azonban eltérő mentális térből lépnek be a modális jelentésképzés működésébe. Az esettanulmány módszertanában alkalmazott eszköz a mozaik n-gramok generálása volt, amely lehetővé tette, hogy a vizsgált csomópont (jelen esetben a segédigés mag) valós konstrukciójelöltjeit feltárjuk. A konstrukciójelölt terminust azért vezettük be, mert a kutatás jelenlegi fázisában nem szándékozunk pusztán az n-gram módszer által generált kimeneti mintázatokból következtetni arra, hogy az egyes azonosított kolligációs sorozatok a konstrukciós szakirodalomban alkalmazott konstrukcióterminusokba beilleszthetőek-e, csupán lehetséges jelöltként címkézzük őket.

2. A kutatás elméleti háttere

2.1. A konstrukció mint függőségi viszonyok hálózata

A funkcionális szemléletmódból kifolyólag a nyelvi mintázatok minden esetben a használat során, diskurzusokban jönnek létre, a példányokból sematizálódnak a példánygyakorissággal összefüggésben (Goldberg 1995; Diessel 2015; Langacker 1987; Tolcsvai Nagy 2017a: 31–33). A nyelvi forma és a jelentés (funkció) között szimbolikus kapcsolat áll fenn (vö. Langacker 2005: 103–107, 2008: 15–18, 2009; Tolcsvai Nagy 2017a: 52–55), tehát feltételezhető, hogy a formai oldalon való elkülönbözés összefüggésbe hozható a funkcionális, jelentésbeli elmozdulással is egy adott konstrukció esetében. A jelen dolgozat a példányalapú megközelítést az empirikus vizsgálatok során kiindulópontként tartja fenn, a példányok vizsgálatából törekszik arra, hogy a megvalósulásokból létrejövő, eltérő sematikusságú konstrukciós mintázatokat feltárja összefüggésben a személyjelöléssel. A szimbolikus használat alapú érvényesítést a fonológiai, formai oldalról kezdeményezi, a funkciót azonban meghatározónak tekinti. A használati események a jelentés (funkció) felől válnak motiválttá, viszont a szimbolizációban a formai kidolgozások asszociálódnak a funkcionális műveletekkel, így a konvencionálódott viszony a forma oldaláról is szemlélhető. A tanulmány törekszik arra, hogy a forma-jelentés együttes, egymástól elválaszthatatlan interpretációja valósuljon meg.

A konstrukció, megfelelően a kutatás által érvényesített elméleti kerethez, olyan szimbolikus forma-jelentés pár, amely jelentése nem feltétlenül vezethető le a konstrukciót alkotó, felismerhető, látszólagosan szegmentálható egységek jelentéseiből, hanem egy olyan szerkezeti mintázat, amely egészen áll szoros kapcsolatban annak funkciójával, jelentésével és formájával. A konstrukciós mintázatok sematikussága skalárisan értelmezhető (Traugott 2008; Brdar 2020). A konstrukciós sémák emergens nyelvi viselkedésre hatással van a konstruálás dinamikus természete, tehát újabb és újabb konstrukciós mintázatok jöhetnek létre a nyelvi változás során, illetve a sematikus mintázatok egymással vegyülhetnek, valamint újabb funkciókkal bővíthetnek. A konstrukció szerkezeti helyeinek („slot”-ok) kitölthetősége az adott típustól függően eltérő mértékben reprezentálódik a tudásban (Diessel 2015: 300). Természetesen ez a kitöltés nem szabályalapú, hanem sokkal inkább a prototipikalitási skálával és a flexibilis konvencionálódással áll összefüggésben, amelyek szorosan összekapcsolódnak a produkciós gyakorisággal

(Bybee 2010: 9, 24–25, 32). Tehát maguk a konstrukciós sémák absztrahált mintázatai és az ezekkel a mintázatokkal asszociált kidolgozási módok minden esetben a használatban, példányalapon jönnek létre, nem pedig fordítva, az absztrahált makrokonstrukcionális sémákból levezetve, a makrokonstrukcionális sémáktól mint nyelvi tudástól azonban nem függetleníthetők el ezen változásfolyamatok (Hilpert 2014 65–67; Langacker 2005: 102–103). A dolgozat érvényesíti azt a funkcionális konstrukciós nyelvtani alaphipotézist, hogy a lexikon és a szintaxis nem választható el élesen, hanem a kontinuumelv szerint kezelhetők jól a nyelvléírásban (Langacker 2005: 102; Langacker 1987: 2; Tolcsvai Nagy 2017a: 56).

A konstrukciós mintázatok hálózati reprezentációs modelljében feltelelezhető kapcsolatok több szinten szerveződő hierarchikus (vertikális) és horizontális hálózati élekként tételezhetők fel (Diessel 2015; Hilpert 2014). A konstrukciókat olyan tudássémákként kezelhetjük, amelyek kidolgozódó instanciákból általánosított mintázatok. Természetesen nem vonhatunk éles határt a megvalósulások mentális reprezentációja és az így általánosított sémák közé. A felsőbb szinten szerveződő konstrukciós mintázatok a használati események során (szoros összefüggést mutatva ezek gyakoriságával) a példányok kezdeményezésének hatására emergens módon integrálódhatnak és tolódhatnak el, ezzel újabb sémákat létrehozva. A konstrukciós sémák nem csupán hierarchikus hálózatban szerveződő csomópontok, hanem horizontálisan összekapcsolódó szimbolikus egységek (Croft 2001: 18) rendszere, hasonlóan a lexikális egységek elrendeződéséhez a mentális lexikonban (Diessel 2015: 305–306). Jelen vizsgálat azonban azt a szempontot is érvényesíti, hogy ezen sorozatok kolligátumokat alkotnak, tehát egymással jelentésviszonyokban asszociált függőségi láncok. Ugyanakkor ezek a felismert függőségi viszonyok (a komponensek jelentésviszonyát műveletileg leképező szimbolikus viszonyokként) már a nyelvézeti feldolgozásban azonosítódnak.

A konstrukciós mintázatbeli együttállásokat függőségi láncokként (catenea, lásd Osborne–Groß 2012; vö. Imrényi 2015: 315) kezeljük, betekintést nyújtva a nyelvi példányok által asszociált szerkezetek belső viszonyainak szerveződésébe. A konstrukciós nyelvtanok annak ellenére, hogy a nyelv emergens működését elsődlegesnek tartják, és a hálózatelvé megközelítést támogatják, nem kínálnak fel olyan elemzési metódust, amellyel a konstrukcióknak (az absztrakciós foktól függetlenül) a belső szerveződésére, a komponensek szintaktikai viszonyaira reflektálni lehetne (a keretszemantikai és argumentumszerkezeti elemzésből fakadó lehetőségeken túl). Erre az elméleti hiányosságra Groß és Osborne (2012) hívják fel a figyelmet, Holmes és

Hudson (2005) feltevésére reflektálva, miszerint ez a hiány kiküszöbölhető, ha a konstrukciós megközelítést integráljuk a függőségi nyelvtanokkal. A lehetőséget az teremti meg, hogy a függőségi elemzés tipikusan száméretű csomópontok hálózatával modellálja az elemi mondatot, és ez összevethető a konstrukciós séma „slot”-jaival, a szimbolikus komponenseivel. A funkcionális függőségi nyelvtan (Imrényi 2011, 2013, 2017) törekszik a konstrukciós és a függőségi megközelítésmódok közötti szintézis megteremtésére a hálózatos ábrázolással (Imrényi 2011: 40–42). A láncok olyan szintaktikai egységek, amelyeket képesek vagyunk függőségi elv alapján elemezni, tehát „úgy definiálhatók, mint egy szó vagy szavaknak kombinációja, amely a dominancia tekintetében folyamatos” (Osborne–Groß 2012: 168). Az így definiált láncokat olyan morfoszintaktikai egységnek tekintik, amely a komponensek összetevő-alapú értelmezésénél hatékonyabban tudja megragadni a jelentés és a formai kidolgozás közötti kapcsolatot (Mazziotta–Imrényi 2020: 17).

Imrényi András (2011, 2013, 2017) többdimenziós viszonyhálózati mondatmodellje a sematikus konstrukciós mintázatokat és azok megvalósulásait Groß és Osborne javaslatát követve szintén láncként kezeli. A funkcionális függőségi nyelvtan kifejezést a továbbiakban a magyar viszonyhálózati mondatmodellre való hivatkozásként használjuk. A választott modell fogalmi és elemző apparátusa lehetővé teszi azt, hogy ne csupán a konstrukciók és a konstrukciójelölt példányok között működő viszonyrendszert tekintsük dinamikus hálózatnak, hanem a vizsgált példány és az abból absztrahált szerkezeti mintázat belső függőségi viszonyai esetében is hálózatos modellálást alkalmazhassunk. Ezek a kapcsolatok ugyancsak diagrammatikus ikonicitással rendelkeznek (Imrényi 2011: 44–45; vö. Peirce 1985), tehát szimbolikus viszonyokként artikulálódó forma-jelentés párok.

2.2. A személyjelölés a konstrukcióban

A konstrukciós mintázatok sematikussága skalárisan értelmezhető. A dolgozat az elmélet-empíria kettősségéből kiindulva feltételezi azt, hogy a konstrukciós sémák nem ragadhatók meg egyértelműen egyetlen absztrakciós szinten, hanem a használatban a példánygyakoriság mértékével összefüggésben emergens módon sáncolódnak el skalárisan a különböző mentális sémák. A személyjelölés ezzel összefüggésben a konstrukciók részét képezheti. Bizonyos alkonstrukciós sémák összekapcsolódnak tipikus személyjelölési mintázatokkal a használatban, és ezeket a tendenciákat a nagy nyelvi korpuszok szisztematikus feldolgozásával hozzáférhetővé tudjuk tenni. Ugyan az

introspektív eljárásokkal, illetve a saját megfigyelői perspektívánk kiindulópontjából képesek vagyunk az absztrakció magasabb fokán makrokonstrukciós szerkezeteket leírni, ezeknek azonban az alacsonyabb absztrakciós fokon észlelhető mintázatai rejtve maradnak, pedig ezek a sémaszerveződések rendkívül változatosak lehetnek, és vélhetően a begyakorlottsággal és a konvencionalizációval összefüggésben a nyelvi tudásunk részét képezik, valamint nyelvváltozási tendenciákra következtethetünk az alsémák típusgyakoriságából, amelyek a grammatikalizációs kutatások alapját képezik és képezhetik.

A nyelvileg kidolgozott elemi mondatok szereplőinek elaborációját széles nyelvi repertoárral vagyunk képesek megvalósítani, a részletezettség eltérő szintjein. A megkonstruált elemi jelenetek szereplőinek azonosítása nem abszolút perspektívából történik meg a diskurzusszituációban. Ez a művelet a kontextushoz viszonyítva, a beszédjelenetben részt vevő konstruáló szubjektumok nézőpontjából valósul meg (Tolcsvai Nagy 2017b: 430). A jelen vizsgálatban a személyjelölési mintázatok feltárása a magmondatban kidolgozott szám- és személybeli jelölés felől történik meg, mivel ezen jelenség az, amely a lehorgonyzás állandó nyelvi jelölőjeként hozzáférhető (Langacker 1991). A mintázatok feltérképezése képes kimutatni azt a nagy mennyiségű nyelvi adatból, hogy a vizsgált segédige + főnévi igenév szerkezet prominens konstrukcióinak gyakori példányai az adott diskurzusszituációban milyen diskurzusszervező funkcióval rendelkeznek a személyjelölés szempontjából, ebből következtetve arra, hogy a paradigmatis eltolódásnak milyen funkcionális vetülete tételezhető fel. Az E/1. és az E/2. jellemzően a beszédhelyzetben részt vevő mentális ágensek interszubjektív viszonyának dinamikus, nyelvi leképződése. Az E/3.-hoz lehorgonyzódó entitások általában valamilyen aktivált dologként, objektivizált konstruálási módban dolgozódnak fel (Tolcsvai Nagy 2017b: 431–432). Természetesen a jelen vizsgálat sem kezeli önálló modulként a személybeli lehorgonyzást, hanem törekszik a grammatikai kidolgozással megfigyeltetett deiktikus igeidő és mód komplex struktúrájában azonosítani, az elsődleges fókuszot a jelen tanulmányban azonban a személyjelölésre helyezi.

3. A kutatás módszere, az n-gramok és a mozaik n-gramok

A több ezer, esetenként több százezer példányból álló minták elemzése egyértelműen meghaladja a humán elemző mentális és időbeli kapacitását

a feldolgozásban. Másrészt pedig az adatok kezelésében és feldolgozásában érdemes az elemzői intuíció lehetőségét minimalizálni és annak bevonását késleltetni vagy legalábbis egy olyan egységes keretrendszer létrehozni, amely következetesen és egységesen kezeli az elemzés korai szakaszában lévő példányokat. Fontos kiemelni, hogy minden egyes döntés, amely a minták valamilyen fokú manipulációjával jár, hatással van a kutatás végén kapott eredményekre. A nagy mennyiségű adathalmazok feldolgozása egyértelműen megteremti az igényt a számítógépes eljárások által felkínált lehetőségek bevonására és minél hatékonyabb kiaknázására. A jelenlegi tudásunk szerint a nyelvészeti célú konstrukcióazonosításban a legmegbízhatóbb eljárás a nagy mennyiségű, tisztított, valós nyelvi adatokból álló minták korpuszvezérelt feldolgozása. Indig (2017) a mozaik n-gram módszert az így előálló feladat megoldására hozta létre.

A nyelvi adatokat értelmezhetjük n-gramokként. Egyszerűen megfogalmazva az n-gram azt jelenti, hogy egy olyan folyamatos szekvencia, amelyben n darab elem fordul elő. Az elem kifejezésen érthetünk bármit, a nyelvmodellezésben és a stilometriai vizsgálatokban elterjedtek például a szubtokenszintű karakter n-gramok is. A jelen kutatásban szóalapú n-gramokról beszélünk. Például az $n = 3$ azt jelenti, hogy az adott szó n-gramban (trigram) három kifejezés fordul elő egymás mellett. Bármilyen szöveg, bármilyen típusú n-gramokra való darabolása nem feltételezi inherensen azt, hogy az így előállított n-elemű sztringek kolligációk, mivel azok átlapolódhatnak a mondathatárokon, viszont a tanulmányban bemutatott vizsgálatokban mi csak az egymással függőségi relációban lévő elemek sorozatait kezeljük (szó-) n-gramokként. Az e-magyar nyelvi elemzőrendszer moduláris kimenete alapján lehetőségünk van a tokenek (szóalakok), a lemmák (szótövek) és a POS-tagek n-gramjait létrehozni. Például *A kacsák tudnak úszni* mondatban a különböző típusú szóalapú 4-gramok a következők lennének:

- (A) a kacsák tudnak úszni
- (B) lemma:a lemma:kacsa lemma:tud lemma:úszni
- (C) [/Det|Art.Def] [/N][Nom][Pl] [/V][Prs.NDef.3Pl] [/V][Inf]

A mozaik azt jelenti, hogy az adott szekvenciában (kolligációban, hiszen ezek egymással függőségi viszonyban lévő elemek) eltérő reprezentációs szinteken fordulhatnak elő a szekvencia elemei. A különböző szintű absztrakciók egyidejű jelenléte lehetőséget teremt arra, hogy a valamiért egymással összetartozó kifejezésmódokat csoportokként kezeljük, ezzel valószínűsíthetően

feltárva a forma-funkció felől a konstrukciójelölteket. Az eltérő reprezentációs szintek alkalmazása azzal indokolható, hogy amíg például a csak POS-tageken alapuló módszerből kiindulva a morfológiai mintázatok könnyedén kinyerhetők, addig a mozaik n-gram módszer az olyan mintázatokat is feltárja, amelyekben nem csupán a gyakran visszatérő morfológiai kidolgozások teremtik meg a hasonlóságot, hanem például bizonyos szótövek gyakori ismétlődése. Például a segédige + főnévi igenév esetén releváns szempont lehet az, hogy az egyes segédigei komponensek milyen gyakorisággal állnak együtt bizonyos folyamattípusokat kidolgozó főnévi igenevekkel, illetve milyen mértékben mutatnak szemantikai változatosságot a környezetükben előforduló főnévi igenevek. Ha kiszámoljuk, akkor a három reprezentációs szint összesen $3 \times 3 \times 3 \times 3$ (81) darab különböző sorozatot fog alkotni, ha a fent (*A kacsák tudnak úszni*) bemutatott példamondatból mozaikokat hozunk létre. A (D)–(F) példák szemléltetik ezt:

(D) [/Det|Art.Def] [/N][Nom][Pl] lemma:tud úszni

(E) A lemma:kacsa [/V][Prs.NDef.3Pl] [/V][Inf]

(F) [/Det|Art.Def] kacsák tudnak [/V][Inf]

A mozaikok létrehozása azonban önmagában nem elegendő ahhoz, hogy olyan kimenet jöjjön létre, amely a későbbi nyelvészeti elemzést lehetővé teszi. Ha csak a fenti példamondat lehetséges mozaikkombinációinak mennyiségére gondolunk, akkor rájövünk, hogy az összes elrendeződés legenerálása és kezelése rendkívül erőforrás-igényes feladat lenne. Másrészt az e-magyar nyelvi elemzőrendszerrel történő feldolgozás összesen 3192 elemből álló címkeszókinccset eredményezett, tehát a szófaji és a morfológiai címkézés során ennyi különböző típusjelölés jött létre. A felvázolt problémák feloldásához a következő specifikus, a tárgytudományos cél szempontjából optimalizált módosításokat hajtottuk végre (Indig–Bajzat 2023: 2–3):

1. A különböző n-gramok gyakorisági küszöbértékeként 25-öt határoztunk meg. Azokat az n-gramokat nem vettük figyelembe, amelyek ennél kevesebbszer fordultak elő a mintában.
2. Az azonos adathalmazokból készült mozaikok esetén, ha a gyakorisági értékek megegyeztek, az algoritmus az absztraktabb mintázatot automatikusan törölte, ezzel csökkentve a duplumsorok számát.
3. A kimenetet hierarchikusan rendeztük, a magasabb absztrakciójú, valószínűsíthetően makrokonstrukciós sémák alatt jelennek meg az adott csoporthoz tartozó specifikusabb mintázatok.

4. A POS-tagek ellenőrzésével további fals pozitív találatokat szűrtünk ki.
5. A lemmaszintű absztrakciót csupán az igei komponensek esetén őriztük meg. Ezzel csökkentettük a mozaikok számát, illetve töröltük a duplummozaikokat.
6. Ahol 1 : 1 megfelelést állapítottunk meg a token és a POS-tag között, ott vagy a címkét, vagy a tokent töröltük (például a határozott névelők esetében csak a POS-taget őriztük meg, hiszen a jelen vizsgálatok szempontjából nem releváns az *a* és az *az* közötti különbség).
7. Tartalmazási relációkat hoztunk létre a POS-tagek között, ezzel még hatékonyabban csökkentve a magas típusgyakoriságot.¹
8. A mondatkezdő nagybetűket normalizáltuk úgy, hogy az n-gramok első lexikai egységének kezdőbetűjét kisbetűsítettük.

A mozaik n-gramok a szórendi elrendeződéseket szintén megmutatják, ezáltal a konstrukciójelöltek példányainak szórendi mintázatai is vizsgálhatóvá válnak. Fontos kiemelnünk, hogy az alkalmazott kutatási eljárásban a trigram kimenetek minden esetben a három lexémából álló elemi mondatokat jelentik, tehát az *n* helyére beírt értékek az elemi mondatok hosszát is mutatják. Ez azt jelenti, hogy ugyan nyelvtechnológiailag lehetséges lenne a hosszabb elemi mondatokat több, rövidebb n-gramra felbontani, mi nem így jártunk el. Ennek indoka, hogy a jelen vizsgálati szakaszban a segédigés szerkezeteket a teljes elemi mondatkörnyezetben szándékoztuk vizsgálni, a kutatás későbbi szakaszában azonban további redukációs műveletekkel (jelzős szerkezetek hosszainak kontrollálásával) más felbontási elveket is tudunk majd érvényesíteni.

4. A vizsgált segédige + főnévi igenév szerkezetek kiválasztása és a mintavétel

4.1. Az elemzett szerkezetek meghatározása

Az esettanulmányba bevont segédige + főnévi igenév szerkezeteket egy előzetes vizsgálat eredményei alapján jelöltük ki (Indig–Bajzát 2023). Az előzményvizsgálat célja az volt, hogy a Magyar Webkorpusz 2.0-ból vételezett

¹ A POS-tagek pontos manipulációját lásd itt: <https://github.com/bajzattimi/Research-of-infinite-structures-related-to-the-modal-semantic-domain> (utolsó elérés: 2023. 05. 22.).

adatok alapján összehasonlítsuk a mozaik n-gram modell (lásd 3. rész) felhasználásával a vizsgált segédige szerkezetek mintázatainak gyakorisági értékeit. Az összevetés alapját képezte egy olyan absztrahált gyakorisági lista, amelyet a korpuszból kinyert összes vizsgált segédige + főnévi igenév példány összesítésével készítettünk el. Erre azért volt szükség, hogy ne egy általunk kijelölt, konkrét segédigetípus képezze az összehasonlítás kiindulópontját, hanem egy olyan általánosított gyakorisági mintázat, amely nagy mennyiségű adat feldolgozásával jött létre, ez látható az 1. és a 2. táblázat első oszlopában. A táblázatok (1–2.) 2–10. oszlopában az egyes vizsgált segédige + főnévi igenév szerkezetípusok mintáira vonatkozó gyakorisági értékek láthatók. Ezek a gyakorisági értékek azt mutatják meg, hogy az első oszlopban látható mintázatok a konkrét segédige mozaik n-gram listájában a gyakoriság szempontjából a hányadik helyet foglalják el. Például az 1. táblázatban látható, hogy az összesített mintában a leggyakoribb mozaik n-gram (a táblázatban gyakorisági sorrendben szerepelnek a mozaik n-gramok) a „nem [/V] [/V][Inf]” volt, az *akar* + főnévi igenév mozaik 3-gramjai között azonban ez csak a második leggyakoribb elrendeződésként tűnt fel, az *imád* + főnévi igenév esetében pedig küszöbérték (25) alatt adatoltuk az előfordulását ennek a kolligációnak, így a táblázatban a gyakorisági értéket nem vettük fel, csupán jelöltük azt, hogy nem lépte át a küszöbértéket (< 25; a küszöbértékről lásd a 3. részt). Asötétszürke kiemelés azt hivatott mutatni, hogy az adott absztrahált mintázat gyakoriságlistában való elhelyezkedése (például a „[/Cnj] [/V] [/V][Inf]” sor az 1. táblázatban) hasonló régióban volt adatolható az egyes segédige + főnévi igenév szerkezetek esetén. A hasonló elhelyezkedési értéket –5 +5 ablakon belül állapítottuk meg. Ezzel a módszerrel képesek vagyunk valószínűsítéseket tenni az egymással hasonló környezetekkel rendelkező segédige + főnévi igenév szerkezetek csoportjaira. Természetesen ez a módszer nem problémamentes, hiszen csupán csak az erősebb összetartozási tendenciákat képes láthatóvá tenni, az átmeneteket kevésbé fedi fel.

A kutatásban összesen kilenc segédige-típust vizsgáltunk (*akar*; *bír*; *imád*, *kíván*; *mer*; *óhajt*; *szere(ne)*; *tud és utál*). Az adatok feldolgozása során az eltérő hosszúságú elemimondat-megvalósulásokat külön vizsgáltuk. A kutatásban a cél a három- és négyhosszúságú mozaik n-gramok személyjelléssel asszociálódó mintázatainak feltárása volt, ezáltal a vizsgált komponensek

kiválasztása is az ezen hosszúságokra készült adatrepresentációk alapján történt meg.²

1. táblázat. Az első tíz leggyakoribb összevont szerkezeti mintázat a Webkorporusz 2.0 alapján és a konkrét segédige + főnévi igenév szerkezetek gyakorisági eloszlása az általánosított mintázathoz képest. Mozaik 3-gram. Kontrasztok

	akar	kíván	óhajt	szeret	imád	utál	mer	tud	bír
nem [V] [V][Inf]	2.	3.	97.	6.	< 25	< 25	1.	1.	1.
[/Cnj] [V] [V][Inf]	17.	23.	< 25	1.	1.	1.	2.	3.	15.
[/Cnj] [V][Inf] [V]	1.	2.	1.	2.	< 25	39.	5.	4.	41.
[/N][Acc] [V] [V][Inf]	4.	1.	4.	3.	< 25	< 25	38.	6.	42.
[/Prev] [V] [V][Inf]	3.	9.	< 25	33.	< 25	< 25	4.	2.	17.
[/N][Nom] [V] [V][Inf]	6.	17.	< 25	5.	4.	6.	19.	13	49.
[V] [/N][Acc] [V][Inf]	130.	27.	< 25	4.	5.	4.	7.	12.	< 25
hogy [V] [V][Inf]	130.	< 25	< 25	8.	8.	14.	3.	7.	20.
ha [V][Inf] [V]	5.	75.	< 25	7.	< 25	< 25	31.	28.	< 25
[/Adv/Pro] [V] [V][Inf]	15.	22.	< 25	9.	< 25	17.	11.	9.	39.

2. táblázat. Az első tíz leggyakoribb összevont szerkezeti mintázat a Webkorporusz 2.0 alapján és a konkrét segédige + főnévi igenév szerkezetek gyakorisági eloszlása az általánosított mintázathoz képest. Mozaik 4-gram. Kontrasztok

	akar	kíván	óhajt	szeret	imád	utál	mer	tud	bír
[/Cnj] nem [V] [V][Inf]	2.	3.	1.	5.	< 25	< 25	1.	1.	1.
[/Cnj] [/Prev] [V] [V][Inf]	1.	8.	< 25	8.	< 25	< 25	2.	2.	11.

² Az előzményvizsgálat táblázatokba rendezett eredményei az alábbi repozitóriumban érhetők el: <https://github.com/bajzattimi/Research-of-infinitive-structures-related-to-the-modal-semantic-domain> (utolsó elérés: 2023. 05. 22., a teljes repozitórium még nem tekinthető lezártnak).

	akar	kíván	óhajt	szeret	imád	utál	mer	tud	bír
[/Cnj] [/N][Acc] [/V] [/V][Inf]	3.	2.	4.	1.	< 25	< 25	32.	20.	< 25
[/Adj[Nom] [/N] [Acc] [/V] [/V][Inf]	5.	1.	2.	3.	< 25	< 25	286.	5.	< 25
[/Cnj] [/N][Nom] [/V] [/V][Inf]	7.	38.	< 25	4.	< 25	2.	75.	40.	< 25
[/V] [/V][Inf] [/ Det/Art.Def] [/N] [Acc]	191.	37.	< 25	2.	19.	4.	15.	75.	< 25
hogy nem [/V] [/V] [Inf]	17.	24.	< 25	98.	2.	< 25	4.	4.	3.
hogy [/Prev] [/V] [/V][Inf]	11.	< 25	< 25	119.	< 25	< 25	9.	3.	29.
nem [/V] [/N][Acc] [/V][Inf]	9.	15.	3.	23.	< 25	< 25	10.	9.	< 25
Ha [/N][Acc] [/V] [/V][Inf]	34.	79.	11.	6.	< 25	< 25	< 25	365	< 25

Az *akar*, *mer* és *tud* komponens kiválasztását motiválta, hogy mindhárom segédige valószínűsíthetően más mentális tartományból lép be a modális szemantikai térbe, viszont az 1. és a 2. táblázatban jól látható, hogy a három komponensre jellemző konstrukcionális környezetek viszonylag hasonlóan rendeződnek el. A második táblázatban (lásd 2. táblázat) azonban megfigyelhetjük azt, hogy a háromhosszúságú n-gramokhoz képest a hasonló mintázatok más elrendeződést mutatnak, tehát az adott segédige + főnévi igenév szerkezetek eltérő hosszúságú elemi mondatok esetén más környezeti elrendeződésük egymáshoz képest is. Az *akar* és a *mer* a négyhosszúságnál összesen négyszer mutat hasonló gyakorisági értékeket a konkrét mozaik n-gram mintázatok körében, a *tud* és az *akar* összehasonlításakor sem adatolunk más értéket, és ez a *mer* és a *tud* összevetésekor is azonos lesz. A *szeret* és az *akar* szintűgy négyszer osztozik hasonló gyakorisági értékeken, viszont a *szeret* a *tud*-tól és a *mer*-től feltűnően elkülönbödik, az előbbinél három megegyező mintát azonosíthatunk, míg az utóbbinál ezen érték csak egy, ezáltal a jelen tanulmányba a *szeret* + főnévi igenév elemzését nem mutatjuk be.

4.2. Mintavétel a korpuszból

A nyelvi minták vételezése a Webkorpusz 2.0-ból (Nemeskey 2020) valósult meg. A Webkorpusz 2.0 nyelvi anyaga a Common Crawlból³ származik, jelenlegi adatok szerint a Webkorpusz megközelítőleg 9 milliárd szövegszót tartalmaz.⁴ A korpusz a NoSketch Engine keretrendszeren keresztül érhető el (Kilgariff et al. 2014). Törekedtünk a vételezett minták elemszámának maximalizálására, de ez csak a rendszer kapacitásáig volt lehetséges (a milliós elemszámú konkordanciák letöltése nem tudott megvalósulni). A legprecízebb mintavételezés megvalósításához a CQL-kifejezésekkel történő szűrést választottuk. A Corpus Query Language (Kilgariff et al. 2014; Sass 2017) a reguláris kifejezések szintaxisán alapuló, a korpuszokból történő adatki-nyeréshez optimalizált lekérdezőnyelv.

A Webkorpusz 2.0 felületén a következő CQL-eket alkalmaztuk:

```
(meet [lemma="akar" & tag="\[/V\]\[((\_Mod/V\)\_Caus/V)\]\[()\]?(Prs|Pst|Cond|Sbjv)\.(N?Def\.[1-3](Sg|Pl)|1Sg|2)\]" [tag="\[/V\]\[Inf\]" ] -2 2)
```

A CQL-kifejezés lehetővé tette, hogy azok a példányok is elérhetővé váljanak, amelyek a részletes keresési beállításokkal nem voltak megtalálhatók. A CQL lemma=" " kifejezésrészében, az egyenlőségjel után adjuk meg az általunk keresett segédige lemmáját. A segédigés konstrukciók esetében a segédigei komponenszt szemlélve valamilyen véges igealakot várunk (tartalmazhat *-hAt* képzőszerű utótagot is). A főnévi igenévi szerkezettagra vonatkozóan nem volt megkötésünk. A CQL-kifejezés végén látható két darab szám (-2 és 2) azt a keresési ablakot határozza meg a segédigéhez képest, amelyben a főnévi igenévi komponens előfordulhatott. Ez természetesen szabadon változtatható, viszont számolnunk kell azzal, hogy szűkítés esetén adatvesztéssel tapasztalhatunk, míg a túlzott bővítés a fals pozitív találatokkal ronthatja a konkordanciáink tisztaságát.

Az annotációt elvégző program az e-magyar nyelvi elemzőrendszer (emtsv: Indig et al. 2019) volt, amely egységes, korszerű és nyelvspecifikus

³ A Common Crawl egy általános célú webaratási eljárás, amelyet a Common Crawl Foundation tart fenn. Ez biztosítja az interneten fellelhető szövegek olyan feldolgozását, amely hozzáférhetővé és vizsgálhatóvá teszi őket. (Bővebben lásd <https://commoncrawl.org/> és Nemeskey 2020: 84.)

⁴ 8986 151 804 szövegszó (utolsó elérés: 2023. 03. 28.).

annotációs keretet biztosított az emMorph morfológiai elemzőmodullal (Novák–Siklósi–Oravecz 2016). A duplumok, a fals pozitív találatok, illetve a hibás példányok szűrése automatizált módszerrel történt. A duplumok szűrésekor az egymással azonos példányokat a program automatikusan törölte. A fals pozitív találatok szűrése azonban több lépcsőben történt. Az első fázisban töröltük azokat a példányokat, amelyekben több különleges karakter fordult elő egymás mellett, mivel ezen példányok feltehetően jelölőnyelvi fragmentumokat tartalmaztak, valamint a csak nagybetűt tartalmazó példányokat is kiszűrtük a mintákból. A túl hosszú mondatokat (több mint 23 token hosszúságúakat) szintén automatikusan elvetettük. A szűrés második lépésében a főnévi igenév és a finit ige egymástól való távolságára fókuszáltunk. Azokat az eseteket, amikor több mint három slot került a főnévi igenév és a finit ige közé, eltávolította a program a feldolgozott anyagból. A harmadik szűrési módszer pedig a POS-tagek átvizsgálásával történt. Töröltük azokat a példányokat, amelyekben előfordult olyan token, amelyet az e-magyar elemzőszoftver nem tudott azonosítani, vagy egyértelműen rossz annotációs címkével látta el (például főnevet azonosított igei személyraggal). A feldolgozás során továbbá a mondatokat tagmondatokra bontottuk azonosítva a célkomponenseket tartalmazó elemi mondatokat (bővebben lásd Indig–Bajzát 2023).

3. táblázat. A Webkorpusz 2.0-ból vételezett minták elemszáma. A korpuszból vett minták teljes mérete összesítve 1 773 966 db példány volt. A tisztított minta mérete 1 337 185 (átlagosan 75,38%) példány

Komponens	Mintavétel mérete (db)	Szűrés után (db)	%
<i>akar</i>	650 000	518 123	79,71
<i>mer</i>	473 966	278 887	58,84
<i>tud</i>	650 000	540 175	83,10

5. Eredmények

5.1. A prominens személyjelölési mintázatok a háromhosszúságú segédige + főnévi igenév szerkezet konstrukciójelöltjeiben

Az esettanulmány az *akar* + főnévi igenév, a *mer* + főnévi igenév és a *tud* + főnévi igenév szerkezeteket azok három- és négyhosszúságú mozaik n-gramjaiban vizsgálja. A pilotvizsgálat célja, hogy az előbbieken felsorolt segédigék konstrukciós személyjelölési profilját a rájuk legjellemzőbb, tehát az első tíz leggyakoribb, a kutatás perspektívájából a legmagasabb absztrakciós szinten definiálható mozaik n-gramjainak specifikusabb – a mag morfoszintaktikai jelöltségét reprezentáló – mintázataiban tárja fel. A segédigés szerkezetek összevethetősége miatt a tanulmány azon konstrukciójelölteket elemzi, amelyek legalább két segédigének a leggyakoribb tíz kolligátuma között fordulnak elő. A 4. táblázat a három komponens tíz leggyakoribb háromhosszúságú mozaik n-gram mintázatát mutatja be.

4. táblázat. A tíz leggyakoribb magasan szerveződő mozaik 3-gram mintázat a vizsgált segédigék esetében

	<i>tud</i>		<i>akar</i>		<i>mer</i>	
	db	3-gram	db	3-gram	Db	3-gram
1.	2649	<u>nem</u> [/V] [/V] [Inf]	3528	[/Cnj] [/V] [Inf] [/V]	2525	<u>nem</u> [/V] [/V] [Inf]
2.	1418	[/Prev] [/V] [/V] [Inf]	3239	<u>nem</u> [/V] [/V] [Inf]	1846	[/Cnj] [/V] [/V] [Inf]
3.	1315	[/Cnj] [/V] [/V] [Inf]	2514	[/Prev] [/V] [/V] [Inf]	694	[/Prev] [/V] [/V] [Inf]
4.	928	[/Cnj] [/V] [Inf] [/V]	1836	[/N] [Acc] [/V] [V] [Inf]	626	[/Cnj] [/V] [Inf] [V]
5.	777	[/Adj] [Man- ner/Adv] [/V] [V] [Inf]	1050	[/N] [Nom] [/V] [V] [Inf]	599	[/V] [Inf] <u>nem</u> [V]
6.	709	[/N] [Acc] [/V] [V] [Inf]	617	<u>nem</u> [/V] [Inf] [V]	518	[/V] [N] [Acc] [V] [Inf]
7.	521	[/Adv] [Pro] [/V] [V] [Inf]	545	[/N] [Nom] [/V] [V] [Inf]	361	[/V] [N] [Nom] [V] [Inf]

	<i>tud</i>		<i>akar</i>		<i>mer</i>	
	db	3-gram	db	3-gram	Db	3-gram
8.	492	<u>[/V][Inf] nem</u> <u>[/V]</u>	542	<u>[/Det Pro][Acc]</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>	349	<u>[/Adv Pro] [/V]</u> <u>[/V][Inf]</u>
9.	373	<u>[/V] [/N][Acc]</u> <u>[/V][Inf]</u>	493	<u>[/Adv Pro] [/V]</u> <u>[/V][Inf]</u>	311	<u>[/V][Inf] sem</u> <u>[/V]</u>
10.	358	<u>[/N][Nom] [/V]</u> <u>[/V][Inf]</u>	487	<u>[/N Pro Rel]</u> <u>[Nom] [/V][Inf]</u> <u>[/V]</u>	286	<u>[/Adj][Man-</u> <u>ner/Adv] [/V]</u> <u>[/V][Inf]</u>

A 4. táblázatban megfigyelhető, hogy a *tud* esetében nem volt olyan kolligációs mintázat, amely ne fordulna elő az *akar* vagy a *mer* leggyakoribb tíz konstrukciója között. A folytonos aláhúzás azt jelenti, hogy az n-gram mindhárom segédíges konstrukció esetén jellemző volt. A szaggatott aláhúzás pedig azokat a mozaik n-gramokat jelöli, amelyek legalább két segédíge esetén a kijelölt régióban helyezkedett el. Látható, hogy a *tud* és a *mer* legabsztraktabb mozaikjainak esetében nagyobb arányú egyezést rögzítettünk, mint a *tud* és az *akar* szekvenciái között. Ugyan a kisebb léptékű vizsgálat csak korlátozottan teszi lehetővé a következtetést, de a *tud* a fentiek alapján ezen modális segédígei csoport központibb kategóriatagja, mivel nem adathalható olyan specifikusabb mintázat a fenti gyakorisági tartományban, amely csak rá jellemző. A tanulmány további összevetéseiben ezáltal a kiindulópont a *tud* + főnévi igenév szerkezet lesz.

5. táblázat. *Nem* [/V] [/V][Inf].⁵ *Tud*: 2649 db; *akar*: 3239 db; *mer*: 2525

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	25,12%	10,17%	29,47%	12,28%	–	15,92%
<i>akar</i>	46,68%	4,91%	27,63%	8,31%	–	11,43%
<i>mer</i>	38,93%	5,19%	19,34%	15,49%	4,99%	15,81%

Az 5. táblázat a *nem* tagadószó, a finit igealak (V) és a főnévi igenév (Inf) konstrukciójelölt személyjelölési mintázatait szemlélteti. A személyjelölési tendenciákat tekintve a konstrukciójelölt beleilleszkedik az általánosan

⁵ A táblázatok eredményeinek értelmezésénél fontos kiemelni, hogy a százalékos értékek összegzése soronként nem éri el a 100%-ot, azért, mert ahogyan a módszertani részben írtuk (lásd 3. rész), a legalább 25 előfordulást el nem érő n-gramokat az algoritmus nem kezeli.

megfigyelhető összképbe (lásd az 5. táblázattól a 13. táblázatig) a mozaik-trigram tekintetében. A *nem* felülíró operátor, lehorgonyzott igealak és főnévi igenévi kolligátumban a *tud* esetében az E/3.-hoz való lehorgonyzás volt a leggyakoribb, az egyes szám első személy megjelenése azonban szintén kiemelkedő volt a mintában. Az *akar* + főnévi igenév mintájában az E/1.-es személyjelölés szinte az adatok felét jelentette, ez kiugróan magasnak bizonyult a többi személyjelölés gyakoriságához képest. A *mer* + főnévi igenevet szintén az E/1.-hez lehorgonyzódó igealakok jellemezték. A trigramok további táblázataiban láthatjuk, hogy jellemzően a *tud* + főnévi igenév a harmadik személyhez horgonyzódik le a leggyakoribb konstrukciós mintázataiban, de nem minden esetben. Az *akar* + főnévi igenév szintén ezt a tendenciát valószínűsíti meg, de nem kizárólagosan, míg a *mer* + főnévi igenév leggyakoribb mintázatait az E/1. jellemzi. Természetesen a konkrét példányok szisztematikus elemzése nélkül csupán csak óvatos következtetéseket tehetünk arra vonatkozóan, hogy a felülíró környezetben miért rendeződik a fent megfigyelt mintázat szerint a személyjelölés. A minta értelmezéséhez elengedhetetlen még annak rögzítése, hogy az E/1. a jelen időhöz való lehorgonyzással fordult elő legnagyobb arányban, amely egyértelműen az aktuális diskurzusszituációban részt vevő konstruáló szubjektum megnyilatkozási perspektíváját jelenítette meg. A *nem* tagadószó valamilyen, valószínűsíthetően a diskurzusban már korábban aktivált konceptuális tartalom felülírását kezdeményezi a negatív polaritáson keresztül. A szóban forgó trigrammintázat a *tud* és a *mer* esetében a leggyakoribb szekvenciának bizonyult, míg az *akar*-nál a második leggyakoribb volt. Az eredmények alapján egyfelől következtethetünk arra, hogy az *akar* és a *mer* a vizsgált nagy nyelvi korpuszban a diskurzusszituációban részt vevő felek mentális beállítódásai és szándékaik összehangolásában prominens szerepet teljesítenek, amely a VÁGY, AKARAT és SZÁNDÉK konceptuális tartományok tipikus kidolgozóin keresztül férhető hozzá leginkább. A *tud* + főnévi igenév esetében pedig megállapíthatjuk, hogy a harmadik személyhez lehorgonyzódó elsődleges figurák negatív polaritást kezdeményező operátorral felülírt elemi jeleneteinek elérése a KÉPESSÉG mentális tartományon keresztül jellemző alternatív konstruálási mód, és ezen negatív környezetek tipikusan nem valószínűsítik meg a modális szemantikai térbe való belépést, hiszen az elemi jelenetek potencialitásának mérlegelését eliminálják a beszédhelyzetben.

6. táblázat. [/Prev] [/V] [/V][Inf]. Tud: 1418 db; akar: 2514 db; mer: 694 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	16,99%	12,35%	31,17%	11,77%	–	9,38%
<i>akar</i>	26,17%	6,72%	36,67%	7,27%	–	19,49%
<i>mer</i>	13,69%	4,47%	34,59%	–	–	4,32%

A 6. táblázat a kötőszó (Cnj), a finit igealak (V) és a főnévi igenév (Inf) mintázatot mutatja be. Mindhárom segédige esetében az E/3.-hoz való lehorgonyzást mutatta leggyakoribbnak az igekötő, beférkőző segédige és főnévi igenév kolligációjában. Ezen mintázat az, amely egyértelműen az alapbeállítás szerinti, semleges állító kijelentő mondatnak megfelelő szórendi elrendeződést mutatja a segédige beférkőző pozíciója miatt. Érdemes az 5. táblázatban látható nem semleges mintázat személyjelölési tendenciáit összevetni ezekkel az eredményekkel. Látható, hogy a semleges beférkőző szórendi pozícióban mindhárom vizsgált segédige esetében az egyes szám harmadik személyhez való lehorgonyzás volt a leggyakoribb, míg a nem semleges, *nem* felülíró operátorral konstruált példányok ehhez képest elmozdulást mutattak. Eből arra következtethetünk, hogy a tipikus modális tartományokkal asszociálódó segédigés szerkezetek az alapbeállítástól való eltolódáson keresztül a diskurzusszituáció személyközi viszonyainak és szándékainak dinamikus alakításában tendenciózusán részt vevő konstruálási módozatok.

7. táblázat. [/Cnj] [/V] [/V][Inf]. Tud: 1315; mer: 1846 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	25,71%	14,75%	25,31%	11,79%	–	9,51%
<i>akar</i>	–	–	–	–	–	–
<i>mer</i>	21,99%	18,52%	14,63%	19,61%	1,52%	9,8%

A 7. táblázat eredményei a *tud* és a *mer* segédigék mintáiból kerültek ki, és a kötőszó (Cnj), finit igealak (V) és a főnévi igenév (Inf) kolligáció személyjelölési mintázatait mutatják be. Az *akar* + főnévi igenév első tíz leggyakoribb trigramjai között a kötőszó, lehorgonyzott igealak és főnévi igenévi komponensből álló kolligáció nem volt adatolható. A módok között eltolódás látszódott ezen szerkezet esetében a kötőmód felé. Feltehetően a vizsgált szerkezetek explicit metapragmatikai jelzéseként (Kugler 2019; Tátrai 2017: 1046–1053) diskurzusszervező funkcióval rednelkeznek potenciálisan.

Látható, hogy a *tud* + főnévi igenév esetében nem egyértelmű az E/1. dominanciája, hiszen az E/3.-hoz való lehorgonyzás csupán 0,4%-kal jelent meg kisebb mértékben. Viszont a személyjelölési mintázatokon keresztül is kirajzolódik, hogy az alapbeállítástól elmozduló konstrukcionális szerveződést figyelhetünk meg.

8. táblázat. [/Cnj] [/V][Inf] [/V]. Tud: 928 db; akar: 3528 db; mer: 626

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	7,65%	–	33,94%	7,54%	–	12,93%
<i>akar</i>	17,77%	13,52%	34,69%	12,75%	1,47%	17,87%
<i>mer</i>	14,45%	6,39%	14,06%	–	–	7,35%

A 8. táblázat kötőszót (Cnj), főnévi igenevet (Inf) és lehorgonyzott igealakot (V) tartalmazó kolligátum példányainak számadatait mutatja a személyjelölés szempontjából. Érdemes összehasonlítani a 7. táblázat eredményeit a jelen táblázat adataival. A két kolligáció között szórendi elkülönbözést figyelhetünk meg, amely a gyakori személyjelölési mintázat változásával is összekapcsolódik. Jól látható, hogy a 8. táblázat által bemutatott kolligáció az alapbeállítás, amely a semleges megvalósulási mintázatokhoz közelít. A *tud* és az *akar* az E/3.-hoz horgonyzódik le leggyakrabban, míg a *mer* az E/1.-hez. A leggyakoribb módbeli jelöltség a kijelentő mód volt a vizsgált mintában ezen szerkezet esetében. Látható tehát a 7. és 8. táblázat összevetésével, hogy a szórend és az azzal asszociatív kapcsolatban álló funkció összefügg a személyjelölési mintázatokkal. Vélhetően a *mer* az általa aktivált jelentésbeli funkcióval összefüggésben asszociálódik inkább az egyes szám első személyű lehorgonyzással.

A két szórendi variáns közötti eltérés még, hogy az utóbbi mintázat az *akar* + főnévi igenév szerkezetre vonatkozóan is gyakori volt, míg az előbbi csupán a *tud* és a *mer* esetén jelent meg a leggyakoribb tíz makrokonstrukció között.

9. táblázat. [/Adj][Manner|Adv] [/V] [/V][Inf]. Tud: 777 db; mer: 268 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	15,7%	5,53%	29,86%	12,87%	–	12,48%
<i>akar</i>	–	–	–	–	–	–
<i>mer</i>	24,48%	–	–	–	–	10,84%

Az *akar* segédige leggyakoribb mintázatai között a melléknévből képzett határozószó (Manner|Adv), lehorgonyzott igealak (V) és főnévi igenév (Inf) kolligátum szinten nem fordult elő (9. táblázat). A *tud* és a *mer* eltérő személyjelölési tendenciákat mutatott a vizsgált konstrukció esetében. A *mer*-es konstrukció típus feltehetőleg a segédige funkcionális aspektusa miatt mozdul el az egyes szám első személy felé, viszont látható, hogy kevés mezokonstrukcionális mintázat került be a vizsgálatba, így csak az óvatos következtetés lehetséges az esetében. A mód- és deiktikus igeidőbeli elrendeződésekben a kijelentő mód és a jelen idő dominált a két szerkezet típus vonatkozásában. A határozószóval összekapcsolódó slot nem asszociálódott konkrét lexikai kidolgozással a mintában (az ilyen mikrokonstrukciós előfordulásoknak a száma valószínűsíthetően 25 alatt volt).

10. táblázat. [/N][Acc] [/V] [/V][Inf]. *Tud*: 709 db; *akar*: 1836 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	7,33%	3,8%	31,44%	20,17%	–	9,3%
<i>akar</i>	23,31%	6,37%	36,88%	10,56%	–	18,41%
<i>mer</i>	–	–	–	–	–	–

A 10. táblázat az *akar* és a *tud* esetén gyakran előforduló tárgyesetben álló lexéma (Acc), lehorgonyzott igealak (V) és főnévi igenév kolligációt (Inf) mutatja be. Ezen a reprezentációs szinten nem lehet következtetni arra, hogy a kolligáció inkább a felülíró kifejezést és felülírt operandumot tartalmazó elemi mondatokra vagy pedig alapbeállítás szerinti funkcióval összekapcsolódó elemi mondatokra jellemző. Feltehetőleg a vizsgált mintában mindkét forma-funkció megvalósulás adatolható. Az azonban egyértelműen látszódik, hogy a *tud* és az *akar* az E/3.-hoz való lehorgonyzást valósítja meg leggyakrabban. Az előző táblázat alapján következtethetünk arra, hogy az alapbeállítás szerinti konstruálási mód asszociálódhat a két kolligációtípussal, viszont vélhetően ez nem kizárólagos.

11. táblázat. [/Adv|Pro] [/V] [/V][Inf]. *Tud*: 521; *akar*: 493; *mer*: 349

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	7,68%	15,35%	20,53%	17,85%	–	–
<i>akar</i>	35,65%	5,48%	16,23%	7,91%	–	12,53%
<i>mer</i>	69,61%	–	7,27%	–	–	9,11%

A 11. táblázatban mindhárom vizsgált segédige személyjelölési eloszlása megjelenik. A határozói funkcióba belépő mutató névmási komponens (Adv|Pro), a lehorgonyzott igealak (V) és a főnévi igenév (Inf) konstrukciójelölt kolligáció szerepel a táblázatban. Látható, hogy a *tud*, ahogyan az előző esetek túlnyomó részében megfigyelhettük, az egyes szám harmadik személyhez horgonyzódik le leggyakrabban. A *mer* és az *akar* ezzel szemben az E/1.-hez. Az előbbi esetében ez nem jelent észlelhető elkülönbözést, mivel úgy tűnik, hogy a *mer* szemantikai profiljához és funkciójához ezen használati séma kapcsolódik. Az *akar* előfordulásainak vonatkozásában pedig látható, hogy a konstrukciós séma (vagy legalábbis a konstrukciójelölt sémája) nagyobb mértékben van hatással a személyjelölési mintázat alakulására.

12. táblázat. [/V][Inf] nem [/V]. *Tud*: 492; *mer*: 599

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	35,25%	–	27,2%	6,1%	–	5,28%
<i>akar</i>	–	–	–	–	–	–
<i>mer</i>	45,91%	–	18,53%	–	–	4,34%

A főnévi igenév (Inf) és a segédigei (V) komponens közé ékelődő *nem* felülíró operátoros konstrukciójelölt a *tud* és a *mer* mintáiban jelent meg nagyobb gyakorisággal. Ahogyan az 5. táblázatban láttuk, itt is tendenciózus az E/1. felé való elmozdulás, viszont ez már egyértelműen kimutatható a *tud* segédige esetében is. Ezt a konstrukciót megvalósító példányok már valamilyen, a diskurzusban részt vevő felek számára aktivált tudás felülírását valósítják meg. Valószínűsíthetjük azt, hogy a tipikus modális segédigék tagadó konstrukciói jellemzően a megnyilatkozóhoz horgonyzódnak le, legalábbis a három lexémából álló elemi mondatok esetén.

13. táblázat. [/V] [/N][Acc] [/V][Inf]. *Tud*: 373 db; *mer*: 518 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	11,8%	7,24%	26,55%	7,51%	–	8,31%
<i>akar</i>	–	–	–	–	–	–
<i>mer</i>	–	17,37%	13,13%	22,01%	–	11,59%

A 13. táblázatban a segédige (V), a tárgyesetben álló névszó (Acc) és a főnévi igenév (Inf) konstrukciójelöltet láthatjuk. Ez a konstrukciójelölt szintén csak a *tud* és a *mer* első tíz leggyakoribb trigramjai között szerepelt. A mintázat vélhetően a semleges állító kijelentő elemi mondatok sémájával asszociálódik. Látható, hogy a *mer* segédige személyjelölési eloszlása feltűnően elkülönbözik az előbbieken látott eredményektől, mivel a többes szám első személy a leggyakoribb személyjelölés. Ha megnézzük a kolligációkban látható módjelölést, akkor észrevehető az, hogy a két segédige megvalósulásai eltérnek egymástól. A *mer* esetében a felszólító mód / kötőmód válik elsődlegessé, míg a *tud* vonatkozásában a kijelentő mód a leggyakoribb. Tehát következtethetünk arra, hogy a két segédigés mintázattípus diskurzusba való beágyazódása és funkcionalitása elkülönbözik.

14. táblázat. [/V][Nom] [/V] [/V][Inf]. *Tud*: 358 db; 1050 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	8,1%	–	35,21%	–	–	9,22%
<i>akar</i>	27,82%	5,33%	39,24%	7,08%	–	2,95%
<i>mer</i>	–	–	–	–	–	–

Az utolsó vizsgált trigram a 14. táblázatban látható. A nominatívuszi esetben álló névszó (Nom), a lehorgonyzott igealak (V) és a főnévi igenév (Inf) szerepel a kolligációban. A személyjelölési mintázatok nem különösen meglepőek, egyfelől a *tud* és az *akar* segédigére jellemző az egyes szám harmadik személlyel való összefüggés a kidolgozásban, vélhetően azonban a kolligáció első slotja valamilyen, a jelenet elsődleges figurájának nyelvi elaborációja. Viszont az *akar* mintájában hat olyan mezokonstrukciós/mikrokonstrukciós jelölt volt, amely a 'vmi akar lenni' szerkezetet valósította meg. A *tud* esetében ez nem volt jellemző, tehát a két segédige jelen makrokonstrukciójának kevésbé absztrakt konstrukciójelöltjei különböző sémákkal kapcsolódnak össze.

A három lexémából álló elemi mondatok vizsgálatánál bebizonyosodott az, hogy nem önmagában az igitípus határozza meg a személyjelölési mintázatok eloszlásait, hanem a konstrukciós környezetek mint forma-jelentés párok és a konstrukcióban szereplő segédige emergens jelentéskidolgozása és a diskurzusszituációban való beágyazottsága. Látható, hogy amíg a *tud* segédigénél általánosságban kimutatható volt az egyes szám harmadik személyhez való lehorgonyzás dominanciája, addig bizonyos specifikus mintázatokban (amelyek egyébként meghatározóak a *tud* + főnévi igenév szerkezetnél) elmozdulás volt tapasztalható.

5.2. A prominens személyjelölési mintázatok a négyhosszúságú segédige + főnévi igenév szerkezet konstrukciójelöltjeiben

15. táblázat. A tíz leggyakoribb magasan szerveződő mozaik 4-gram mintázat a vizsgált segédigék esetében

	<i>tud</i>		<i>akar</i>		<i>mer</i>	
	db	4-gram	Db	4-gram	db	4-gram
1.	3511	<u>[/Cnj] nem</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>	3744	<u>[/Cnj] [Prev]</u> <u>[/V] [Inf]</u>	3423	<u>[/Cnj] nem [/V]</u> <u>[/V][Inf]</u>
2.	2175	<u>[/Cnj] [Prev]</u> <u>[/V] [Inf]</u>	3727	<u>[/Cnj] nem [/V]</u> <u>[/V][Inf]</u>	1470	<u>[/Cnj] [Prev]</u> <u>[/V] [Inf]</u>
3.	773	<u>[/Adj][Nom]</u> <u>[/N][Acc] [/V]</u> <u>[/V][Inf]</u>	2145	<u>[/Cnj] [/N][Acc]</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>	635	<u>[/N][Nom] nem</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>
4.	744	<u>[/Cnj] [/Adj]</u> <u>[Manner][Adv]</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>	1178	<u>[/Adj][Nom]</u> <u>[/N][Acc] [/V]</u> <u>[/V][Inf]</u>	576	<u>[/Cnj] [/V] [/N]</u> <u>[Acc] [/V][Inf]</u>
5.	554	<u>nem [/V] [/N]</u> <u>[Acc] [/V][Inf]</u>	1066	<u>[/Cnj] [/N]</u> <u>[Nom] [/V] [/V]</u> <u>[Inf]</u>	482	<u>nem [/V] [/N]</u> <u>[Acc] [/V][Inf]</u>
6.	534	<u>[/Cnj] [/V]</u> <u>[Inf] nem [/V]</u>	891	<u>[/N]Pro[Rel]</u> <u>[Acc] [/Prev]</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>	470	<u>[/Cnj] [/V][Inf]</u> <u>nem [/V]</u>
7.	520	<u>[/N][Nom]</u> <u>nem [/V] [/V]</u> <u>[Inf]</u>	686	<u>[/N][Nom] nem</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>	454	<u>[/Adv]Pro] nem</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>
8.	488	<u>[/N]Pro[Rel]</u> <u>[Acc] nem [/V]</u> <u>[/V][Inf]</u>	683	<u>[/Cnj] [/Adj]</u> <u>[Manner][Adv]</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>	420	<u>[/V] [/V][Inf]</u> <u>[/Det][Art.Def]</u> <u>[/N][Acc]</u>
9.	460	<u>[/N][Acc] nem</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>	568	<u>[/Prev] [/V] [/V]</u> <u>[Inf] [/N][Acc]</u>	313	<u>nem is [/V] [/V]</u> <u>[Inf]</u>
10.	439	<u>[/Adv]Pro]</u> <u>nem [/V] [/V]</u> <u>[Inf]</u>	545	<u>[/Cnj] [/Det]Pro]</u> <u>[Acc] [/V] [/V]</u> <u>[Inf]</u>	311	<u>[/N][Acc] nem</u> <u>[/V] [/V][Inf]</u>

Ebben a részben a négy lexémából elemi mondatok mozaik n-gram módszerrel történő feldolgozásának eredményeit mutatjuk be. A folytonos aláhúzás azt jelenti a 15. táblázatban, hogy a 4-gram mindhárom segédigés konstrukció esetén jellemző volt. A szaggatott aláhúzás pedig azokat a mozaik 4-gramokat jelöli, amelyek legalább két segédige esetén a kijelölt régióban helyezkedtek el. Látható, hogy a *tud* esetében egyetlen olyan kolligációs mintázat volt, amely nem szerepel a másik két segédigéből legalább az egyik tíz leggyakoribb 4-gramja között. A 3-gramhoz hasonlóan, a *tud* és a *mer* makrokonstrukciói nagyobb arányban egyeztek egymással. A *tud* központibb kategóriatagságát igazolja ezen táblázat is. Ahogyan az előbbieken, úgy a 4-gramok bemutatásánál is a *tud* lesz a kiindulópont, viszont mivel egy konstrukciójelölt csak rá volt jellemző ebben a gyakorisági régióban, tíz kolligáció helyett kilencet mutat be a tanulmány.

16. táblázat. [/Cnj] *nem* [/V] [/V][Inf]. *Tud*: 3511; *akar*: 3727 db; *mer*: 3423 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	26,46%	10,17%	29,7%	12,27%	–	15,92%
<i>akar</i>	26,22%	9,53%	33,55%	10,19%	1,02%	14,88%
<i>mer</i>	33,74%	9,03%	26,29%	10,85%	–	13,29%

A 16. táblázat a kötőszó, a *nem* felülíró kifejezés, a lehorgonyzott igealak (V) és a főnévi igenév (Inf) komponensből álló kolligátumot mutatja be. Megfigyelhető, hogy a 3-gramokhoz hasonlóan a *mer* + főnévi igenév az egyes szám első személyhez horgonyzódik le a leggyakrabban, míg a *tud* és az *akar* az E/3.-hoz. A trigramoktól eltérően a tagadó környezet nem jár együtt azzal, hogy a *tud* és az *akar* személyjelölési mintázata az E/1. felé mozduljon el, viszont az látható, hogy egyik segédige esetében sem különbözik el egymástól radikálisan az E/1.-hez való lehorgonyzás és az E/3. személyjelölés megjelenésének az aránya. Hasonlóan ehhez a tendenciához láthatjuk, hogy az E/2.-hez, T/1.-hez és a T/3.-hoz lehorgonyzódó példányok aránya megközelítőleg azonos a vizsgált segédigéket összevetve. A trigramok esetében azt láttuk, hogy a tagadó környezet jellemzően összekapcsolódik az E/1. személyjelöléssel. Valószínűsíthetően ennek oka az, hogy a trigramok egy tagmondatból álló elemi mondatokként vagy kötőszóval nem jelölt mellérendelői tagmondatokként konstruálódnak meg, tehát potenciálisan kontextualizáló főmondatokként funkcionálhatnak, amelyekkel a megnyilatkozó a saját mentális tevékenységét a metapragmatikai reflexió részévé teszi (Kugler 2019). A jelen

esetben bemutatott 4-gramok nagyobb arányban *hogy*-os mellékmondatok, tehát nem az előbb felvázolt sémába illeszkednek.

17. táblázat. [/Cnj] [/Prev] [/V] [/V][Inf]. Tud: 2175 db; akar: 3744 db; mer: 1470 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	10,67%	10,09%	23,17%	20,09%	1,47%	10,58%
<i>akar</i>	17,04%	9,91%	35,18%	9,63%	–	19,66%
<i>mer</i>	29,66%	3,33%	20,54%	6,33%	–	8,1%

A 17. táblázat a kötőszó, igekötő, beférkőző segédige és főnévi igenév kolligátum személyjelölési mintáit mutatja be. A *mer* esetében megfigyelhető az E/1.-hez való eltolódás. A *tud* és az *akar* leggyakoribb lehorgonyzási mintázata az E/3. A trigrammal összehasonlítva (6. táblázat) a *mer* tér el, ezen segédige esetében azonban tipikus a beszélőhöz való nagyobb arányú lehorgonyzódás. A bemutatott kolligáció a mellékmondati beágyazódását reprezentálja a tipikus beférkőző, semleges állító kijelentő mondatoknak. A trigramból (6. táblázat) következtetve számítottunk mindhárom ige E/3.-hoz való lehorgonyzásának prominenciájára, úgy tűnik azonban, hogy a 4-gram nem (minden) esetben tükrözi a 3-gram mintázatait.

18. táblázat. [/Adj][Nom] [/N][Acc] [/V] [/V][Inf]. Tud: 773 db; akar: 1178 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	4,27%	3,88%	31,05%	27,43%	–	15,52%
<i>akar</i>	16,86%	4,16%	31,58%	17,74%	–	19,61%
<i>mer</i>	–	–	–	–	–	–

A 18. táblázatban a nominatívuszi esetben álló melléknév (Adj), a tárgysetű főnév (Acc), a lehorgonyzott segédige (V) és a főnévi igenév (Inf) konstrukciójelöltjét láthatjuk. Ebben a táblázatban az E/3. személyjelölési mintázat volt a leggyakoribb. A *mer* segédige esetében ezen szerkezet nem volt adatolható a tíz leggyakoribb makrokonstrukció között.

19. táblázat. [/Cnj] [/Adj][Manner|Adv] [/V] [/V][Inf]. *Tud*: 744 db; *akar*: 683 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	16,14%	4,17%	23,12%	12,1%	–	12,91%
<i>akar</i>	9,28%	16,84%	12,15%	24,75%	–	7,17%
<i>mer</i>	–	–	–	–	–	–

A 19. táblázat szintén a *tud* és az *akar* személyjelölési mintázatait prezentálja. A bemutatott konstrukció típus a kötőszó (Cnj), a melléknévből képzett határozószó (Manner|Adv), a lehorgonyzott igealak (V) és a főnévi igenév (Inf) elrendeződés. Feltűnő, hogy az *akar* esetében egyértelmű elmozdulás látható a T/1. felé. A T/1.-hez lehorgonyzódó *akar* segédigés mintázatok a vizsgált konstrukció esetén a *ha* kötőszóval együtt voltak jellemzően megfigyelhetők. A *ha* kötőszó a példányokban a feltételesség aktivizációjával hozzájárul a tagmondatok közötti jelentésviszony kidolgozásához és egy hipotetikus mentális tér létrehozásához (Kugler 2017: 852), amely önmagában képes létrehozni a konstrukció potenciális értelmezési lehetőségét. Feltűnő, hogy az *akar* esetében a T/1.-hez lehorgonyzódó kidolgozás volt a leggyakoribb, a későbbiekben további vizsgálatokat tehet indokolttá ez a konstrukciójelölt.

20. táblázat. *Nem* [/V] [/N][Acc] [/V][Inf]. *Tud*: 554 db; *mer*: 482 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	28,88%	6,5%	20,4%	7,76%	–	7,94%
<i>akar</i>	–	–	–	–	–	–
<i>mer</i>	32,99%	–	11,2%	7,26%	–	14,52%

A 20. táblázat a *nem* felülíró operátor, lehorgonyzott igealak (V), tárgy esetben kidolgozódó lexéma (Acc) és főnévi igenév (Inf) konstrukció személyjelölési mintázatait mutatja be a *tud* és a *mer* viszonyában. A *tud* személyjelölése egyértelműen elmozdul az E/1.-hez való lehorgonyzás felé. Megfigyelhetjük, hogy a szekvencia már nem a mellékmondati vagy pedig nem a kötőszóval jelölt tagmondati konstrukciót reprezentálja. Hasonlóságot mutat a *nem* felülíró operátorral elaborált trigramok személyjelölési mintázataival. A 20. táblázatban bemutatott konstrukciójelölt esetében szintén kimutatható az, hogy maga a konstrukció kidolgozás kezdeményezi a lehorgonyzásbeli elkülönbözést, ez az összefüggés látható a további táblázatokban is (21. táblázattól a 24. táblázatig).

21. táblázat. [/Cnj] [/V][Inf] *nem* [/V]. Tud: 534 db; mer: 470 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	24,52%	–	33,71%	4,87%	–	6,36%
<i>akar</i>	–	–	–	–	–	–
<i>mer</i>	30,85%	–	29,15%	–	–	–

A *tud* a 21. táblázatban szemléltetett *nem* felülíró operátort tartalmazó konstrukciójelölt esetén az E/3.-hoz való lehorgonyzást valósította meg leggyakrabban. Ennek magyarázata szintén valószínűsíthetően az, hogy a kolligátum kötőszóval kidolgozott tagmondatot jelöl, úgy, ahogyan a 16. táblázat esetén is láttuk.

22. táblázat. [/N][Nom] *nem* [/V] [/V][Inf]. Tud: 520 db; akar: 686; mer: 635

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	16,34%	–	54,61%	–	–	–
<i>akar</i>	27,12%	–	55,4%	–	–	–
<i>mer</i>	28,66%	–	52,12%	–	–	–

A 22. táblázat szintén az E/3.-hoz való leggyakoribb lehorgonyzást mutatja. Ez nem meglepő eredmény, hiszen a kolligáció a nominatívuszi főnév (Nom), a *nem* felülíró operátor, a lehorgonyzott igealak (V) és a főnévi igenév (Inf) konstrukciójelöltje, ezáltal feltételezhetjük, hogy az [/N][Nom] valamilyen szintű nyelvi kidolgozása az elemi mondat által megkonstruált jelenet elsődleges figurájának.

23. táblázat. [/N][Acc] *nem* [/V] [/V][Inf]. Tud: 460 db; mer: 311 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	26,86%	–	16,74%	–	–	6,52%
<i>akar</i>	–	–	–	–	–	–
<i>mer</i>	52,78%	–	–	–	–	–

24. táblázat. [/Adv|Pro] *nem* [/V] [/V][Inf]. Tud: 439; mer: 454 db

	E/1.	E/2.	E/3.	T/1.	T/2.	T/3.
<i>tud</i>	38,05%	–	10,03%	6,38%	–	5,92%
<i>akar</i>	–	–	–	–	–	–
<i>mer</i>	44,49%	–	7,27%	–	–	9,12%

A 23. és a 24. táblázat ugyancsak a *nem* felülíró operátort tartalmazó elemi mondatok kolligátumait szemlélteti. Az első, a tárgy esetben kidolgozódó lexéma, *nem* tagadószó, lehorgonyzott igealak és főnévi igenév szerkezet, míg a második a mutató névmási határozószó, *nem* tagadószó, lehorgonyzott igealak és főnévi igenév szekvencia. Az *akar* segédige esetében egyik kolligátum sem került be a tíz leggyakoribb makrokonstrukció közé, így csak a *tud* és a *mer* gyakorisági eloszlásait látjuk. Mindkét táblázatban megfigyelhető az E/1.-hez való lehorgonyzás prominenciája. Kirajzolódik, hogy ezen mintázatok szintén főmondatok vagy kötőszóval nem jelölt mellérendelői tagmondatok, ezen környezeteket jellemzi az E/1. A tendenciát megfigyelhettük a trigramok esetében is, valamint a 20. táblázat eredményein.

A 4-gramok személyjelölési mintázatainak vizsgálatánál megfigyelhető volt, hasonlóan, mint a trigramok esetében is, hogy a segédige szemantikai profilja és a konstrukciós sémák együttesen (emergensen) határozzák meg a személyjelölési mintázatok kidolgozásait és gyakorisági elmozdulásait. Sikerült olyan kolligátumokat azonosítani, ahol ezen jelenség empirikusan megfigyelhető (lásd például a 20. táblázatot). Ugyan látható, hogy az adott segédige szemantikai profilja úgyszintén összefügg a személyjelölési mintázatokkal, és ez elkülönbözést okozott például a *tud* és a *mer* segédigés szerkezetek példányainak gyakori lehorgonyzási mintázataiban. Néhány olyan specifikus konstrukciójelölt is kimutathatóvá vált, amelyek bizonyos segédigéknél a T/1. felé való elmozdulást mutattak. A 4.1. részben lévő táblázatokon kirajzolódott az, hogy a *tud* és a *mer*, valamint az *akar* (bár ez utóbbi az előbbi kettőhöz képest kevésbé) makrokonstrukciós mintázataikban nagymértékű egyezést mutatnak, a jelen tanulmányban bemutatott vizsgálatban azonban láthatóvá vált, hogy a segédigék funkcionális beágyazódásának feltárásához önmagában nem elegendő a makrokonstrukciók vizsgálata, hanem például a személyjelölés szisztematikus feltérképezése is szükséges ahhoz, hogy a segédigés szerkezetek használatalapú leírása megvalósulhasson.

Összefoglalás

A dolgozatban bemutatott esettanulmány három segédige + főnévi igenév (*akar* + *-NI*; *tud* + *-NI* és *mer* + *-NI*) szerkezet személyjelölési mintázatait vizsgálta. A kutatás funkcionális kognitív nyelvelméleti keretben, korpuszvezérelt módszerrel igyekezett megválaszolni a kutatási kérdéseket. Egyfelől cél volt a választott három segédige prominens személyjelölési mintázatainak feltárása, másrészt pedig annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a segédigetípusok szemantikai profilja és a tipikus környezeteik emergens relációja miképpen határozza meg ezen mintázatok paradigmatisztikus eltolódását. A vizsgálatot a Webkorpusz 2.0-ból vett mintán végeztük el. Az adatok feldolgozásához a mozaik n-gram módszert választottuk, és az esettanulmány keretében a három vizsgált segédige leggyakoribb makrokonstrukciós három- és négyhosszúságú mintázatainak személyjelölési tendenciáit azonosítottuk. A vizsgálat megerősítette azt a hipotézist, miszerint a segédigék forma-funkció felől történő feldolgozása a konstrukciós sémákkal együttesen értelmezve valósítható meg.

A bemutatott vizsgálat határaitra is érdemes utalni, összekapcsolva a kutatás lehetséges további perspektíváival. Természetesen nem törekedtünk a segédigék (vagy legalábbis a főnévi igenévvvel együtt előforduló, valószínűsíthetően modális funkcióval rendelkező igék) teljes körű vizsgálatára, így csak három, gyakori előfordulással rendelkező, feltehetően különböző konceptuális tereket aktiváló segédige szerkezeit elemeztük, emiatt csak óvatos következtetéseket tehetünk a segédigék általánosított profiljára. A későbbiekben indokolt lehet több ige bevonása a vizsgálatba. Emellett a módszer paraméter-beállításainak megváltoztatása szintén hatással lehet a gyakorisági adatokra, önmagában csupán a mozaik n-gramok generálása azonban nem lett volna képes feltárni a vélhetően összetartozó mintázatok csoportjait. Ahogyan megfigyeltük a kapott eredményekből, a 25-ös küszöbérték beállítása azt okozta, hogy nem minden személyjelölési mintázattal összekapcsolódó kolligátum került bele az összesítésbe, a későbbiekben így érdemes lehet ezt a küszöbértéket megváltoztatni, ha az adott vizsgálat ezt indokoltá teszi. A módszer által kapott eredmények továbbá mindenkor ki vannak szolgáltatva a felhasznált korpusz minőségének és a rendelkezésre álló adatok mennyiségének. A Webkorpusz 2.0. megbízhatónak bizonyult, a duplumok és a fals találatok szűrésére azonban szükség volt. Azoknak a segédigéknek vizsgálatára, amelyek viszonylag kevés előfordulással jelennek

meg az általunk választott nyelvi anyagban, ezen módszer kevésbé alkalmas. A kutatáshoz használt eszköz nyilvános repozitóriumon keresztül elérhető.⁶

Forrás

A nyelvi adatok forrása: Webkorpusz 2.0 (Nemeskey 2020)

Irodalom

- Brdar-Szabó Rita 2020. Rezultatív mikrokonstrukciók és morfológiai vetélytársaik elmélet és empiria egységében. In: Simon Gábor – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan, diskurzus, megismerés*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 141–166.
- Bybee, Joan L. 2010. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511750526>
- Croft, William 2001. *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198299554.001.0001>
- Diessel, Holger 2015. Usage-based construction grammar. In: Dabrowska, Ewa – Dagmar, Divjak (eds.): *Handbook of Cognitive Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter. 295–321. <https://doi.org/10.1515/9783110292022-015>
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hilpert, Martin 2014. *Construction Grammar and its Application to English*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Holmes, Jasper – Hudson, Richard 2005. Constructions in Word Grammar. In: Jan-Ola, Ostman – Mirjam Fried (eds.): *Construction grammars: Cognitive grounding and theoretical extensions*. Amsterdam: John Benjamins. 243–272. <https://doi.org/10.1075/cal.3.10hol>
- Imrényi András 2011. A magyar mondat viszonyhálózati modellje. Disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/imrenyiandras/diss.pdf> (utolsó elérés: 2018. 12. 09.).
- Imrényi András 2013. *A magyar mondat viszonyhálózati modellje*. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.

⁶ <https://github.com/bajzattimi/Research-of-infinitive-structures-related-to-the-modal-semantic-domain> (utolsó elérés: 2023. 10. 17.).

- Imrényi András 2015. Önhasonlóság a magyar elemi mondatban. *Magyar Nyelvőr* 139(3): 309–321.
- Imrényi András 2017. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára* 4. Budapest: Osiris Kiadó. 663–761.
- Indig, Balázs 2017. Mosaic n-grams: Avoiding combinatorial explosion in corpus pattern mining for agglutinative languages. In: Vetulani, Zygmunt – Paroubek, Patrick – Kubis, Marek (eds.): *Human Language Technologies as a Challenge for Computer Science and Linguistics*. Poznań: Adam Mickiewicz University. 147–151.
- Indig, Balázs – Sass, Bálint – Simon, Eszter – Mittelholcz, Iván – Vadász, Noémi – Makrai, Márton 2019. One format to rule them all – the emtsv pipeline for Hungarian. In: *Proceedings of the 13th Linguistic Annotation Workshop*. Florence: Association for Computational Linguistics. <https://doi.org/10.18653/v1/W19-4018>
- Indig, Balázs – Bajzát, Tímea Borbála 2023. Bags and Mosaics: Semi-automatic Identification of Auxiliary Verbal Constructions for Agglutinative Languages. In: Vetulani, Zygmunt – Paroubek, Patrick (eds.): *Human Language Technologies as a Challenge for Computer Science and Linguistics*. Poznań: Adam Mickiewicz University. 147–151.
- Kilgarriff, Adam – Baisa, Vít – Bušta, Jan – Miloš, Jakubíček – Kovář, Vojtěch – Michelfeit, Jan – Rychlý, Pavel – Suchomel, Vít 2014. The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography* 1(1): 7–36. <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>
- Kugler Nóra 2017b. Az összetett mondat. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára* 4. Budapest: Osiris Kiadó. 806–895.
- Kugler Nóra 2019. Kontextualizálás elemi mondatokkal. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: Eötvös József Collegium. 47–67.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I Theoretical Prerequisites*. Stanford–California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 2, Descriptive application*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2005. *Construction Grammars: cognitive, radical, and less so*. In: Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco J. – Peña-Cervel, M. Sandra (eds.): *Cognitive Linguistics Research* 32. Berlin–New York: Mouton de Gruyter. 101–159. <https://doi.org/10.1515/9783110197716.1.101>

- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- Langacker, Ronald W. 2009. Cognitive (Construction) Grammar. *Cognitive Linguistics* (20)1: 167–176. <https://doi.org/10.1515/COGL.2009.010>
- Mazziotta, Nicolas – Imrényi András 2020. Aspects of the theory and history of dependency grammar. In: Imrényi András – Mazziotta, Nicolas (eds.): *Chapters of Dependency Grammar*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 1–22. <https://doi.org/10.1075/slcs.212.01maz>
- Mortelmans, Tanja 2010. Modality in Cognitive Linguistics. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. New York: Oxford University Press. 1343–1377. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199738632.013.0033>
- Nemeskey Dávid Márk 2020. *Natural Language Processing methods for Language Modeling*. PhD thesis. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2020.066>
- Novák, Attila – Siklósi, Borbála – Oravecz, Csaba 2016. A new integrated open-source morphological analyzer for Hungarian. In: Calzolari, Nicoletta – Choukri, Khalid – Declerck, Thierry – Goggi Sara – Grobelnik, Marko – Maegaard, Bente – Mariani, Joseph – Mazo, Héléne – Moreno, Asunción – Odijk, Jan – Piperidis, Stelios (eds.): *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016)*. Paris: European Language Resources Association (ELRA). 1315–1322.
- Osborne, Timothy – Groß, Thomas 2012. Constructions are catenae: construction grammar meets dependency grammar. *Cognitive Linguistics* 23: 165–216. <https://doi.org/10.1515/cog-2012-0006>
- Peirce, Charles S. 1985. Logic as semiotic: the theory of signs. In: Innies, Robert E. (ed.): *Semiotics: an introductory anthology*. Bloomington: Indiana University Press. 4–23.
- Sass Bálint 2017. Keresés korpuszban: a kibővített Magyar történeti szövegtár új keresőfelülete. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 267–277.
- Sinha, Chris 2001. *The epigenesis of symbolization*. https://www.researchgate.net/publication/2548802_The_Epigenesis_of_Symbolization (utolsó elérés: 2023.03.19.)
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára 4*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1057.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017a. Bevezetés. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára 4*. Budapest: Osiris Kiadó. 23–71.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017b. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára 4*. Budapest: Osiris Kiadó. 207–466.
- Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 2017. *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára 4*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Traugott, Elisabeth Closs 2008. ‘All that he endeavoured to prove was ...’: on the emergence of grammatical constructions in dialogal contexts. In: Kempson, Ruth – Cooper, Robin (eds.): *Language change and evolution*. London: Kings College Publications. 143–177.

Identifying person marking patterns of three auxiliary verbal constructions based on the mosaic n-gram method

Our study applies a semi-automatic, computational linguistic method to identify the person marking patterns of three auxiliary verbal structures (*akar* [‘want’]; *tud* [‘can’] and *mer* [‘dare’]) from functional cognitive linguistic approach. Thus, the aim of the case study is, on one hand, to detect the prominent person marking patterns and, on the other hand, to observe how the semantic profile of the auxiliary verb types and the emergent relation of their typical environments influence the paradigmatic shift of the patterns. The assumption of our research is that person marking can be a part of the mental constructions, i.e. that certain sub-constructural patterns are associated with typical person marking patterns during usage events, and these can be accessible by systematically processing of large linguistic corpora. The linguistic data is drawn from the Webcorpus 2.0 (Nemeskey 2020). Our study applies the method of mosaic n-grams (Indig 2017, Indig-Bajzát 2023) in order to identify functionally related patterns.

Keywords: person marking, construction, auxiliary verb, infinitive, mosaic n-gram

Bajzát Tímea Borbála

<https://orcid.org/0009-0006-9196-6442>

Eötvös Loránd Tudományegyetem

bajzat.timi9696@gmail.com

Indig Balázs

<https://orcid.org/0000-0001-8090-3661>

Eötvös Loránd Tudományegyetem

indig.balazs@btk.elte.hu

2.
Személyjelölés és
diskurzus

IMRÉNYI ANDRÁS

„Rám is rám fér, rajtam is rajtam van”.
A kettős névmási személyjelölést tartalmazó mondatok
elemzéséről¹

Kivonat

A tanulmány célja a *rám is rám fér, rajtam is rajtam van* típusú, kettős névmási személyjelölést tartalmazó szerkezetek elemzése a magyar mondat viszonyhálózati modelljének keretében. A cikk először áttekinti a szerkezetípussal kapcsolatos szófajtani és mondattani dilemmákat: egyrészt azt a kérdést, hogy igekötő és/vagy személyes névmás-e az igével szorosabb egységet képező nyelvi elem, másrészt azt, hogy – az előző kérdésre adott válasszal összefüggésben – hogyan alakulhat az érintett mondatok elemzése. A javaslat nem szófajtani, hanem mondattani nézőpontot érvényesít: arra irányul, hogy funkciót rendeljen a szerkezet elemeihez. A bemutatott elemzés szerint az igével szorosabb egységet képező szóalak a magmondat része, és sematikus jelöli az ábrázolt folyamat egyik szereplőjét. A „külső” névmás megjelenését a kiterjesztő funkció kifejezése motiválja.

Kulcsszók: kettős személyjelölés, magyar elemi mondat, magmondat, kiterjesztés

¹ A kutatást az NKFIH K 129040 számú pályázata (*A magyar nyelv igei konstrukciói. Használat alapú konstrukciós nyelvtani kutatás*) támogatta.

1. Bevezetés

A tanulmány célja annak a szerkezet típusnak az elemzése, amelyet az alábbi mondat is példáz.

- (1) Rám is rám fér a pihenés. (W1)

A szerkezet számos, egymással szorosan összefüggő kérdést vet fel szófajtnai, helyesírási és mondattani szempontból, az igazi alapkérdés pedig az, hogy egyáltalán miért használnak ilyen kifejezéseket a beszélők. Ahhoz, hogy az alapkérdésre válaszolni lehessen, olyan elméleti kiindulópontokra van szükség, amely a grammatikai kategóriák funkcionális megalapozásának, sőt meghatározásának igényét érvényesíti (vö. Langacker 2008).

A jelen tanulmány a szerkezet típusát a magyar mondat viszonyhálózati modelljének keretében elemzi (vö. Imrényi 2017). Olyan elemzésre tesz javaslatot, amely szerint az igével szorosabb funkcionális, illetve szórendi-prozódiai egységet képező szóalak a magmondat része: egy olyan konstrukcióban szerepel, amely „mondat a mondatban” azáltal, hogy sematikus jelöli a mondattal ábrázolt lehorgonyzott folyamatot, és alapbeállítás szerint meghatározza annak közlési funkcióját is. A „külső” személyes névmás megjelenését az (1)-hez hasonló szerkezetekben az motiválja, hogy kiterjesztő viszonyban áll a magmondattal.

A cikk 2. része további adatokat mutat be, és áttekinti az ezekkel kapcsolatos elemzési dilemmákat. A 3. rész a viszonyhálózati modell fogalmain alapuló új javaslatot prezentálja. Végül a 4. rész összefoglalja az eredményeket.

2. Adatok, megfigyelések és dilemmák

A jelenség feltérképezését kezdjük az alábbi, internetről gyűjtött adatok megfigyelésével.

- (2) Rám is rám fér a pihenés. (W1)
- (3) Rajtam is rajtam van [az okosóra] éjszaka. (W2)
- (4) [A] Károly megharapta az Évim, aztán nekem is nekem jött. (W3)
- (5) [B]ennem is bennem él a vágy, hogy minél magasabb szinten végezzem hivatásom. (W4)
- (6) Ahogy Mózzel Isten vele volt, ugyanúgy velem is velem van. (W5)

- (7) Érdekes, nálunk is nálunk van már a vizsgálóról az értékelő lap. (W6)
- (8) Múltkor belém is belém kötött egy nő. (W7)
- (9) A sorozat hozzám is hozzám nőtt. (W8)
- (10) Ő utánam is utánam jött, rám talált, és elhívott. (W9)

Mint látható, a szerkezet két azonos formájú, személyjelölő funkcióval rendelkező elemet tartalmaz. Az egyik szorosabban kapcsolódik az ígéhez, és több esetben egyértelműen felidéz egy magas fokon lexikalizálódott igekötős ígét (például *ráfér* <vmi, vkire>, *beleköt* <vki, vkibe>). Máskor (vö. (4), (10)) a lexikalizálódás kimutatása áttételesebb, például nem annyira a *nekijön*, hanem inkább a *nekimegy* létezik ténylegesen szótárzott igekötős igeként, de ennek oka a nézőpontban keresendő: a *nekem jön* valójában a *nekimegy* természetes párja, amely a beszélő irányában lezajló (ezért a *jön* igével kifejezett) eseményt jelöli. Mivel a magyar ígék szótári alakja a harmadik személyt ('ő') vagy személyeket (például 'ő', 'neki') jelölő szóalakkal esik egybe, a *nekimegy* és nem a *nekem jön* kerül be a szótárakba. Természetesen a lexikalizálódás vizsgálatakor nem a szótár mint a lexikográfia terméke, hanem a beszélő nyelvtudása és ennek részeként lexikális tudása az érdekes. Ebből a szempontból a *nekem jön* : *nekimegy* és a *rám fér* : *ráfér* viszony analógnak mondható.

Végül úgy tűnik, a fenti példasor *van* vagy *él* ígét tartalmazó kifejezései (*rajtam van*, *bennem él*, *velem van*, *nálunk van*) a lexikalizálódás kisebb fokán állnak, az ige előtti elemeik mintha kevésbé lennének igekötőszerűek. E benyomás fakadhat abból, hogy (i) nem latívuszi, hanem lokatívuszi eredetűek – míg az igekötők többsége *Hová?* kérdésre felelő határozószó volt eredetileg –, (ii) kisebb a velük társuló ígék típusgyakorisága, továbbá (iii) könnyen lehet, hogy a helyesírási konvenció is befolyásolja az említett vélekedést. Ettől függetlenül ezek a kifejezések is idiomatikusak, például – mint Palágyi László lektori véleményében rámutat – a (7)-ben a BIRTOKLÁS, HOZ-ZÁFÉRÉS fogalmát hívjuk elő.²

Ugyanakkor az igekötőszerűség prozódiai és szórendi ismérvei minden esetben felismerhetők. A (2–10) példák elemzett kifejezései (*rám fér*, *rajtam van* stb.) egyetlen hangsúly alá tartoznak, és ezekkel az egyenes szórendű példákkal szembeállíthatók a fordított szórendű párjaik (*Kire fér rá legjobban*

² Palágyi László lektori véleményében megjegyzi, hogy a felsorolt kifejezéstípusok eltérő mértékben engedik meg a névmási személyjelölés hiányát, például nem lehetséges a **Petire fér a pihenés*, de teljes mértékben elfogadható a *Petiben él a vágy* és a *Petin van az okosóra*. Ez érdekes, de a jelen tanulmányon túlmutató kérdéseket vet fel a magmondatok terjedelmével, típusaival kapcsolatban.

a pihenés? Tegnap este nem volt rajtam az okosóra stb.). Ezért még ha az igekötők közé való besorolás vitára is adhat okot, az igemódosítók tágabb osztályának (vö. Kiefer 2003) alighanem tagjai az igét megelőző, személyjelölést kifejező elemek – egy olyan elméleti keretben, amely hivatkozik erre a kategóriára.

A szerkezetípussal kapcsolatos szófajtani dilemma a következő: személyes névmás és/vagy igekötő-e az igéhez szorosabban kapcsolódó személyragos nyelvi elem? Ezzel kapcsolatban a következő szakirodalmi megfogalmazásokat érdemes felidézni.

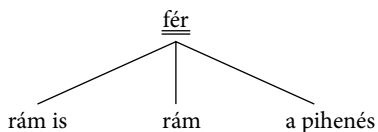
- „Személyes névmások a személyraggal ellátott igekötők” (Balogh 2000: 267).
- „a személyragozott igekötő már nem igekötő, hanem szófajváltással névmási határozószóvá válik akkor is, ha ez a névmási jellegű szó egészen szoros szemantikai egységet alkot az igével” (Elekfi 2001).
- „újra kellene íratni a tankönyveket, hogy ne az legyen már bennük, ami pedig nem is úgy van, vagyis például, hogy a *rámtalál* elején személyragos névmási határozószó van, hanem hogy személyragos igekötő. Ezt így a gyermek is nemcsak könnyebben megtanulná, hanem könnyebben el is hinné, mert ez találna azzal, ahogy ő is érzi, és már csak ettől is jobb lenne a világ” (Szilágyi N. 2015: 19).
- „Nem vagyok benne biztos, hogy az igekötő szófaj, hajlanék arra, hogy a határozószónak van többféle funkciója, és ezen funkciók egyike az igekötői funkció” (Mártonfi p. c.).

Az első idézet – az adott nyelvtani rendszer keretében – ellentmondásos. A *Magyar grammatika* szófaji rendszere szerint nem lehet valami egyszerre igekötő (a viszonyzóok tágabb osztályán belül) és személyes névmás (az alapszófajok osztályán belül). Elekfi (2001) azt – az akadémiai helyesírásban és a *Nyelvművelő kézikönyvben* kifejezett – álláspontot foglalja el, amely 3. személyben elfogadhatónak tartja az igekötőként való elemzést és az egybeírást (például a *ráförmed* esetében), 1. és 2. személyben azonban nem. Szilágyi N. Sándor az ezzel ellentétes pozíciót képviseli, minden számban és személyben az igekötőként való elemzés és az egybeírás pártján áll. Itt most csak egyetlen érvét kiemelve: furcsa volna azt gondolni, hogy a magyarban két defektív paradigmájú ige létezik a ’kabátot tesz valakire’ jelentés kifejezésére, a *rám, rád, ránk, rátok, rájuk* névmási határozószókkal módosítható *ad* (amelyet egyes szám harmadik személyű névmási határozószóval nem használunk) és

az igekötős *ráad* (amely viszont kizárólag a harmadik személyre utaló *rá* igekötővel jelenhet meg). Ahogy Szilágyi N. (2015: 18) fogalmaz, „ilyen nyelv biztosan nincs több a világon a magyaron kívül, és ez az egy is fölöttébb gyanús”.

A szófajtani dilemma feloldása megítélésem szerint Mártonfi Attila idézett gondolata nyomán lehetséges. Rossz kérdés az, hogy személyes névmási (határozószó) vagy igekötő-e az ígéhez szorosabban kapcsolódó elem – az igekötő funkcióként való felfogásával lehetségessé válik, hogy igekötői szerepű névmási határozószókról beszéljünk. Ugyanakkor, mint a bevezetésben utaltam rá, az igazi alapkérdést abban látom, hogy egyáltalán miért használnak ilyen kifejezéseket a beszélők. E kérdés megválaszolásához pedig nem szófajtani és nem is (az egybeírás vagy különírás problémáját felvető) helyesírási, hanem legalábbis mondattani kiindulópontonra van szükség. Az alábbiakban a hagyományos mondattan keretében fogalmazom meg az elemzési dilemmákat, majd a 3. rész áttér a saját javaslat bemutatására.

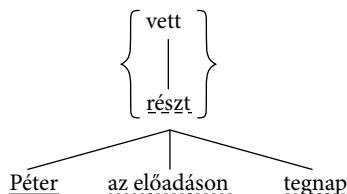
A személyragozott elemek névmásként (névmási határozószóként) való elemzéséből az következik, hogy a (2)-es példamondatban az alábbi szerkezeteket lássuk:

1. ábra. A névmásként való elemzésből következő hagyományos ágrajz

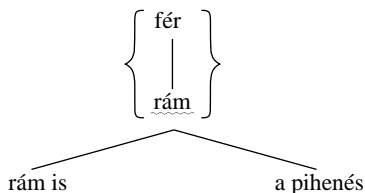
Ez az ágrajz viszont – Szilágyi N. Sándor fordulatát idézve – fölöttébb gyanús. Furcsa lenne a rákérdézéspróbát kétszer is elvégezni ugyanazon szereplő vonatkozásában (például *Kire fér? – Rám. És még kire? – Rám is*), pedig az ágrajzok alapján ezt kellene tennünk. Minden jel arra mutat, hogy az ígéhez szorosabban kapcsolódó nyelvi elemre valójában nem lehet rákérdezni, mert elválaszthatatlan része annak a kifejezésnek, amely az ábrázolt folyamatot (például a *rám fér* esetében egy szükséglet meglétét) jelöli.

Éppen ezért megfontolandó az az alternatív lehetőség a hagyományos mondattan keretein belül, hogy a *rám fér, belém kötött* stb. kifejezéseket tekintsük a mondat főtagjának – annak ellenére, hogy (e nyelvtani leírás szerint) névmási határozószókat tartalmaznak. Ezt a lehetőséget implicálja Keszler (2000: 353) alábbi ágrajza, amelyben a *részt vesz* tárgyi eredetű komponense szintén ellenáll a rákérdézéspróbának.

2. ábra. Egy alternatív elemzés kiindulópontja

A *Rám is rám fér a pihenés* ez alapján az alábbi elemzést kaphatná.

3. ábra. Alternatív elemzési lehetőség a hagyományos nyelvtanban

Ezzel a megoldással az a probléma, hogy szórendi szempontból a *részt* veszenben megjelenő *részt* és a (2–10) ige előtti elemei olyan bővítményekként viselkednek, amelyek (az igehez való szorosabb kapcsolódás ellenére) sok szempontból azonos rangúnak látszanak az egyéb bővítményekkel. Például a *részt* szerepelhet közvetlenül az ige előtt (11), közvetlenül az ige mögött (12), az igtől távolabb a mondat végén (13) vagy az igtől távolabb a mondat elején is (14). A jelen tanulmányban elemzett kifejezések némelyike bizonyos szerkezetekkel jelentéstani okokból kevésbé kompatibilis (például a *rám fér tagadó szerkezetben nemigen fordul elő, de vö. Azt azért nem állítom, hogy nem fér rám egy kis pihenés*, W10), mindazonáltal a szórendi rugalmasság ezeket is jellemzi (vö. a *Kire fér most rá legjobban a pihenés?* mondatot).

- (11) Péter részt vett az előadáson.
- (12) Péter nem vett részt az előadáson.
- (13) Péter nem vett az előadáson részt.
- (14) Részt ugyan nem vett az előadáson, de utólag az internet segítségével meghallgatta azt.

A szórendi rugalmasság jelentőségének elismerése következik Brassai Sámuelnek abból a metaforájából is, amely a mondatszerkezet és Naprendszer között von párhuzamot:

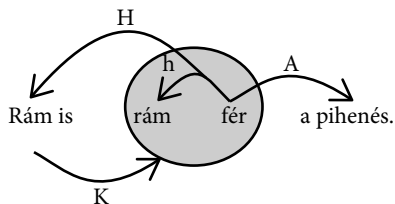
„[A]bban a rendszerben, amit »mondat«-nak (*Satz, phrase*) neveznek, a nap – az uralkodó középpont – az ige. Ez vonzza a körülte keringő s forgó planétákat, melyeket a nyelvtanok *Subject, Atribut, Object, Umstandswort*, s ki tudja még hány különböző nevek alatt tárgyalnak, s a melyeket mindnyájokat én a »határozó« [’bővítmény’] rovatfogalom alá húzok. [...] A határozók ismét holdakat vonzanak és vezetnek magok körül jelzők képeiben, melyek megint különböző alakokban jelennek meg; de azért, mint határozók határozói, syntactice mind egyneműek” (Brassai 1873: 5–6).

E metaforából kiindulva a *részt* szórendi viselkedése, ige körüli „keringése” – amelyben jórészt osztoznak a (2–10) ige előtti elemei is – arra utal, hogy az egyéb bővítményekhez hasonlóbban kellene elemezni.

A másik, általánosabb probléma a (2–10) példamondatok hagyományos keretben készíthető elemzéseivel kapcsolatban az, hogy nem adnak választ arra a kérdésre, egyáltalán mi a funkciója a különböző elemeknek a mondatban, miért használnak ilyen kifejezéseket a beszélők. Egy személyjelölő nyelvi elem többszöri megjelenése mögött feltehetően az áll, hogy az egyes előfordulásokhoz más-más funkció kapcsolódik. A következő rész célja e funkciók leírása.

3. Elemzési javaslat

A tanulmánynak ez a része a javasolt elemzés különféle részleteinek ismertetésével és megindoklásával foglalkozik. A magyar mondat viszonyhálózati modelljében (Imrényi 2017) a (2)-es példamondat az alábbi elemzést kapja.

4. ábra. Elemzési javaslat

Az elemzésben a szavakat a maguk lineáris rendjében jegyezzük le, a függőségi viszonyokat pedig az alaptagtól a bővítmény felé mutató nyilak jelzik. Az alany (A) és a határozó (H) címkéje ezekre a nyilakra kerül, annak megfelelően, hogy ezek viszonyfogalmak, az érintett nyelvi egységeket nem önmagukban jellemzik, hanem az alaptagjukhoz való viszonyukban. A viszonyok megcímkézése a hagyományos mondattannal teljes összhangban van, hiszen mint Tompa József írja, „az alany, az állítmány, a tárgy, a határozó és a jelző is mindig mondattani viszonyokra utaló műszó volt” (Tompa 1962: 101).

Az elemzés a variabilis szórendi viselkedés miatt bővítményként ábrázolja az igéhez szorosan kapcsolódó *rám*-ot, de a határozói eredetű viszony kisbetűs címkéjével (h) jelöli, hogy a rákérdézéspróba nem működik. A kisbetűs jelölés egyes tárgyi (például *részt vesz*) vagy alanyi (eredetű) viszonyt tartalmazó (például *szükség van*, *vége van*) kifejezések esetében is indokolt.

Ugyanakkor a *rám* bővítményként való elemzése egyáltalán nem akadályozza meg azt, hogy a mondat fontos funkcionális egységként, magjaként ismerjük el – és ennek megfelelően bekarikázzuk – a *rám fér* kifejezést. A viszonyhálózati modellben a **magmondat** terminus arra a minimális egységre vonatkozik, amely fontos mondatszintű funkcióval rendelkezik: sematikusan jelöli az ábrázolt lehorgonyzott folyamatot (cselekvést, történet, állapotot). Az elemzett példamondat a SZÜKSÉGLET MEGLETE mint folyamattípus egy példányát ábrázolja – nem pedig a fizikai értelemben vett FÉRÉS (BEILLESZTHETŐSÉG) egy példányát –, ennek megfelelően a *rám fér* a magmondata. Másrészt a magmondat fontos mondatszintű funkciója az is, hogy alapbeállítás szerint meghatározza a mondat közlési funkcióját. Egy semleges pozitív kijelentő mondatban (például *Most rám fér a pihenés*) az állítás megfelelő kontextusban a magmondatra redukálható (vö. A: *Ugye most rád fér a pihenés?* B: *Igen, rám fér / #Igen, fér*). Az a magmondat, amely egy folyamat megtörténtének, létezésének állítására szolgál, a viszonyhálózati modellben a **protoállítás** nevet kapja.

A magmondat fontos tulajdonsága a magyarban, hogy sematikus jelölő nemcsak a folyamatot, hanem annak egyes szereplőit, körülményeit is. A személyjelölés általában a személyragozásnak köszönhető, amely az alanyi és a tárgyi szereplőre utal (például az *adom* az ’én, azt’ jelentést tartalmazza). Ugyanakkor az igekötőknek, igekötőszerű elemeknek is lehet személyjelölő szerepe, például az *odaadom* magmondat *oda* komponense a folyamat beneficiensére (mint az adás végpontjára) utal. A *rám fér* esetében két szereplő is kifejeződik: az, ami ráfér valakire, és az, akire ráfér valami. Az előbbit a személyragozás, az utóbbit az ige előtti (névmási és/vagy igekötői) elem jelöli.

Az igehez közelebbi *rám* funkciója tehát az, hogy a magmondatba inkorporálódott névmási elemként hozzájárul egy olyan folyamatípus jelöléséhez, amely eltér a pusztá igével jelölt folyamatípustól. Ami a „külső” *rám* funkcióját illeti, ennek a leírásához már a mondat közlési funkciójára is tekintettel kell lenni.

Egy a *rám fér*-t mint protoállítást tartalmazó semleges pozitív kijelentő mondatral a beszélő egyszerűen azt állítja, hogy a szükséglet megléte fennáll. Egy ilyen állítást különböző részletezettségi fokokon lehet megfogalmazni, amit az alábbi példamondatok szemléltetnek.

- (15) Rám fér egy kis pihenés.
- (16) Most már igazán rám fér egy kis pihenés.
- (17) A hosszú munka után most már igazán rám fér egy kis pihenés.

Ezekben a mondatokban az a közös, hogy a beszélő mindegyikkel a szükséglet meglétét állítja: a mondat fő új információja, hogy ez a szükséglet fennáll. Lényeges, hogy a szükséglet meglétét a beszélő úgy vonatkoztatja magára, hogy előzőleg más szereplőre nem lett vonatkoztatva az adott kontextusban.

- (18) **Rám is** rám fér a pihenés.

A (18)-ban megismételt példamondat abban különbözik a (15–17)-től, hogy olyan kontextust aktivál, amelyben másra már alkalmazva lett vagy másra alkalmazhatóként konceptualizálódik a szükséglet meglétének állítása. A beszélő tehát úgy állítja magáról azt, hogy ráfér a pihenés, hogy egy hasonló állítás érvényességét és relevanciáját előfeltételezi más szereplő(k) vonatkozásában (például *Jánosra ráfér a pihenés* vagy *Legtöbbünkre ráfér a pihenés* → **Rám is** rám fér a pihenés). Az, hogy a beszélő önmagára vonatkoztatja az állítást, a magmondaton belül is megköveteli a *rám* alak használatát.

Ugyanakkor a beszélőnek – ha a fent leírt kontextushoz képest akarja megkonstruálni állítását – külön jelölnie kell, hogy ő csupán egy új eleme azon személyek halmazának, akikre érvényes az állítás, ezt pedig a „külső” névmással teheti meg.

A viszonyhálózati modell szerint az olyan kifejezések, amelyek egy protoállítás érvényességének, kontextuális alkalmazásának bővítéséhez járulnak hozzá, a **kiterjesztés** műveletében vesznek részt, kiterjesztő-kiterjesztett viszonyban állnak a protoállítással. A 4. ábrán ezt a kiterjesztő viszonyt fejezi ki a K-val jelölt viszony a szavak alatt. Kiterjesztés esetén a kiterjesztő erősebb hangsúlyt kap, mint a kiterjesztett, ami ikonikusan kifejezi, hogy az új információt az állítás kiterjesztése jelenti. Ugyanakkor a kiterjesztés nincs hatással a kiterjesztett komponens belső szórendi viszonyaira, például az igekötő és az ige sorrendjére.

Az elemzés Kicska Emilnek az összefoglalás fogalmán alapuló megközelítését viszi tovább. Kicska megfogalmazása szerint az általa összefoglalónak nevezett kifejezésekkel „valaminek a kisebb mértékéhez, módjához, számához, mennyiségéhez hozzáadok, hozzáfoglalok valamit, még pedig annyit, hogy a mérték teljes, egész legyen” (Kicska 1891: 297). A meghatározásból egyértelmű, hogy az *összefoglal* itt nem 'summarize' jelentésben értendő, hanem összekapcsolásról, hozzákapcsolásról van szó. A kifejezés félreérthetősége (az 'összekapcsol' jelentés elavulása) és a kiterjesztés fogalmának erős kognitív nyelvészeti beágyazottsága is indokolja a javasolt terminológiai változtatást.

Megjegyzendő, hogy a kettős névmási személyjelölést nemcsak a kiterjesztő funkció motiválhatja, hanem más olyan funkció is, amely a magmondaton kívüli személyjelölést tesz szükségessé. Ezt láthatjuk (19)-ben, amelyben a *ránk* topikszerepet tölt be.

(19) Ránk meg örökre ránk ég a székény.

Ebben a példamondatban (amely szóbeli közlésben hangzott el, pontos elérhetősége nem adható meg) a magmondat és egyben protoállítás a *ránk ég*. A mondat eleji *ránk* topikszerepű: azt jelöli, hogy a beszélő – a megelőző diskurzushoz képest topikváltással – a saját személyét is magában foglaló csoporttal kapcsolatban készül állítást tenni. A topik a viszonyhálózati modellben a kontextualizálók általánosabb kategóriájának altípusa, amelyek az üzenet könnyebb feldolgozását, illetve a beszélő szándékainak megfelelő értelmezését segítik.

4. Összefoglalás és kitekintés

A tanulmány a *Rám is rám fér a pihenés* típusú konstrukcióval foglalkozott, amely különféle szófajtani, helyesírási és mondattani dilemmák forrása. Szófajtani szempontból az ige előtti elem névmási határozószó és/vagy ige-kötő jellege a kérdés. Ezzel szorosan összefügg az egybeírás vagy különírás dilemmája, illetve az a kérdés is, hogy a mondat főtagjához, állítmányához tartozik-e az említett nyelvi elem. E felszíni problémáknál azonban fontosabbnak látszik az az alapkérdés, hogy egyáltalán miért használnak ilyesfajta kifejezéseket a beszélők, mi a funkciója a konstrukció különböző elemeinek.

A magyar mondat viszonyhálózati modelljének keretében megfogalmazott javaslat szerint a kettős névmási személyjelölés háttérében az áll, hogy bizonyos esetekben a magmondaton belül és kívül is jelölni kell ugyanazt a szereplőt. Ez a helyzet akkor, amikor a névmási határozószó elválaszthatatlan része annak a minimális egységnek, amely jelöli a mondattal ábrázolt lehorognyozott folyamatot (például a *ráfér, rám fér* esetében a szükséglet meglétét), ugyanakkor kiterjesztő vagy esetleg topikfunkcióban is meg kell jelennie.

A jelenségre tágabb perspektívából rátekintve azt mondhatjuk, hogy az ábrázolt folyamat egy szereplőjének kettős jelölése rendkívül általános jelenség a magyarban. Ez motiválja az alany és az ige közötti szám- és személybeli „egyeztetést” is, amelyet a viszonyhálózati keretben nem is annyira (a bővítmény által „irányított”) egyeztetésnek – mint formális, mechanikus műveletnek –, hanem kettős személyjelölésnek kell tekinteni. Ehhez a szemlélethez Haspelmath (2019) jelenthet jó kiindulópontot, amely az egyeztetés terminusát az indexálás (*indexing*) fogalmával váltja fel.

Források

W1 = <https://www.delmagyar.hu/helyi-sport/2008/12/vladan-maticseknal-nagy-buli-volt>

W2 = https://mobilearena.hu/tema/huami_amazfit_bip_okosora/hsz_3001-3050.html

W3 = <https://nlc.hu/forum/?id=1057&fid=441&topicid=188807&step=2&page=220>

W4 = <https://norbimasszor.hu/eos/>

W5 = <https://www.mek.oszk.hu/03100/03162/03162.htm>

- W6 = <https://nlc.hu/forum/?id=1057&fid=441&csatid=&topicid=313728&setp=2&page=1&bw=1>
- W7 = https://www.gyakorikerdesek.hu/csaladi-kapcsolatok__egyeb-kerdesek__924740-hogyan-kezeltek-volna-az-alabbi-helyzetet-a-ferjem-helyeben
- W8 = <https://starity.hu/magazin/66330-leforgattak-a-vampirnaplok-utolso-jeleneteit/>
- W9 = <https://kattima.hu/hu/app/pray/napi-ige-adorjan-adrian-adrienn-olivia-virgil-59036>
- W10 = <https://www.bp18.hu/hirek/keruleti-hirek/item/3561-1324-leszallt-az-aranygep-hazajott-az-aranycsapat>

Irodalom

- Balogh Judit 2000. Az igekötők. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 264–267.
- Brassai Sámuel 1873. *Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére*. Budapest: MTA.
- Elekfi László 2001. Személyragozott igekötők? *Magyar Nyelvőr* 125: 250–253.
- Haspelmath, Martin 2019. Indexing and flagging, and head and dependent marking. *Te Reo* 62(1): 93–115.
- Imrényi András 2017. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 664–760.
- Keszler Borbála 2000. Szintagmatan. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 349–366.
- Kicska Emil 1891. Hangsúly és szórend. *Magyar Nyelvőr* 20: 292–298.
- Kiefer Ferenc 2003. A kétféle igemódosítóról. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 177–186.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: a basic introduction*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- Mártonfi Attila p. c. Fórumhozzászólás, „Igekötő vagy személyes névmás és hasonlóan elmés kérdések”: <http://seas3.elte.hu/nyelvezforum/viewtopic.php?f=80&t=1177&start=60>

- Szilágyi N. Sándor 2015. Nyelvészek felelőssége. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Zsemlyei Borbála (szerk.): *Többszínűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 13–22.
- Tompa József 1962. Általános kérdések. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere, II. kötet. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 95–104.

On the analysis of sentences with double pronominal person-marking

The paper discusses a construction type of Hungarian which involves double pronominal person-marking. For example, in *Rám is rám fér a pihenés* 'I also need some rest' (literally something like 'Onto me also the rest would fit onto me'), the first person singular superlative personal pronoun *rám* 'onto me' occurs twice. The paper touches on various dilemmas raised by the phenomenon in the areas of word classification, orthography, and syntactic analysis (in the context of Hungarian descriptive linguistics). However, it is suggested that the key question is why speakers would use such patterns at all, and what is the function of each of their elements. Under the proposed analysis, double pronominal person-marking is motivated by the fact that a pronoun may be incorporated into the core component of a Hungarian clause (the minimal grouping that designates the profiled grounded process; here, *rám fér* 'I need', lit. 'fits onto me') but the person in question needs separate core-external expression in certain clausal constructions, e.g. those involving a semantic relation of extension.

Keywords: double person-marking, Hungarian clause, core component, extension

Imrényi András

<https://orcid.org/0000-0001-6203-9304>

Eötvös Loránd Tudományegyetem

imrenyi.andras@btk.elte.hu

LACZKÓ KRISZTINA

A többes szám első személy attitűdjelölő használata¹

Kivonat

A tanulmány funkcionális pragmatikai keretben a többes szám első személy deiktikus attitűdjelölő szerepét vizsgálja (Laczkó–Tátrai 2015, 2024). A társas attitűdjelölés a megnyilatkozó szociokulturális szituáltságát érvényesíti kontextusfüggő kiindulópontként (vö. Tátrai 2017; Domonkosi 2019), összekapcsolódva a személyjelöléssel. A többes szám első személy különösen alkalmas arra, hogy kifejezze a megnyilatkozó társas attitűdjét a deiktikus kivetítés részleges érvényesítésével (vö. Tátrai 2017; Laczkó 2021a). Ezt, a virtuális deixisként számontartott jelenséget a szakirodalom több diskurzustípusban azonosította. A tanulmány bemutatja a korábban már azonosított diskurzustípusokban a virtuális többes szám első személy mintázatait, majd egy eddig nem vizsgált lehetőségre irányítja a figyelmet egy internet közvetítette diskurzustípusban: a sportcsapatok Facebook-oldalainak szurkolói kommentjeiben. Az elemzés alapja egy 80 900 leütésből álló, manuálisan összeállított minikorpusz. Az alapvető hipotézis szerint a kommentek többes szám első személyű megvalósulásai dominánsan attitűddeixisként működnek, és ezt a szurkolói diskurzusok műfajspecifikus jellegzetességeként kell számontartanunk.

Kulcsszók: társas deixis, virtuális deixis, deiktikus kivetítés, többes szám első személy, társas attitűdjelölés, műfajspecifikusság

¹ A tanulmány *A személyjelölés konstrukcióinak korpuszalapú, kognitív poétikai vizsgálata* (NKFIH K 137659) című pályázat keretében készült. Köszönöm Tátrai Szilárdnak a tanulmányhoz fűzött értékes megjegyzéseit.

1. Bevezetés

A tanulmány célja, hogy a funkcionális pragmatika elméleti háttérfeltevéseinek érvényesítésével bemutassa a társas attitűdjelölés többes szám első személyű működését, továbbá hogy megvizsgálja, hogyan vesznek részt a dinamikus jelentésképzés folyamatában a többes szám első személyű formák egy internet közvetítette diskurzustípusban, a sportcsapatok hivatalos Facebook-oldalainak szurkolói kommentjeiben.

A deixis nyelvi művelete – az interszubjektív figyelemirányítással szoros összefüggésben (Tomasello 2002; Croft 2009) – nyitott, prototípuselvű kategória, amelyben a prototipikus deiktikus kifejezések tér- és időbeli kontiguitáson alapuló lehorgonyzó kapcsolatot teremtenek a közös figyelmi jelenet és a referenciális jelenet között, továbbá profilálják is ezt a fajta lehorgonyzó kapcsolatot (Tátrai 2017: 592–593). A deixis tehát azoknak a nyelvi műveleteknek az átfogó megnevezése, amelyek a közös figyelem interszubjektív kontextusának fizikai és társas világából kontextusfüggő referenciapontokat (vö. Brisard 2021) jelölnek ki a referenciális jelenet tér- és időbeli, valamint szociokulturális viszonyainak a megfigyeléséhez és megértéséhez (vö. Tátrai 2020). A társas deixis művelete eszerint érvényre juttatja a beszédesemény résztvevői szerepeit a személydeixis révén, valamint a résztvevők szociokulturális viszonyulását, amely társas attitűddeixisként értelmeződik (Versucheren 1999; Tátrai 2017). Attitűddeixisként értelmezhető minden olyan nyelvi elem, amely alkalmas arra, hogy a közös figyelmi jelenet résztvevőinek szociokulturális szituáltságát bevonja a dinamikus jelentésképzésbe, azaz alkalmas a társas viszonyulás érzékeltetésére (vö. Laczkó–Tátrai 2015: 503; Domonkosi 2019: 77). Az attitűddeixis legtipikusabb eszközei a magyarban a tegezés és a magázás összetett differenciálódása,² a megszólítások, címek, rangok, tiszteleti kifejezések használata (Domonkosi 2010: 33–34, 2018, 2019) a társas jelentésképzés folyamatában. Emellett – jelezve a társas deixis kategóriájának prototípuselvű nyitottságát – megjelenik ebben a műveletben a beszélő önmegjelenítése, a befogadó, illetve a referenciális

² Vö. például a következőket a tegezés/magázás konstruálási lehetőségeire (Domonkosi 2018, 2019):

1. Gyuri, maga merre megy?
2. György, ön merre megy?
3. A tanár úr merre megy?
4. Gyuri merre megy?
5. A nagypapa merre megy?
6. Gyuri bácsi, merre tetszik menni?

jelenet szereplőinek a megjelenítése is a társas viszonyok minőségének a jelzésére (Tátrai 2011: 135, 2017: 972–974; Domonkosi 2019: 77). A társas viszonyok megjelenítésével függ össze az, hogy a megnyilatkozó milyen főnévi vagy névmási konstrukciókat vesz alkalmazásba a viszonyulás kifejezésére. Az (1a–c)-ben például a megnyilatkozó viszonyulását jelzik ugyanahhoz, a referenciális jelenetben említett személyhez a főnévi konstrukciók:

- (1a) Találkoztam tegnap **Gyuri bácsival**.
- (1b) Találkoztam tegnap **az ügyvezető igazgató úrral**.
- (1c) Találkoztam tegnap **azzal a vadbarommal**.

A deixis művelete egocentrikus és szociocentrikus is egyben. Az egocentrikus működés abban nyilvánul meg, hogy a deiktikus kifejezéseket a deiktikus centrumhoz (vö. Levinson 1983) vagy másként referenciális központhoz (vö. Sanders–Spooren 1997) viszonyítja, amelynek kiindulópontja a bühleri origó: ÉN – ITT – MOST. Az origó a megnyilatkozó térbeli, időbeli és személyközi viszonyait érvényesíti (egocentrikus centrum). A társas viszonyok abból a kiindulópontból reprezentálódnak, amelyet a megnyilatkozó szociokulturális helyzete jelöl ki, vagyis a társas/szociális deixisek középpontját a beszélő ebben a viszonyrendszerben betöltött szerepe, a társadalmi pozíciója jelöli ki, a megjelölt személy (a befogadó vagy harmadik személy) társas szerepe is ehhez viszonyul alapvetően.

A társas deixis egyik fontos kifejezőeszköze a többes szám első személy (névmási és inflexiós megvalósulással). A MI szemantikai heterogenitása és komplexitása révén a deiktikus kivetítés műveletén keresztül többféleképpen képes megvalósítani a résztvevők szociokulturális viszonyrendszerében az attitűdjelölést. A deiktikus kivetítés a deixis működésének az a lehetősége, amikor a referenciális központ, azaz a deiktikus centrum részlegesen vagy teljesen áthelyeződik a megnyilatkozóról a beszédesemény másik résztvevőjére, illetve résztvevőire vagy a diskurzusban említett más személyre, illetve személyekre (Lyons 1977: 579; Fillmore 1975; Levinson 1983: 63–64; Tátrai 2005, 2010, 2017; Laczkó 2021a). A részleges áthelyeződés lényege, hogy a referenciális jelenet létrehozáskor a megnyilatkozó csak bizonyos nyelvi megvalósulások esetében alkalmazza a nézőpont eltolását, míg a teljes áthelyeződés alapvetően az egyenes idézés jellemzője, amikor a megnyilatkozó minden elemében úgy hozza létre a referenciális jelenetet, hogy abban egy másik személy, az idézett szereplő nézőpontja érvényesül teljes egészében (vö. Tátrai–Csontos 2009). A deiktikus kivetítés érinti a térbeli, az időbeli

és a társas tájékozódás lehetőségét egyaránt. A megnyilatkozóétól eltérő kiindulópontok érvényesítése azért lehetséges, mert a nyelvi tevékenységet végző emberek képesek arra, hogy behelyezkedjenek mások helyzetébe, és felvegyék mások kiindulópontját (vö. Tomasello 2002: 103–143), így képessé válnak arra, hogy a referenciális jelenet tér-, időbeli és társas viszonyait ne a sajátjukból kiindulva konstruálják meg. Ebből következően „a deiktikus kivetítésnek a tér- és időjelölés működésében is tipikusan társas szerepe van, ugyanis a címzett vagy egy kívülálló kiindulópontjának felvétele ezekben az esetekben is a társas közelítés egyik nyelvi lehetősége” (Domonkosi 2019: 77).

2. A többes szám első személy attitűdjelölő szerepe

A többes szám első személy két alapvető használati lehetősége az inkluzív és az exkluzív heterogén többség (vö. Laczkó–Tátrai 2015; 2024; továbbá Bortzen 2010; Pavlidou 2014). A többes szám első személyű deiktikus kifejezések jellemzően magukban foglalják a közös figyelmi jelenet megnyilatkozóját, vagyis az 'én'-t, és olyan további személyeket, akik között ott lehet a címzettként megkonstruált befogadó, de ott lehet a referenciális jelenet valamelyik másik szereplője is. A többes szám első személyű formák tehát heterogén többséget jelölnek (*én + vki más[ok]*). Csupán a meglehetősen specifikus használatú úgynevezett „királyi többes”-ről mondható el, hogy több 'én'-t jelöl, akkor is inkább jogi, mint természetes személyeket.³ Ezen a korlátozott „ceremoniális” használaton túl a MI két alapvető használati lehetősége között szokás különbséget tenni.

a) Az inkluzív használat esetén a többes szám első személy a megnyilatkozót és a befogadó(k)at jelöli együttesen; vagy csak őket, vagy egyéb harmadik személyt vagy személyeket is magában foglalva.

(2) OK, akkor majd egyeztessünk, hogyan tudod megkapni.

³ Ehhez közel álló használat, amikor a tudományos stílusregiszterben az egyes szám első személy helyett többes elsőst használ az egyetlen szerző, és a befogadók társas bevonása a diskurzusba nem releváns, például: *A következőkben ismertetjük az eredményeket* (lásd később is).

b) Az exkluzív használat esetén viszont a befogadó(ka)t nem jelöli a többes szám első személyű forma, az a megnyilatkozót és egyéb harmadik személyt, illetőleg személyeket jelenít meg többségként.

(3) Ma egész nap egy régi slágert énekelgettünk kórusban az apámmal.⁴

A (2) példában a megnyilatkozó az internetes diskurzusban (fórumszöveg) az egyik befogadóhoz intézi a megnyilatkozását, vagyis a *mi = én + te* referenciával rendelkezik, míg a (3)-ban a megnyilatkozás tartalmazza kontextuálisan azt a harmadik személyt, aki a megnyilatkozón kívül a *mi* által jelölt halmazba tartozik (*apámmal*).

Az exkluzív és az inkluzív használat, jóllehet a többes szám első személy alkalmazásának ezek az esetei is alapvetően társas attitűdöket jelölnek, hiszen funkciójuk a közösség felépítésének nyelvi megkonstruálása, önmagában nem profilálják, nem helyezik előtérbe az attitűd, azon belül is az empátia, a befogadóval vagy más személyekkel való azonosulás kifejezését. Ahogy Domonkosi (2019) is hangsúlyozza: a grammatikai személy nem prototipikus használatával, ennek lehetséges pragmatikai következményeivel több különböző megközelítés is foglalkozik (bővebben De Cock–Kluge 2016: 352–353), és az ilyen esetek egy része a deiktikus központ elmozdításaként, azaz perspektívaváltásként, deiktikus kivetítésként értelmezhető. A többes szám első személynek azt a nem prototipikus használatát, amelyben perspektívaváltás történik, azaz módosul a jellemző kiindulópont, és nem az aktuális megnyilatkozó nézőpontja érvényesül, a szakirodalom empatikus (Tátrai 2010; Laczkó–Tátrai 2015, 2024) vagy virtuális használatnak nevezi (vö. Łysiakowski 2005: 40; idézi Veres–Gušpiel 2017: 490). Veres–Gušpiel (2017: 490) megfogalmazásában: „A T/1. virtuális használatának sémája a megnyilatkozónak a címzettel vagy egyéb harmadik személlyel kapcsolatos társas attitűdjét, másikkal való azonosulását, közösségvállalását fejezi ki (Laczkó–Tátrai 2015: 6). A megvalósulás kontextusában pedig a virtuális használat más-más referenciális értelmezést kaphat. A többes szám első személyű deiktikus elemek tehát gyakran komplex sematikus deiktikus jelentéssel bírnak, és az adott beszédhelyzetben megvalósult alkalmazásuk a séma egy adott összetevőjét jobban, erősebben profilálhatják.” Az alábbiakban azokat a jellegzetes eseteket sorolom fel a többes szám első személyben megvalósuló virtuális deixist illetően, amelyekről számot ad a korábbi szakirodalom.

⁴ A (2) és a (3) példa Laczkó–Tátrai 2015-ből származik.

Értelmezésemben a többes szám első személy virtuális deixisként történő megvalósulásai tehát jellemzően a perspektívaváltással megvalósuló eseteket jelentik.⁵

2.1. A társas attitűdjelölés befogadói referenciával

A társas attitűdjelölő szerep kommunikációs szinterek szerinti lehetőségei a közvetlen interakcióban, a befogadó vonatkozásában, azaz amikor a befogadó a többes szám első személy referensévé válik úgy, hogy a beszélő önmagát a befogadóval közösségként konstruálja meg, tehát szociokulturális azonosulásként jelenik meg, a következő esetekben adathatók a szakirodalomban (a példákat itt alapvetően a korábbi szakirodalomban megjelenő esetek alapján veszem számba, nem törekedve a kommunikációs szinterek teljes feltérképezésére):

1. egészségügyi kommunikációban (Kuna 2016; Kuna–Hámori 2019)

- (4a) Most felírunk egy új gyógyszert.
- (4b) Most is tapasztaljuk, hogy több a sav?

2. tanár–diák kommunikációban (Laczkó 2021b)

- (5a) Legurítjuk a golyónkat a lejtőn.
- (5b) Jövő héten dolgozatot írunk.

3. szituációs kontextustól függően, például baráti vagy munkahelyi környezetben (Veres-Guápiel 2017)

- (6) Nem nyitjuk ki az ablakot?

4. a beszédpartner megszólításának, a T/V helyzet megválasztásának az elkerülésére (Veres-Guápiel 2012)

- (7) Hogy vagyunk, hogy vagyunk?

⁵ Jelen tanulmányban nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy a virtuális deixis mint funkcionális milyen további lehetőségeket foglal magába, a tanulmány fókuszába a többes szám első személy virtuális megvalósulásai kerülnek.

A példák a többes szám első személy virtuális használatának kétféle lehetőségét mutatják sematikus mintázatként. Az egyik eset a többes szám első személy megjelenése az egyes szám első személy helyett, ezek a (4a), (5a), (6) példák. A másik megvalósulás a többes szám első személy használata az egyes szám második személy helyett, ezek a (4b), (5b), a (6) és a (7) példák. Az 1. kommunikációs színtér esetében a (4a–b) példa az orvos megnyilatkozása a beteg felé. A (4a) az egyes szám első személy metonimikus kiterjesztését és egyben perspektíva-váltását is reprezentálja a többes szám első személyre, ez a művelet empatikus gyakorlatot valósít meg: az orvos a saját tevékenységébe is bevonhatja és érvényesítheti a beteg szemszögét. Ekkor tehát a megnyilatkozó kiindulópontja marad érvényben, ebben az értelemben ugyan a deiktikus centrum nem mozdul el, a többség részlegesen vonja be a befogadót, közösségként konstruálva meg a közös figyelmi jelenet résztvevőit (a példában nyilvánvalóan csakis a megnyilatkozó, azaz az orvos tud felírni gyógyszert). A többes szám első személy voltaképpen egyes szám első, vagyis a megnyilatkozó objektívizálásaként funkcionál, a befogadó részleges bevonódásával. A (4b) példában azonban a többes szám első személy a deiktikus centrum eltolódását jelöli a befogadó vonatkozásában, azaz a többes szám első személyű lehorgonyzó elem a címzettre vonatkozik, a megnyilatkozót valójában nem tartalmazza. A példában a beteg állapota konstruálódik meg a közös tevékenység részeként. „Ez a használat az úgynevezett közelítő vagy pozitív udvariasság egyik eszközének tekinthető, a közös cselekvések hangsúlyozása révén ugyanis az együttműködés kerül előtérbe” (Kuna 2016: 328). A (4b) példa (4a)-hoz képest határozottabban reprezentálja az empátia érvényesítését, és ez érvényes magukra a sémákra is, azaz a többes szám első személy alkalmazása az egyes vagy többes második személy helyett az empátia erőteljesebb érvényesülési fokát jelzi.

A 2. eset két példája teljesen párhuzamost működést mutat az elsővel a tanár-diák kommunikációban. Az (5a) az egyes szám első személy metonimikus kiterjesztése és egyben perspektíva-váltás a többes szám alkalmazásával a tanár által elvégzett kísérletkor elhangzó megnyilatkozásban a gyerekek részleges bevonódását profilálva, az (5b) pedig a deiktikus centrum eltolódását mutatja, hiszen a dolgozatot a megnyilatkozás befogadói írják, nem a megnyilatkozó. Mind a (4)-es, mind az (5)-ös példák olyan közvetlen kommunikációs helyzetben adathozható diskurzusokban jelennek meg, amelyekben a résztvevők helyzetüknél fogva egyfajta hierarchikus viszonyban jelennek meg, és az empatikus megnyilatkozások, akár metonimikus kiterjesztésként, akár a deiktikus centrum eltolódásával a hierarchiában feljebb

elhelyezkedő beszédpartner részéről konstruálódnak meg egyfajta udvariassági, együttműködési jelzés funkciójával. A többes szám első személynek az a virtuális deixisként való alkalmazása, amikor a többes szám első személy a befogadót vagy befogadókat foglalja magában, a megnyilatkozót viszont nem, jellegzetesen az enyhítő, a közelítő szereppel, pozitív attitűddel kapcsolódik össze (Marmaridou 2010: 103). Mindazonáltal adatos az a fajta használat is, amikor negatív attitűdöt fejez ki, Domonkosi (2019) példája: *És a forgalmink is itt van?* Ebben az esetben a rendőr megnyilatkozásáról van szó, aki a megállított autó gépkocsivezetőjéhez szól; „a beszédpartnerek közös megjelenítése általában közelítő szerepű, ezekben az esetekben a címzett kiszolgáltatott helyzete, a szerepvizonyok aszimmetrikussága okozhat mégis negatív stílustulajdonítást” (Domonkosi 2019: 83).

A (6) példa sajátos használatot szemléltet annyiban, hogy mindkét sémába besorolható. A közvetlen beszédhelyzetben a szituáció függvénye az, hogy a résztvevők az ablak becsukását, amely nem társas cselekvés, kire vonatkoztatják. Ha például a megnyilatkozó helyezkedik el a legközelebb az ablakhoz, akkor a megnyilatkozás kommissívumként értelmezhető, a többes szám első személy a beszélőre vonatkozatható, vagyis egyfajta engedélykérés, ekkor az egyes szám többes számra történő metonimikus kiterjesztéséről és egyben perspektíva-váltásról van szó. Ha azonban a befogadó az, aki a cselekvést a legkönnyebben el tudja végezni, akkor a megnyilatkozás implicit direktívum, ekkor a többes szám első személyű forma erőteljes empatikus azonosulásként értelmezhető, hiszen alapvetően a befogadói perspektíva érvényesül (vö. Veres-Guáspiel 2017: 491–492).

A (7) példa által jelzett beszédaktusban a többes szám első személy egyértelműen a befogadó nézőpontjából konstruálódik, és szerepe lehet abban, hogy a befogadóhoz való odafordulásakor elkerülhetővé váljon a tegezés/magázás megkülönböztetése, a befogadó megszólítása.

A virtuális deixisként funkcionáló többes szám első személy a közvetett interakciókban, az írott nyelvben is megjelenik: ilyenek lehetnek a reklámok, a reklámcélú termékismertetések, sokszor manipulatív jelleggel, a receptek, a tanulmányok, a tankönyvek stb. szövegei, többnyire általánosító jelleggel, elsősorban direktívumokban.

- (8a) Ha a lámpa nem villan fel, cseréljük ki a készülékben az elemet!
- (8b) Dolgozzuk el az alapozónkat a szemhéjünk környékén!
- (8c) Vegyünk két tojást, és adjunk hozzá egy kevés lisztet!
- (8d) Figyeljük meg az alábbi ábrát!

Tegyük fel, hogy a (8a) példa egy termék használati utasításában, a (8b) egy reklámcélú termékismertetésben, sminktanácsadásban, a (8c) egy szakácskönyvben,⁶ a (8d) pedig egy tanulmány vagy tankönyv szövegében szerepel. Mind a négy példa többes szám első személyű konstruálása empatikus azonosulást tartalmaz, hiszen a befogadó vagy befogadók perspektíváját érvényesíti, alapvetően a befogadót szólítja fel cselekvésre, a beszédaktus direktívum, felszólító módú igékkel konstruálva. A megnyilatkozóknak ezeket az igével jelölt folyamatokat nem kell végrehajtania, egyik sem értelmezhető társas cselekvésként a megnyilatkozó és a befogadó vonatkozásában, a többes szám első személy használata az empatikus használatot reprezentálja, a közösségalkotás érzetének a felkeltésével. Vélhetően a többes szám első személyű virtuális deixis közvetett kommunikációban megvalósuló használatában a direktívumok játszanak fontos szerepet, az empatikus azonosulás és ezzel a megnyilatkozó és a befogadó(k) közösségként történő reprezentálása többnyire egy termék használatára, egy cselekvés elvégzésére akarja rávenni a befogadókat, ezzel irányítva a figyelmet a megnyilatkozó által szándékolt célra.

2.2. A társas attitűdjelölés harmadik személyű referenciával

A többes szám első személyű virtuális deixis megvalósulásának harmadik lehetősége az, amikor a deiktikus centrum a közös figyelmi jeleneten kívüli szereplőre, tehát a harmadik személyre helyeződik át, azaz a többes szám első személy egyes vagy többes szám harmadik személy „helyett” áll:

- (9a) Kaptunk egy ötöst fizikából.
- (9b) Tegnap is megugattuk a postást.
- (9c) Mi már megírtuk a témazárót.

Mindhárom példa az attitűdjelölés jellemző esete. A (9a)-ban olyan szülői megnyilatkozásról van szó, amelyben – ez a leginkább jellemző – az anya beszél a gyermekéről. Az osztályzatot kizárólagosan a gyerek kaphatta, az iskolai tevékenység általában nem közös, társas cselekvés a szülő és a gyerek viszonylatában. Az egyes számú szereplő többes szám első személyű, a megnyilatkozót is magában foglaló formával történő megnevezése a gyerekekkel való azonosulás, közösségvállalás jelölése. Domonkosi Ágnes felmérésében az „adatközlők értelmezése szerint ez a konstruálási mód a szülő szerepének

⁶ Az internetes receptportálok perszonális/imperszonális konstruálására vö. Ballagó 2024.

fontosságát hangsúlyozza a gyerek életének eseményeiben” (Domonkos 2019: 84). A (9b) példa az állattartó megnyilatkozása az állattal, jelen esetben kutyával való azonosulás jelzésére, az ugatás értelemszerűen nem ember és állat társas tevékenysége, a (9c) pedig a tanáré a diákjait illetően. A dolgozat megírása ugyancsak nem társas tevékenység a tanár és a diákok vonatkozásában, így a tanár a többes szám első személlyel a közösségvállalását, empátiáját fejezi ki, amelyben ugyancsak érzékelhető lehet saját szerepének, fontosságának a profilálása. A példák alapján egyértelmű, hogy a megnyilatkozó és a befogadó(k) között szociokulturális különbség van, egyfajta hierarchikusnak tekinthető viszony.

3. A többes szám első személy használata az internetes szurkolói csoportokban

A fentiekben, a szakirodalom alapján bemutatott jellemző megnyilvánulási formái mellett a virtuális deixisnek létezik egy olyan megjelenési formája, amely dominánsan egy diskurzusközösség gyakorlatához kötődik. Ez a gyakorlatközösség⁷ a futballdrukkerek világa, akik minél erősebben kapcsolódnak érzelmileg egy-egy csapathoz, annál inkább hajlamosak az empatikus azonosulásra, és ezt a csapatról szóló diskurzusaikban a többes szám első személyű virtuális deixis gyakori alkalmazásával is kifejezik. A jelenség vizsgálatára kifejezetten jó lehetőséget adnak az internetes szurkolói csoportok megnyilatkozásai. A jelen elemzést a következő kutatási kérdések alapján végeztem el egy, a Facebookon található hivatalos sportoldalak szurkolói kommentjeiből összeállított minta alapján:

1. Milyen arányban és funkcióban adatható az internetes szurkolói fórumokon a többes szám első személy attitűdjelölő szerepe?
2. Hogyan vesz részt az attitűdjelölő többes szám első személy a szurkolói diskurzusok dinamikus jelentésképzésének az alakításában?
3. Tekinthető-e a társas attitűdjelölés többes szám első személyű formája műfajspecifikus jellemzőnek?

A kérdések megválaszolásához pedig a következő hipotézisek fogalmazhatók meg:

⁷ A diskurzusközösség, gyakorlatközösség fogalmához vö. például Cohen 2015; Morgan 2014.

H1: Az internetes szurkolói fórumokon a többes szám első személy attitűdjelölő használata emergens diskurzuskonstruáló szereppel rendelkezik a társas deixis műveletében.

H2: Egyidejűleg valósítja meg a csoportidentitás konstruálását és a pozitív szurkolói attitűd jelölését.

H3: A diskurzustípus egyik jellegzetes műfajspecifikus sajátosságáról van szó.

3.1. Anyag és módszer

A Facebook közösségi portál 5 hivatalos sportcsapatának az oldaláról állítottam össze egy kisebb korpuszmintát. A sportcsapatok hivatalos oldalai közül három fővárosi és két vidéki csapat szerepel, ezek a következők, az oldalakon feltüntetett megnevezésekkel: Újpest FC, Ferencvárosi Torna Club, Budapest Honvéd FC, DVSC (Debreceni Vasutas Sport Club), MOL Fehérvár FC. Mindegyik oldal saját magát „hivatalos”-ként aposztrofálja, azaz az egyesület működteti, és ezt fel is tünteti, például: „Az Újpest Football Club hivatalos oldala a Facebook-on” vagy „FRADI.HU – A Ferencvárosi Torna Club hivatalos Facebook oldala”. Az oldalak megjelenítése a Facebook által meghatározott módon egységes, azonos paratextuális jellegzetességekkel. A paratextus fogalmába Ballagó 2022 alapján olyan figyelemirányítási, kontextualizáló jellegű diskurzusrészek tartoznak, amelyek keretbe foglalják az oldal jellemzően terjedelmesebb diszkurzív egységeit. Az ilyen funkciójú diszkurzív egység „egy diskurzus jobb, adekvátabb, a megnyilatkozó szándékainak megfelelő megértését teszi lehetővé a befogadó számára” (Ballagó 2022: 344; lásd még Genette 1987 is). A csapatok Facebook-oldalain paratextusokként reprezentálódnak azok a címkeszerű diskurzusrészek, amelyek kategóriaszerűen jelenítik meg a tartalmakat. Ide sorolandó például az oldal címe (*Újpest FC*), amely alatt a kedvelések és a követők száma jelenik meg, ez alatt vízszintes sávként elrendezve található a *Bejegyzések*, *Névjegy*, *Bolt*, *Említések*, *Követők*, *Fényképek*, *Továbbiak* címkék, amelyekre rákattintva további elérhetőségek jeleníthetők meg. A *Bejegyzések* címke felülete nyílik meg alapvetően kezdőlapként, amely az oldal kedvelői és követői részére lehetőséget ad az úgynevezett posztok alatt saját bejegyzés létrehozására, amely a poszt tartalmával vagy más kommentekkel kerül diszkurzív viszonyba. A *Bejegyzések* címke mellett láthatóvá válik még a *Rövid bemutatkozás* és a *Fényképek* címke „tartalma”. Minthogy a legfőbb részt a csapat adminjának a bejegyzései képviselik, az oldal potenciálisan minden egyes

megnyitáskor dinamikusan változhat attól függően, hogy az oldal üzemeltetője feltöltött-e új tartalmat, amely mindig az oldal tetején helyezkedik el. Ezek a bejegyzések vagy posztok a következő kisebb paratextusokat tartalmazák: a bejegyzés ideje, a lájkolási, a hozzászólási és a megosztási lehetőség felkínálása, továbbá e három lehetőség számlálója. A *Hozzászólás írása* címke alatt pedig megnyithatók az oldal felhasználóinak, általában a csapat szurkolóinak a hozzászólásai, illetve itt van lehetősége a felhasználóknak bejegyzéseket írni. Minden felhasználói bejegyzés alatt megtalálható a *Tetszik* és a *Válasz* címke, az előbbi olyan sematikus metapragmatikai jelzések (lájkolás), az utóbbi pedig olyan megnyilatkozások létrehozására szolgál, amelyek az adott szurkolói bejegyzéssel lépnek diszkurzív viszonyba, ezeket az oldal beljébevezve jeleníti meg. A nyitó posztok alapvető jellegzetessége továbbá, hogy minden esetben tartalmaznak legalább egy képet.

A minta összeállításához a öt különböző oldalról hat posztot vettem alapul, és az ezekhez tartozó szurkolói kommenteket összesítettem egy Word-fájlban. A posztok 2022 áprilisából származnak, az OTP Bank Liga április 2-án és 3-án lebonyolított hétvégi fordulójának az eredményeit jelenítik meg. Az összes hozzászólások száma 943, ez 80 914 szövegszót jelent. A mintában manuálisan annotáltam a többes szám első személyű formákat, amelyek dominánsan igei konstrukciók és birtokos szerkezetek voltak. Az elemzés a többes szám első személyű elemek deiktikus funkciója szerint történt alapvetően az attitűddeiktikus használatra fókuszálva. Ezt a vizsgálatot utólag kiegészítette 50 nyitó poszt személyjelölési konstrukcióinak az elemzése. A vizsgálat kvalitatív jellegű, a mennyiségi adatok az arányokat hivatottak jelezni, statisztikai elemzést nem végeztem.

3.2. *Eredmények*

3.2.1. **A nyitó posztok személyjelölési lehetőségei**

A csapatok oldalain a posztok jellemző nyitó megnyilatkozásai intenciójuk szerint kifejezetten rövid, egy-két mondatból álló tájékoztatást, reklámcélú bejegyzést (például termékek eladására vagy a podcastok meghallgatására vonatkozóan) vagy metapragmatikai jelzést, beszédaktust (például születésnapi köszöntést) tartalmaznak, amelyek a sportcsappal kapcsolatos aktuális eseményeket, hirdetéseket foglalják fókuszáltan magukban, és egyszersmind felkínálják az oldal felhasználóinak a diskurzus kialakítását a közölt tartalomra vonatkozóan.

A nyitó posztok személykonstruálására jellemző, hogy jellegzetesen tartalmaznak többes szám első személyű, valamint egyes és többes szám második személyű formákat. Az Újpest-oldal 50 nyitó posztját megvizsgálva⁸ 10 esetben nem jelenik meg első vagy második személyű igei vagy főnévi konstrukció, a 40 bejegyzésből pedig 28-ban szerepel többes szám első személy és 26-ban egyes vagy többes szám második személy. Azon bejegyzések száma, amelyben mindkét személyjelölési lehetőség reprezentálódik, 18; csak többes szám első személy 13, csak második személy 9 esetben található. Az egyes és többes szám második személy megjelenési aránya pedig a következő: egyes szám 12, többes szám 14 esetben adathozható, mindegyik megvalósulása igei konstrukció, és legnagyobb részét direkt vagy indirekt beszédaktust tartalmaznak, direktívumok, amelyek valamilyen cselekvésre akarják rávenni az olvasókat.

- (10) **Lepd meg szeretted vagy barátod** az Újpest FC 'Fan of the match' óriáskijelzős élménnyel, és **biztasd** úgy a csapatot, ahogy még soha! **Legyél** TE a 12. játékos a mérkőzés és a csapat legnagyobb szurkolója! **Látogasd meg** a https://bit.ly/My_Seyu oldalt és **csapj le** erre az életre szóló élményre a következő hazai bajnoki mérkőzésen.
- (11) A Szusza Ferenc Stadionban rendezték meg idén is a Benedek Tibor Emléktorna sajtótájékoztatóját
Öt magyar és három külföldi együttes méri össze erejét péntektől a margitszigeti Hajós Alfréd Sportuszodában.
A teljes cikkért **kattintsatok** az alábbi linkre!

A (10) példa egyes szám második személyű konstrukciói a szöveg olvasóját egyfajta általánosító jelleggel célozzák meg azért, hogy rávegyék egy cselekvésre, a (11) példa többes száma az oldal polilogikussága miatt személyesebb jelleggel tartalmazza a direktívumot.

A többes szám első személy egyaránt jelölhet exkluzív és inkluzív többséget. Az inkluzív többség többnyire metonimikus kiterjesztéssel valósítja meg a csoportidentitás kifejezését, hiszen a bejegyzések a csapat nevében, a csapathoz tartozó személy révén jönnek létre, és közben felkínálják a szurkolóknak az azonosulás lehetőségét a hozzászólásaikban, véleményük nyilvánításában.

⁸ Az 50 poszt a 2023. május 29-i állapotot mutatja.

- (12) A legjobb szurkolótábor!
Köszönjük, hogy tavasszal is **együtt voltunk!**

A (12) példa *Köszönjük* beszédaktusa exkluzív használatú, a bejegyzés létrehozója a csapat nevében nyilatkozik meg az olvasók felé, az *együtt voltunk* konstrukció azonban inkluzív, és a csoportidentitás, azonosulás, a közösségi érzés és bevonódás aktusát reprezentálja. A többes szám első személyű formák a posztokban változatosabbak, mint a második személyűek, igei és főnévi konstrukciók egyaránt megtalálhatók közöttük.

- (13) **Mutatjuk** az 1998-as **bajnokcsapatunk** köszöntésének legszebb pillanatait
#hajrálilák #csakalila

A (13) példában a *Mutatjuk* igealak exkluzív használatú, a *bajnokcsapatunk* birtokos szerkezet pedig inkluzív, és így metonimikusan attitűdjelölő funkciójú. A posztokban gyakorta együtt jelenik meg a többes szám első és a második személy.

- (14) Szombaton **játszunk** Debrecenben, a szezon utolsó bajnokiján
Bővebb információkat itt **találtok** <https://csakalila.hu/lokimeccs-idopont>
#hajrálilák #csakalila

A (14)-ben a *játszunk* igealak virtuális deixisnek tekinthető, hiszen a cselekvést a pályán lévő csapat végzi el, a megnyilatkozás létrehozója vélhetően nem tartozik a játékosok közé, pusztán a csapat körüli stáb tagja, a többes szám első személy a játékosok nézőpontjából konstruálódik, azaz a kiindulópont a csapatra mint metonimikus harmadik személyű entitásra tolódik el, miközben az azonosulás attitűdje a szurkolókat is bevonja. Majd a következő megnyilatkozás *találtok* második személyben lehorgonyzott igéje pedig az olvasókhoz, a szurkolókhoz fordulást testesíti meg. A (14) példa virtuális deiktikus használatú többes szám első személyű használata jellemző azokra a posztokra, amelyek egy-egy mérkőzés eredményéről tudósítanak akár a mérkőzés szünetében, akár a végén.

- (15) Az első félidőben végig nyomás alatt **tartottuk** az MTK kapuját, de egyelőre nem **szereztük** meg a vezető gólt. Gyerünk fiúk, van még egy félidő! Hajrá, Lilák!
#hajrálilák
- (16) Katona Mátyás és Budu Zivzivadze góljával **tartottuk** itthon a három pontot! Szép volt, fiúk!
#hajrálilák

A (15) és a (16) példa az Újpest–MTK-mérkőzés szünetében és közvetlenül a mérkőzés után közzétett posztját mutatja. Jóllehet a posztok elsődleges funkciója látszólag a tájékoztatás, ám a mérkőzések televíziós, a sportoldalak online követhető közvetítései okán vélhetően az oldal olvasói az eredményekről már tájékozódtak, ebből következően a posztok tényleges funkciója az, hogy felkínálják a véleménynyilvánítást, a reagálást, a diskurzus létrehozását a felhasználóknak. Az igei szerkezetek mindkét példában egyértelműen a pályán lévő csapat cselekvéseit és nem közös folyamatokat ábrázolnak (nyomás alatt tartja a kaput, gólt szerez, itthon tartja a 3 pontot). Minthogy az ilyen típusú posztok alapvetően élnek a többes szám első személy virtuális alkalmazásával, ezzel egyfajta nyelvi mintát is közvetítenek a szurkolók felé, apellálva a szurkolók beszélnyelviségében határozottan alkalmazott, ilyesfajta virtuális deiktikus konstrukciókra. A (15) példában a *Gyerünk fiúk*, a (16)-ban a *Szép volt, fiúk* pedig egyértelműen aposztrófként⁹ értelmezhető, az oldalon nyilvánvalóan jelen nem lévő játékosokhoz való odafordulásként.

3.2.2. A csapatoldalakon megjelenő kommentek személyjelölési jellegzetességei

A mintában megjelenő kommentek alapvetően a csapatot, különösen a mérkőzésen részt vevő játékosokat és a vezetőedzőt, valamint az aktuális mérkőzésen nyújtott teljesítményüket helyezik a középpontba. A csapatról és a játékról szóló kommentek jellemzően és feltűnően kétféleképpen konstruálódnak: a langackeri értelemben értendő szubjektivizáltság és objektívizáltság mentén. Eszerint egy jelenetet megkonstruáló megnyilatkozó, konceptualizáló nyelvi működésében megkülönböztethetők szubjektív

⁹ Az aposztrófé kognitív keretű értelmezése szerint „az aposztrófé alkalmazásával a megnyilatkozó olyan módon aknázza ki a nyelvi tevékenység diszkurzív természetéből adódó lehetőségeket, hogy megnyilatkozásának tényleges címzettjétől elfordul, és egy másik (ott lévő vagy odaképzelt) címzettet (humán vagy nem humán entitást, utóbbin belül élőlényt, tárgyat, elvont fogalmat) szólít meg” (Tátrai 2018: 68).

(szubjektivizáltabb) és objektív (objektivizáltabb) konstruálási módok. Egy esemény vagy dolog akkor konstruálódik meg objektivizáltan a megnyilatkozó kiindulópontjából, ha azt a figyelem fókuszában álló objektumként a nyelvi kifejezések révén megfigyelhetővé teszi, azaz reflektál önmagára mint a diskurzus konstruálójára. Egy dolog/esemény szubjektivizáltan konstruálódik meg akkor, ha a megnyilatkozó (konceptualizáló) a diskurzusvilág részeként implicit marad, vagyis nem reflektál önmagára diskurzusszjektumként vagy a tudatosság szubjektumaként (vö. Langacker 2006, 2008; Kugler 2013, 2015). A megnyilatkozó objektivizált konstruálása azon alapul, hogy az ÉN képes megérteni és nyelvileg reprezentálni (mások számára is megfigyelhetővé tenni) önmagát (vö. Tolcsvai Nagy 2012: 103). A kommentek esetében a személyjelölés vonatkozásában feltűnő, hogy az attitűdjelölő deiktikus kivetítés révén, a virtuális deixisek sajátos dominanciájával a megnyilatkozások a megnyilatkozót objektivizáltabban viszik színre, ám nem pusztán egyes szám első személyben vagy a többes szám első személy metonimikus közösségképző jellegét reprezentálva, hanem a csapattal empatikusan azonosulva, önmagukat részeseivé téve olyan eseményeknek, folyamatoknak, dolgoknak, amelyeknek alapvetően nem részesei. A személyjelölés vonatkozásban az objektivizáltabb konstrukciók nagyobb számban jelennek meg, mint a szubjektivizáltabbak.¹⁰ Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a mintában az ÉN nyelvileg jelölt módon 287 esetben adathozható, és ehhez a számhoz adódik hozzá a 294 lehorgonyzott többes szám első személyű forma. Az egyes szám első személyű konstrukciók nagyon nagy számban metapragmatikai jelzések (192 esetben a 287 egyes szám első személyű forma közül), amelyekkel a diskurzusban a megnyilatkozó vagy a megnyilatkozások konstruálására vonatkozó reflexióit, vagy saját mentális, érzelmi aktivitását teszi hozzáférhetővé (*szerintem, remélem, értem, véleményem szerint, azt hiszem* stb.) vagy beszédaktust hoz létre (például 54 esetben adathozható csak a *Gratulálok* performatívum). Az igei személyrag vagy ritkábban a birtokos személyjel jelöli a mentális, érzelmi aktivitás lehorgonyzását a megnyilatkozóhoz. A metapragmatikai jelzések esetében a megnyilatkozó úgy konstruálja meg saját magát, hogy miközben önreprezentációt hoz létre, önmagára reflektál, így bizonyos mértékben a színre kerül, eközben a színen kívül is marad, hiszen a figyelem a referenciális jelenetre irányul, jelen esetben

¹⁰ „A szubjektivizáltabb, illetve objektivizáltabb konstruálási megoldások fokozatosságában nagy szerepe van a sematikusság – kidolgozottság skálának, valamint a lehorgonyzó műveleteknek és általában a deixisnek” (Kugler 2015: 14). Jelen tanulmányban a tanulmány központi témájának megfelelően azonban csak a lehorgonyzó elemekkel foglalkozom.

a csapat valamelyik tevékenységére, a mérkőzés valamelyik eseményére. Hasonló megállapítást tehetünk a többes szám első személy empatikus virtuális használatára vonatkozóan. Ekkor ugyancsak a referenciális jelenet eseményei vannak úgy előtérben, hogy a virtuális deixis révén a megnyilatkozó is színre kerül. Az alábbi példák a többes szám első személy három jellegzetes használati sémáját mutatják az objektívabb-szubjektívabb konstruálási mód vonatkozásában egy-egy megnyilatkozásban.

- (17a) Ez a baj, nincs Fradi szív. Ha vezetnek elkezdene lazaskodni, nem koncentrálni, sok hiba. Még mindig nem tanulták meg, akkor van vége, amikor lefujják a meccset, és addig bármi történhet. Ismét! A védelem, és igen én kedvelem Mmaee játékát, de ma sokat hibáztott a védelem, a 2. félidőben katasztrófa volt.
- (17b) 2:0 után azt **hittük megnyertük** a meccset. Gyengén **játszottunk**. Főleg az utolsó 20 percben. Nem **tudtunk** támadást vezetni, labdát járattni. A végén **húztuk** az időt. Sőt mintha erőnlétiileg is **gyengébbek lennénk**.
- (17c) A kötelező meccseket mindig a legnehezebb hozni, de az látszik, hogy van **tartásunk** és talán innentől kezdve a kiesés helyett előre **nézhetünk**. Jó lenne ha a hátralevő meccsek nagy részét **megnyer-nénk**, mert úgy a 4. hely is elérhető lenne, ami ennek a bajnokság a fényében a maximum ettől a csapattól. Jövőre egész más célokat kell kitűzni, mert az nem lehet, hogy az Újpestnek az legyen a „siker” hogy biztosan bent marad az NBI-ben...

A (17a)-ban a megnyilatkozó szubjektíváltabban konstruálja meg a véleményét, a csapatról és a játékról közvetlenül az elvesztett mérkőzés után harmadik személyben reprezentálja a tapasztaltakat, a teljes megnyilatkozás objektíváltabb, tehát a diskurzusszubjektumot színre vivő része, mindössze az egyes szám első személyben lehorgonyzott közbevetés (*igen én kedvelem Mmaee játékát*). Ezzel szemben a (17b) példa megnyilatkozója ugyanezen vesztes mérkőzés utáni kommentjében végig a többes szám első személyű virtuális deixist alkalmazza, önmagát is a csapat részévé téve az empatikus azonosulással, ezzel a konstruálás erősen objektíválttá válik, a megnyilatkozó nyelvileg a teljes szövegben a színre kerül a deiktikus kivetés révén. A (17c) a személyhasználat váltakozását mutatja. A hozzászólás első felében a személytelenített, főnévi igenévvel konstruált tagmondat után (*A kötelező meccseket mindig a legnehezebb hozni*) az objektíváltabb konstruálás

jellemző a virtuális deixisként működő többes szám első személynek köszönhetően (*tartásunk, előre nézhetünk, megnyernénk*), átvált a megnyilatkozó a szubjektívizáltabb konstruálásra, a többes szám első személyű azonosulás helyett újra főnévi igenévi és harmadik személyű megnevezések és igei szerkezetek következnek (*célokot kell kitűzni, csapat, Újpest, siker, bent marad az NBI-ben*).

Az adatokat tekintve a minta a következőket arányokat mutatja a többes szám első személy használatát illetően. Összesen 294 db többes szám első személyű forma volt annotálható, ebből 69 db személydeixis identifikáló, csoportképző funkcióban:

- (18a) Nem ezt **vártuk**, sajnos sokadszor, **csalódnunk kellett a csapatunkban!**
- (18b) Azt hiszem, Kádártól el is **búcsúztatunk**.
- (18c) A Csapatkapitányunktól joggal **várhatnánk el**, hogy legalább a szöveget normálisan tudná beadni! Szégyen és szomorú!

A (18a–c)-ben a többes szám első személy a szurkolói csoport perspektívájából a csoportazonosulást mutatja, az igei szerkezetekkel jelölt folyamatok (*vár, elvár, elbúcsúzik, csalódik*) ennek az inkluzívan konstruált csoportnak (ÉN + TI + ŐK) a közös, főként mentális tevékenységére vonatkozik, a *csapatunk* birtokos szerkezet pedig ugyancsak a szurkolói perspektívát reprezentálja (a *csapatkapitányunk* birtokos konstrukció azonban már sokkal inkább a virtuális deixis megvalósulása). A szurkolói csoporton mint halmazon belül ezek a megvalósulások egyfajta általánosító, kiterjesztő jelleggel rendelkeznek.

A 225 db virtuális társas attitűddeixis a következő megoszlást mutatja: 161 igei és 64 birtokos szerkezet volt adatható. Minden esetben jellegzetes, hogy olyan eseményeket, folyamatokat horgonyoz le a megnyilatkozó többes szám első személyben, amelyeket sem ő, sem a metonimikusan csoportként konstruált szurkolói halmaz nem végezhetett el, mindegyik folyamat, esemény a csapatra vonatkozik. Hasonlóképpen a birtokos szerkezetekben, a személybeli lehorgonyzás nem tartozhat a megnyilatkozóhoz és a többi szurkolóhoz, mert a megnevezett birtokként reprezentált entitás egyértelműen a csapat részét képezi. Az alábbiak az igei konstrukciókra mutatnak példát:

- (19a) Kétszer **buktunk** ellenük előnyből, most kell visszaadni nekik mikor legjobban fájhat. Hajrá Lilák!!
- (19b) Valamikor régen az sportújságírás doyenje szinte sírva kérte, hogy jobb oldalról jobb lábbal, baloldaltól bal lábbal rúgják a szögletet. **Mi** állandóan fordítva **csináljuk**, így kiváló helyzetbe **hozzuk** az ellenfél kapusát.
- (19c) Gyenge. Úgy **gurigázunk** hátul, mintha 3-0-ra **vezetnénk**.
- (19d) Sajnos igen, a tények azt mutatják, hogy 10. a csapat a 12 csapatos bajnokságban, és **szenvedünk** a tők utolsóval otthon.
- (19e) Az első féldőben **hajtottunk**, de nem **tudtuk áttörni** a védelmet.
- (19f) Az utolsó 20-25 percben csak arra **koncentráltunk**, hogy **szervezzük** meg jobban a védekezést.
- (19g) Hát ez a csapat??? Erőnlét nincs, minden csapat a második féldőben lefociz, csak **szaladgálunk** elképzelés nélkül, nem **tudunk** egymáshoz **passzolni**, az ütközések zömét **elveszítjük**, hátul hibát hibára **halmozunk**, ez nem Fradi szint.

A (19a–g) olyan igei konstrukciókra mutatnak példát, amelyekben a virtuális többes szám első személy lehorgonyozása az igén történik, azaz az attitűd megjelenését az elsődleges figuraként reprezentálódó MI biztosítja, az igével kifejezett folyamatok pedig a csapat játékára vonatkoznak. A többes szám első személyű konstrukciók valójában egyes vagy többes szám harmadik személyű trajektorra vonatkoznak: a csapat játékosai hozzák helyzetbe az ellenfél kapusát, szaladgálnak, passzolnak, halmozzák a hibákat, a csapat (többnyire metonimikusan) koncentrálnak, vezet, elveszti a mérkőzést stb. Az itt megjelenő igék fogalmi tartományai tehát alapvetően és jellegetesen a csapat játékával vannak összefüggésben. A virtuális többes szám első személy esetében a valós szereplő(ke)t az igével jelzett folyamatok teszik azonosíthatóvá nyelvi megjelölés nélkül, a tapasztalatra, tudássémára, az események jól azonosítható forgatókönyvére támaszkodva.

Az igei konstrukciók közé soroltam a többes szám első személyben lehorgonyzott kopulás szerkezeteket is, hiszen a kopula szerepe a konstruálásban az, hogy a főnévvel vagy melléknévvvel kifejezett tulajdonság, minőség stb. folyamatként dolgozódjon fel, vagyis olyan állapotként, amely bizonyos idő óta és bizonyos ideig tart. Eszerint a kopulás konstrukció is az időbeli folyamat sematikus nyelvi szerkezete az igés konstrukciók mellett (vö. Imrényi 2017: 712; Tolcsvai Nagy 2017: 312). Kopulás szerkezet a mintában 15 esetben volt adatolható a virtuális deixis kifejezésében.

(20a) Nagyon **gyengék vagyunk**.

(20b) Nemrég még **sereghajtók voltunk**... most meg már cél a 4. hely!
Meg persze a kupagyőzelem! Meg is lesz; mert az új edzővel és az új játékosokkal ismét **jók vagyunk**. HAJRÁ LILÁK

A (20a–b) példái úgynevezett minősítéstípusú jellemzést adnak a csapat-játékról, illetőleg pozíciójáról, (20a) és (20b) második megvalósulása virtuális MI trajektorral a jelenben fennálló minőséget profilálják, a (20b) első példája pedig a múltban lezáródó, ahhoz közeli helyzetet jelöl a *nemrég* kontextualizáló elemmel és a múlt idejű lehorgonyzással.

Ugyancsak az igei konstrukciókhoz számoltam azt a 16 esetet, amikor a virtuális MI landmarkként jelent meg.

(21a) Sajnos egy színes csapat ellen kaptunk ki, majd legközelebb ők kapnak ki **tőlünk**, hajrá loki

(21b) Szerintem 2-2-nél szóltak a Puskásnak, hogy ne verjenek meg **miniket!**

(21c) Ez a ZTE fordulók óta nem lőtt gólt. **Nekünk** hármat is.

Ezek a megvalósulások is jellegzetesen azt reprezentálják, hogy az igék által aktivált fogalmi tartományok egy csapat játékával, annak eseményeivel, különböző megvalósulásaival vannak összefüggésben, a trajektor (21a–c) példában egy-egy csapat, a landmarkok azonban virtuális többlest fejeznek ki a (19) példák trajektoraihoz hasonlóan (vagy ahogy a (21a) első tagmondatában a *kaptunk ki* igei konstrukció mutatja). Ebben az esetben az igék nem virtuálisan közös cselekvést jelenítenek meg, hanem ennek a cselekvésnek a harmadik személyű pácienseit/experienseit reprezentálják úgy, hogy a többes szám első személyű lehorgonyzással a megnyilatkozó teljes mértékben azonosul velük.

A többes szám első személyű virtuális deixis megvalósulásának a fent részletezett igei konstrukciók mellett a másik lényeges konstruálási lehetősége a birtokos szerkezet, amelynek általános jellemzői közé tartoznak a magyarban a következők: a referenciapont (birtokos) és a cél (a birtok) közötti szemantikai kapcsolat alapvetően valamilyen térbeli viszony metaforikus kiterjesztése, amely egyúttal egy nézőpontszerkezetet is megnyit (vö. Tolcsvai Nagy 2005). A deiktikus kiindulópont, a beszélőhöz viszonyított térbeli kijelölés pedig az egyik legkönnyebben kialakítható, hozzáférhető referenciapont, míg a semleges kiindulópont, amely a birtokos szerkezet

jellemző referenciapontja, ehhez képest nehezebben hozzáférhető mentálisan (vö. Tolcsvai Nagy 2005: 61–62). A többes szám első személyű virtuális deixisek esetében a birtokos szerkezet referenciapontja alapvetően a semleges kiindulópontot képviseli (jelen esetben egy metonimikusan konstruált entitást, a csapatot magát), ám deiktikusan szerveződik a többes szám első személy révén, így egyszerre hozza játékba a kétféle kiindulópontot, ráadásul a többes szám első személy alapvetően is lehet egyszerre kettős perspektívájú, hiszen a beszélőn kívül tartalmazhatja a hallgatót és a közös figyelmi jeleneten kívül eső harmadik személyt vagy személyeket is. Tehát érvényesülhet benne egyidejűleg a deiktikus és a semleges kiindulópont. Továbbá a birtokos szerkezetben a birtok és a birtokos szemantikai viszonya, összefüggése meglehetősen komplex, a birtokos szerkezet általánosságban is polisizém. Ebből következően a többes szám első személy identifikáló szerepe és a virtuális deiktikus funkciója közötti határ nem húzható meg teljesen élesen. Hiszen amíg a *csapatunk* birtokos konstrukció a nemzeti 11-re vonatkoztatva inkább a metonimikus identifikáló szerepet erősíti fel, addig az Újpest vagy a Ferencváros labdarúgóira vonatkoztatva szurkolói használatban sokkal inkább a virtuális deixis megvalósulásaként értelmezhető.

A 64 virtuális deixisként adatolt többes szám első személyű birtokos konstrukcióban a birtokot jelölő főnevek által jelölt fogalmi tartományok négy kategóriába sorolhatók. Egyrészt a személy fogalomkörébe, amelyben a játékosok vagy az edző megnevezése reprezentálódik, elsősorban a játékban elfoglalt pozíciójuknak vagy egyéb szerepüknek megfelelően: *csapatkapitányunk, csatárunk, vezetőedzőnk, légiósaink, kezdőnk, szélső hátvédünk, középpályásunk, támadónk, kapusunk, játékosunk/játékosaink, zsoldosunk* (az idegenlégiós metaforikus megnevezéseként), *ifjaink, srácaink*. Másrészt a játékosok csapatként konstruálva jelenítődnek meg: ebben a kategóriában a legtöbbször és szinte kizárólag a *csapatunk* konstrukció jelent meg, egy esetben az *akadémiánk* megjelölés metonimikusan a személyek összességére vonatkoztatva. A harmadik kategóriát összegzően a tevékenység fogalomkörével lehet jellemezni, ide olyan főnévi megvalósulások tartoznak, amelyek a játék lefolyásával, jellegével, szerkezetével kapcsolatosak: *támadójátékunk, tartásunk, szögleteink, kapura lövésünk, előnyünk, védelmünk, helyzetünk* stb. A negyedik csoportba pedig az egyéb absztrakt fogalmi tartományokat aktiváló főnevek tartoznak, például: *sanszunk, problémánk, esetünk, közünk* stb. A (22a–d) példák az egyes jelentésbeli kategóriákat illusztrálják a fenti tárgyalás sorrendjében:

- (22a) Budu ismét milyen pazar gólt lőtt! Rég volt ilyen nagyszerű **csatárunk!**
- (22b) Nem igazán szeretnék ehhez az egészhez hozzá szólni, nem tudom más észrevette e már, hogy szeretett **csapatunk** a legtöbb gólt, sajnos már Rebrov idejében is, pontrúgásból kapja, azért ezt jól lenne, ha valaki ott, ahol kellene, észrevenné !
- (22c) A Honvéd ellen sem volt **támadójátékunk**, meg most sincs, sőt valamiért nagyon gyengén játszanak.
- (22d) Egy pillanatig sem volt **esélyünk** meg pontszerzésre sem

A többes szám első személy domináns virtuális használata mellett adatolható a többes szám második személy virtuális alkalmazása is a szövegekben, értelemszerűen jóval kisebb számban, mint a többes szám első személyé. A minta összesen 33 db többes szám második személyben lehorgonyzódó igei és birtokos konstrukciója az alábbiak szerint oszlik meg: konkrét személydeiktikus használatban 5 esetben, aposztrófaként 13-szor és a virtuális deixisként 15-ször fordul elő.

- (23a) Mert a DVSC-ben sok fiatal van, és így soha nem fogunk nyerni, **ne várjátok!** Törzsérnek kell gondolkoznia...
- (23b) Mi volt ez, fiúk? **Ti** ilyen is **tudtok?** Kár volt eddig titkolni! Szép volt!
- (23c) Fradi szurkoló vagyok! Először is egy nagy gratuláció! 0:3-nál én sem gondoltam, hogy **megfordítjátok** a meccset. Viszont 1:3-nál már éreztem, hogy a Kisvárdát **megfognátok!** GRATULÁLOK!!!
- (23d) ja mintha a klubfutball erről szólna. Gondolom, ha **nálatok** játszanának ilyen zsoldosok, és 9 ponttal **vezetnétek** a bajnokságot garantáltan egy szót se szólnál.

A (23a) példa a többes szám második személy alapvető személydeiktikus használatát mutatja. A megnyilatkozó a diskurzusban részt vevő több befogadóhoz fordul a *ne várjátok* tagadó, felszólító igei formával. Ennek a típusú használatnak az alacsony száma is jelzi azt a diskurzusra jellemző konstruálási módot, hogy a résztvevői megnyilatkozások elsősorban a poszttal kerülnek diszkurzív viszonyba, arra reflektálnak, ahhoz kapcsolódóan jelenítenek meg véleményeket, reakciókat stb., és nem fordulnak a közönség felé egészen. A másik jellegzetes diskurzuskonstruálási mód a dialógikus megvalósulás, azaz a két résztvevő közötti diskurzus, amikor egy adott résztvevői megnyilatkozásra reflektál egy másik résztvevő, a felületen

beljebbezve jelennek meg ezek a dialógusok vagy dialógusláncok. Ennek következményeként az egyes szám második személy használata jelentősen felülmúlja a többes szám második személyét, a mintában 42 előfordulás volt adatolható (ebben a tanulmányban nem foglalkozom a megszólítások diskurzuskonstruáló szerepével, amely értelemszerűen tovább árnyalhatja ezt a képet). A (24a) példa az igei konstruálásra, a (24b) a birtokosra mutat egy-egy példát:¹¹

(24a) Banai???? Tényleg komolyan **gondolod??** Szerintem pont a Banait nem kéne szapulni!!!

(24b) Viktor, elfogadom a **megjegyzésedet** és az utópisztikus jelzőt is. Látni kell, hogy maguk a klubvezetés a tulajdonosok felé semmiféle kötelezettséget nem éreznek.

Visszatérve a (23) példasorra a (23b) példa az aposztrofé jelenségét szemlélteti: ahogy a megszólításból is nyilvánvaló (*fiúk*), a többes szám második személy a csapat játékosaihoz szól, akik alapvetően nem részei a diskurzusközösségnek, és ez jellemző a mintában ebben a funkcióban szereplő többes szám második személyű formákra. Az egyes szám második személy aposztrofikus használata ezzel szemben egyáltalán nem jellemző a diskurzusra, mindössze két megvalósulást lehetett adatolni:

(25) Fityo, remélem **maradsz**.

A (25)-ben a megszólítás egyértelműsíti, hogy Fiola Attilához, a Mol Fehérvár játékosához fordul a megnyilatkozó egyes szám második személyben.

A (23c–d) példák a többes szám második személy virtuális használatát mutatják. A (23c) esetében a megnyilatkozó a hozzászólása elején egyértelműsíti, hogy ő nem tagja a diskurzusközösségnek, hiszen másik csapatnak drukkol, ám az oldal csapatának teljesítményét elismeri, és ennek virtuális deiktikus többes számmal ad hangot, és ez felfogható egyfajta adaptív megnyilatkozásnak is, a szuroklói oldalak többes szám első személyű virtuális deiktikus megnyilatkozásaihoz való alkalmazkodásként. A (23d) esetében olyan megnyilatkozásról van szó, amelyet az adott szuroklói csoport

¹¹ A mintában egyetlen egyszer fordul elő magázó forma egyes második személyű funkcióban, vélhetően erősen ironikus jelleggel, lévén a szuroklói csoportok diskurzusvilágában alapvető normaként a tegező alakok használatosak: „Kedves István! **Tudja mi a legidegesítőbb?** Mikor az embernek egyetlen hobija van, és a politika azt is el tudja b@szni....”

(Ferencváros) tagja hozott létre, reflektálva arra az előzetes megnyilatkozásra, amelyet másik csapat szurkolója jelentett meg az oldalon, erősen kritikával illetve a Ferencvárost a pénzügyi helyzete és az idegenlégiósai miatt.

4. Összegzés

A tanulmány először a többes szám első személy virtuális használatát összegezte és mutatta be a magyar szakirodalomban megjelenő megvalósulások alapján. A bemutatás a kommunikációs szinterek szerint történt alapvetően, ugyanis az eddigi adatok e szerint a szempont szerint jelennek meg a különböző tanulmányokban. A példák összegzése három alapvető sémát mutat: egyrészt a többes szám első személy használata az egyes szám első helyett a befogadó részleges bevonódásával, másrészt a többes szám első személy használata az egyes vagy többes szám második személy helyett, harmadrészt a többes szám első személy használata az egyes vagy többes szám harmadik személy helyett. Az utóbbi két séma reprezentálja az empatikus azonosulás erőteljesebb fokozatát. Az összegzés után három kutatói kérdésre kerestem a választ egy, a Facebookon található labdarúgó-csapatok számára kialakított, hivatalosnak tekinthető szurkolói oldalak alapján összeállított mintában, amelyeket diskurzusközösségként értelmezek. Saját részvevői tapasztalataimat is felhasználva a kutatói kérdések alapján három előzetes hipotézist állítottam fel, amelyek mindegyike teljesült a mintát tekintve. 1. Az első hipotézisem az volt, hogy az internetes szurkolói fórumokon a többes szám első személy attitűdjelölő használata emergens diskurzuskonstruáló szereppel rendelkezik a társas deixis műveletében. Az internetes szurkolói oldalakon a virtuális deixisként funkcionáló többes szám első személy attitűdjelölő használata egyértelműen emergens diskurzuskonstruáló szerepű a társas deixis műveletében a minta vizsgálata alapján, hiszen használata erőteljesen felülmúlja a többes szám első személy más, alapvető deiktikus személyjelölő funkcióit. A posztok egyfajta mintául is szolgálnak, amikor kezdeményezik a résztvevők diskurzusba való bevonását, azzal, hogy gyakorta alkalmazzák a többes szám első személy virtuális használatát. A résztvevők elsősorban a poszt által felkínált tartalommal lépnek diskurzusba, és a virtuális használatú többes szám első személy alkalmazásával a kedvenc csapatuk tevékenységét vagy a csapathoz tartozó entitásokat jelentik meg a deiktikus centrum eltolásával, ezzel teljes mértékben azonosulva a csapattal, a csapat tevékenységeivel. A virtuális, empátiát kifejező többes szám

első személyű formák igei vagy birtokos konstrukciókként adathatók. 2. A második hipotézis szerint a virtuális használatú többes szám első személy egyidejűleg valósítja meg a csoportidentitás konstruálását és a pozitív szurkolói attitűd jelölését. Az attitűdjelölő szerepű, virtuális többes szám első személy használatának ez az itt érvényesülő sémája (többes szám első személy alkalmazása az egyes vagy többes szám harmadik személy helyett) alapvetően empatikus attitűdöt jelenít meg, és egyidejűleg valósítja meg a csoportidentitás konstruálását (a mi vonatkozik a többi résztvevőre is) és a pozitív szurkolói attitűd jelölését a csapattal való azonosulás révén. A két funkció egyidejű megvalósulása a diskurzus fontos és jellegzetes jellemzőjévé válik. 3. A harmadik hipotézis szerint ez a használat a diskurzustípus egyik jellegzetes műfajspecifikus sajátossága. Az első két hipotézis teljesülése okán megállapítható, hogy a többes szám első személy virtuális használatát a diskurzustípus egyik fontos műfajspecifikus sajátosságának kell tartanunk.

Feltételezhetően a virtuális többes szám első személy alkalmazási körét tekintve a szurkolói oldalak ezen konstruálási sajátossága reprezentatív módon felülmúlja a más diskurzustípusokban adatható használatokat, ennek vizsgálata azonban egy következő elemzés tárgya lehet.

Irodalom

- Ballagó Júlia 2022. A tematikus weboldalak hálózatos szerveződése. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar mondat és kontextuális környezete*. DiAGram Könyvek 6. Budapest: ELTE. 331–354.
- Ballagó Júlia 2024. A perszonalizáció diszkurzív mintázatainak szerepe az internetes receptek és könyvértékelések műfajosságának kialakításában. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Személyjelölés és grammatika*. Budapest: Eötvös Kiadó. 167–205.
- Borthen, Kaja 2010. On how we interpret plural pronouns. *Journal of Pragmatics* 42: 1799–1815. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.02.008>
- Brisard, F. 2021. Grounding. In: Wen Xu – J. R. Taylor (eds.): *The Routledge handbook of cognitive linguistics*. New York–London: Routledge. 344–358. <https://doi.org/10.4324/9781351034708-23>
- Cohen, Anthony P. 2015. *The Symbolic Construction of Community*. New York–London: Routledge.

- Croft, William 2009. Towards a social cognitive linguistics. In: Evans, Vyvyan–Poursel, Stephanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 395–420. <https://doi.org/10.1075/hcp.24.25cro>
- De Cock, Barbara – Bettina Kluge 2016. On the referential ambiguity of personal pronouns and its pragmatic consequences. *Pragmatics* 26: 351–360. <https://doi.org/10.1075/prag.26.3.01dec>
- Domonkosi Ágnes 2010. Variability in Hungarian address forms. *Acta Linguistica Hungarica* 57: 29–52. <https://doi.org/10.1556/ALing.57.2010.1.2>
- Domonkosi Ágnes 2018. Nyilvánosság és attitűddeixis a közösségi oldalak diskurzusaiban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* XIII(2): 63–75.
- Domonkosi Ágnes 2019. A nézőpont szerepe az attitűddeixis műveletében. *Acta Universitatis de Carolo Eszterhazy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica* XLV: 75–91.
- Fillmore, Charles J. 1975. *Santa Cruz lectures on deixis*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Genette, Gérard 1987. *Seuils*. Paris: Collection Poétique aux Éditions du Seuil.
- Imrényi András 2017. Mondattan. In: In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 663–760.
- Kugler Nóra 2013. A szubjektívizáció jelenségének nyelvészeti értelmezései. *Magyar Nyelvőr* 137: 8–30.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kuna Ágnes 2016. Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozón. Az első személyű deiktikus elemek mintázatai az orvosi kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 140: 316–332.
- Kuna Ágnes – Hámori Ágnes 2019. Társas deixis és kapcsolatépítés orvos-beteg kommunikációk oktatóvideóiban. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Tanulmányok a deixisről*. DiAGram Könyvek 5. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium. 251–278.
- Laczkó Krisztina 2021a. A deiktikus kivetítés. *Argumentum* 17: 467–487. <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2021/24>
- Laczkó Krisztina 2021b. *Deixis*. Habilitációs dolgozat. Kézirat.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2015. „évek óta mást se csinálunk”. A többes szám első személyű deiktikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: ELTE. 501–514.

- Laczkó, Krisztina – Tátrai, Szilárd 2024. Deictic operations of the construal of community identity in computer-mediated discourse. In: Sanna-Kaisa Tanskanen et al. (eds.): *Explorations in Internet Pragmatics. Identity, intentionality and interpersonal interaction*. Leiden–Boston: Brill. 148–168.
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes. In: Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.): *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter. 17–40. <https://doi.org/10.1515/9783110892970.17>
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. Berlin: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, John 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marmaridou, Sophia 2010. Deixis. In: Cummings, Louise (ed.): *The Pragmatics Encyclopaedia*. London: Routledge. 101–105.
- Morgan, Marcyliena H. 2014. *Speech Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pavlidou, Theodosia-Soula 2014. Constructing collectivity with ‘we’: An introduction. In: Pavlidou, Theodosia-Soula (ed.): *Constructing Collectivity: ‘We’ across Languages and Contexts*. Amsterdam–Philadelphia. 1–19. <https://doi.org/10.1075/pbns.239.03pav>
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redecker, Gisela – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 85–112. <https://doi.org/10.1075/cilt.151.08san>
- Tátrai Szilárd 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 207–229.
- Tátrai Szilárd 2010. Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 135: 311–332.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Tátrai Szilárd 2017. A deixis. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 953–980.
- Tátrai Szilárd 2018. Az aposztrófikus fikció és a közös figyelem működése a dalszövegekben – társas kognitív megközelítés. In: Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.): *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Eger: Líceum Kiadó. 65–78.

- Tátrai Szilárd 2020. On the perspectival nature and the metapragmatic reflectiveness of contextualization. *Studia Linguistica Hungarica* 32: 109–120.
- Tátrai, Szilárd – Csontos, Nóra 2009. Perspectivization and modes of quoting in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 56(4): 441–468. <https://doi.org/10.1556/ALing.56.2009.4.4>
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. A magyar birtokos szerkezet jelentéstana, kognitív keretben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 43–70.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. Az alany funkcionális értelmezéséhez. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés: Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: ELTE, DiAGram. 103–122.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 207–295.
- Tomasello, Michael (2002 [1999]): *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Veres-Guáspiel, Agnieszka 2012. A személyközi viszonyok megjelölésének elkerülési stratégiái. In: Parapatics, Andrea – Csernák-Szuhánszky, Debóra (szerk.): *FÉLÚTON 7: A hetedik Félúton konferencia (2011) kiadványa*. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. 1–12.
- Veres-Guáspiel, Agnieszka 2017. A kontextuális tényezők hatása a virtuális használatú többes szám első személyű formák referenciális értelmezésére. *Magyar Nyelvőr* 141: 490–501.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. London: Edward Arnold – New York: Oxford University Press.

The use of first person plural as an attitude marker

Adopting the perspective of functional pragmatics (cf. Croft 2009; Verschueren 1999; Tátrai 2017), the talk focuses on the study of first-person plural forms in their attitude-marking capacity. Within the category social deixis, the marking of social attitude uses the speaker's socio-cultural relations and situatedness as a context-dependent vantage point (cf. Verschueren 1999; Tátrai 2017). Its manifestations crucially include person-marking.

First person plural forms designating heterogeneous plurality are especially well-suited for expressing the speaker's social attitude via partial implementation of deictic projection, i.e. a partial displacement of the deictic centre (cf. Tátrai 2017; Laczkó 2021), which lies with the speaker by default. This phenomenon, variously referred to as virtual or empathetic deixis (cf. Veres-Guspiel 2017), has been identified by the specialized literature in several discourse types in Hungarian, including doctor-patient communication. It may involve adopting either the discourse partner's perspective or that of a third person absent from the speech situation. The talks begin by presenting discourse types and discursive practices characteristically showing up a virtual deictic use of first person plural as already explored by previous research. Then it moves on to highlight a previously under-studied area of instantiation in the internet-mediated discourse type of sport fans' comments on websites associated with their favourite teams. The analysis is based on a Hungarian mini corpus (80,900n) manually compiled from fan pages on Facebook. The analysis is qualitative in nature, only referring to numerical data for establishing basic patterns. The key research question is what functions are associated with various instantiations of first-person plural (including exclusive, inclusive, and virtual uses), and in what proportions they occur in discourse. My hypothesis is that first person plural forms overwhelmingly function as expressions of attitude deixis, and this needs to be recognized as a genre-specific feature of sport fans' discourses, a well-entrenched practice in the discourse community under study.

Keywords: social deixis, virtual deixis, deictic projection, first person plural, attitude-marking, genre-specific feature

Laczkó Krisztina

<https://orcid.org/0000-0001-7708-4108>

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Eperjesi Egyetem

laczko.krisztina@btk.elte.hu

BALLAGÓ JÚLIA

A perszonalizáció diszkurzív mintázatainak szerepe az online receptek és könyvértékelések műfajiságának kialakításában¹

Kivonat

A kognitív műfajelméletek belátásainak integrálására alkalmas funkcionális pragmatika szemléletét érvényesítő tanulmány egy olyan empirikus vizsgálatot mutat be, amely bizonyos, interneten megvalósuló műfajokra, egészen pontosan az online recept és az online könyvértékelés műfajára fókuszál. E műfajok tekintetében azt vizsgálja meg, hogy a diskurzusok specifikus műfaji karakterének kialakításában milyen szerepet játszanak a perszonalizáció diszkurzív mintázatai, vagyis a konstruálás személyessége és/vagy személytelensége. A kutatásban a személyesség fogalmán perszonalis konstruálást értek, amely fokozati jelleggel érvényesül abban, ahogyan a megnyilatkozó-nak a diskurzuspartneréhez való interszjektív szociokulturális viszonyulása megkonstruálódik. A tanulmány a perszonalizáció azon prototipikus lehetőségeire tér ki, amelyek a deiktikus személyjelöléssel összefüggésben valósulnak meg. A kutatás eredményeit egy 50 online receptből és 50 online könyvértékelésből álló kutatói korpusz szoftveres kvalitatív elemzése alapján mutatom be.

¹ A tanulmány közvetlen előzménye Ballagó (2022a). Ezen dolgozat eredményeit részben beépítettem a jelen tanulmányba, részben pedig továbbgondoltam, illetve újabb vizsgálati eredményekkel egészítettem ki. A tanulmány elkészítését az NKFIH K 137659 számú pályázata támogatta, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Kulcsszók: perszonalizáció, imperszonalizáció, perszonális konstruálás, imperszonális konstruálás, személyesség, személytelenség, személyjelölés, műfaj, szoftveres kvalitatív elemzés

1. Bevezetés

A tanulmányban bemutatott kutatás a receptes weboldalakon megjelenő ételrecept és a könyvértékelő weboldalakon előforduló könyvértékelés műfajának az empirikus vizsgálatát (vö. Ballagó 2022b), illetve összehasonlítását valósítja meg egy választott szempont mentén. Ez a szempont a konstruálás személyessége és/vagy személytelensége, illetve azon belül is a deiktikus személyjelöléssel összefüggésben megvalósuló perszonális és/vagy imperszonális konstruálás. Ennek a két műfajnak a kiválasztása első ránézésre talán önkényesnek tűnhet, a műfajokat diszkurzív sémaként felfogó kutatás során (vö. Steen 1999, 2011; Taavitsainen 2004; Simon 2017; Tátrai 2017a) azonban okkal döntöttem a recept és a könyvértékelés összehasonlító vizsgálata mellett. A recept egy instruktív jellegű műfaj, ami azt jelenti, hogy esetében a „hogyan csinálj meg egy cselekvéssort” típusú ismeret diszkurzív megosztására vonatkozó rendezett tudásról, generikus kognitív struktúráról van szó, amely így a procedurális megértést hozza működésbe (vö. Brown 1994; Tomasello 1999: 194–197; Tátrai 2011: 173–174). Ezzel szemben a könyvértékelés egy argumentatív műfaj, vagyis egy olyan, jóval bonyolultabb kognitív alapokkal jellemezhető generikus kognitív struktúra, amely elsősorban oksági viszonyok, vagyis a „mi miért van (úgy)” típusú ismeretek diszkurzív megosztását teszi lehetővé, a propozicionális megértés működését kezdeményezve (Brown 1994; Tomasello 1999: 194–197; Tátrai 2011: 173–174). Ezáltal a tanulmányban két olyan diszkurzív séma összehasonlító vizsgálata történik meg a konstruálás személyjelöléssel összefüggésben megvalósuló perszonális jellege szempontjából, amelyek különböző típusú ismeretek diszkurzív megosztását teszik lehetővé, mégpedig úgy, hogy a megértés két eltérő módozatát hozzák működésbe.

A Bahtyin (1988) által javasolt tipikus téma, tipikus kommunikációs cél és tipikus diszkurzív szituáció hármásának az együttállásán keresztül jellemezve: a recept egy olyan műfaj, amely valamely étel elkészítését tematizálja, azzal a céllal, hogy a recept olvasója nyelvileg hozzáférhetővé tett módon alakítsa nem nyelvi természetű cselekedeteit, egészen pontosan az étel elkészítését. Ez a tipikus téma és kommunikációs cél az instruáló és az instruált

sematikus résztvevői szerepviszonyán keresztül megragadható diszkurzív szituációval jár együtt (Ballagó 2019). Ehhez képest a könyvértékelés műfaja valamely irodalmi alkotást, illetőleg annak a befogadói értékelését tematizálja, azzal a céllal, hogy a megnyilatkozó az irodalmi alkotáshoz, illetve annak befogadásához kapcsolódó reflexióit nyelvileg hozzáférhetővé tegye az értékelés olvasója számára. Mindez pedig az értékelő megnyilatkozó és az értékelt kulturális produktumra vonatkozó reflexiókra kíváncsi befogadó sematikus résztvevői szerepviszonyával jellemezhető diszkurzív szituációval párosul (Ballagó 2022a).

Ennek a két diszkurzív sémának a konkrét megvalósulásait tekintve természetesen, hogy bizonyos változatosságot tapasztalunk, amelynek az elsődleges forrása az az igen triviális jelenség, hogy az egyes műfaji példányokat különböző megnyilatkozók hozzák létre. Ezek a különböző megnyilatkozók azonban típusokba rendeződnek, többek között az alapján, ami alapján a receptes és a könyvértékelő weboldalnak is lehetséges megkülönböztetni bizonyos altípusait: a receptíróknak, illetve az értékelőknek a képzettsége, a témára vonatkozó különböző mértékű szakértelme mentén (vö. Ballagó 2022b, 2023). Így léteznek amatőr hobbiszakácsok által írt receptek (illetve ezek közzétételére alkalmas weboldalak, például a nosalty.hu), míg professzionálisabb, az ételkészítést intézményes keretek között is elsajátított, foglalkozásszerűen főző szakácsok által írt receptek (illetve kifejezetten ilyen recepteket közzétevő weboldalak, például a streetkitchen.hu). Az ehhez hasonló tipizálódás pedig a könyvértékelések esetében is megfigyelhető: egy-egy irodalmi alkotásról írhatnak értékelést a műkedvelő olvasók (és bizonyos weboldalak az effajta könyvértékelések közzétételére adnak lehetőséget, például a moly.hu), ugyanakkor irodalmárok is, akik irodalomelméleti és -történeti ismereteket intézményi keretek között elsajátítva váltak professzionális olvasókká (az ilyen megnyilatkozók által írt könyvkritikák közzétételére ugyancsak szakosodtak bizonyos weboldalak, például a litera.hu).

A kutatás ilyen értelemben véve amatőr és professzionális szerzők által írt internetes recepteknek, valamint könyvértékeléseknek a korpuszalapú, kvalitatív vizsgálatán keresztül keresi a választ arra a központi kutatási kérdésre, hogy a konstruálás személyjelöléssel összefüggésben megvalósuló személyessége és/vagy személytelensége hogyan járul hozzá az online receptek és könyvértékelések műfajiségának a létrehozásához. Az empirikus kutatás során abból a hipotézisből indultam ki, hogy az online receptek és könyvértékelések, valamint ezeknek az amatőr és a professzionális megnyilatkozók által írt változatai különböznek a diszkurzív sémák megvalósulásaiban

konstruálódó személyesség, illetve személytelenség szempontjából. Másképpen fogalmazva: a kutatás azt feltételezi, hogy a konstruálás személyessége, illetve személytelensége kezdeményező szerepű a műfajiság létrehozásában, és ebből adódóan műfajjelölő konstruálási tényező az amatőr és a professzionális receptekben, valamint az amatőr és a professzionális könyvértékelésekben.

A tanulmány a 2. részben a kutatás legfontosabb elméleti háttérfeltevéseit mutatja be, vagyis azt tisztázza, hogy az alkalmazott funkcionális pragmatikai perspektívából miként értelmezhető a személyesség, illetve a személytelenség. Ennek keretei között szót ejtek arról is, hogy milyen nyelvi műveleteken keresztül tartom empirikusan is megragadhatónak a személyességet és a személytelenséget. Az elméleti belátások tanulságaként a 3. rész a kutatás kérdéseit fogalmazza meg a fent körvonalazott átfogó kérdésfeltevést specifikusabb kérdésekbe forgatva át, egyúttal megnevezve azokat a szempontokat is, amelyek mentén a későbbi részekben megtörténik a személyes konstruálás nyelvi műveleteinek a korpuszalapú kvalitatív vizsgálata. A 4. rész a vizsgálat anyagát és módszerét mutatja be: előbb a kutatói korpuszt, majd az alkalmazott szoftveres kvalitatív elemzési módszert. Az 5. egységben következik az eredmények bemutatása, lényeges azonban kiemelni, hogy a dolgozat terjedelmi korlátai miatt csak a legjellemzőbb mintázatokat, illetve tendenciákat mutatom be. Először szó lesz az első és a második személyű deiktikus személyjelölés gyakoriságáról (5.1.). Ezután előbb a receptekben mutatom be a személyes konstruálás legjellemzőbb diskurzív mintázatát. Ezt követi a könyvértékelések személyességének az ismeretése, itt azonban a vizsgálat során kirajzolódó mintázatok alapján külön részben esik szó az amatőr könyvértékelésekben (5.2.1.) és a professzionális kritikákban (5.2.2.) konstruálódó személyességről. A tanulmány végül az összeggel zárul (6.).

2. A konstruálás személyessége és személytelensége

A személyesség és a személytelenség a diskurzusokról szóló hétköznapi társalgások során is gyakorta megjelenő jellemzési szempont, amely elsősorban a stílustulajdonításra reflektáló laikus stílusmintősítő megnevezésként szokott előkerülni (lásd Tátrai–Ballagó 2020: 19; vö. még Bartha–Hámori 2010; Hámori 2012). Ugyanakkor nemcsak a nyelvi tevékenység egy bizonyos aspektusára reflektáló népi kategóriáról van szó:

a személyesség-személytelenség fogalom pár a nyelvtudományos diskurzusban is megjelenik, méghozzá többféle értelmezésben. A politikai diskurzusok személyessé válása (azaz perszonalizációja) például kiemelt jelentőségű témaköre a politikai kommunikáció kutatásának.²

A tanulmány azonban nem a társadalmi viszonyok alakításának a kontextusában vizsgálja a személyesség kérdéskörét, hanem a nyelvi tevékenységet lényegileg jellemző interszubjektív (azaz társas) figyelemirányítás keretei között, a funkcionális kognitív pragmatika nézőpontjából (lásd Verschueren 1999; Croft 2009; Sinha 2014; Tátrai 2017b). Ebből a kiindulópontból a kutatás a személyességet úgy értelmezi, mint amely fokozati jelleggel érvényesül abban, ahogyan a megnyilatkozó a diskurzuspartneréhez való interszubjektív szociokulturális viszonyulása megkonstruálódik. Ezt a jelentésképzési eljárást nevezem más szóval perszonális konstruálásnak vagy perszonalizációnak. Ebben az értelemben a konstruálás akkor minősülhet személyes(ebb)nek, azaz perszonális(abb)nak a befogadó(k) értelmezésében, amikor a megnyilatkozó a referenciális jelenet nyelviileg reflektált módon a saját szociokulturális szituáltságából, azon belül is a saját, diskurzuspartneréhez viszonyított személyközi pozícionáltságából kiindulva teszi hozzáférhetővé (Ballagó 2022a: 219). Ennek következtében pedig a referenciális jelenet interszubjektív feldolgozása (lásd Tátrai 2017b: 907–911) a megnyilatkozó egyénített, illetve egyeditett feldolgozásán keresztül történik meg.³

Ez azt jelenti, hogy a perszonális konstruálás egyik fontos jellemzője lehet, hogy topikként – azaz a mondatokkal ábrázolt elemi jelentek feldolgozásának a kiindulópontjaként (lásd Tolcsvai Nagy 2017: 446–451; továbbá Tolcsvai Nagy 2008) – a közös figyelmi jelenet résztvevői, vagyis a megnyilatkozó és a befogadó jelenik meg, nem pedig további szereplők. A megnyilatkozó vagy a befogadó topikszerepe révén ugyanis megtörténik annak az aktuális

² Ebben a megközelítésben a perszonalizáció a nyilvános diskurzusok keretében létrehozott hatalmi viszonyok társas (azaz társadalmi) konstruálásának a nyelvi eszközeként van értelmezve, amely jelentős mértékben az első személyű nyelvi formák alkalmazása révén valósul meg (vö. Smith–Huang 2008; Fetzer 2014; Liu 2022; Szabó 2022).

³ Hangsúlyozandó, hogy a tanulmányban a személyességet nem szubjektivitásként, hanem perszonalizációként értelmezem. Ez azért lényeges, mert a kognitív poétika viszont ezzel elmentében a személyességet szubjektivitásként értelmezi. Ebben a kognitív poétikai keretben a személyesség – a diszkurzív megismerés interszubjektív viszonyrendszerében – a poétikai struktúrák szubjektív megismerő perspektívához kötöttségeként, a poétikai szubjektum megismerő tudatából kiinduló konstruálásként értelmezhető, amelynek vizsgálata a poétikusság kibontakozásának a magyarázatába illeszkedik (lásd Simon 2016: 83–100).

diskurzusrésztvevőkhöz lehorgonyzott referenciapontnak a nyelvi kijelölése, amelyből megvalósul az ábrázolt jelenet interszubjektív feldolgozása.

Az elmondottak alapján legegységesebben az első és második személyt jelölő nyelvi kifejezések kezdeményezik a perszonalizációt, ezek a prototipikus személydeixisek ugyanis a megnyilatkozó szociokulturális szituáltásából kiindulva objektívalják a diskurzusrésztvevőit a referenciális jelenetben (lásd Tátrai 2017b: 968–972; vö. továbbá Szabó 2022). Formai szempontból deiktikus személyjelölés tipikusan személyes névmások, valamint személyhez lehorgonyzó inflexiók toldalékok (igei személyragok és birtokos személyjelek) által valósul meg. Ugyanakkor a személyjelölések egyúttal társas attitűdjelölést is megvalósítanak (vö. Domonkosi 2016), erre az ad lehetőséget, hogy a diskurzusrésztvevők szociokulturális szituáltásága a szereplők referenciális azonosítása mellett a társas, azaz szociokulturális viszonyulások konstruálásában történő érvényesítésének az alapjaként, kontextusfüggő kiindulópontjaként is működik (vö. Tátrai 2018; 2022). A kutatás szempontjából a leginkább azonban az lényeges, hogy diszkurzív mintázatba rendeződhet, hogy a különböző társas attitűdöket kifejező, különböző konstrukció típusokban megvalósuló, valamint különféle fogalmi tartományokat aktiváló első és második személyű személyjelölések hogyan és milyen mértékben eredményeznek perszonális konstruálást (vö. Ballagó 2022a). A korpuszalapú kvalitatív kutatás ebben a folyamatban vizsgálja a műfaj szerepét, illetőleg azt, hogy a műfajiság kialakításában hogyan játszanak szerepet a perszonalizáció személyjelölő diszkurzív mintázatai.

Ezen a ponton említést érdemelnek a kutatásnak bizonyos limitációi is, a konstruálás személyessége ugyanis nem csak az első és a második személyű személyjelölésből adódhat. Perszonalizációt kezdeményezhetnek a stílus konstruálásának mindazon lehetőségei, amelyek – a megnyilatkozó szociokulturális szituáltásán belül – a helyzet szociokulturális tényezője mentén a megnyilatkozó az informális társas viszonyulását juttatják érvényre a befogadó(k) értelmezésében (vö. Tátrai–Ballagó 2020: 17–19; továbbá vö. Tolcsvai Nagy 2005: 88–89; Bartha–Hámori 2010: 301–305).⁴ A személy-

⁴ Az interakcionális szociolingvisztika a személyességet – amelynek szinonim megfelelőjeként használja a szubjektív és a perszonális terminust is – a társas távolság és a bevonódás fogalmainak keretei között értelmezi (lásd Chafe 1982; Gumperz 1982) a diskurzusrésztvevők interperszonális viszonyának a konstruálásában egy lényeges aspektusként, amelyet nyelvi szempontból a stíluson keresztül tart megragadhatónak (lásd Coupland 2007: 106–115; Hámori 2012). Ebben a megközelítésben a személyesség az interperszonális viszonyok alakítására vonatkozó elveknek, elvárásoknak, illetve az ezeket megvalósító szociokulturális gyakorlatoknak a keretében értelmeződik (vö. Tannen 2005).

jelölés ugyanis mindig együttesen valósul meg a társas attitűdjelöléssel, a társas attitűdjelölés – és azon belül a perszonalizációban kulcsszerepet játszó diskurzuspartnerhez való szociokulturális attitűd jelölése – viszont a személyjelöléstől függetlenül is megvalósulhat (lásd Tátrai–Ballagó 2020). Ezekben az esetekben a diskurzus résztvevői természetesen nem feltétlenül jelennek meg a topikként az elemi jelenetekben. Jelen empirikus kutatás a perszonális konstruálás stilisztikai lehetőségeit azonban nem érinti.

Áttérve a fogalompár másik tagjára, a személytelenségre vagy más szóval az imperszonális konstruálásra, ez akkor jön létre, amikor a megnyilatkozó saját szociokulturális szituáltságának a működését, azon belül is a diskurzuspartneréhez való szociokulturális viszonyulását a háttérben tartja a konstruálás során (Ballagó 2022a: 220). Ez egyfelől azt jelenti, hogy imperszonalizáció esetén az elemi jelenetekben a figyelem előterében álló, referenciapontként funkcionáló entitásként nem a diskurzusrésztvevők, hanem más szereplők jelennek meg. Ekkor tehát a referenciális jelenet konstruálásának a háttérében marad a megnyilatkozó és a befogadó kiindulópontja. Így a konstruálás jellemzően például azáltal lehet személytelenebb, ha a résztvevők első, illetve második személyként történő objektíválása helyett a referenciális jelenet szereplői harmadik személyekként konstruálódnak meg (vö. Laczkó–Tátrai 2012). Másfelől ugyancsak kevésbé perszonális (ám nem feltétlenül személytelen) konstruálást tesznek lehetővé a stílus konstruálásának azon lehetőségei, amelyek – a helyzet szociokulturális tényezőjét aktiválva – a megnyilatkozóknak a formálisabb szociokulturális attitűdjét teszik hozzáférhetővé a befogadó(k) értelmezésében (vö. Tátrai–Ballagó 2020: 17–19). Az imperszonális konstruálással a korpuszalapú kutatás nem foglalkozik részletesen, azt azonban megvizsgálja, hogy a diskurzus résztvevőit a referenciális jelenetben objektíváló első és második személyű személyjelölések között vannak-e olyan, alapvetően a konstruálás személyességét előirányzó konstrukciók, amelyek adott diszkurzív közegben mégis kisebb mértékben valósítanak meg perszonalizációt.

Összegezve: a tanulmány a perszonalizációt és/vagy imperszonalizációt a megnyilatkozóknak a diskurzuspartneréhez való kontextusfüggő szociokulturális viszonyulásának a konstruálásban történő, fokozati jellegű és diszkurzív mintázatba rendeződő érvényesítéseként értelmezi.

3. A kutatás kérdései és az empirikus vizsgálat szempontjai

A fentebb kifejtett elméleti belátások alapján a perszonalizációként és imperszonalizációként értelmezett személyesség és személytelenség a résztvevői szerepek működésének a tágabb kérdéskörébe illeszkedik. Ezért válhat a perszonalizáció diszkurzív mintázatainak a feltárása kulcsfontosságúvá egy olyan kutatásban, amely a specifikus műfaji karakter létrehozását a résztvevői szerepek bizonyos tipikalitása, nevezetesen az amatőr, illetve professzionális szerzőség mentén vizsgálja.

Mindezek alapján a korpuszalapú kvalitatív kutatás az alábbi három, szorosan egymásra épülő, illetve egymást feltételező kérdésre keresi a választ:

- 1) Az első és második személyű személyjelölés diszkurzív mintázatai hogyan alakulnak az internetes ételreceptekben és könyvértékelésekben?
- 2) Az első és második személyű személyjelölés diszkurzív mintázatai milyen következményekkel járnak az internetes ételreceptek és könyvértékelések személyességére nézve?
- 3) A perszonalizáció és annak jellege milyen szerepet játszik az internetes ételreceptek és könyvértékelések specifikus műfajiságának a kialakításában?

Az első és második kutatási kérdés megválaszolásához az empirikus vizsgálat elvégzi az első és második személyt jelölő személydeiktikus nyelvi kifejezések korpuszbeli azonosítását, majd részletes kvalitatív elemzését. Ennek keretében az alábbi három elemzési szempontra térek ki: A) a résztvevői szerepekhez kapcsolódóan milyen társas attitűdöket hoznak működésbe a megnyilatkozók; B) a megnyilatkozók milyen grammatikai konstrukcióval valósítanak meg első vagy második személyű személyjelölést; C) illetve ezek a konstrukciók milyen fogalmi tartományokat aktiválnak.

A harmadik kutatási kérdés megválaszolásához az első két kérdéshez kapcsolódóan kifejtett A)–C) kvalitatív elemzési szempont együttes figyelembevételével és értelmezésével segít hozzá. Ez ugyanis közelebbről enged láttatni azt, hogy a konstruálás személyességéhez az első és második személyű személyjelölés potencialitásán túl milyen további tényezők és azok milyen mértékben járulnak hozzá. Ez azt jelenti, hogy a perszonalizáció kirajzolódó diszkurzív mintázatait az amatőr és a professzionális receptekben, illetőleg az amatőr és a professzionális könyvértékelésekben összehasonlítva választ kaphatunk arra is, hogy a vizsgált műfajok és ezeknek a lehetséges további alkategóriái

közötti különbségek valóban fennállnak-e, azaz megragadhatók-e a választott elemzési szempont mentén.

4. Az empirikus kutatás anyaga és módszere

A kutatás célkitűzéseinek a teljesítéséhez, illetve a kutatási kérdések megválaszolásához létrehoztam egy saját kutatói korpuszt. Mivel egy feltáró jellegű kvalitatív kutatásról van szó, és ennek keretei között igen specifikus műfaji kategóriákat vizsgálok, megelégedtem egy kis méretű kutatói korpuszsal, nem törekedtem arra, hogy bármely szempontból reprezentatív legyen a mintavétel (vö. Baker 2006: 28; Lee 2007: 93–94; Bednarek 2014).

A kutatói korpusz összesen 100 szövegből állt össze: 50 internetes receptből és 50 internetes könyvértékelésből. Mindkét műfaj esetében 25 amatőr, laikus megnyilatkozó szövegét, illetve 25 professzionális megnyilatkozó szövegét emeltem be a korpuszba. A korpuszba bekerülő szövegek pontos forrását az 1. táblázat ismerteti.

1. táblázat. A kutatói korpusz összetétele

	Internetes ételreceptek forrása (összesen 50 db recept)	Internetes könyvértékelések forrása (összesen 50 db könyv-értékelés)
amatőr (25-25 db)	nosalty.hu	moly.hu
	receptneked.hu	
	cookpad.com/hu	
professzionális (25-25 db)	streetkitchen.hu	litera.hu

A kategóriánként 25-25 szöveg kiválasztásakor közelítőleg egységes elveket követtem, ám kvalitatív kutatásról lévén szó, a forrásként szolgáló weboldaltípusok specifikumai alapján finomítottam, az adott kategóriába tartozó magyar nyelvű weboldalak sajátosságaihoz is igazítottam ezeket az elveket (vö. Ballagó 2022b). Ennek eredménye például az, hogy az amatőr receptek esetén a mintavételezés három különböző receptes weboldalról történt, ugyanis itt az a helyzet áll fenn, hogy rendkívül sok, igen népszerű olyan receptes oldal van, ahol bárki szabadon megoszthatja saját receptjeit, és olvashatja más,

ugyancsak amatőr szakácsok receptjeit. Így esett a választás a mintavétel idején a Google találatai alapján legnépszerűbb 3 amatőr receptes weboldalra (a nosalty.hu-ra, a receptneked.hu-ra és a cookpad.com/hu-ra), ahonnan a mintavételezéskor legnépszerűbb receptek közül a népszerűségi listák első 9, illetve 8 receptje került be a korpuszba. A professzionális receptek és az amatőr könyvértékelések forrásául szolgáló weboldalak kiválasztásakor azzal szembesültem, hogy mindkét kategóriában volt egy-egy olyan magyar nyelvű weboldal, amely egyértelműen a legnagyobb népszerűségnek örvendett, és az adott kategóriában egyértelműen uralta a magyar nyelvű online szcénát. A professzionális receptes weboldalak esetén ez a streetkitchen.hu, az amatőr könyvértékelő weboldalak esetén pedig a moly.hu volt. Itt mindkét esetben úgy jártam el, hogy a mintavételkor legnépszerűbb receptek, illetve értékelések közül a népszerűségi listák első 25-25 tagját emeltem be a korpuszba. Végül a professzionális könyvértékelések forrásának kiválasztásakor – bár lehetőségem lett volna több weboldalról válogatni – végül egy weboldal mellett döntöttem, ez pedig a litera.hu volt. Ebben az esetben a konkrét szövegek kiválasztásakor nem a népszerűség szempontját követtem, hiszen itt – éppen a professzionalizmussal összefüggésben – a korábban ismertetett kategóriákhoz képest lényegesen kevesebb kritika jelenik meg. Így a litera.hu esetén a mintavétel időpontjában éppen legfrissebb 25 értékelés korpuszba való beemelése mellett döntöttem.

A bemutatott elvek alapján összeállított korpusz közelítőleg 50 ezer (egészen pontosan 48 452) szövegszó terjedelmű. A korpusz méretére vonatkozó pontos adatokat a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat. A kutatói korpusz terjedelmi adatai

	Internetes ételreceptek összesen 11 562 token		Internetes könyvértékelések összesen 36 890 token	
	összterjedele m (N darab token):	átlagos terje delem /szöveg:	összterjedele m (N darab token):	átlagos terje delem /szöveg:
amatőr	4460 token	186 token	4738 token	190 token
professzionális	6902 token	276 token	32 152 token	1286 token

A korpusz szövegeit a mintavételre vonatkozó metaadatokkal láttam el (a letöltés ideje, forrása, a szöveg hossza tokenszámban megadva), és az elemzés céljait szem előtt tartva, az eredeti szövegformázást megőrizve MS Word formátumban archiváltam. A korpuszon a szisztematikus kvalitatív elemzéseket a MAXQDA⁵ elnevezésű kvalitatív adatelemző szoftverben végeztem el. Az elemzés módszertanát a 3. részben bemutatott kutatási kérdések, valamint az azok kapcsán körvonalazott elemzési szempontok mentén alakítottam ki, ügyelve a kérdések és szempontok egymásra épülésére (az alábbi rész közvetlen módszertani előzményeként lásd Ballagó 2022a: 222–225).

Az elemzés első lépéseként annotációs kódokkal láttam el a szövegekben az első és második személyt jelölő nyelvi kifejezéseket (az egyes tokeneket), amelyek potenciálisan perszonális konstruálást kezdeményeznek. A nyelvi adatok alapján összesen hat fő kódcsoportot hoztam létre: az E/1., E/2., valamint T/1. és T/2. személyjelölések azonosítása magáért beszél, ezeken felül azonban szükség volt azoknak az E/3, illetve T/3. személyű személyjelölések azonosítására is egy-egy külön kódot létrehozni, amikor ezek a személyjelölő formák a diszkurzuspartner(ek) nem tegező megjelenítését valósították meg (erre azonban csak elvétve volt példa a szövegekben).

A 3. részben jelzett A) elemzési szempont sikeres megvalósítása érdekében valamennyi grammatikai szám + személy esetén külön kódot hoztam létre a személyjelölés formai lehetőségeinek az annotálására (például az E/1. kódon belül: E/1. személyes névmás, E/1. személyragos ige, E/1. személyragos főnévi igenév, E/1. birtokos személyjeles főnév). Ezen felül az első személyű személyjelölések esetén ugyancsak külön kódot hoztam létre az E/1. vagy T/1. által megvalósított személyreferencia árnyaltabb azonosítására: az E/1. személyű kifejezéseknél jelöltem, hogy a megnyilatkozó a személyjelöléssel megvalósít-e deiktikus kivetítést vagy sem. A T/1. személyen belül pedig azt, hogy az adott személyjelöléssel a megnyilatkozó inkluzív, exkluzív vagy virtuális T/1. személyreferenciát valósít meg, avagy – az exkluzív használat egy igen specifikus eseteként – úgynevezett „királyi többes”-ként használva a megnyilatkozó önmagát objektiválja a T/1. személyű kifejezéssel.

Ezt követően – a 3. rész B) elemzés szempontját követve – valamennyi annotációs kóddal ellátott kifejezés tekintetében konstrukciós elemzést végeztem. Ennek során nagyban támaszkodtam a Horváth–Simon–Tátrai (2022) által bemutatott annotációs protokollra – elsősorban annak alapvető elveire és kategóriáira –, amelyeket azonban az eredeti WebAnno kollaboratív

⁵ VERBI Software, MAXQDA 2020, software, 2023, maxqda.com.

annotációs felületről⁶ a MAXQDA elemzőszoftverre adaptáltam (részletesen lásd Ballagó 2022a: 224). Ennek keretei között egyfelől a személyjelölések annotációs címkéin a MAXQDA szoftver úgynevezett kommentablakában feltüntettem, hogy milyen konstrukcióban fordul elő az adott személyjelölő forma. Első vagy második személyhez lehorgonyzott igealakok esetében itt tüntettem fel az igealak elsődleges és másodlagos figuráit, személyes névmás esetében azt, hogy milyen igealak milyen figurájaként dolgozódik ki az adott szereplő a névmással. Lehorgonyzott nominális esetén pedig a birtokos referenciapont-szerkezet (lásd Langacker 2008: 83–85) többi szerkezettagját tüntettem fel. Másfelől az igealakoknak kiosztottam két, a személyjelölés kódjaival átfedésben álló további kódot is: a) az igeidő azonosítására (múlt, jelen és jövő idő); b) az igemód elemzésére (a kijelentő, felszólító, feltételes, valamint a nyelvi anyag alapján néhány esetben szükségessé váló kötőmód kategóriáival dolgozva).

Végül a potenciálisan perszonalizációt kezdeményező személydeiktikus konstrukciókat a fentebb ismertetett kódokkal, illetve kommentekkel ellátott adatokat kinyerve, a 3. rész C) elemzési szempontjának megfelelően az általuk aktivált fogalmi tartományok tekintetében elemeztem. Ennek keretei között, már a MAXQDA-n kívül műfaji kategóriánként lemmatizált listákat készítettem a személyhez lehorgonyzott igealakokból és nominálisokból, majd ezeken a végeztem szemantikai és gyakorisági elemzéseket. Fontos, hogy ennek keretei között nem csupán a lemmák jelentését vettem figyelembe, hanem a komplex személyjelölő konstrukció jelentésének a további összetevőit. Így például az igei szerkezetek esetében az ugyancsak külön kódolt grammatikai idő és az igemód jelölését, valamint a szemantikai szerepek kidolgozását.

Az eddig bemutatott elemzési lépések tehát az első és második kutatási kérdés megválaszolását tették lehetővé. A harmadik, a perszonalizáció és a műfajiség összefüggésére irányuló kutatási kérdés megválaszolására nem vezettem be a korpuszelemzésbe újabb, szisztematikusan, a teljes korpuszon elvégezhető vizsgálati szempontot. Ennek a kérdésnek a megválaszolása ugyanis alapjában más jellegű: a fentebb kifejtett elemzési szempontok együttes figyelembevételével, valamint a műfajonként, illetve műfaji alkategóriánként kirajzolódó általános tendenciák összehasonlításával és azok értelmezésével lehetséges.

⁶ A WebAnno online annotációs felületről lásd Yimam–Gurevych–Eckart de Castilho et al. (2013), továbbá Eckart de Castilho–Mújdricza–Maydt–Yimam et al. (2016) cikkeket.

5. Eredmények

Ebben a részben az empirikus vizsgálat eredményeit ismertetem, már előljáróban is fontos azonban kiemelni, hogy a tanulmány terjedelmi korlátai miatt csupán a legjellemzőbb tendenciákat, illetve lemarkásabban kirajzolódó mintázatokat mutatom be részletesen. Ezzel egyúttal – a túlzottan leegyszerűsítő magyarázatot a részletgazdag elemzésekkel kiküszöbölve – nem az adatok változatoságát kívánom elfedni, hanem sokkal inkább rávilágítani arra az igen lényeges eredményre, hogy a kutatás alapján úgy tűnik, hogy a vizsgált műfajok tekintetében a perszonalizációnak vannak a műfajtság kialakításában kezdeményező szerepű, más szóval műfajjelölő diszkurzív mintázatai.

5.1. Az első és második személyű személyjelölés gyakorisága a korpusz receptes és a könyvértékelő weboldalon

Már a kutatói korpusz összetételét bemutató 2. táblázat is felhívta a figyelmet arra, hogy mindkét műfaj tekintetében különbség volt az amatőr és a professzionális megnyilatkozók által írt műfaji szövegpéldányok átlagos terjedelmében. Míg az amatőr receptek átlagosan 186 token terjedelműek voltak,⁷ addig a professzionális receptek átlagosan közel 100 szövegszóval voltak hosszabbak, 276 token átlagos terjedelműek.⁸ Ehhez képest az amatőr könyvértékelések átlagos hossza a maga 190 szövegszavával szinte teljesen megegyezett az amatőr receptek átlagos terjedelmével,⁹ viszont a professzionális könyvértékelések jelentősen hosszabbak, átlagosan 1286 token terjedelműek voltak.¹⁰ A 7–10. lábjegyzetek továbbá arra is felhívják a figyelmet a terjedelemmel kapcsolatban, hogy mind az amatőr, mind pedig a professzionális receptek jóval kiegyensúlyozottabb hosszúságúak voltak, míg az amatőr és a professzionális könyvértékelések esetén is voltak az átlaghoz képest kiugróan rövid és hosszú értékelések. A leíró statisztika fogalmaival élve: a terjedelem tekintetében a recepteknek kisebb volt a terjedelmi szórása,¹¹ mint a könyvértékeléseknek.¹²

⁷ A minta legrövidebb amatőr receptje 98, míg a leghosszabb 353 token terjedelmű volt.

⁸ A minta legrövidebb professzionális receptje 117, míg a leghosszabb 470 token terjedelmű volt.

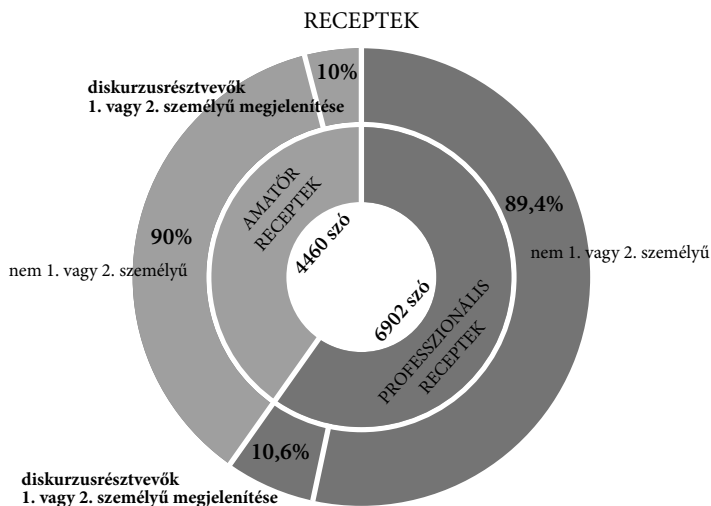
⁹ A minta legrövidebb amatőr könyvértékelése 31, míg a leghosszabb 559 token terjedelmű volt.

¹⁰ A minta legrövidebb professzionális könyvértékelése 556, míg a leghosszabb 1872 token terjedelmű volt.

¹¹ Az amatőr receptek terjedelmének szórása: $SD = 70,3$. A professzionális receptek terjedelmének szórása: $SD = 87,3$.

¹² Az amatőr könyvértékelések terjedelmének szórása: $SD = 132,1$. A professzionális könyvértékelések terjedelmének szórása: $SD = 373,6$.

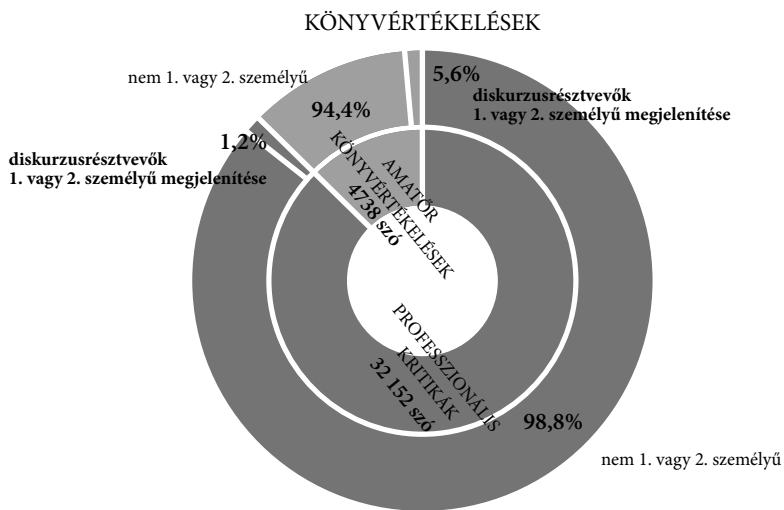
A megnyilatkozót első, illetve második személyként objektíváló deiktikus nyelvi kifejezések gyakorisági adatait valamennyi műfaji kategória és alkategória esetében a tokenszámban mért terjedelemhez viszonyított relatív gyakorisági mutatókban adom meg. Ezáltal a normalizálás által válnak ugyanis a gyakoriság szempontjából érdemben összehasonlíthatóvá a szóban forgó adatok.¹³ Az 1. és 2. ábra a receptek, illetve könyvértékelések tekintetében mutatja be az első és második személyű személyjelölések relatív gyakoriságát. A diagramok a belső körgyűrűkben az amatőr, illetve professzionális receptek és könyvértékelések hosszát mutatják tokenszámban megadva, a külső körgyűrűn pedig a diskurzusrésztvevők első vagy második személyű megjelenítésének a terjedelmekhez viszonyított relatív gyakorisága található.

1. ábra. Az diskurzusrésztvevők első vagy második személyű megjelenítésének a relatív gyakorisága az internetes receptekben (vö. 2. táblázat)

¹³ Ezt az eljárást alkalmazva természetesen tisztában vagyok azzal, hogy nem minden token objektíválhatja első vagy második személyként a diskurzusrésztvevőit (például a névelők). Mivel azonban a kutatás nem arra kíváncsi, hogy a potenciálisan személyjelölést megvalósító nyelvi elemek milyen arányban vannak első és második személyhez lehorgonyozva, hanem csupán az összevetendő szövegek eltérő hosszát figyelembe véve kíván megállapításokat tenni az első és második személyű személyjelölések előfordulási gyakoriságáról, így adekvátnak tartom az adatok itt körvonalazott normalizálást.

Az 1. ábrán látható, hogy a professzionális receptek bár valamivel hosszabbak, mint az amatőr hobbiszakácsok receptjei, a diskurzusrésztvevők első vagy második személyű objektíválásának a gyakoriságát ez nem befolyásolja: a résztvevők szinte ugyanolyan gyakran jelennek meg a referenciális jelenet szereplőiként mindkét esetben. Ez a 10, illetve 10,6 százalékos gyakoriság pedig mind az amatőr, mind a professzionális könyvértékelések terjedelméhez viszonyítva nagyon magasnak mondható. A gyakorlatban ez ugyanis azt jelenti, hogy a receptek *Elkészítés* címet viselő, központi jelentőségű szerkezeti egységében az egyes mondatokban gyakran több konstrukció is lehorgonyzódott a diskurzusrésztvevőkhöz (vö. Ballagó 2019).

2. ábra. Az diskurzusrésztvevők első vagy második személyű megjelenítésének a relatív gyakorisága az internetes könyvértékelésekben (vö. 2. táblázat)

Ehhez képest a könyvértékelésekre vonatkozó gyakorisági adatok több szempontból is különböző tendenciákat mutatnak. Egyfelől a professzionális irodalmárok által írt kritikák lényegesen hosszabbak, mint az amatőr műkedvelők tollából származó könyvértékelések. Az első és második személyű személyjelölések gyakorisága azonban egyrészt szintén jelentősen különbözik egymástól a két alkategória esetén. Másrészt ez a fajta különbözőség a terjedelem különbözőségével éppen ellenkező irányú tendenciákat mutat:

a professzionális kritikákban ugyanis csupán 1,2 százalékos a diskurzusrésztvevők személydeiktikus megjelenítése, míg az amatőr könyvértékelésekben ugyanez a mutató 5,6 százalékos. Ez utóbbi adat a gyakorlatban azt jelenti, hogy előfordultak olyan amatőr könyvértékelések, amelyekben szinte minden mondat tartalmazott a megnyilatkozót vagy a befogadót a referenciális jelenben megjelenítő nyelvi konstrukciót (lásd Ballagó 2022a: 225–226).

Az 1. és 2. ábrát összevetve ugyanakkor az is megállapítható, hogy legyen szó akár amatőr, akár professzionális könyvértékelésről, ezekben jelentősen ritkább volt az első és második személyű személyjelölések relatív gyakorisága, mint a személyjelölések gyakorisága szempontjából jóval homogénebb kategóriának bizonyuló receptekben. A továbbiakban azt mutatom be, hogy ezek mögött a kvantitatív, leíró statisztikai adatok mögött milyen kvalitatív tendenciák, diszkurzív mintázatok húzódnak.

5.2. *Perszonális konstruálás a receptekben*

Ahogy az átlagos terjedelem tekintetében, úgy a perszonalizáció diszkurzív mintázataiban sem voltak a két alkategóriát lényegileg megkülönböztető eltérések az amatőr hobbiszakácsok és a professzionális szakácsok által írt receptek között. Így ebben a részben együttesen mutatom be az amatőr és a professzionális receptekkel kapcsolatos kutatási eredményeket, hiszen ezekben a perszonalizációt kezdeményező legjellemzőbb konstruálási mintázat nagymértékben hasonló tendenciát mutat (ehhez lásd még Ballagó 2023). Ennek oka nagy valószínűséggel a receptműfaj alakulástörténetében rejlik (vö. Kuna 2016a).

A diskurzusrésztvevőket megjelenítő első és második személyű személyjelölések között a T/1. személyű deiktikus kifejezések egyértelmű túlsúlyban voltak mind az amatőr, mind a professzionális receptekben. Ez azt jelenti, hogy a korpusz amatőr receptjeiben a 25-ből 21 olyan recept volt, amelyben az összes első vagy második személyt objektíváló személydeixis több mint fele T/1. személyű volt, amely közül 10 receptben nem is valósult meg más személyjelölő formával a résztvevők objektíválása. Ehhez képest a streetkitchen.hu-ról származó professzionális receptekben a 25-ből 24 receptben az első és második személyű személyjelölések legalább 50%-a szintén T/1. személyű volt. Itt viszont nem volt egyetlen olyan recept sem, ahol a résztvevőket objektíváló személydeixisek 100%-a T/1. személyű lett volna. A receptek legjellemzőbb első és második személyű személyjelöléseinek a gyakoriságát a 3. és 4. táblázat tartalmazza.

3. táblázat. A legjellemzőbb első és második személyű személyjelölések gyakorisági adatai az amatőr receptekben¹⁴

T/1. amatőr receptekben			E/1. amatőr receptekben	
abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság		abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság
10	100	amatőr_rec_01	0	0
33	94	amatőr_rec_02	2	6
25	86	amatőr_rec_03	2	7
23	96	amatőr_rec_04	1	4
13	100	amatőr_rec_05	0	0
32	84	amatőr_rec_06	6	16
24	92	amatőr_rec_07	0	0
19	68	amatőr_rec_08	9	32
18	100	amatőr_rec_09	0	0
0	0	amatőr_rec_10	17	100
13	87	amatőr_rec_11	2	13
15	100	amatőr_rec_12	0	0
11	85	amatőr_rec_13	2	15
23	100	amatőr_rec_14	0	0
11	100	amatőr_rec_15	0	0
13	100	amatőr_rec_16	0	0
11	100	amatőr_rec_17	0	0
10	100	amatőr_rec_18	0	0
9	100	amatőr_rec_19	0	0
14	93	amatőr_rec_20	1	7
2	11	amatőr_rec_21	16	89
21	95	amatőr_rec_22	1	5

¹⁴ A 3., 4., illetve 6. és 8. táblázatban a relatív gyakoriságot tartalmazó oszlopok azt mutatják, hogy az adott receptben vagy könyvvértékelésben szereplő összes első vagy második személyű személyjelöléshez viszonyítva milyen gyakran, azaz hány százalékos arányban fordult elő az adott személyjelölő forma. A kiemelések a minimum 50%-os, a 4. táblázat 2. és 3. nagy oszlopában pedig a minimum 20%-os relatív gyakoriságot jelzik.

T/1. amatőr receptekben			E/1. amatőr receptekben	
abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság		abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság
0	0	amatőr_rec_23	15	100
0	0	amatőr_rec_24	15	100
6	54	amatőr_rec_25	1	10

4. táblázat. A legjellemzőbb első és második személyű személyjelölések gyakorisági adatai a professzionális receptekben

T/1. prof. receptekben			T/2. prof. receptekben		E/2. prof. receptekben	
abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság		abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság	abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság
39	93	prof_rec_01	3	7	0	0
22	81	prof_rec_02	5	19	0	0
22	76	prof_rec_03	3	10	4	14
33	85	prof_rec_04	4	10	2	5
20	74	prof_rec_05	3	11	4	15
14	70	prof_rec_06	3	15	2	10
43	91	prof_rec_07	3	6	0	0
36	84	prof_rec_08	3	7	0	0
22	71	prof_rec_09	4	13	2	6
15	83	prof_rec_10	3	17	0	0
36	90	prof_rec_11	4	10	0	0
17	65	prof_rec_12	5	19	4	15
22	73	prof_rec_13	5	17	0	0
23	77	prof_rec_14	4	13	3	10
12	48	prof_rec_15	5	20	8	32
21	81	prof_rec_16	5	19	0	0
22	81	prof_rec_17	5	19	0	0
15	71	prof_rec_18	5	24	0	0
12	80	prof_rec_19	5	20	0	0

T/1. prof. receptekben			T/2. prof. receptekben		E/2. prof. receptekben	
abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság		abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság	abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság
43	88	prof_rec_20	3	10	0	0
22	81	prof_rec_21	4	15	0	0
15	71	prof_rec_22	5	14	0	0
13	54	prof_rec_23	4	17	7	29
11	73	prof_rec_24	3	20	1	7
21	75	prof_rec_25	5	18	0	0

Eltérés abban a tekintetben volt tapasztalható a kutatói korpusz e két alkategóriája között, hogy a további első vagy második személyű deiktikus kifejezések milyen résztvevőket tettek referenciálisan azonosíthatóvá a receptben. Az amatőr receptekben ezek egyértelműen az E/2. formák voltak, amelyek a recept olvasóját konstruálták meg, míg a professzionális receptek megnyilatkozói vagy T/2, vagy E/2. személyű személyjelölésekkel éltek. Vagyis ez utóbbiak abban különböztek az amatőr receptektől, hogy a recept befogadóit „ti”-ként és „te”-ként is megjelenítették, amikor épp nem T/1. személyű deiktikus kifejezéseket alkalmaztak. Erre ugyanakkor valamennyi professzionális recept esetében volt példa, mégpedig vagy a receptet bevezető vagy pedig az azt lezáró „keret”-jellegű szerkezeti egységben (vö. Ballagó 2019, 2023) – tehát tipikusan nem a recept legfontosabb szerkezeti egységeit jelentő *Hozzávalók* vagy *Elkészítés* címet viselő részekben.

A receptek terjedelméhez viszonyítva igencsak gyakori (lásd 4., 1. ábra) első és második személyű személyjelöléseket tehát egyértelműen a T/1. személy dominanciája jellemezte. Ezeket kvalitatívan jellemezve azt tapasztalhatjuk, hogy a diszkurzív megvalósulások túlnyomó többségében úgynevezett virtuális használatban (vö. Björthen 2010; Laczkó–Tátrai 2015) fordultak elő:

- (1) [...] 1. A sütőt **előmelegítjük** 200 C-ra.
2. A padlizsánt **felkockázzuk, szétterítjük** egy tepsiben, sütőpapíron. **Sózzuk, borsozzuk, meglocsoljuk** olívaolajjal. Jól **összekeverjük. Megsütjük.**

3. A lila hagyományt **felkarikázzuk**, egy serpenyőben inkább **karamelizáljuk**, mint **dinszteljük**. Csak a végén **sózzuk**. Egy tálba **félre-
rakjuk**. [...] ¹⁵

Az (1) példa egyfelől azt is szemlélteti, hogy a korpusz receptjeiben gyakran milyen „sűrű” volt az első vagy második személyű személyjelölés, másfelől pedig rávilágít arra is, hogy a T/1. személyhez lehorgonyzott személydeixisek tipikusan milyen személyreferenciát, illetve ehhez kapcsolódó társas attitűdjelölést valósítottak meg. Mind az amatőr, mind pedig a professzionális receptek perszonális jellege ugyanis elsődlegesen abból adódott, hogy a megnyilatkozók a befogadóktól indirekt módon elvárt cselekvéssort a diskurzuspартnerек által közösen végzett, a diskurzussal egy időben, aktuálisan zajló tevékenységeként konstruálták meg (vö. Brdar-Szabó–Brdar 2009). Ez a következőképpen részletezhető.

A receptekre – és különösen az (1) példa forrásaként szolgáló *Elkészítés* címet viselő, műfajjelölő szerkezeti egységre (vö. Ballagó 2023) – az volt a jellemző, hogy a műfaj tipikus résztvevői szerepei mentén az instruáló szerepével jellemezhető receptíró az egyes instrukciókat T/1. személyű konstrukciók segítségével fogalmazta meg. Ez azt jelenti, hogy a receptíró a receptolvasótól elvárt különféle tárgymanipulációs cselekvések időben egymást követő sorát nyelvileg úgy tette hozzáférhetővé, mintha az adott cselekvések a megnyilatkozó és a befogadó együttesen, közösen végrehajtott cselekvései lennének. Holott mindenki számára nyilvánvaló, hogy a recept kipróbálása esetén a recept szerzője (akár a nosalty.hu egyik hobbiszakácsáról, akár a streetkitchen.hu-n receptet közzétevő Fördös Zéről van szó) a gyakorlatban minden valószínűséggel nem fog együtt főzni a recept felhasználójával. Mindez azt jelenti, hogy a T/1. személyjelölés lehetőségeit kihasználva a receptírók az étel elkészítésének a forgatókönyvét virtuálisan közösen végzett tevékenységként konstruálták meg. Ezáltal a receptírók egyfelől a diskurzuspартnerre irányuló empatikus attitűdöt jelenítettek meg, másfelől pedig csökkentették a műfaj jellegét meghatározó instruáló-instruált résztvevői szerepviszonyból természetszerűen fakadó hierarchikus személyközi viszony aszimmetriáját.

A többszintű kódolással megvalósított kvalitatív elemzés azt is kimutatta, hogy ezek a virtuális „mi”-t megkonstruáló T/1. kifejezések a személyjelölés magyar nyelv adta lehetőségeiből fakadóan többnyire igei konstrukciók igei

¹⁵ <https://www.nosalty.hu/recept/pulykamaj-sult-padlizsannal>, 2023. 05. 22. (A példákat eredeti helyesírással közlöm, ám a félkövér kiemelések tőlem származnak. B. J.)

személyragjaiként valósultak meg. Ehhez képest elenyésző volt a T/1. nominális szerkezetek birtokos referenciapontjaként való megjelenése, az pedig még inkább, hogy az igei szerkezetek első vagy második személyű személyes névmással kidolgozott trajektoraként vagy landmarkjaként objektiválódtak volna a résztvevők. A T/1. személyű, virtuális referenciájú igei konstrukciók esetében mindemellett az igen stabil mintázatba rendeződött, hogy ezek a konstrukciók javarészt kijelentő módúak és jelen idejűek voltak. Ez azt eredményezte, hogy a receptek szerzői az instruálást, vagyis a diskurzuspártner jövőbeli cselekedeteire való irányulást indirekt jelleggel valószínűsítették meg, vagyis a jellegadóan direktív beszédaktusokat indirekt módon konstruálták meg (vö. Panther–Thornburg 1998, 2003; Brdar–Szabó–Brdar 2009).

Ugyanakkor a T/1. személyű igei konstrukciókat szimbolikus forma-jelentés párokként értelmezve, az általuk tipikusan aktivált fogalmi tartományokat elemezve sem állapítható meg lényegi különbség az amatőr és a professzionális receptek között. Az 5. táblázat a korpusz receptjeiben előforduló leggyakoribb T/1. személyű konstrukciók igei lemmáit mutatja be, mindkét kategória esetében a legalább hatszor előforduló igéket és a hozzájuk tartozó abszolút gyakorisági adatokat feltüntetve.

5. táblázat. A receptek T/1. személyű igei szerkezeteiben leggyakrabban előforduló igék

Professzionális receptek leggyakoribb T/1. személyű igealakjai		Amatőr receptek leggyakoribb T/1. személyű igealakjai	
lemma	gyakoriság	lemma	gyakoriság
sóz	21	hozzáad	14
hozzáad	20	tesz	14
borsoz	16	összekever	12
vág	16	vág	12
megszór	14	hagy	10
tesz	14	megszór	9
összekever	13	sóz	9
süt	12	süt	8
főz	10	tálal	8
tálal	10	kavar	7
elkever	9	elkészít	6

Professzionális receptek leggyakoribb T/1. személyű igealakjai		Amatőr receptek leggyakoribb T/1. személyű igealakjai	
lemma	gyakoriság	lemma	gyakoriság
lepirít	9		
felönt	8		
megken	8		
hagy	7		
kap	6		
meglocsol	6		
szed	6		

A táblázatban szereplő igealakok jelentését megvizsgálva az a megállapítás tehető, hogy ezek szinte kivétel nélkül mind tárgymanipulációt jelentő igék, amelyeknek az igei személyrag révén az elsődleges figurájaként objektíválódott a megnyilatkozó és a befogadó(k) mint virtuális többség. Ezek az igei konstrukciók kifejezetten gyakran fordultak elő, és igen sok különbözőféle igét tartalmaztak (vö. 5.3.). Az igékről elmondható továbbá az is, hogy többségükben specifikusan a főzés fogalmi keretét működésbe hozó tárgymanipulációt jelentettek: például *sóz* (21, illetve 9 előfordulás), *borsoz* (16), *süt* (12, 8), *főz* (10), *tálal* (10, 8), *lepirít* (9). Vagyis a T/1. személyjelölést megvalósító konstrukciók valóban a virtuálisan közösen végzett cselekvéssor egyes elemeinek, lépéseinek a kidolgozását valósították meg.

Összességében megállapítható, hogy a korpusz amatőr és professzionális receptjei igen jelentős mértékben perszónálisan voltak konstruálva. A perszonalizáció legjellemzőbb diszkurzív mintázatát a virtuális T/1. személyű személyreferenciát megvalósító, jelen idejű, kijelentő módú, tárgymanipulációt jelentő igei konstrukciók alkották. Ezekon keresztül a receptírók a receptolvasóval közösen végzett tevékenységként jelenítették meg az egyéb-iránt indirekt beszédaktusokkal megkonstruált instrukciókat, mindez által pedig a megnyilatkozó empatikus társas attitűdjének, illetve a társas szerepviszony aszimmetriájának a csökkentésére irányuló törekvésüknek adtak hangot. A T/1. személyű személyjelölések ilyen egyértelmű, és a korpusz szinte minden szövegpéldányát uraló mintázatba rendeződése arra hívja fel a figyelmet, hogy a perszonalizációnak ez a mintázata erőteljesen műfajjelölő a receptekben. A T/1. személyjelölések műfajjelölő mintázatba rendeződése ugyanakkor felveti annak a lehetőségét is, hogy a megnyilatkozó empatikus

attitűdjének a T/1. formákkal történő jelölése nem feltétlenül jár a receptíró nagyfokú pragmatikai tudatosságával (vö. Tátrai 2017: 1040–1045). Azaz a T/1. személyjelölés a műfaji konvencióknak való megfelelés jelölését legalább annyira szolgálja (vö. Brdar-Szabó–Brdar 2009; Kuna 2016b), mint a megnyilatkozó empatikus társas attitűdjének a tudatos, szándékolt kifejezésre juttatását.¹⁶ Ugyanakkor az is lényeges, hogy ez a mintázat nem mutat további, műfajon belüli differenciálódást a különböző szaktudással rendelkező megnyilatkozók mentén, azaz a perszonalizációt kezdeményező diszkurzív mintázatok tekintetében az elemzett korpusz alapján nincsen különbség az amatőr és a professzionális receptek között.

5.2. *Perszonális konstruálás a könyvértékelésekben*

A deiktikus személyjelölés konstrukciói által kezdeményezett személyesség a korpusz könyvértékeléseiben egyértelműen más mintázatokba rendeződött, mint a receptekben. Ez pedig olyan szempontból is megnyilvánult, hogy a receptekkel ellentétben a könyvértékelések tekintetében tendenciaszerűen elkülönült egymástól az amatőr értékelések és a professzionális kritikák perszonális jellege. Ezért az alábbiakban külön ismertetem a két műfaji alkategóriára vonatkozó vizsgálati eredményeket. Ezen a ponton érdemel említést továbbá az is, hogy az itt bemutatott eredményekről egy korábbi tanulmányomban (Ballagó 2022a) már szó esett.

5.2.1. **Perszonális konstruálás az amatőr könyvértékelésekben**

Fentebb már láthattuk, hogy az amatőr könyvértékelésekben lényegesen gyakoribb volt a diskurzusrésztvevők személydeiktikus nyelvi megjelenítése, mint a professzionális kritikákban (lásd 4. rész, 2. ábra). Ez azt jelentette, hogy előfordultak olyan értékelések, amelyekben az elemi jelenetek nagy részében a diskurzusrésztvevők valamelyike jelent meg szereplőként – ez azonban számottevően ritkább volt, mint a receptekben (lásd 4. rész, 1. ábra, vö. 2. ábra).

A potenciálisan perszonális konstruálást kezdeményező, a diskurzus résztvevőit a referenciális jelenetben objektiváló első és második személyű személyjelölések között a moly.hu laikus olvasók által írt könyvértékeléseiben egyértelmű volt az E/1. személyű személyjelölések dominanciája. A mintában szereplő 25 amatőr könyvértékelés közül ugyanis 22-ben az összes

¹⁶ Ennek a megállapításnak a megalapozottá tételéhez azonban további empirikus vizsgálatok szükségesek, amelyek elsősorban a kutató által előhívott adatokkal dolgoznak.

előforduló első vagy második személyű személyjelölés legalább 50%-a E/1. személyű volt, ezen belül 9 értékelés pedig kizárólag E/1. személyjelölést tartalmazott. A 6. táblázat ezeket a gyakorisági adatokat részletezi a második leggyakoribb, illetve a professzionális kritikák perszónálisabb részeiben túlsúlyban lévő T/1. személyjelölés gyakorisági adataival összevetve.

6. táblázat. Az első személyű személyjelölések gyakorisági adatai az amatőr könyvértékelésekben

E/1. amatőr értékelésekben			T/1. amatőr értékelésekben	
abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság		abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság
2	100	amatőr_ért_01	0	0
3	100	amatőr_ért_02	0	0
3	100	amatőr_ért_03	0	0
8	73	amatőr_ért_04	3	27
0	0	amatőr_ért_05	1	100
15	63	amatőr_ért_06	9	37
9	100	amatőr_ért_07	0	0
9	100	amatőr_ért_08	0	0
4	57	amatőr_ért_09	3	43
0	0	amatőr_ért_10	1	100
11	92	amatőr_ért_11	1	8
7	100	amatőr_ért_12	0	0
3	75	amatőr_ért_13	0	0
20	100	amatőr_ért_14	0	0
2	100	amatőr_ért_15	0	0
7	78	amatőr_ért_16	2	22
12	100	amatőr_ért_17	0	0
0	0	amatőr_ért_18	0	0
20	83	amatőr_ért_19	4	17
7	88	amatőr_ért_20	1	12
9	75	amatőr_ért_21	2	17
13	100	amatőr_ért_22	0	0

E/1. amatőr értékelésekben			T/1. amatőr értékelésekben	
abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság		abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság
38	95	amatőr_ért_23	2	5
8	100	amatőr_ért_24	0	0
11	73	amatőr_ért_25	2	13

Az amatőr könyvértékelésekre az volt a jellemző, hogy a megnyilatkozó a könyvértékelést az értékelt könyv befogadásának a narratívájaként konstruálta meg, mégpedig annak perszónális narratívájaként (vö. Bruner 1986; Tátrai 2002). Ez azt jelentette, hogy az értékelés történetként, vagyis időben egymást követő események soraként konstruálódott meg. Ami viszont a jelen kutatás szempontjából igazán lényeges, hogy olyan események soraként, amelyek szereplőjeként a megnyilatkozó saját korábbi énje vált referenciális azonosíthatóvá az E/1. személyjelölő konstrukciók révén.

[...] A könyv nagy részében – ami **számomra** meglepő volt, több auschwitzi „élménybeszámolóra” **számítottam**. Viszont ez a része sem zavart egyáltalán. Nagyon sok történetben **magamra ismertem**, olvasás közben Edith szavait **mantráztam magamnak**, hogy **én is tovább tudjak lépni** azokon, amiken a betegeknek sikerült. Hatalmas élmény volt olvasni ezt a könyvet, de lelkileg nem **álltam** még rá **készen**. [...] ¹⁷

A (2) példa azt szemlélteti, hogy az amatőr könyvértékelésekben a megnyilatkozó az E/1. személydeiktikus kifejezésekkel saját múltbeli énjét tudati folyamatokkal, ismeretekkel, illetve diszkurzív elvárásokkal rendelkező, megértő tevékenységet folytató szubjektumként jelenítette meg a referenciális jelenet szereplőjeként. Vagyis a könyv olvasójaként, akinek az olvasói élményeiről számol be az értékelés. Ugyanakkor ezzel a konstruálási eljárással a megnyilatkozó saját magát szociokulturális létezőként is objektíválta, aki egy interszubjektív (szocio)kulturális viszonyrendszer keretei között valószínűsíti meg a referenciális jelenetben ábrázolt tevékenységet, vagyis az értékelt könyv mint kulturális produktum befogadását. Mindennek eredményeként a deiktikus személyjelölés E/1. személyű konstrukciói hozzájárultak ahhoz, hogy a diskurzus témáját képező könyvvel kapcsolatos ismeretek értékelő

¹⁷ Ez az értékelés a cikk megírásakor már nem elérhető a moly.hu oldalán, 2023. 05. 23.

jellegű megosztása a megnyilatkozó személyes narratívájaként, vagyis egyéni befogadói élményeként, perszonalizáltan legyenek megkonstruálva. Azaz olyan módon, hogy a megnyilatkozó saját szociokulturális kiindulópontjának a működését a referenciális jelenetben történetként konstruálja meg.

A kvalitatív elemzés további eredményeire áttérve az is megállapítható, hogy míg a receptek személyjelöléseit formai szempontból nagyrészt igei személyragok valósították meg, addig az amatőr könyvértékelésekben jóval gyakrabban láthattunk példát arra, hogy ugyanazon igei konstrukción belül a megnyilatkozó két morfológiai megoldással is objektíválta saját magát: az E/1. igei személyragok mellett személyes névmással, illetve annak paradigmatiszta alakjai segítségével is. A (2) példában az *én is tovább tudjak lépni* konstrukció azt a több laikus értékelésben is felbukkanó grammatikai megoldást szemlélteti, amikor az igei folyamat elsődleges figurájaként a megnyilatkozó nem csupán az igei személyraggal, hanem személyes névmással is objektíválta önmagát. Ezzel az egyedítő művelettel (az igei folyamat trajektorának kettős nyelvi kidolgozásával) a megnyilatkozó igen erőteljesen arra irányította a figyelmet, hogy az értékelt könyv befogadásához kapcsolódó mentális folyamatoknak ő, illetve az ő múltbeli énje a végrehajtója. A (2) példa *mantráztam magamnak* szerkezetében pedig arra láthatunk példát, hogy az igével ábrázolt folyamatnak nem csupán a trajektoraként (lásd az E/1. igei személyragot), hanem a landmarkjaként (lásd *magamnak*) is a megnyilatkozó objektíválódott (vö. Tolcsvai Nagy 2022). A példa *ami számomra meglepő volt* tagmondata pedig azt az ugyancsak nem egyedi konstruálási megoldást szemlélteti, amikor egy olyan elemi jelenet figurájaként vált azonosíthatóvá a megnyilatkozó, amely esetében az implicit jelentésképzésben rejlő potenciált kihasználva a megnyilatkozónak nem feltétlenül lett volna szükséges a sikeres megértés érdekében objektíválnia is saját magát. Ezzel a megnyilatkozó ugyancsak a történetként megjelenített befogadói élmény egységére, illetve saját személyéhez kötődő voltára irányította a figyelmet.

A fentebb leírtakkal összhangban áll az is, hogy a személyhez lehorgonyzott nominális szerkezeteknél jóval gyakoribb igei konstrukciók jellemzően múlt idejűek, illetve kijelentő módúak voltak. A grammatikai tulajdonságok mellett azonban a vizsgálat tárgyát képezte az is, hogy az igeik esetében vannak-e olyan fogalmi tartományok, amelyek kiemelkedően gyakran aktiválódnak, és ezáltal – a személy- és társas attitűdjelöléssel együttjárva – felvethető a műfajspecifikus jellegük. A 7. táblázat azokat az igei lemmákat és abszolút előfordulási adataikat mutatja be, amelyek az amatőr könyvértékelésekben a leggyakrabban voltak E/1. személyhez lehorgonyozva.

7. táblázat. Az amatőr könyvértékelések E/1. személyű igei szerkezeteiben leggyakrabban előforduló igék

Amatőr könyvértékelések leggyakoribb E/1. személyű igéi	
lemma	gyakoriság
szeret	7
imád	5
tud	5
gondol	4
mond	4
tart	4
csalódik	3
érez	3
ért	3
hisz	3
lát	3
olvas	3
számít	3
újraolvas	3

A táblázat kiemelései arra hívják fel a figyelmet, hogy az amatőr értékelések leggyakoribb E/1. személyű igei szerkezetei közül több is az ÉRZELEM tágabb fogalmi keretét aktiválta: ilyenek voltak a leggyakoribb *szeret* (7), *imád* (5), továbbá *csalódik* (3) és *érez* (3) igék. Ez alapján tehát úgy tűnik, hogy az amatőr könyvértékelések perszonális narratívái esetében a perszonalizáció mintázatai és az ÉRZELEM kognitív tartományának az aktiválása viszonylag jellemző együttállást mutat, viszont fontos azt is hangsúlyozni, hogy ezen együttállás tipikalitásának a megállapítása további kutatásokat igényel (vö. Péter 1991). A 7. táblázat emellett azt is mutatja, hogy a többi leggyakoribb E/1. személyű ige – a professzionális értékelésekhez hasonlóan (vö. 5.2.2.) – a GONDOLKODÁS, KÉPESSÉG, valamint a MONDÁS és az ehhez szorosan kapcsolódó MEGÉRTÉS fogalmi tartományait hozták működésbe.

Összességében az a megállapítás tehető a korpusz amatőr könyvértékeléseivel kapcsolatban, hogy ezek is perszonálisan voltak konstruálva,

a perszonalizációt kezdeményező diszkurzív mintázat azonban egyértelműen különbözött a receptek személyességétől. A laikus olvasók amatőr értékeléseinek perszonális konstruálása abból fakadt, hogy a megnyilatkozók az értékelést saját, E/1. személyű konstrukciókkal objektivált múltbeli énjük egyedi és egyszeri befogadói tapasztalataként tették hozzáférhetővé, mégpedig narratív diszkurzív keretek között. Mindez együttesen jellegadóan megkülönböztette az amatőr könyvértékeléseket a professzionális kritikáktól, vagyis elmondható, hogy a perszonalizációnak az itt bemutatott diszkurzív mintázata egyfelől műfajjelölő, másfelől pedig a műfajon belüli további differenciálódást kezdeményező, műfajspecifikáló szerepű is. Ez utóbbi megállapítás alapos alátámasztását is szolgálja a következő, professzionális értékelések személyességét bemutató rész.

5.2.2. Perszonális konstruálás a professzionális kritikákban

Ahogy azt fentebb már láthattuk, a professzionális olvasók által írt könyvértékelésekben a terjedelemhez képest igen ritka volt a megnyilatkozó és/vagy a befogadó(k) személydeiktikus megjelenítése (lásd 4. rész, 2. ábra). Ez a gyakoriságbeli különbség már önmagában is megelőlegezi azt, hogy a professzionális kritikák konstruálása a laikus olvasók amatőr értékeléseihez képest másképpen alakul a személyesség és személytelenség szempontjából. Ugyanakkor már csak a gyakorisági adatok is arról árulkodnak, hogy a professzionális kritikákban vannak olyan, gyakorta igen hosszú diskurzusrészek, amikor végig harmadik személyként konstruált szereplők szerepelnek a szövegben, a kritikák ezen szakaszaiban a személytelenebb konstruálás potencialitását megteremtve. A továbbiakban következő elemzésekkel kapcsolatban tehát fontos hangsúlyozni, hogy az itt elmondottak nem a professzionális kritikák egészére, hanem csupán azok potenciálisan személyesebben megkonstruált (azaz első vagy második személyű személyjelöléseket tartalmazó) részeire vonatkoznak.

Az amatőr könyvértékelésekkel ellentétben a litera.hu professzionális kritikáit a T/1. személyű deiktikus konstrukciók dominanciája jellemezte a diskurzusrésztvevőket objektiváló személyjelöléseken belül. Ez a kvantitatív adatok tekintetében azt jelentette, hogy a korpusz 25 professzionális kritikája közül 16-ban az adott kritikában előforduló összes első vagy második személyű személyjelölés minimum 50%-a T/1. személyű volt. A 8. táblázat kiemelései is erre hívják fel a figyelmet, az összehasonlítás céljával külön oszlopban feltüntetve az amatőr értékelések perszonalizációját kezdeményező E/1. személyjelölések előfordulási adatait.

8. táblázat. Az első személyű személyjelölések gyakorisági adatai a professzionális kritikákban

E/1. prof. értékelésekben			T/1. prof. értékelésekben	
abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság		abszolút gyakoriság	relatív gyakoriság
0	0	prof_ért_01	0	0
2	20	prof_ért_02	7	70
19	79	prof_ért_03	4	17
12	71	prof_ért_04	4	24
8	44	prof_ért_05	10	56
0	0	prof_ért_06	0	0
1	8	prof_ért_07	10	83
7	33	prof_ért_08	14	67
24	86	prof_ért_09	4	14
1	25	prof_ért_10	2	50
2	40	prof_ért_11	2	40
2	29	prof_ért_12	4	57
23	47	prof_ért_13	25	51
21	35	prof_ért_14	39	65
2	10	prof_ért_15	18	86
8	57	prof_ért_16	5	36
0	0	prof_ért_17	1	50
2	33	prof_ért_18	3	50
0	0	prof_ért_19	5	93
4	36	prof_ért_20	7	64
2	29	prof_ért_21	4	57
5	100	prof_ért_22	0	0
13	76	prof_ért_23	3	18
5	19	prof_ért_24	21	81
0	0	prof_ért_25	3	100

A professzionális kritikák közül az összes T/1. személyjelölést tartalmazó kritika között 17 olyan volt, amelyekben valamennyi T/1. személyű deiktikus kifejezés egyértelműen az inkluzív olvasatot kínálta fel a kritika befogadói számára. Vagyis a T/1. személyjelölő formák segítségével a megnyilatkozó önmagát és a diskurzuspártnert(eke)t azonos többség tagjaiként objektíválta a referenciális jelenet szereplőiként. A vizsgált minta tekintetében jellemző volt, hogy ezen T/1. konstrukciók révén a megnyilatkozó saját egyedi befogadói tapasztalatától elvonatkoztatva, az értékelt kulturális produktum mindenkori befogadójának a generikus tapasztalataként tette hozzáférhetővé az értékelt irodalmi alkotás befogadásának a folyamatát, jellemzően argumentatív (vö. Brown 1994; Pléh 2014) diskurzív keretek között.

[...] Leli, aki lehetne a regény központi szereplője is, sokkal inkább csak viszonyítási pontként jelenik meg a sok szereplő közül. Gyakran **visszatérünk** hozzá, az ő értelmezésén keresztül **értjük meg** a családot, ő fogja össze hol teljesen objektívan, hol pedig a saját szűrőjén keresztül nézve a családjá krónikáját. [...]¹⁸

A litera.hu-ról származó (3) példa azt szemlélteti, hogy a megnyilatkozó a T/1. személyű, inkluzív referenciájú igei konstrukciókkal az értékelt kulturális produktum befogadásának a folyamatát a diskurzuspártnerral végzett közös tevékenységként, mégpedig közös megértő tevékenységként jelenítette meg. Az is lényeges ugyanakkor, hogy ez a közösen végzett tevékenység aktív, éppen zajló folyamatként, vagyis a kritikabefogadás pillanatában közösen végzett tevékenységként volt megjelenítve (lásd a jelen idejű igealakokat). Mindez együttesen azt eredményezi, hogy az amatőr könyvértékelések jellegadóan E/1. személyű, múlt idejű igei szerkezetekkel megkonstruált perszonális narratíváihoz képest a professzionális kritikák első vagy második személyű referenciapontokat működtető részeiben létrehozott perszonalizáció jellegadóan eltérő karakterű. Míg ugyanis az E/1. narratívák azért személyesebbek, mert az értékelők egyéni, illetve egyedi befogadói tapasztalataikat teszik ilyeténképp hozzáférhetővé, addig a professzionális kritikák deiktikus személyjelölést tartalmazó részei azért perszonalisabbak (mint az itt nem részletezett harmadik személyű személyjelöléseket tartalmazó részek), mert T/1. személyű kifejezésekkel a közös megértés aktív folyamatát konstruálják meg. Ezáltal pedig az irodalmi alkotás mindenkori befogadójának

¹⁸ <https://litera.hu/magazin/kritika/en-a-csaladom-torteneteben.html>, 2023.05.23.

a generikus – vagyis az egyedi, illetve egyszeri befogadói tapasztalattól elvonatkoztatott, valamennyi olvasó által átélhető – befogadói élményeként jelentik meg az ily módon közössé tett tapasztalatot. Mindez pedig jól összhangban áll azzal, hogy a professzionális értékelésekben megvalósuló konstruálás alapvetően imperszonálisabb: azaz generikusabb, kevésbé egyedi és egyszeri, kevésbé a konkrét diszkurzusban részt vevő személyek (szocio) kulturális kiindulópontjához kötött tapasztalatokat tesz hozzáférhetővé az argumentatív diszkurzus.

A professzionális kritikák T/1. személyű, túlnyomó többségében igei szerkezeteiről a fentebb már szóba került jelen idő és kijelentő mód tipikus együttes előfordulása mellett az is megállapítható, hogy ezekben jellemzően az igei személyrag volt az a grammatikai forma, amely megvalósította a személyjelölést. Az amatőr kritikákhoz képest kifejezetten ritka volt a résztvevők névmási objektíválása – amennyiben pedig ez mégis megvalósult, az inkluzív „mi”-ként megkonstruált szereplők az igével ábrázolt folyamat landmarkjaként dolgozódtak ki (például *Időnként húsbavágó, honnan tud rólnk ennyit ez a narrátor*).

A T/1. személyű igei konstrukciók további szemantikai elemzése kapcsán először is az állapítható meg, hogy a receptek igen sok és változatos T/1. személyű igealakjához képest különösen, de az amatőr könyvértékelések E/1. személyű igealakjaival összevetve is lényegesen kisebb mennyiségű és kevésbé változatos igék fordultak elő T/1. személyben. A 9. táblázat ezek közül a leggyakoribbakat mutatja be az abszolút előfordulási számmal együtt.

9. táblázat. A professzionális kritikák T/1. személyű igei szerkezeteiben leggyakrabban előforduló igék

Professzionális kritikák leggyakoribb T/1. személyű igéi	
lemma	gyakoriság
olvas	14
találkozik	9
lát	8
tud	6
mond	4
megismer	3
néz	3

A táblázatból látható, hogy a professzionális könyvértékelések T/1. igei konstrukcióiban előforduló leggyakoribb igék szinte kivétel nélkül mind a MEGÉRTÉS kognitív kategóriájához kapcsolódó fogalmi tartományokat aktiválták. A 14 alkalommal előforduló *olvas* (14) ige jól szemlélteti, hogy ez a professzionális kritikáknak mely műfaji sajátosságával függ össze: azzal, hogy a megnyilatkozó kritikus egyfelől rendre az értékelt kulturális produktum mindenkori olvasójának a befogadói élményét teszi hozzáférhetővé. Másfelől ezt közös tevékenységként, az aktuális partnerrel együttesen végzett befogadói tevékenységként ábrázolja. Ezt erősíti továbbá, hogy az *olvas* igének mind a 14 szóban forgó előfordulása jelen idejű volt, amely 11 esetben deontikus modalitással társult (*olvashatjuk*). A 9. táblázat további igei lemmáinak többsége – vagyis a metaforikus *találkozik* (9), *lát* (9) és *néz* (3), valamint a *megismer* (3) igék – az *olvas*-hoz hasonlóan ugyancsak a MEGÉRTÉS kategóriájához tartozik. Ezen felül a *tud* (6) a GONDOLKODÁS, KÉPESSÉG, míg a *mond* (4) értelemszerűen a MONDÁS kategóriáit aktiválják. Szembetűnő tehát, hogy a professzionális kritikák leggyakoribb igéi a befogadói tevékenységhez, a deiktikus személyjelölés révén pedig közösen végzett befogadói tevékenységhez kapcsolódó fogalmi tartományokat aktiválnak. Ez is megkülönbözteti a professzionális kritikák személyességét az amatőr könyvértékeléseknek az elsősorban az ÉRZELEM kategóriája köré szerveződő személyességével.

Összegzésként az a megállapítás tehető a professzionális kritikákról, hogy ezek jóval kevesebb első vagy második személyű személyjelölést tartalmaztak, mint bármelyik fentebb vizsgált műfaji kategória példányai, így összességében sokkal személytelenebb konstruálás jellemezte őket. Ugyanakkor a korpusz bizonyos kritikái, illetve ezen kritikák bizonyos szakaszai perszonalisabban konstruálódtak. Az itt megvalósuló perszonalizáció azonban jellegében más volt, mint az amatőr könyvértékelések személyessége. A professzionális kritikák T/1. személyű deiktikus kifejezések által kezdeményezett személyessége az értékelt irodalmi alkotás befogadásának a generikus tapasztalatát tette hozzáférhetővé, a mindenkori olvasó egyéni, egyszerű befogadói kiindulópontjától elvonatkoztatott perspektívájából, ugyanakkor a megnyilatkozó és a befogadó aktív közös tevékenységként. Ezért a perszonalizációnak ez a mintázata is műfajjelölőnek bizonyult, mégpedig az argumentatív diskurzusként megvalósuló professzionális kritikák személyességének a specifikumaként.

6. Összegzés

A tanulmány egy olyan empirikus kutatást mutatott be, amely azt a központi kérdésfeltevést járta körül, hogy a perszonalizáció személyjelöléssel összefüggő diszkurzív mintázatainak milyen szerepe van a diskurzusok műfajiségének a kialakításában. A perszonalizációt a kutatás során személyes konstruálásként értelmeztem: a megnyilatkozónak a diskurzuspartneréhez való interszubjektív szociokulturális viszonyulásának a konstruálásban fokozati jelleggel érvényesülő minőségeként. Ebből a meghatározásból kiindulva perszonalizációt kezdeményezhet: (i) a diskurzus résztvevőinek a személydeiktikus (első vagy második személyű személyjelölést megvalósító) nyelvi megjelenítése, amely egyúttal a megnyilatkozó szociokulturális attitűdjeit is működésbe hozza; (ii) a stílus konstruálásának azon esetei, amikor a megnyilatkozó szociokulturális szituáltóságán belül a helyzet szociokulturális tényezője, vagyis a megnyilatkozó diskurzuspartneréhez való interszubjektív szociokulturális attitűdjének a működése kerül előtérbe. A tanulmányban bemutatott empirikus vizsgálat ezek közül az (i) lehetőségéből adódó perszonalizáció diszkurzív mintázatainak a szisztematikus, korpuszalapú vizsgálatát hajtotta végre amatőr és professzionális szakácsok által írt receptekben, valamint amatőr, laikus olvasók és professzionális irodalmárok által írt könyvértékelésekben. A kutatás az alábbi eredményekre jutott.

A perszonalizáció személyjelöléssel összefüggésben megvalósuló diszkurzív mintázatai műfajjelölőek, azaz a diskurzusok specifikus műfaji karakterének kialakításában kezdeményező szerepűek.

A receptek esetében a perszonális konstruálás szempontjából nem tapasztalható további műfaji differenciálódás az amatőr, illetve professzionális szerzőség alapján. Ellenben a könyvértékelések esetében a perszonális (és imperszonális) konstruálás diszkurzív mintázatai további műfaji specifikálódást kezdeményeznek. Az amatőr könyvértékelések személyjelölési mintázatai ugyanis tendenciaszerűen különböztek a professzionális kritikák személyjelölési mintázataitól.

Nem csupán egyfajta személyesség (perszonális jelleg) létezik: a személyjelölés különféle diszkurzív mintázatai a perszonalizáció különböző fajtáit eredményezik, amelyek egyúttal szoros összefüggésben állnak a diskurzusok műfajiségével, azok létrehozásában kezdeményező szerepet töltve be. Ez a következőképpen részletezhető.

A) A receptek személyessége abból adódott, hogy az olvasótól jellemzően indirekt nyelvi megoldások révén elvárt cselekvéssor a receptíró és az olvasó által virtuálisan közösen végzett, éppen zajló tevékenységként konstruálódott.

B) Az amatőr könyvértékelések perszonális konstruálását az jellemezte, hogy az értékelt könyv befogadásának az egyedi, egyszeri tapasztalata a megnyilatkozó múltbeli énjének a narratívájaként konstruálódott.

C) A professzionális kritikák perszonálisabban konstruált részeinek a személyessége pedig úgy jellemezhető, hogy bennük az értékelt irodalmi alkotás befogadásának generikus tapasztalata a mindenkori olvasó perspektívájából konstruálódott, a megnyilatkozó és a befogadó aktív közös tevékenységként.

Irodalom

- Bahtyin, Mihail 1988 [1953]. A beszéd műfajai. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 246–280.
- Baker, Paul. 2006. *Using corpora in discourse analysis*. London/New York: Continuum. <https://doi.org/10.5040/9781350933996>
- Ballagó Júlia 2019. *A társas deixis működésének műfajspecifikus vonatkozásai. A résztvevői szerepek konstruálása az internetes receptportálon*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kari. Mesterszakos szakdolgozat. Kézirat.
- Ballagó Júlia 2022a. A deiktikus személyjelölés mintázatainak és a konstruálás személyességének összefüggései online könyvértékelésekben. In: Laczko Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Tanulmányok a deixisről*. Budapest: ELTE Eötvös Collegium. 213–249.
- Ballagó Júlia 2022b. A tematikus weboldalak hálózatos szerveződése. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar mondat és kontextuális környezete*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar. 331–354.
- Ballagó, Júlia 2023. The role of discursive structure in the genre specification of online discourses. *Studia Linguistica Hungarica* 35: 5–23. <https://doi.org/10.54888/slh.2023.35.5.23>
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban: Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134: 299–320.

- Bednarek, Monika 2014. "An astonishing season of destiny!" Evaluation in blurbs used for advertising TV series. In: Thompson, Geoff – Alba-Juez, Laura (eds.): *Evaluation in context*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 197–220. <https://doi.org/10.1075/pbns.242.10bed>
- Björthen, Kaja 2010. On how we interpret plural pronouns. *Journal of Pragmatics* 42: 1799–1815. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.02.008>
- Brdar-Szabó, Rita – Brdar, Mario 2009. Indirect directives in recipes: a cross-linguistic perspective. *Łódź Papers in Pragmatics* 5(1): 107–131. <https://doi.org/10.2478/v10016-009-0006-x>
- Brown, Gillian 1994. Modes of understanding. In: Brown, Gillian – Malmkjaer, Kirsten – Pollitt, Alastair – Williams, John (eds.): *Language and understanding*. Oxford: Oxford University Press. 10–20.
- Bruner, Jerome 1986. *Actual minds, possible words*. Cambridge MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674029019>
- Chafe, Wallace 1982. Integration and involvement in speaking, writing and oral literature. In: Tannen, Deborah (ed.): *Spoken and written language: Exploring orality and literacy*. Norwood: Ablex. 35–53.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style: language variation and identity*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511755064>
- Croft, William 2009. Towards a social cognitive linguistics. In: Evans, Vyvyan – Poursel, Stehanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 395–420. <https://doi.org/10.1075/hcp.24.25cro>
- Domonkosi, Ágnes 2016. Perspective and attitudinal deixis in Hungarian. *Jezyk, Komunikacja, Informacja* 11: 86–98.
- Eckart de Castilho, Richard – Mújdricza-Maydt, Éva – Yimam, Seid Muhie – Hartmann, Sylvana – Gurevych, Iryna – Frank, Anette – Biemann, Chris 2016. A web-based tool for the integrated annotation of semantic and syntactic structures. In: *Proceedings of the LT4DH workshop at COLING 2016*. Osaka, Japan.
- Fetzer, Anita 2014. I think, I mean and I believe in political discourse: Collocates, functions and distribution. *Functions of Language* 21(1): 67–94. <https://doi.org/10.1075/fo1.21.1.05fet>
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511611834>
- Hámori Ágnes 2012. „Tudunk mi normális hangnemen is társalogni” – Stílus, személyesség és egyezkedés az interneten folyó társalgásokban. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest: ELTE. 223–261.

- Horváth Péter – Simon Gábor – Tátrai Szilárd 2022. Annotation of person marking constructions in the Corpus of Hungarian Lyrical Poetry: Principles and practices. *Studia Linguistica Hungarica* 34: 22–37. <https://doi.org/10.54888/slh.2022.34.22.37>
- Kuna Ágnes 2016a. Az orvosi recept mint szövegtípus a 16–17. században: A szövegtípus kognitív megközelítési lehetősége 1. rész. *Magyar Nyelv* 112: 385–400. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2016.4.385>
- Kuna Ágnes 2016b. Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozáson: Az első személyű deiktikus elemek mintázatai az orvosi kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 140: 316–332.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2012. Személyek és/vagy dolgok: a harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés: Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 231–257.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2015. „évek óta mást se csinálunk”. A többes szám első személyű deiktikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárány M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói: Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE, Magyar Nyelv-tudományi Társaság, Budapest. 501–514.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. Berlin: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- Lee, David Y. W. 2007. Corpora and discourse analysis. New ways of doing old things. In: Bhatia, Vijay – Flowerdew, John – Jones, Rodney (eds.): *Advances in discourse studies*. London: Routledge. 86–99.
- Liu, Amy H. 2022. Pronoun usage as a measure of power personalization: A general theory with evidence from the Chinese-speaking world. *British Journal of Political Science* 52(3): 1258–1275. <https://doi.org/10.1017/S0007123421000181>
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda 1998. A cognitive approach to inferencing in conversation. *Journal of Pragmatics* 30: 755–769. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(98\)00028-9](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(98)00028-9)
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda 2003. Metonymies as natural inference and activation schemas. The case of dependent clauses as independent speech acts. In: Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda (eds.) *Metonymy and pragmatic inferencing*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 127–147. <https://doi.org/10.1075/pbns.113.10pan>

- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelmekifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pléh Csaba 2014. Szövegek megértése és megjegyzése. In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *Pszicholingvisztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 287–338. <https://doi.org/10.1556/9789630594998>
- Simon Gábor 2016. *Bevezetés a kognitív lírapoétikába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Simon Gábor 2017. Áttekintés a műfajkutatás tendenciáiról és lehetőségeiről. Útban egy kognitív szemléletű műfajelmélet felé. *Magyar Nyelv* 113: 146–166. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.2.146>
- Sinha, Chris 2014. Niche construction and semiosis: biocultural and social dynamics. In: Dor, Daniel – Knight, Chris – Lewis, Jerome (eds.): *The social origins of language. Studies in the evolutions of language*. Oxford: Oxford University Press. 31–46. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199665327.003.0003>
- Smith, Cary Stacy – Hung, Li-Ching 2008. Personalization of politics. In: Kaid, Lynda Lee – Holtz-Bacha, Christina (eds.): *Encyclopedia of political communication. Volume 2*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications. 546.
- Steen, Gerard 1999. Genres of discourse and the definition of literature. *Discourse Processes* 28: 109–120.
- Steen, Gerard 2011. Genre between the humanities and sciences. In: Callies, Marcus – Keller, Wolfram – Lohöfer, Astrid (eds.): *Bi-directionality in the cognitive sciences*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 21–42. <https://doi.org/10.1080/01638539909545075>
- Szabó Lilla Petronella 2022. Personalization is in the details: A case study of political personalization in American politics. *Studia Linguistica Hungarica* 34: 102–117. <https://doi.org/10.54888/slh.2022.34.102.117>
- Taavitsainen, Irma 2004. Genres of secular instruction: A linguistic history of useful entertainment. *A Journal of English and American Studies* 25: 75–94.
- Tannen, Deborah 2005. *Conversational Style: Analysing talk among friends*. New York City: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195221817.001.0001>
- Tátrai Szilárd 2002. *Az „én” az elbeszélésben*. Budapest: Argumentum.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Tátrai Szilárd 2017a. Esti Kornél és a beégés. Megjegyzések a műfajiség pragmatikai vonatkozásaihoz. *Magyar Nyelv* 113: 290–301. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.3.290>
- Tátrai Szilárd 2017b. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1058.
- Tátrai Szilárd 2018. Hárman egy ladikban. Kontextualizáció, perspektíválás és személyjelölés a dalszövegekben. *Magyar Nyelvtan* 142: 310–327.
- Tátrai Szilárd 2022. A kontextualizáció műveletei. Kontextualizáló konstrukciók a mondaton innen és túl. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A szövegértés kérdései*. Budapest: Gondolat Kiadó. 43–77.
- Tátrai Szilárd – Ballagó Júlia 2020. A stílustulajdonítás szociokulturális szituálttsága. Funkcionális kognitív megközelítés. *Magyar Nyelvtan* 144: 1–43. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.1.1>
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: P. Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Topik, információfolyam, szórend. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 455–500.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 207–499.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2022. Trajektor-landmark megoszlás és a szemantikai szerepek a magyar mondatkonstrukciókban. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar mondat és kontextuális környezete*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar. 195–211.
- Tomasello, Michael 1999. *The cultural origins of human cognition*. Cambridge MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674044371>
- VERBI Software, *MAXQDA 2020*, software, 2023, maxqda.com.
- Verschuereen, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London: Edward Arnold.
- Yimam, Seid Muhie – Gurevych, Iryna – Eckart de Castilho, Richard – Biemann Chris 2013. WebAnno: A flexible, web-based and visually supported system for distributed annotations. In: *Proceedings of ACL-2013, demo session*. Sofia.

The role of discursive patterns of personalization in the genre specification of online recipes and book reviews

The paper, which adopts the perspective of functional pragmatics suitable for integrating insights from cognitive genre theories, presents an empirical study focusing on certain Internet-mediated genres, specifically the genres of online recipe and online book review. With regard to these genres, I examine the role of discursive patterns of personalization, i.e. the personal and/or impersonal construal, in shaping the specific genre character of discourse. In the research, the notion of personalization is understood as a gradual quality of construal, which derives from how and to what extent the speaker expresses their intersubjective socio-cultural attitude towards their discourse partner. The paper focuses on the prototypical instances of personalization realized by the deictic operations of person-marking. The results are based on the software-assisted qualitative analysis of a research corpus consisting of 50 online recipes and 50 online book reviews.

Keywords: personalization, impersonalization, personal construal, impersonal construal, personal quality, impersonal quality, person-marking, genre, software-assisted qualitative analysis

Ballagó Júlia

<https://orcid.org/0000-0002-7349-2224>

Debreceni Egyetem / Hun-Ren Nyelvtudományi Kutatóközpont

ballago.julia@arts.unideb.hu / ballago.julia@nytud.hu

VARGA MÓNIKA

„Igen akarom, hogy odaérkezett” – Pragmatikai
markerek korpuszalapú elemzése a funkció
és a regiszterek tükrében¹

Kivonat

A *pragmatikai marker* általános terminusba sorolható elemeket a funkció, azaz a beszélő által közölt üzenet és az annak kontextusa közötti viszony – a bizonyosság, nyomaték jelölése vagy éppen a bizonytalanság, homályos, elmosódott jelleg érzékeltetése – kapcsolja össze. A pragmatikai markerek története az ómagyar kor határozószói, valamint módosítószói mentén ragadható meg, míg a középmagyar korszak e tekintetben feltárás alatt áll. Kutatást igényel a gyakorisági változások, közel szinonim variánsok változásának a bemutatása és a társadalmi, kulturális beágyazottság vizsgálata mellett az egyes elemek funkcióinak kontextusfüggő alakulása is. Jelen tanulmány az *(igen) akarom*, valamint az *igyól ~ együld ~ együtt* középmagyar kori használatait tárgyalja, rámutatva e markerek attitűdjelölő funkciójának alakulására, arra, ahogyan a megnyilatkozó személyessége mellett a befogadóhoz fordulás is előtérbe kerül: az *(igen) akarom* esetében a szándék, illetőleg az óhaj kifejezése módosul a minősítés irányába (egyetértést, elismerést fejezve ki), az *igyól ~ együld ~ együtt* kapcsán pedig általánossá válik a jövőre vonatkozó bizonytalanság, figyelmeztetéssel kiegészülve. Így mindkét marker funkciójának alakulása értelmezhető egyfajta (inter)szubjektifikációs folyamat eredményeként.

¹ A tanulmány az NKFI FK 135186. számú munkálatának (*Regiszterfüggő változatok a középmagyarban*) támogatásával készült. Ezúton köszönöm lektoromnak a kézirat korábbi változatához fűzött hasznos észrevételeit, javaslatait.

Kulcsszók: pragmatikai markerek, nyelvi változás, középmagyar korszak, (inter)szubjektifikáció, történeti korpuszok

1. Bevezetés, témamegjelölés

A megnyilatkozó az általa közölt üzenet és az annak kontextusa közötti viszonyt (nyomatékosítást, intenzitást vagy épp bizonytalanságot, pontatlanságot) az úgynevezett *pragmatikai markereken* keresztül határozhatja meg (Culpeper–Kytö 2010: 361). A *marker* elnevezést az indokolja, hogy a kategória tagjai különféle szófajokba tartozhatnak, változatos formai, szerkezeti jellemzőkkel rendelkezhetnek – akár több szóból is állhatnak –, a *pragmatikai* pedig a közlés módjára nézve semleges – a beszélt mellett az írott diskurzusokat is beleértve (vö. Foolen 2010).²

A pragmatikai markerek története az ómagyar kor határozószói (azon belül a fokhatározószók, leírásukat lásd D. Mátai 1991, 1992) és módosítószói (leírásukat lásd Juhász 1991, 1992) mentén ragadható meg. A középmagyar korszak e tekintetben feltárás alatt áll. A közel szinonim variánsok váltakozásának kimutatása mellett lényeges az egyes elemek funkcióinak alakulása, a kontextusfüggő átértékelődés kutatása is.

Jelen tanulmány célja az (*igen*) *akarom* és az *igyól ~ együld ~ együtt* középmagyar kori használatainak vizsgálata. Az elemzés hozzájárul a személyesség, szubjektivitás, interszubjektivitás történeti kutatásához a tárgyalt elemek attitűdjelölő funkciójának bemutatásával: a személyes vélekedés, viszonyulás mellett előfordulásaikban megfigyelhető a befogadó felé fordulás is (részletesen lásd 4.).

Az alábbiakban a feldolgozott adatok és az elemzés módszerének áttekintése után (2.) a vizsgált markerek középmagyar kori történetének, a feltárt adatok időbeli és regiszter szerinti megoszlásának bemutatását (3.) a személyesség és az interakciós jelleg szerepének értékelése követi a funkcióbővülés és annak lehetséges motivációi szempontjából (4–5.).

² A terminológia változatosságát és változékonyságát mutatja, hogy Foolen (2011: 218) a magyarban leginkább *diskurzusjelölő*ként ismert csoportot nevezi *pragmatic markers*-nek, a semlegesség mellett azzal indokolva a döntést, hogy ezáltal egyik specifikus elmélet mellett sem foglal állást. Más megközelítésben az állásfoglalás (*stance*), illetve *szövegszintű állásfoglalás (stance-to-text)* fogalmába tartoznak a sorolt szerepek, megkülönböztetve az episztemikus, értékelő és affektív kifejezéseket (Traugott 2020: 2–3).

2. Anyag, módszer, problémafelvetés

Az elemzés központjában a személyesség kérdésköre mellett a 16–18. század különböző regiszterei állnak (skalárisan értelmezve azokat többek között a formális-informális jelleg vonatkozásában). A pragmatikai markerek közé sorolható elemeknek egyes esetekben a bizonyosság, meggyőződés, máskor a bizonytalanság, pontatlanság jelölése során szerepük van a személyközi dinamikában, a megnyilatkozó érzelmeinek, attitűdjeinek közvetítésében, beleértve az udvariasságot is (Culpeper–Kytö 1999: 294, 2010), így az informális, illetőleg a valamelyes interakciót magukban foglaló regiszterek kiemelkedő hatásúak lehetnek az egyes vizsgált elemek gyakoriságára nézve. Ezzel szemben a formálisabb regiszterek esetleg innovatívabb nyelvhasználatával azzal magyarázható, hogy a szerzők nagyobb közönséghez juthatnak el, így céljuk lehet például a hatáskeltés, az olvasók lenyűgözése, ennek következtében egy korábbi forma újabb funkcióban is terjedhet (vö. Gugán 2020, 2021).

Az adatgyűjtés egyik fő forrása a Történeti magánéleti korpusz (TMK, Dömötör et al. 2017; Novák et al. 2018; az egyes elemek előfordulásait lentebb veszem sorra). A manuális adatkeresés során további magánleveleket és bosszorkánypereket is vizsgáltam, a regiszter szerepének bevonásához azonban nagyobb hangsúlyt helyeztem a 16–18. századi önéletírásokra és drámákra: a Középmagyar emlékirat- és drámakorpuszból elérhető 14 emlékirat (részlet) és 13 dráma szövegét átnézve és kiegészítésként további 7 drámát bevonva (a korábban feldolgozásra előkészített anyagból). Történeti, írott források esetében az azonnaliság és a spontán, kevésbé tervezet jelleg szükségszerűen nem érvényesülhet, ezzel együtt attól már interaktívnak tekinthető egy szöveg, ha egy adott megnyilatkozásra közvetlen reagálást rögzít (vö. Haselow 2014: 211–212), ilyenek a levelek és a drámák, a tanúvallomásokban és emlékiratokban pedig a narratív részekben belül felidézett diskurzusok. Az alakulástörténet teljesebb (1772 utáni) leírásához a Magyar Történeti Szövegtárban (MTSZ, Sass 2017), valamint további adatbázisokban és forráskiadásokban is végeztem kereséseket (lásd 3.1.).

A kvalitatív elemzés az alábbi kérdésekre irányul:

- Mennyire rendszeres az *igen akarom*, illetőleg az *igyól ~ együld ~ együtt* használata az ezúttal tárgyalt jelentésekkel, funkciókkal?
- Megfigyelhető-e valamilyen regiszterbeli különbség a vizsgált elemek használatában?
- Milyen szerkezeti sajátosságok jellemzik a kérdéses markereket?

– Mi motiválhatta a funkciók átértékelődését, milyen mintázatokba illeszkednek a változások?

A jelentések, használati sajátosságok átjárhatósága, alakulása változás, de egyben bővülés is, ugyanis a korábbi jelentések, funkciók sem feltétlenül szűnnek meg. E téren a két tárgyalt marker ellentétes tendenciákat követ (lásd 5–6.).

3. Elemzés

Az alábbiakban külön tekintem át az *akarom* és az *igyól ~ együld ~ együtt* középmagyar korszakon belüli és regiszter szerinti megoszlását tájékoztató jelleggel, valamint a szerkezeti és szemantikai-pragmatikai sajátosságait. Az elemzés egyrészt a formától a funkcióig tart, hiszen meghatározott elemeket vizsgál, másrészt a funkciótól a formáig is, ugyanis kiter a vizsgált elemek korabeli funkcionális variánsaira.

3.1. (*Igen*) *akarom*

Az *akar* legkorábbi és napjainkig is legtipikusabb jelentése a szándék kifejezése (TESz.; lásd még Nagyszótár, valamint ÚESz.). Az alábbiakban egy kevésbé közismert³ funkcióját mutatom be elsősorban az egyes szám első személyű formának: ezáltal ugyanis a megnyilatkozó nemcsak azt fejezheti ki, hogy egy várhatóan bekövetkező eseményre, állapotra vonatkozóan szándékai vannak, illetőleg helyesli, sőt szeretné, ha megtörténne, hanem minősíthetett éppen zajló vagy már megtörtént eseményeket is (akár más,

³ Nem veszi fel a funkciók közé a minősítést a TESz., az ÚESz., az SzT. és a Nagyszótár. Utóbbiból, ahogy arra lektorom is felhívta figyelmet, a 'helyesnek, jónak látva óhajt, szeretne valamit tenni', illetve 'szeretné, hogy valaki valamit megtegyen, valami bekövetkezzen' áll az ezúttal vizsgált jelentéshez legközelebb, illetve ez lehetett a kiinduló jelentés. Kivételesnek számít tehát, hogy a NySz. feltünteti az 'örül' jelentést. A jelentésre hozott példák között viszont az *akarnám* forma is szerepel, amely inkább óhajt fejez ki, illetve egy inkább szándékként vagy óhajtént értelmezhető megnyilatkozás is ide sorolódik: *Hogy hétfőn indulunk, azt nagyon akartam* (Gvadányi: Egy falusi nótáriusnak budai utazása... Tizenkettedik rész: <https://mek.oszk.hu/10200/10263/10263.htm>). Utóbbiak arra utalnak, hogy a szótár tágabban határozza meg ezt a jelentést annál, mint ahogy a jelenlegi tanulmány értelmezi a minősítő funkciót.

személyes viszonyulást jelölő igékkel együtt, szembeállítás részeként [1d]). Például:⁴

- (1a) *Igen akarom*, hogj Vicarius Uram is oda érkezet, lám megh irtam Szivem, hogj el megyen (Kár. 212).
- (1b) Az hutafelállítás, Szivem, se testemnek, se l elkemnek nem kel. [...] Azért *igen akarom*, hogy fenhagyot Kegyelmed rajta (Bark. 184).
- (1c) De melit Istuant *akarom* hogj uizza tirt (Tel. 45).
- (1d) Hogy Kd mind az gyermekekkel együtt békével érkezett fel azt *igen akarom*; de Kdnek némely állapotján bizony valóban *búsulok* (Lónyai Anna levele Lónyai Margitnak, MHölygyLev: 356.)

Az *akarom* e használata a 16. századtól kezdve mutatható ki. A kézzel gyűjtött adatokat is beleszámítva a legkorábbi előfordulás 1539-ből származik:

- (2) Jrz a Mÿhal pap feleuh enis *akarom* hog tecczik teneked (Batthyány Ferenc levele, KLev. 182).

3.1.1. A történeti anyag áttekintése

A TMK alapján az *akar* szótó összes előfordulásához (2688 adat) képest ritka, mégsem esetleges az ezúttal tárgyalt funkció.⁵ Az egyes szám első személyű *akarom* 171 találatot tesz ki (az összes *akar* kezdetű igealak 6%-a), ebből 41 adat minősítő funkciójú, ez az egyes szám első személyű alakok 23%-a. A szűrés során derült ki, hogy a TMK-ból elérhető boszorkányperekből nem sikerült adatolni a minősítő funkciót.⁶ A boszorkányperekben tehát mind a 25 *akarom* találat szándékot vagy óhajt fejez ki. Ha csak a levelekben található *akarom* előfordulásokat nézzük, az utóbbi forráscsoportban a minősítő szerep az adatok több mint egynegyedét teszi ki (146 adatból 41, 28%). A TMK *akarom* adatainak megoszlása a meghatározott funkciók szerint

⁴ Az adatokat a kötetek alapján betűhíven közlöm, a TMK-ból visszakereshető adatok esetében a hivatkozás a forrás korpuszbeli rövidítése (<https://tmk.nytud.hu/forrasok.php>) és a tételszám, ennek híján oldalszám szerint történik, a TMK-n kívüli művek rövidítéseinek feloldását lásd Források.

⁵ Az előadás és a kézirat első változatának leadása óta a TMK-ból elérhető anyagmennyiség valamelyest növekedett, ezért újra lefuttattam a keresést a vizsgált elemekre, részben ez eredményezte a korábitól eltérő számadatokat.

⁶ A Balassi Kiadó által közölt forrásokból (A magyarországi boszorkányság forrásai I–IV., Nagybányai boszorkányperek, Szegedi boszorkányperek) sem mutatható ki.

(proximatív, azaz 'kezd, készül valamit megtenni', minősítő, többértelmű: óhaj vagy minősítést fejez ki, szándék: főnévi igenévi predikátum, az *akar* és a főnévi igenév alanya koreferens; óhaj: tárgyi mellékmondat, utóbbi és a főmondat alanya általában nem koreferens)⁷ az 1. táblázatban látható.

1. táblázat. Az *akarom* funkció szerinti megoszlása a TMK alapján (adatszám)

<i>akarom</i>	boszorkányper	levelek
proximatív	0	2
minősítő	0	41
többértelmű	0	1
óhaj	20	21
szándék	4	81
vél-gondol	1	0
Összesen	25	146

További egy előfordulás feltehetően íráshibás, de a kontextus alapján (*értem, bánom*) nagy valószínűséggel ugyancsak első személyű és minősítő funkciójú:

- (3) Erthem a' Ked leuelet hogj Kednel volt a' Groff, *igen akar* hogj kedel megh Ismerkedet, aúall a' kys Panfilussall, de banom hogj most Zokoly vram othon nem volt (Tel. 61).

Tekintve, hogy a KED a TMK-nál kisebb terjedelmű, az *akar* szótőre kapott teljes adatsort (536 adatot) feldolgoztam. A találatok funkció szerinti megoszlása a 2. táblázatban látható.⁸

⁷ Ezúton is köszönöm lektoromnak az *akarom* szándék és az óhaj funkciójának szerkezeti alapokon való elkülönítésére vonatkozó javaslatát.

⁸ A feldolgozott emlékiratok szerzői: Martonfalvai Imre, Wathay Ferenc, Kemény János, Bethlen Miklós, Bethlen Kata, Thököly Imre, Ráday Pál, Károlyi Sándor, Székely László, Misztótfalusi Kiss Miklós, valamint az Esterházy család. A KED bizonyos emlékiratokból közel azonos mennyiségű szövegrészleteket tartalmaz, ezáltal azonban az egyes forrásokat teljes terjedelmükben feldolgozva mindössze eggyel növekedett az adatszám (a normalizált gyakoriság 10 000 szóra vetítve 0,3, míg a TMK-ból elérhető levelezések esetében 0,7).

2. táblázat. Az *akar* szótövű találatok funkció szerinti megoszlása a KED alapján (adatszám)

<i>akar</i> (szótő)	dráma	emlékirat
proximatív	1	3
többértelmű	2	1
minősítő	5	2
óhaj	70	21
szándék	283	148
Összesen	361	175

A KED-ből elérhető drámák közül egyből adatolható a minősítő *akarom*, onnan viszont többször is (ezúttal csak egy példát idézve, 4a). Egy további adat pedig a manuális gyűjtés anyagából került elő (4b):

- (4a) Hogy hogy, telam(!) ugyan valósággal te vagy? Ó Istenek, bizony ereöm felett *akarom*, hogy szerelmes társom ily véletlenül lathatlak (Constantinus és Victoria).
- (4b) *Akarom*, Dioscore, hogy engem Cleopatra minden tiszteletel meg betsül; nem szeretem sűrű panaszit, szánakodom szerentséjén. (Caesar Aegiptus földjén).

Az emlékiratok egyikében pedig sikerült rábukkanni egy többes szám harmadik személyű előfordulásra is:

- (5) én is íme, odasietek, minden ember vitézködjék, ha terténettel reátok érkeznéjek, eleget biztatám őket, mondák, hogy igen *akarják*, hogy közikbe jöttem, immár nagyobb szívek vagyon (Martonfalvay Imre emlékirata).

Az (5) példával szembesülve a TMK-ból is kigyűjtöttem az egyes és többes szám harmadik személyű, valamint a többes szám első személyű *akar-* kezdetű találatokat (*akarja*: 245, *akarják*: 69, *akarjuk*: 14), egyikben sem mutatkozott azonban a minősítő funkció.

Manuális kereséssel az egy drámabeli és egy emlékiratbeli adat mellett a korszak további magánleveleiből még 65 biztos előfordulást sikerült

gyűjteni (további 4 pedig többféle értelmezést tesz lehetővé). A 3. táblázat az összesített adatokat tartalmazza:⁹

3. táblázat. A minősítő (*igen*) *akarom* előfordulásai a 16–18. században korpuszok és kézi gyűjtés alapján

<i>(igen) akarom</i>	16. század	17. század	18. század	Összesen
TMK	9	1	31	41
KED	2	4	1	7
manuális	3	40	24	67
Összesen	14	45	56	115

A regisztereket tekintve annyit érdemes megjegyezni, hogy a minősítő *akarom* sem a boszorkányperekben, sem a feldolgozott bibliafordításokban nem fordult elő (a funkcionális variánsokról lásd 3.1.3.).

Napjainkra az *akar* minősítő funkcióban nem aktív, visszaszorulása azonban további elektronikus korpuszok híján nehezen dokumentálható. Későbbi előfordulások után kutatva a Magyar történeti szövegtár *akarom* előfordulásainak 2293 találatából az első 400-at szűrtem meg kézzel (az 1772–1823 közötti időszakból), egy adat mutatkozott az ezúttal vizsgált funkcióban, egy drámában 1793-ból:

- (6) Léánder: Ahá! it vagy? *akarom* hógy látlak gaz ember! Scápin: Szegény főzlgája az Urnak éppen nem várok az Urtól oly nagy tífzetelet (Kibédi Sámuel, A Scapin tsalárdságai, MTSz).

Jóllehet az MTSz jellemzően szépirodalmi forrásokat tartalmaz, a személyes, illetőleg nyelvjárási alkorpusz 178 előfordulásából külön is megnéztem százat (tágabb időszakot átfogva: 1785–1960 között), a minősítő funkció azonban egyszer sem fordult elő. Ezzel együtt a Nagyszótár *akar* szócikkében¹⁰ felbukkan egy ezúttal releváns példa 1807-ből:

⁹ A TMK-n kívül olyan további levelezéseket dolgoztam fel, amelyek elektronikusan hozzáférhetőek, kereshetők (részletesen lásd Források). Szerzői: 17. század: Bethlen Gábor; Bethlen Miklós; Esterházy Miklós; Esterházy Pál és felesége; Kemény János; Literátor-politikusok; Pázmány Péter; I. Rákóczi György, II. Rákóczi György és családjuk; Révai Kata Szidónia; Teleki Pál és családja; Wesselényi Anna; 18. század: Bercsényi Miklós; Bethlen Kata; Szentpéteri Katalin és családja. Emellett a Régi magyar levelestárból egy 17. századi minősítő adatra sikerült bukkanni, a Magyar hölgyek levelei kötetben pedig két 16. századi, hét 17. századi és egy 18. századi adatot találtam.

¹⁰ <https://nagyszotar.nyttud.hu/dictsearch.html?query=akar>.

- (7) „Sokkal tartozom Néked azért is, hogy Ilosvai Kristinával közelebről meg ismertettél. [...] Nagyon *akarom*, hogy már így ismerem őtet” (Cserey Farkas, Kazinczy Ferenc levelezése 4. kötet: 1002).

Az *akar* minősítő funkciója ugyanakkor nem szerepel a Nagyszótárban megadott funkciók között, az idézet az utolsóként megadott és régiesnek minősített 'vél, gondol, tart' jelentésnél szerepel. Ez a meghatározás azonban a (7) példa esetében nem adekvát, az *akarom* ezúttal is inkább 'örülök' jelentésű: a *nagyon* mellett ezt támogatja a *már így* 'ennyire' is (utóbbi a 'vél, gondol' jelentéssel interpretálva „nagyon [úgy] gondolom, hogy már így ~ ennyire ismerem őt” legalábbis szokatlanabbnak hat, mint a minősítés: „nagyon örülök, hogy már így ~ ennyire ismerem őt”).¹¹ A levelezésbeli példa arra utal, hogy a 19. században még aktív az *akarom* minősítő használata, legalábbis egyes beszélők számára – erre utal Cserey Farkas egy másik levele is a forrásban, ott azonban a modernizált közlés alapján mintha szándékot fejezne ki: *Hogy a töllem vitt Platanus él és tenyészik, örvendem, akarom aszt is, hogy Chrysanthemum Indicumot kapjál* (945, 210). A kézirat ismeretének hiányában felvethető, hogy nem *kaptál* szerepel-e a kérdéses helyen (a tágabb kontextus és a levélváltás további darabjai nem adnak támpontot az értelmezéshez).

A levelezésből további két releváns előfordulás idézhető, ahol az *akarom* attitűdjelölő szerepét a *szeretem* is alátámasztja:

- (8) II. Axióma. *Én szeretem, vagy akarom azt hogy vagyok. [...] Én akarom, szeretem az én lételemhez hasonló, 's kivált tőlem származott valóságoknak lételét* (Horváth Ádám, Kazinczy Ferenc levelezése 2. kötet: 551).

Az ELTE Verskorpuszban (171 találat), Regénykorpuszban (1361 találat) és Dráma Korpuszban (221 találat) nem szerepel az *akarom* minősítő használata. Az Új magyar tájszótár ugyanakkor idéz Moldva területéről egy adatot (kivételes lehet, ugyanis a jelentésmegadás így szerepel: „örül [!]”): *Nagyon akarom, ke eljött*. Az adat Rubínyi (1902: 83) gyűjtéséből való, és azon kívül, hogy az 'örül' jelentést megadja, mást nem fűz a jelenséghez. A kérdés tehát ezúttal szükségszerűen nyitott marad.

¹¹ A Nagyszótár további idézett példái megfelelnek a 'vél, gondol' jelentésnek. Utóbbi talán a minősítő *akár*-nál is ritkább lehetett, ezzel együtt, ahogy az 1. táblázat jelzi, a boszorkányperek egyikében ugyanakkor adatolható (a 18. századból): *oda valo menetelének okát eszt adta (mivel a Fatens maga tagjaiban ritka példájú nyavajakkal vala megh bántattva) akarom [gondolom] ugy mond nyavajáját Kglmednek mibül légyen* (Bosz. 328, 1751).

3.1.2. Szerkezeti és szemantikai-pragmatikai leírás

Az elemzés első lépése az adatokból kiindulva elhatárolni az *akar* tipikus 'szándékozik' és 'óhajt' (azaz 'helyesnek, jónak látva szeretné, ha valaki megtenne valamit, valami bekövetkezne') jelentéseitől az itt minősítőként tárgyalt használatot. Az adatok zöme (1a–8 példák és lentebb is) szerkezetileg és szemantikailag egyaránt jól elkülönül a szándék kifejezésétől. Szerkezeti szempontból főként azt lehet kiemelni, hogy a minősítő *akar* tipikusan összetett mondatnak a része, a mellékmondat igéje pedig kijelentő módban van (nem pedig felszólító, illetve kötőmódban – utóbbi a korszakban feltételes módú is lehet, lásd újabban Bácsi 2021: 294). A mellékmondat igéjének módja ugyanakkor nemcsak a szándék, hanem az óhaj funkciójától is megkülönbözteti a véleményt kifejező, minősítő használatot. Szemantikailag pedig a mellékmondatban megjelenő cselekvés, esemény vagy állapot ideje a meghatározó: jellemzően múlt idejű, bekövetkezett eseménnyel, vagy (1–2 példák) jelen idejű, azaz fennálló állapottal kapcsolatos a minősítés:

- (9a) Az kemenczék, *igen akarom*, hogy jók (Kár. 168).
- (9b) hogy kegyelmedet io egeseghben lenny *ertem*, *igen akarom* (Zr. p. 123).
- (9c) magam is *igen akarom* hogy Grof Uramek *be menek* mert ha ide ki maratak volna en is nem kivantam volna le meni (Szentpéteri Judit levele Szentpéteri Katalinnak)

Az eddig látott példákkal összefüggésben felmerül, hogy míg napjainkban (és a középmagyar kori előfordulások nagyobb részében is) az *akar* nem veridikális olvasatú¹² – azaz ha a főmondat igaz, az nem implikálja, hogy a mellékmondat is igaz –, addig a jelen tanulmányban minősítőnek tekintett használat veridikálisaként értelmeződhetett, akárcsak az *örül* (vö. *Örülök, hogy megjöttél*: ha igaz, hogy örülök, igaz, hogy megjöttél, vö. Kántor 2013: 73). Ennek a változásnak a lenyomata lehet az eltérő módhasználat.

Adatolthatók azonban olyan példák is, amikor a mellékmondat *ha* kötőszót tartalmaz, illetőleg olyan eseményekre, állapotokra irányítja a figyelmet, amelyekről a megfogalmazás alapján nem egyértelmű, hogy fennállnak-e, illetve a jövőben várhatók-e (ez az *örülök* esetében is érvényes, vö. *Eörülök, ha nem tréfalsz* [Constantinus és Victoria, 1648]). Az *akar* esetében viszont

¹² Ezúton köszönöm lektoromnak, hogy erre a típusú megkülönböztetésre felhívta a figyelmet.

ilyenkor felvetődhetne, hogy nem mégis inkább óhajt fejez-e ki a megnyilatkozó. Például:

- (10a) sokkal jobb is leszen és én is inkább *akarom*, *ha* kegyelmed maga válogatja meg az míveket (Bethlen Gábor 172, 1620).
- (10b) az aproszokat *akarom* edes Leanyom *ha* az magadeval fejríteni adot [’adod’] (Szemere Judit levele Szentpéteri Juditnak).
- (10c) Bizony, *szívesen akarom*, *ha* végbemehet, [...] s az épétést is igen akarnám (Bark. 161).
- (10d) Lelkemismereti ellen szabadulásokat nem bánhatom, de ha újabbak érkeznek, azt bizony megvallom, *akarom* (Bark. 196).

Utóbbi esetekben is kijelentő módú a mellékmondat igéje, ez pedig a minősítő értelmzést támogatja – ugyancsak érv lehet emellett az, hogy a (10c) példa tágabb kontextusában az óhaj maga is feltételes módban fogalmazódik meg (*akarnám*). A (11) példában pedig alternatívákat és azokkal kapcsolatos – helyeslő, támogató – reakciókat fogalmaz meg a megnyilatkozó. Valószínűbb tehát, hogy az *akarom* a *sem bánom* és a *kész vagyok*-hoz hasonlóan inkább a megnyilatkozó viszonyulását, véleményét, semmint az óhaját fejezi ki.

- (11) Ha tülem elszakadni nem akársz: azt sem banom; *Ha* Mylenumi lakást *szereted*; *akarom*. *Ha* penigh idegen Országban menni is akarsz, arra is kész vagyok (Constantinus és Victoria).

Több példában is előfordul kétféle viszonyulás szembeállítására „nem bán-, hanem/sőt akar-”, a (12) szerkezetben azonban fennmarad a többértelműség, azaz kifejezhet óhajt ’magam akarom, hogy elfusson, elbújjon’ és minősítést ’akarom, ha elfut, elbúvik’ egyaránt:

- (12) hallgasson vagy ugyan menjen el előlem, vonja el magát; *ha* elfut, elbúvik s úgy szegődik is vissza, nem bánom, sőt magam *akarom* (Bethlen Miklós önéletírása).

Ugyancsak vitatható a (13) példa az irreális feltétel miatt, amely inkább az óhaj szerepét támogatja ’akartam volna, ha különben ment volna végéhez’, ugyanakkor a szerkezet megkonstruálható lenne *örül*-lel is ’örültem volna, ha különben ment volna végéhez’, így a minősítő használat sem zárható ki teljes bizonyossággal:

- (13) attyamfia Pal wram bizoni *igen akarom walla* ha kulonben megien walla az dolog wegiihez (Tel. 77).

A szándékot, óhajt és a minősítést kifejező *akar* közötti szerkezeti különbségek (főként a mellékmondat igéjének ideje és módja, vö. *akarom, hogy úgy legyen* → *akarom, hogy úgy van/lett*) arra utalnak, hogy mire adatolható lett a minősítő használat, addigra a funkcióbővülés már igen bevetté válhatott. Szerkezeti értelemben köztes stádiumok, illetve kétértelmű kontextusok kevéssé adatolhatók, legalábbis a *hogy* (és a *ha*) kötőszós összetett mondatokban előforduló *akarom* esetében.

Ha azonban az adott esemény és az *akarom* egy tagmondaton belül jelenik meg, többesélyes lehet értelmezés, azaz szándékosságként vagy óhajként éppúgy interpretálható, mint véleményként, minősítésként, a (14a) esetében: 'akarom, hogy a svábok Majtényba szálljanak' vs. 'akarom, hogy a svábok Majtényba szállnak' – ezúttal a szándékot támasztja alá az a megjegyzés, miszerint a megnyilatkozó lépéseket tett az ügy előremozdítása érdekében azzal, hogy írt róla. A 14b esetében azonban nyitottabb az értelmezés:

- (14a) *Igen akarom* az uj sváboknak Majtinba való *szállásokat*, kikről, ugi Magyarokrul irtam Andrásí Uramnak (Kár. 267).
 (14b) Az ficzkók *fel küldését* nem hogi bánám, de inkább *akarom* (Kár. 259).

Az alábbi példa esetében nincs tágabb kontextus magában a levélben, előtte és utána is más témákra reflektál a levélíró, így különösen bizonytalannak tűnhet az értelmezés:

- (15) Vogmann jó viselését *akarom* (Kár. 301).

Szerencsére azonban ezúttal elérhető a feleség korábbi, időben közeli levele (1723. márc. 22-i, Károlyié márc. 26-os keltezésű), amely segíthet megvilágítani az értelmezést: *Vogman igen jól mutatta magát, még edig rendivel való emberséges ember* (Bark. II. 655.). Úgy tűnik, Károlyi feleségének a dicsérő kijelentésére reagálhat a (15)-ös példában látott szövegrészlettel, ez pedig az *akar* minősítő (helyeslő, egyetértő) értelmezését támogatja. A (15) példa egyúttal rámutat arra a szerkezeti lehetőségre, hogy egyszerű mondatban is, ha nem eseményt, hanem állapotot vezet fel az *akarom*, valószínűsíthető

a minősítő funkció (‘akarom, hogy tüzes’ – ezúttal a levélből vett tapasztalaton alapulhat, illetve ‘akarom, hogy helyes és szorgalmas diszpozíciói vannak’):

- (16a) Pekri Uram levelét veszem; bizony, *akarom tüzességét* (Bercsényi Miklós levele Rákóczi Ferencnek 2. kötet: 12, 1706).
- (16b) Újvárnak provisiójáru *igen akarom* helyes és szorgalmatos dispositióit kegyelmednek (Bercsényi Miklós levele Károlyi Sándornak, 188).

Speciálisabb változat, amikor az *akarom* vonatkozói (áljelzői, vö. Dömötör 2006) viszony részeként jelenik meg. A funkció továbbra is kétértelmű: az áljelzői viszony miatt a minősítés valószínűbb, eszerint a megnyilatkozó egyetértését fejezi ki azzal kapcsolatban, ahogy a címzett viszonyul egy harmadik személyhez – ‘akarom, hogy Losi uramat jóakaró uradnak tartod’ –, de tekintve, hogy felszólítás, utasítás követi, esetleg beleérthető a szándék is ‘akarom, hogy kérj tanácsot’ (az *akarok* ugyanakkor a folytatáshoz grammatikailag semmivel sem kötődik, az azt tartalmazó tagmondat inkább közbevetésként értelmezhető):

- (17) Mivel Losi uramot jó akaró uradnak tartod, *kit igen akarok*, kérdj tanácsot édes fiam (Wesselényi Anna levele, 42).

Más esetben mellérendelés részeként is egyértelmű a minősítő funkció, ugyanis olyan cselekvésre vonatkozik, amely már lezajlott (‘visszavettem, s jól tettem, örülök neki’):

- (18) Minap írtam vala Fölségednek, mit adtam neki válaszul? de nem adattam meg az levelemet, visszavettem, *s igen akarom*, mert nekem semmit (sem) adott Fölséged az iránt válaszul (Bercsényi Miklós levele Rákóczi Ferencnek 2. kötet: 13., 1708).

A középmagyarban a *hogy* kötőszó több kontextusból is elhagyható, törölhető (a kötőszós variánsokkal különféle arányokban váltakozva részletesen lásd Gugán 2017), erre is van példa az *akarom* minősítő használatakor – az értelmezést ezúttal is az támasztja alá, hogy már bekövetkezett eseményt, fennálló helyzetet ír le:

- (19a) LEON: *Akarom* pedigh, [ø] éretted valo követnek nincs szükséghe; Mert ugyanis gondolkodasimmal felöled elmélkedem vala (Constantinus és Victoria, 1648).
- (19b) Azt, megvallom, *igen akarom*, [ø] itt érte Fölséged parancsolatja Fiervilt, de bánom, hogy nem mehet (Bercsényi Miklós levele Rákóczi Ferencnek 4. kötet: 5, 1712).

Arra is van azonban példa, hogy a felvezetett esemény a jövőben várhatóan következik be, tehát az óhaj értelmezés is felmerül – az igemód azonban nem ezt támogatja:

- (20) *Igen akarom*, mentől hamarab szembe leszec vele (Comoedia, 1566–1567).

A minősítő funkciójú *akar* tendenciaszerűen *hogy* kötőszót tartalmazó és/vagy kijelentő módú igei állítmányt tartalmazó mellékmondatokban fordult ugyan elő, de ezek a szerkezeti sajátosságok nem bizonyultak kizárólagosnak a (14–20) példák alapján. Az utóbbi megoldások szórványos jellegéből arra lehet következtetni, hogy az *akar* funkcióbővülése jóval korábban zajlott, és az így kialakult kettősség is korábban terjedhetett el, mint amikortól adatlolni tudjuk (tekintve, hogy az ómagyar korból igen kevés élőnyelvközeli forrás maradt fenn, és azokban nem szerepel a minősítő funkció, e kérdés nyitott marad).

Időnként azonban a kontextus nem teszi lehetővé az óhaj és az egyetértő, elismerő használat elkülönítését, így az alábbi, drámákból származó előfordulások szükségszerűen többértelműek maradnak:

- (21a) ... De az hozzád valo igaz baradsagomnak nogatásábul, ime megh beszéllem.
Const: *Eröm felet akarom*.
Ach: Cupido, Venusnak vilagtalan mezitelen kis fia szabadsagombul kivénén, eörökös rabjáva tött (Constantinus és Victoria).
- (21b) ... Ne hitegesséc à szegén kösseget.
BOR. Bator Isten hireuel, azt en *igen akárom*, mert en azokat chac en magam is meg borotualom, mint ollyan kopaszokat (Sztárai).

Arra vonatkozóan, hogy kinek a cselekedeteit minősíti a megnyilatkozó, az eddigi adatok alapján azt mondhatjuk, legritkábban a sajátját (például (4a),

(5), (7), (8) és (20), jóllehet ezekben is van a befogadóhoz fordulás), viszont jóval rendszeresebben a közvetlen befogadó, illetve hasonló gyakorisággal egy harmadik személy tevékenységét, esetleg esemény, állapot bekövetkezését, fennállását ((1a–d), (2), (3), (4b), (9a–d), (10a–c) stb.). Az utóbbiakra még néhány példát hozva:

- (22a) *Akarom, hogy hagyta el az zsaládiába magadnak, immár jobb kedvvel költöm el az kit küldtél* (Nád. p. 33–34).
- (22b) *Kglmd leveleit is Edes Battyam, igen nagy örömmel vettem, hogj Kglmd Sándor es Joseph napjat örömmel töltötte el, igen akarom* (Teleki Pál 71).
- (22c) *Az hajdúktól hogy elvette kegyelmed Pocsajt, akarom* (Lorántffy Zsuzsanna, Rákóczi György levelezése, 5).
- (22d) *akarom, édesem, hogy az örményesi szálló bora jól viseli magát s megártott volt az gyalog kapitánynak* (Rákóczi György levelezése, 178).

Az sem példátlan, hogy a befogadó vagy mások mentális állapotát (vö. 23a: *idegen nem vagy 'nem idegenkedsz'*) is minősítheti a megnyilatkozó ilyen módon (lásd még (2) példa):

- (23a) *Az Vásárhelji Vásárlástul hogj idegen nem vagj Szivem, igen akarom* (Kár. 269).
- (23b) *Igen akarom, hogj Györinek tetzenek az Conscriptiok és protectiok* (Kár. 170).

3.1.3. A minősítő *akar* funkcionális variánsai a középmagyarban

A mellékmondatban szereplő esemény, állapot tehát a legtöbbször lényegében független a megnyilatkozótól mint tényleges résztvevőtől. A minősítő *akarom* olyan szerepben használatos, amelynek mai megfelelője az *örülök* (a korszakban pedig az *örülöm* és az *örvendek ~ örvendem*), jóllehet más tekintetben nem hasonlítanak, hiszen utóbbi eredendően személyes viszonyulást, attitűdöt közvetít. Az *akarom* esetében ez funkcióbővülés eredménye (még akkor is, ha az *akar* szándékot és óhajt kifejező használataiba is beleértődik a helyeslés, egyetértés, lásd 5), legalábbis zajló vagy már bekövetkezett események vonatkozásában. A minősítés emellett megkonstruálható úgy is, hogy expliciten a cselekvőhöz kapcsolódjon (vö. *jól tette ~ tetted*), de teljesen semleges módon is. A korszakban hasonló helyzetben használatos a *jól esett*

– még implicit állásfoglalást jelezve 'történt' értelemben (más viszonyulással is: *jókor esett, rosszkor esett, nehezen esett*):

(24a) *szívesen örülök* Kegyelmed egészségén is, Édes Szívem (Bark. 280).

(24b) El uettem az kegyelmed leuelet, *örülöm* az kegyelmed io egeseget (Zr. p. 91).

(24c) Egességben valo léteteken Szivem *örvendek*, Isten tovább is tartson (Kár. 60).

(24d) Azt *igen jól tetted* Szivem, hogy az sok igybajon fenhagyta!; (Kár. 308).

(24e) *Igen jól esett*, Szívem, hogyha magad is megtekintetted (Kár. 90).

A funkciók hasonlóságát az is mutatja, hogy a markerek egy része együtt is előfordul, ezzel is nyomatékosítva a beszélői viszonyulást:

(25a) Mert nemcsak ismérem és vallom, de *akarom és szüből örülöm*, hogy az én Uram házában sokképpen tudósak vannak énnálamnál (Pázmány Péter művei, 179).

(25b) Azerth Ertem hogÿ k: fel Megjen Beczben *Erolem* es *Akarom* (Svetk. 157).

A minősítő *akarom* az eddigi adatok között nem fordult elő tagadva (azaz nem volt példa arra, hogy a *nem akarom* 'nem örülök' jelentésű lett volna). Ezt a tényt leszámítva az *akarom* a (24a–e)-ben látott elemek funkcionális variánsainak tekinthető – megoszlásukat a 4. táblázat mutatja.

4. táblázat. A minősítő *akarom* funkcionális variánsai a TMK-ban és a KED-ben (adatszám)

Variánsok	boszorkányperek	levelek	emlékirat	dráma
<i>örülök ~ örülöm</i>	0	47	1	4
<i>örvendek ~ örvendek</i>	0	24	2	6
<i>jól esik~esett</i>	3	22	0	0
<i>jól tesz(i) ~ tett(ed)</i>	3	15	1	2

Örül- kezdetű elemek a boszorkányperekben is adathatók, ám nem első személyben, például: *A Tanú Leánya* örülvén *egiségének el ment azon biztató szavaira* (Bosz. 158.), *olyan Boszorkány vagy mint én, ne örüly annak ha*

engem megfognak (Bosz. 313.), ezért nem képezik részét a közvetlen variáció-
ónak (Az örül- és az örvend- a korabeli bibliafordításokban sem példátlan).
A variáció időbeli megoszlása az 5. táblázatban látható.

5. táblázat. A minősítő *akarom* funkcionális variánsainak időbeli megoszlása
(adatszám, forrás: TMK és KED)

Variáns	1501– 1550		1551– 1600		1601– 1650		1651– 1700		1701– 1750		1751– 1772	
<i>akarom</i>	1	50%	10	25%	5	27%	0	0%	31	28%	1	10%
<i>jól es-</i>	1	50%	1	3%	0	0%	0	0%	23	21%	0	0%
<i>jól tett-</i>	0	0%	6	19%	0	0%	0	0%	12	11%	1	10%
<i>örülök</i>	0	0%	17	53%	9	60%	3	100%	21	20%	2	20%
<i>örvendek</i>	0	0%	0	0%	2	13%	0	0%	24	22%	6	60%

Az *akarom* gyakorisága egyedül a 18. század első felében emelkedik ki (az *örvendek*-é pedig a század második felében). A 16. század második felében és a 17. század során viszont az *örülök* a gyakoribb (egy periódusban pedig kizárólagos) variáns. A 18. század első felében a preferenciát főként Károlyi Sándor levelei határozzák meg, az adatok több mint 65%-a tőle származik (*akarom* 21/31, *jól es-* 15/23, *jól tett-* 8/12, *örülök* 15/21, *örvendek* 21/24). Az, hogy Károlyi ilyen gyakorisággal és arányban használja a vizsgált elemeket, önmagában nem magyarázható a terjedelemmel (felesége, Barkóczy Krisztina levelei összességében nagyobb szószámot tesznek ki).

A minősítő *akarom* által explicit módon személyes attitűdjelölés, állásfoglalás fejeződik ki, jellemzően (de nem kizárólag) bekövetkezett vagy zajló események, fennálló állapotok kapcsán. Ez funkcióbővülésnek tekinthető a szándék, de még az óhaj jelentéshez képest is (a közös jelentéselem az egyetértés, helyeslés), jöllehet nem jár együtt kategóriaváltással, legfeljebb szerkezeti kötöttséggel, ugyanis elsősorban az egyes szám első személyhez kötődik, az ettől való eltérés az eddigi adatok alapján legalábbis kivételes ((5) példa). A kérdésre az 5. részben térek vissza, összekapcsolva a két tárgyalat pragmatikai marker elemzését.

3.2. *Igyól ~ együld ~ együtt*

A másik vizsgált marker már formáját és eredetét tekintve is magyarázatra szorul. A TESz. szerint az *igyól* alapja valószínűleg az *igy* (esetleg az *úgy*) az *-ól ~ -öl ~ -ül* raggal, az *együld ~ egyült* elhasonulás eredménye lehet. Az ÚESz. vitatott eredetűnek tartja, a TESz. által leírt ragszilárdulás mellett az összetett szóként való magyarázatot is szem előtt tartva (lásd még Juhász 1992: 819). Eredeti jelentése 'így' lehetett; összetett szóként értelmezve az *igy* + *jól* elemekből jöhetett létre. Utóbbi különösen támogatja az elsődlegesnek tartott nyomatékosító 'bizony, valóban' értelmezést (az adatok forrása az Ómagyar korpusz, Simon–Sass 2012):

- (26a) ffelele frater ýlyes s monda: ýgýol tudom ezt s neked nem akaram mondanom (JókK.).
- (26b) Es kegýelmes azzoný neepok Een kenomath sý- raastokal keerlek hog megh ne banczatok Inkab welem wýgagýathok mert Istenemet ýol lathom ým engé hýw ýgýol <lathom>; hallom (ÉrsK.).
- (26c) Es mýnd pokolra sýlýetthek ees mýkört oda ýwtot wolna hol az nýak wagho heel wolna Oth az nýak waghonak zolla Es ew neký ýlý zot mōda kýt az sok neep ýgýol halla (ÉrsK.).

A kései ómagyarból, a 16. század első feléből viszont már kimutatható a bizonygatás átértékelődése vélekedéssé a jövőre mutató 'talán, hátha', illetve 'nehogy, netalán' jelentésben (vö. Juhász 1992: 819–836). Az SzT. *egyöld*, *együld* címszava már az utóbbi jelentést veszi fel elsőként: 'meglehet, úgy-lehet, möglich', ezt követi a 'hátha, talán' és a 'bizonyára'. Emellett az SzT. felveszi az *igyod* formát 'bizony' jelentéssel, az idetartozó egyetlen adat is értelmezhető azonban 'meglehet, netán'-ként: „Ugyan az Kissebbik Kis Aszony szamara küldöttem egy Bokor kesztiútis, hōgi igen(n) szep fejeren tarcza az kezet, mert *igyod* ha rut leszen, nem fogia szeretni Rakoczi Ferencz” (Bethlen Ferencné levele Kemény Katához).

3.2.1. A feldolgozott történeti anyag áttekintése

A TMK előkészítő munkálatai során tűnt fel, hogy az *együtt* bizonyos szövegekben nemcsak a ma ismert értelemben használatos, hanem 'netán, nehogy'

jelentésben is. Éppen ezért az *együld*¹³ forma (erre eddig egy adat van a korpuszban) mellett az Adv címkével ellátott *együtt* 332 találatát is lekérdeztem és megszűrtem. Utóbbiban alapvetően egyszerű elhatárolni a ’valaki, valami társaságában, közelében’ azaz *valakivel, valamivel együtt* típust – ez dominál a vizsgált anyagban. Ritkábban, de előfordul szembeállítás részeként *együtt* – *másutt* viszonyban is. Egyetlen, a TMK-ból elérhető szövegrész esetében vitatható az *együtt* jelentése úgy, hogy felvethető a ’netán’ is:

- (27) Most értem, mi választ nyert Ferenc Deák Kegyelmedtül. Az Aszony, tréfálódván, velünk *edgyüt* azt tudta, Kegyelmed is nem érti. Nem régen tudtam meg, hogy odaküldte a levelet, de meg sem mutatta még a választ nekem (Bark. 91).

A kiadás központosítása a *velünk együtt* tagolást választotta, de elképzelhető a „tréfálódván velünk, talán úgy vélte” értelmezés is (az *azt tud* ugyanis a korszakban használatos annak a kifejezésére is, hogy a beszélő korábban meg volt győződve valamiről, azonban azóta kiderült, tévesen; részletesen lásd Varga 2022).¹⁴

A TMK-ból és a KED anyagából gyűjtött adatokat manuális kereséssel egészítettem ki, utóbbi nehézsége a sokféle lehetséges írásváltozat, így további előfordulások lappanghatnak. Az adatszámokat a 6. táblázat tartalmazza.

6. táblázat. Az *igyól* ~ *együld* ~ *együtt* előfordulásai 16–18. századi forrásokban

Szövegtípus és forrás	<i>igyól</i> ~ <i>együld</i> ~ <i>együtt</i>
Magánlevelek (TMK)	25
Boszorkányper (TMK)	0
Emlékirat (KED)	0
Dráma (KED)	2
16–17. századi bibliafordítás	2

¹³ Hozzá kell tenni, az *egyült* forma viszont a későbbiekben is használatos ’együtt’ jelentésben, például: „Két hőst borít e törpe máglya; Ulissest s Diomédest; kik kínokra *egyült mentek*, mint hajdan a csatákra” (Dante komédiája: 239).

¹⁴ A szövegközlések alapján a tágabb kontextust nem ismerhetjük meg: az „Asszony”, Kohári Judit levelei nincsenek kiadva, Károlyi megelőző levéléből pedig mindössze annyit olvashatunk: *Bánom, hogy Ferencz deák vele tött jóakaratomat s insurrectiótúl való exemptionalisomat titkolja* (Kár. 90). Így az idézett részlet értelmezése is nyitott marad.

Szövegtípus és forrás	<i>igyól ~ együld ~ együtt</i>
Levelek, emlékiratok, dráma és memoriále (manuális)	21
Irodalom (manuális RMKT, Heltai-fabulák)	22
Összesen	72

Jóllehet a vizsgált marker TMK-beli előfordulása csekélynek tűnhet, a hasonló funkciójú *netalán* szintén mindössze 35, a *netalántán* pedig 17 találatban jelent meg. Az *együld* a formálisabbnak számító bibliafordításokban is olvasható (lásd még Juhász 1992: 821): a Róm 11:22 párhuzamos helyein Sylvester fordításában *netalám*, míg Káldi Györgynél *talám* szerepel – Károlyi Gáspár más szerkezettel fejezi ki; a Mt 13: 29 részt Sylvester és Káldi *nemhogy*-gyal, míg Károlyi *netalám*-ként fordítja – a MünchK. és a JordK. is hasonlóan jár el, *netalantal*-t alkalmazva (az adatok forrása az Ómagyar korpusz):

- (28a) Mert ha az Iften a' természet fzerént valo ágaknac nem keduezet, *együft* valamiképpen teneked fem fog keduezni (Heltai Róm 11:22).
 (28b) Akarode azért hogij el mēnijnk ees azt kij zaggaffwk kezziyle, monda amaz, ne, mert *egijld* az konkollijal az bwzattijs kij zaggatnatok (Pesti Mt 13: 29).

Az *igyól ~ együld ~ együtt* középnyelvi belüli megoszlása kiegyensúlyozottnak mondható, amennyiben a 18. században is rendszeres előfordulás mutatható ki (ezúttal Barkóczy Krisztina és Károlyi Sándor leveleinek köszönhetően), az adatszámokat az 7. táblázat mutatja.

7. táblázat. Az *igyól ~ együld ~ együtt* időbeli megoszlása

<i>igyól ~ együld együtt</i>	TMK + KED	manuális gyűjtés	Összesen
16. század	7	25	32
17. század	2	18	20
18. század	20	0	20
Összesen	30	42	72

A KED-ben feldolgozott emlékiratok teljes terjedelmének vizsgálatba vonása néhány további adatot eredményezett:

- (29a) Az útra elkészülvén, midőn indulni akarnék, megváltoztatá tanácsát az gubernátor, praetendálván, hogy *együld* az szatmári praesidiumból avagy *nékem lenne valami nyavalyám*, avagy, [...] (Kemény János Öné.).
- (29b) én azt tartoznám cseleküdni; és mivel igen confidens barátom vala, mondám azt is: Ha megkénálnánk, uram, *együld magatokon hadnátok*, s revocálni azután késő lenne. (Kemény János Öné.).

Ezzel együtt továbbra is szórványosan fordul elő a vizsgált elem a drámákban és az emlékiratokban egyaránt (nem pusztán a terjedelemből adódóan, mindkét esetben csupán egy-két szerzőtől adatolható).

A formális és irodalmi példák ellenére az *igyól* ~ *együld* idővel nyelvjárási szóznak minősül (vö. TESz., ÚMTsz., ahol *igyót* és *igyók* alakban is megjelentek). Az MTSz-ben mindössze egy *együld* és két *igyold* írásmódú előfordulást sikerült találni (az *igyól*, *együld*, *egyült*, *együt*, *eggyüt* és *eggyütt* alakokra keresve nem volt releváns adat):

- (30a) Azt mondanójók; éjjeli toll füles: Názót Szegénynek fél bokor onfzólo Versért ki híná. Az kilenczet Vaj csak *együld* ügye fottra bíznók (Fabchich József: Lantos dal MTSZ, 1794).
- (30b) A hadnagy mire vissza került, forgatva belülrül Karcs ellen boszszut, Böngört sem tudgya feledni, S fél, hogy *igyold* titkon czinkos társ volna Lebedhez (Pázmándi Horvát Endre: Árpád, MTSZ, 1831).
- (30c) Ezt szórá sáppadt ajakán, és pördüle vissza; Mert hihető, tartott, hogy *igyold* részünkre hajollyon Népe is (Pázmándi Horvát Endre: Árpád, MTSZ, 1831).

Jóllehet a középmagyar korszakból főként az *egy-* kezdetű változatokat lehetett adatolni, az *igy-* kezdetűek sem szorultak teljesen háttérbe (az írásváltozatok sokasága miatt számos adat lappanghat még). Utóbbiakba azonban, az ómagyar kori adatokkal ellentétben, kevésbé érthető bele a *jól*, az *ld* szóvég miatt – ahogy a jelentésük is eltávolodott a bizonygatástól, nyomatékosítástól. Kassai József *Magyar nyelv-tanító könyve* még számontartja az *igyól*-t a „Kételkedők” kategóriában (Kassai 1817: 295), míg Szvorényi (1843) a *Magyar ékes szókötésben* már elavultnak, használatát pedig „divatosság-sértőnek” tartja. Az eddigi legkésőbbiként gyűjtött adat Arany János Tompa Mihálynak szóló 1861-ben írt levéléből származik *igyót* alakban – a közlők

szerint 'mindjárt' jelentésű, a kontextus alapján azonban a 'meglehet' értelmezés is helytálló lehet:

- (31) De nem lamentálok oly keservesen, mert *igyót* azt gondolnád, hogy tán díjadat akarom elvonni (Arany János: 205).

Az ELTE Drámakorpusz 3 találatot tartalmaz a 16. századból (ezek között szerepel a KED-ben is Bornemisza Electrájából; egy további előfordulás található Balassi Szép magyar komédiájában); az ELTE Verskorpuszában és Regénykorpuszában nem volt releváns adat.

3.2.2. Szemantikai, pragmatikai és szerkezeti leírás

A feldolgozott adatok alapján az *igyól ~ együld ~ együtt* a középmagyar korszakban már nem jellemző a nyomatékosító 'valóban, bizony' jelentésben, legalábbis minden feltárt előfordulás a jövőre utalva bizonytalanságot jelez. További szempont, ahogy az a (32–35) példákban látható, hogy jellemzően a megnyilatkozó és/vagy a befogadó (esetleg az adott esemény más érintettjei) által nem kívánt dolog lehetőségességét helyezi kilátásba. A (32) példában arra figyelmeztet a levélíró, hogy menyének a rázkódással járó utazás helyett nyugalomra van szüksége, máskülönben félő (*együtt* 'netalán'), hogy kiújul a korábbi problémája (*ismét megújít a betegség*):

- (32) mÿert hogÿ kegēd !az Jrya hogy Zolonokba akar mennÿ kegēd egy Jdeÿgh hadna Bekÿwel Lennÿ menÿemnek Ne Razatnaÿa hanem Lenne chÿndesseghel, mert egÿwt ha megh Razodÿk *Ismegh Megh wÿt az Beteghsegh* (Svetk. 84).

A (33) példában Barkóczy Krisztina tréfálkozva biztosítja férjét, hogy nem tart igényt a férje korábbi levelében emlegetett köntösre, inkább egy bizonyos, több levelükben is emlegetett dáma hordja azt, akinek netán máskülönben nem lenne mit viselnie, ami vegyes társaságban kockázattal járna (nemcsak a dámára nézve):¹⁵

¹⁵ Károlyi korábbi levelének ide vonatkozó része: *Az asszonyember köntösét oly véggel küldtem, hogy nyári szoknyának megcsináltad, talán magamnak is egy katonai nyári dolmány marad belőle. Ha tudnám, hogy még nem viseled, egy csókért az Dámának vissza ajándékoztam volna* (Kár. 81, 1706).

- (33) A köntös, Édesem, az aszonyembernek való, kellett volna afelől,¹⁶ ha színest nem viselek is, de hogy igaz kavallérságát megbizonyítsa Kegyelmed, ugyan illet a dámát megruházni. Nem bánom, Édesem, *job, hogy azt viselje*, mintsem mezítelen járjon Kegyelmetek közt, *mert együtt nagyobb kárt tenne* (Bark. 86).

Más szövegrészekben hasonlóképpen teret kapnak a várható kedvezőtlen következmények (vö. *kárt okoznak vele, április elsejét jár, azaz bolonddá tétetik* stb., lásd még 29a és 29b):

- (34a) akartam introductiójárul disponálnom, de *együtt kárt okoznak vele* (Kár. 130).
- (34b) a posta a levelet tsak tegye le Bethlenbe, ott en megh kerestetem, mert *együdd az utonn el megyünk egymás mellett, es 1. Aprilist járok* (Bethlen Miklós levelei: 235).
- (34d) Ha az Méltóságos Fejedelem körül doctor volna, nem ártana megjelenteni, *együt nagyobb nyavalyára válik* (Bark. 19).
- (34e) Azért semmiképpen álnok szerencsére nem merem fejem vetni, Szárnyas az szerelem, *együld véled együtt el kezd tőlem repülni* (Eurialus és Lucretia históriája, RMKT 9: 419).
- (34f) De ne késsünk, menjünk el az hivatalra, / *Együdd e goromba szól gyalázatunkra, / Vagy pácát is ejthet nem szokott hátunkra* (Theagenes és Chariclia, RMKT 10: 275).

A közvetlenül a (mindenkori) befogadóra irányuló figyelmeztető szándék különösen feltűnő a fabulák tanulságaiban és a sorsvető versekben:

- (35a) Ne hági tönnen kívánságodból a felső garádcisra: *együld* aláesél onnég és megtörik az orrod (Heltai Fab. 62).
- (35b) ne légy te majom természetű, hogy te is mindjársát kövessed. *Együld* nincsen értéked hozzá (Heltai Fab. 77).
- (35c) Fogd be a szájadat, és békét hagyj eféle kérésnek! Mert *együld* olyant nyersz kéréseddél, hogy igen könyveznek szömeid utána (Heltai: Háló X. rész).

¹⁶ A tágabb szövegkörnyezetben azt írja: Szűcs János *Uram dolmányának csak gomb híja* (Bark. 86) – erre a célra megfelelt volna a köntös.

- (35d) Azén intlek, őbenne te ne bízzál, / *Együld az szerencse téged is megcsal* (RMKT 12: 361).
- (35e) De azért nagy gondot kell rá viselned, Hogy *együld* rútol meg *ne rostáljon téged* (RMKT 12: 401).

Az sem teljesen példátlan azonban, hogy a beszélő nem egyértelműen negatívan viszonyul az esetleg bekövetkező eseményhez, a (36a) levélrészletben mindössze szükségesség vetődik fel, a (36b)-ben pedig a próbálkozással járó esetlegesség, a (36c)-ben pedig csak emlékezteti a levélíró a befogadót:

- (36a) ted jo heljre ez leuelet *egjüilt kellettik* jóuendóban (Tel. 31).
- (36b) azirt Szent Andras nap elót harmad uagj negied napal oda megiek, de ugj hogj Im *egjüt meg meg probalo* ha ot az pinznek kőnieben řerit tehetem yo, hahol nem tahat kitelen leřek !ad oda menisre (Tel. 4).
- (36c) *Egüld* el feletted az mit ezentem vala tuded az vduarbironak az to-ro*ko*kel vala mieltetesruđ (Nádasdy Tamás levele Kanizsay Orsolyának, MNy. 39, OSZK).

Az *igyól* ~ *együld* ~ *együtt* a korszakban a *netalán* funkcionális variánsa (utóbbi azonban a boszorkányperekben is adathozható), ugyanis a TMK adatai alapján mindkettő nagyrészt valamilyen lehetséges kellemetlenségre utal:

- (37) ha már edigh kétt akadályom lött, félek harmadiktul, *ne talám* abban is hasonló akadályom legjen (Kár. 290).

A *netalán* ugyanakkor egyértelműen pozitív kimenetelre is vonatkozhatott (az *igyól* esetében erre nem volt példa a feltárt adatok között), így a megfelelő nem teljes:

- (38) ym ha az wr jsthen ty !kegyélnettnkett fel wzyj bechben hatt az doctorokttol *ne thalan* jőb orwossagott lel kegyélmed (Svetk. 7).

A változás motivációját tekintve érdemes utalni arra, hogy az *igyól* a korai előfordulásokban érzékelési és mentális műveleteket, állapotokat nyomatékosított (*igyól látod, halla, tudja, tudom*, lásd még Juhász 1992: 819). Az átértékelődés azokban a kontextusokban indulhatott meg, amelyek teljes tagmondatlan eseményeket, állapotokat vezettek fel. Korábban az érintett

tartalom mellékmondatként konstruálódott meg, azaz a változás a tagmondathatár felszámolásával, a főmondatbeli predikátum elhagyásával és az *igyól* ~ *együld* ~ *együtt* mondatértékű határozószóvá válásával járt (a *manner adverb* és *sentential adverb* megkülönböztetésről lásd például Simon-Vandenbergen–Aijmer 2008: 55; Tagliamonte–Smith 2021: 90–91). Hasonló változás ment végbe a *bizony* (vö. Haader 2008: 78–79), valamint a *bizonyára* és a *bizonyosan* történetében is (vö. Varga 2024). Az ezúttal gyűjtött anyag alapján azonban a változás fokozatai nem dokumentálhatók, csak feltételezhetők:

igyól hallom [*tudom* stb.], engem hív [’bizonyosan, valóban, jól’]
 ↓
igyól [*hallom, tudom* stb.], engem hív [’bizonyosan’ → ’talán, hátha’]
 ↓
igyól engem hív [’talán, hátha, netalán’]

Emellett a jövővel szükségszerűen összefüggő bizonytalanság lett a hangsúlyos jelentéselem.

Az *igyól* ~ *együld* ~ *együtt* és az *akarom* tárgyalt előfordulásaiban az a közös, hogy mindkét marker interakciós helyzethez kapcsolódik, a megnyilatkozási vélekedések pedig egyúttal hangsúlyosan a befogadóhoz fordulva jelennek meg. A továbbiakban tehát érdemes rátérni az (inter)szubjektivitás kérdéskörére, először a korábbi megállapításokat áttekintve, majd szembesítve azokat az ezúttal vizsgált elemek használatakor megfigyelt jellemzőkkel.

4. Szubjektivitás, interszubjektivitás, (inter)szubjektifikáció: áttekintés és problémafelvetés

Mielőtt rátérnénk arra, hogyan értékelhető a személyesség a vizsgált pragmatikai markerek használatakor, fontos kitérni a különféleképpen alkalmazott és definiált *szubjektív* és *interszubjektív* fogalmakra, valamint az ezeket eredményező folyamatokra. Ez azért is indokolt, mert egyes szerzők maguk is többféle értelemben működtethetnek egy-egy kapcsolódó terminust (vö. saját kutatásai alapján Nuyts 2014).

A legnagyobb hatású leírásokat nézve három meghatározást érdemes áttekinteni és összevetni. Felmerül az episztemikus és deontikus modalitás felőli megközelítés (1.), ekkor a szubjektivitás azon alapul, ki fér hozzá az információhoz (*assessor*). Amennyiben ez – főként – a beszélő, akkor szubjektív

az adott megnyilatkozás, amikor pedig megosztott tudásról van szó, interszubjektív (Nuyts 2014). Ez a felfogás számos olyan szerkezetet, megoldást tart semlegesnek, amelyet mások nem (lásd még Kugler 2015: 58–60). Narrog (2016) két pragmatikai és egy grammatikai meghatározást különböztet meg, utóbbit Langacker definíciójához kapcsolva ((2.) lásd még Nuyts 2014; Kugler 2015: 26–28): ez a felfogás a grammatikai konstruáláson és a profiláláson alapul aszerint, hogy a konceptualizáló a „színen van-e” (*onstage*) az adott megnyilatkozásban. Ha a konceptualizáló explicit grammatikai eszközökkel kifejezve szerepel, akkor a konstruálás objektív (amiről szó van, a tárgy, az pedig kevésbé), míg ha implicit, akkor nincs a színen (*offstage*), ez számít szubjektívnek (létrehozása pedig szubjektívizációnak).

Ezzel szemben Traugott (2014, 2016, 2022) *szubjektifikációt* vizsgál (3.), ezt változásként, történeti folyamatként határozza meg (tipikusan, de nem kizárólag a grammatikalizálódott elemek esetében). A szubjektifikáció során a jelentés átértékelődik olyan kifejezéseket eredményezve, amelyek a beszélő személyes pozícióját hangsúlyozzák azzal kapcsolatban, amiről éppen szó van (szembeállítva az objektív világgal). A szubjektív elem tehát ebben a felfogásban beszélői viszonyulást, attitűdöt és vélekedést, hiedelmeket kódol (Traugott 2014, 2016, 2022: 44–45, 190–201). Az interszubjektifikáció során pedig olyan jelentések alakulnak ki, amelyek a beszélőnek a hallgató kognitív állásfoglalására és társas, társadalmi identitására fordított figyelmét fejezik ki. Ebben a megközelítésben az interszubjektív jelleg nem összeegyeztethetetlen a szubjektívvel (egymásból is alakulhatnak), jöllehet az utókérdések, megerősítést, egyetértést váró, interakciót előhívó (*interaction seeking*) elemek, szerkezetek alapvetően interszubjektívnek számítanak (uo.). Traugott (2014, lásd még 2022: 44) kérdésfeltevése tehát más, mint amit Langacker vizsgál, a(z inter)szubjektifikáció pedig olyan elemeket is érinthet, amelyekben a beszélő közvetlenül nem profilálódik (a kontextusban viszont jelen lehet).

Az interszubjektívitás rezponzív (például utókérdések), attitudinális (például tiszteleti) és textuális interszubjektívitás alcsoportokra is osztható (Ghesquière et al. 2014). Utóbbi valamelyest párhuzamba állítható Fitzmaurice (2004) leírásával, aki bevonja az interaktív jelleget is, a változás végső szakaszaként (episztemikus állásfoglalás > diskurzusjelölő, például a *you know* 'tudod' és a *say* 'mondjuk' alakulása kapcsán).

Az *akarom* a profilálást tekintve objektív, hiszen jellemzően egyes szám első személyű, míg az *igyól* ~ *együld* ~ *együtt* elemekben magában nincs személyjelölés, jöllehet a konceptualizáló jelen lehet a kontextusban:

(39) *együt olyra fokadnék*, akit teljes életembe kerültem (Bark. 308).

A(z inter)szubjektifikációt történeti szemantikai, pragmatikai változásként tekintve ugyanakkor mindkét marker vizsgálható, ugyanis olyan funkcióbővülések jellemzik őket, amelyek érintik a személyes viszonyulás kérdését.

5. Személyesség, funkcióbővülés és a változás lehetséges motivációi

A 3. részben bemutatott előfordulásokban az *akarom* nem szándékot fejez ki, hanem olyan eseményt, állapotot minősít, amely gyakran a beszélő közvetlen ágensi szerepétől függetlenül történik, illetve áll fenn (azaz ilyen értelemben a megnyilatkozó nincs jelen a színen, ami a mellékmondat eseményét illeti, és jellemzően nincs is rá hatása). Jellemzően a befogadó vagy egy harmadik személy a tényleges cselekvő, az óhaj kifejezéséhez hasonlóan. Az interszubjektív jelleget ugyanakkor alátámasztja az, hogy az *akarom* főként interakció részeként jelenik meg, másrészt gyakran a közvetlenül a befogadó felé irányul, amikor az ő tetteit minősíti, egyetértve azokkal. Az emlékiratbeli példák is felidézett diskurzusból származnak (lásd még (5), jóllehet ezúttal az egyetértés ironikus):

(40) Melyre én is nevetvén, mondám, bizony *igen akarom*, hogy kegyelmed ilyen jó orvosságra tanított, mert én is eluntam itt a békák éneklésüket hallgatni (Bethlen Kata Önéletírása).

Az *akarom* minősítő szerepe feltehetőleg nem grammatikalizálódott, legalábbis nem ment végbe kategóriaváltás (a speciális szemantikai változás mellett ez a másik fő kritérium, vö. Dér 2013), továbbra is az ige szófajába tartozik, illetve igés tagmondat része, a minősítő funkció azonban formailag kötöttebb a szándékjelölésnél: az egyes szám első személyre a többinél jellemzőbb ez a használat. Emellett minősítést kifejezve az eddigi adatok alapján sem kérdésként, sem tagadva ('nem örülök' jelentésben) nem fordult elő. Ezek a tényezők gyakran jellemzik az interszubjektifikáción átesett elemeket (ha nem is „kötelezők”, Ghesquière et al. 2014: 139–40; lásd még Traugott 2016: 379).

A változás lehetséges motivációira térve, az 'akar' jelentésű igék forrástartományként szolgálhatnak a jövő idő, illetve a proximatív jelentés kifejezéséhez is (újabban lásd Kuteva et al. 2019: 453–456), ahogy a magyarban is

megfigyelhető 'kezd, készül valamit megtenni' értelmezése, nem élő ágenssel is (vö. például: *Hideg akar lenni*; a segédigék középmagyar kori alakulásáról lásd Gugán 2008: 71; lásd még a Nagyszótár szócikkét: 'esemény, változás majdnem biztosan bekövetkezik'). Ehhez képest a minősítés nem tűnik tipikus céltartománynak (más nyelvekben sem, vö. Kuteva et al. 2019: 451–457). A funkcióbővülés motivációja az lehetett, hogy *akar* elsődleges 'szándékozik' jelentése eleve magában foglalja az egyetértő, pozitív minősítést, ahogy a jellemzően mások cselekvéseihez kapcsolódó óhaj 'szeretné, ha valami megtörténne' jelentés is. Utóbbi pedig előtérbe kerülhetett, és kiterjedhetett az adott folyamatra és a kialakult állapotra, tipikusan (de nem kizárólagosan) az olyan eseményekre, amelyek megnyilatkozótól mint ágenstől függetlenül mennek végbe, így „csak” a viszonyulás, minősítés mozzanata kapcsolja a megnyilatkozót az adott eseményhez (az *esett*-hez hasonlóan). Az alábbi példa közvetlenebb módon mutatja az átértékelődést (a *kívántam* helyett *akartam* is szerepelhetne):

- (41) *Akarom*, hogy ilyen munkása és Orásmestere találkozott kerekei megindítására ennek a Fejedelmi Orának, *kívántam* is igen, hogy találkozhassék (Rimay János levele I. Rákóczi Györgynek, Régi magyar levelestár, 132).

Az *igyól ~ együld ~ együtt* használatával a megnyilatkozó a saját vélekedésére, attitűdjére irányítja a befogadó figyelmét, a középmagyar kori adatokban már bizonytalanságot jelezve, nemegyszer intés, figyelmeztetés részeként. A lehetőségből mint forrástartományból a kötelezővé válás várható céltartományként (vö. Kuteva et al. 2019: 344), azaz ezúttal sem tipikus grammatikalizációs irányról van szó. A középmagyarra az attitűdjelölő funkció összekapcsolódott a befogadóhoz fordulással azáltal, hogy vélhetően számára sem kívánt helyzet lehetségességét vetítette előre. A marker továbbra is többféle alakváltozatban volt használatos, beleértve az *együtt* formát is.

6. Összefoglalás

Jelen tanulmány két kevésbé feldolgozott pragmatikai marker, az (*igen*) *akarom* és az *igyól ~ együld ~ együtt* középmagyar kori használatát mutatta be, különös tekintettel az attitűdjelölésre. A személyesség kérdéskörét tekintve a funkcióbeli változások a(z inter)szubjektifikáció mint szemantikai,

pragmatikai változás esetei közé sorolhatók. Mindkét marker beszélői vélekedést fejez ki, ugyanakkor kimutatható bennük a befogadóorientált jelleg: a minősítő *akarom* esetében a cselekvés elismerése, egyetértés, az *igyól ~ együld ~ együtt* kapcsán pedig a figyelmeztetés. Jellemzően interakciót rögzítő forrásokban bukkantak fel (levelek, drámák, felidézett társalgás például önéletírásban), illetve az *igyól ~ együld ~ együtt* az olvasóhoz közvetlenül forduló formálisabb szövegekben is visszatérő elem.

A minősítő *akarom* nem kiugróan gyakori előfordulását, funkcionális variánsaival összevetve azonban a rendszeresen használt változatok közé tartozott – a szándékot és óhajt jelölő *akarom*-hoz képest sem ritka. Az *igyól ~ együld ~ együtt* még szórványosabb az eddigi gyűjtés alapján, adatolását azonban az írásváltozatok is nehezítik. Az *akarom* ezúttal vizsgált funkciója jellemzően jól elkülönült a szándék és az óhaj jelölésétől szerkezetileg és szemantikailag is, amennyiben nagyrészt már bekövetkezett eseményeket, illetőleg zajló, fennálló állapotokat minősített, kevésbé dokumentálhatók azonban a szemantikai-pragmatikai átértékelődés köztes stádiumai. Jóllehet a minősítő szerep a 18. században még bevett használatú, a 19. század során visszaszorulhatott, illetve területi kötöttségűvé válhatott.

Az *igyól ~ együld ~ együtt* funkcióbeli átértékelődése a nyomatékositásról a bizonytalanság irányába korábban bekövetkezhetett – mondatértékűvé válásának stádiuma szintén csak feltételezhető –, a középmagyarban pedig állandósulhatott, ritkasága ellenére a közelmúltig használatos, utóbb nyelvjárási szóként.

A regisztereket tekintve mindkét marker elsősorban a magánlevelekben preferált, összhangban azzal, hogy közvetlenül a befogadóhoz fordulnak általuk; az *akarom* emellett a drámákban sem példátlan, az *igyól ~ együld ~ együtt* pedig ritkasága ellenére változatosabb forráscsoportokban is megjelent.

Források (az internetről elérhető források letöltésének ideje: 2023. február)

Arany János = *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 4. Arany János levelezése író-barátaival 2.* Budapest: Ráth Mór, 1888–1889. <https://mek.oszk.hu/08300/08301/pdf/arany4.pdf>

Bark. II. = Kovács Ágnes – Fogarassy Zoltán 2017. *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Második kötet (1712–1724).* Nyíregyháza–Debrecen.

- Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz = *Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz 1703–1711*. Rákóczi Tár I–II. Közli: Thaly Kálmán. Pest: Laufer. 1866–1868. <https://mek.oszk.hu/19900/19904/19904.pdf>
- Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez = *Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez 1704–1712* (I–IV.). Közli: Thaly Kálmán. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1875–1879 (Archivum Rákócziánium. I. <https://mek.oszk.hu/18600/18692/pdf/>)
- Bethlen Gábor = *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. Közli: Szilágyi Sándor. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1879. <https://mek.oszk.hu/15400/15483/15483.pdf>
- Bethlen Kata önéletírása = Sükösd Mihály 1963. *Bethlen Kata önéletírása*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Bethlen Miklós levelei = Jankovics József 1987. *Bethlen Miklós levelei 1–2*. (1657–1698; 1699–1716). Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://mek.oszk.hu/21600/21614/pdf/>
- Bethlen Miklós önéletírása = *Bethlen Miklós élete leírása magától. Bethlen Miklós művei*. Szerkesztette V. Windisch Éva. Budapest: Neumann Kht., 2000.
- Caesar Aegiptus földjén = Faludi Ferenc: Caesar Aegiptus földjén. In: Alszeghy Zsoltné – Czibula Katalin – Varga Imre (szerk.) *Jezsuita iskoladrámák 4/1*. Budapest: Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó. 1992.
- Comoedia = Comoedia Balassi Mennihart arultataráról (1566–1567) In: Kardos Tibor et al.: *Régi magyar drámái emlékek I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1960.
- Constantinus = Constantinusnak és Victorianak egymáshoz való igaz szerelmekről írott comoedia (1648). In: Kardos Tibor et al.: *Régi magyar drámái emlékek I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1960.
- Dante komédiája = *Dante komédiája*. Fordította: Babits Mihály. Budapest: Révai. 1913. <https://mek.oszk.hu/10300/10326/pdf/pokol2.pdf>
- ELTE Drámakorpusz. <https://dramakorpusz.elte-dh.hu/?lang=hu-HU>
- ELTE Regénykorpusz. <https://regenykorpusz.elte-dh.hu/?lang=hu-HU>
- ELTE Verskorpusz. <https://verskorpusz.elte-dh.hu/?lang=hu-HU>
- Heltai Fab. = *Heltai Gáspár művei*. Közreadja: Nemeskürty István. Budapest: Neumann Kht. 2000. <https://mek.oszk.hu/06400/06417/html/>
- Heltai Háló = Kőszeghy Péter (szerk.) 1979. *Háló. Válogatás Heltai Gáspár műveiből*. Budapest: Magvető. <https://mek.oszk.hu/04700/04745/04745.htm>

- Kassai József 1817. *Magyar nyelv-tanító könyv melyly a' magyar beszédnek, és írásnak szabásait meg-ítélve, gántsolva, és meg-választva adja-elé.* Sárospatak. <https://mek.oszk.hu/18300/18363/18363.pdf>
- Kazinczy Ferenc levelezése = Dr. Váczy János 1891. *Kazinczy Ferencz levelezése 2.* (1790–1802). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. <http://real-eod.mtak.hu/2614/1/KazLev02.pdf>
- Kazinczy Ferenc levelezése = Dr. Váczy János 1893. *Kazinczy Ferencz levelezése 4.* (1806. január 1.–1807. ápril. 30.). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. <http://real-eod.mtak.hu/2614/1/KazLev04.pdf>
- KED = Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz = <https://ked.nytud.hu>
- Kemény János önéletírása = *Kemény János önéletírása.* Közreadja: Szalay László. Pest: Heckenast. 1856. <https://mek.oszk.hu/16800/16835/16835.pdf>
- KLev. = Hegedűs Attila – Papp Lajos (szerk.): *Középkori leveleink 1541-ig.* Budapest: Tankönyvkiadó. 1991.
- MHölgylev. = Deák Farkas (szerk.) 1879. *Magyar hölgyek levelei (1515–1709).* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/deak-farkas-magyar-holgyek-levelei-bp-1879-4655>
- MNy. 39. = Nádasdy Tamás levele feleségéhez, Kanizsai Orsolyához. 1544. augusztus 22. http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/nadasdy_tamas_levele_felesegehez_kanizsai_orsolyahoz
- MTSz = Magyar Történelmi Szövegtár (http://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form)
- Nagyszótár = Ittész Nóra (főszerk.) 2006. *A magyar nyelv nagyszótára II.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. <http://nagyszotar.nytud.hu/dictsearch.html?query=akar>
- NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893. *Magyar nyelvtörténelmi szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig 1–3.* Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása.
- Ómagyar korpusz = Ómagyar korpusz http://clara.nytud.hu/omagyar/run.cgi/first_form
- Pázmány Péter Művei = Tarnóc Márton 1983. *Pázmány Péter művei.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. <https://mek.oszk.hu/06700/06793/06793.htm>
- RMKT 9. = Horváth Iván et al. 1990. *Régi magyar költők tára 9.* Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://mek.oszk.hu/20300/20321>
- RMKT 10 = Kőszeghy Péter 1996. *Régi magyar költők tára 10.* Czobor Mihály: Theagenes és Chariclia. Budapest: Akadémiai Kiadó – Balassi Kiadó. <https://mek.oszk.hu/20500/20577>

- RMKT 12 = Orlovsky Géza 2004. *Régi magyar költők tára* 12. Budapest: Balassi Kiadó. <https://mek.oszk.hu/20600/20657/>
- Szentpéteri Katalin levelezése = Berecz Ágnes 2016. „*Semmi újságot írni nem tudok*”: Ráday Gedeonné Szentpéteri Katalin levelezése. Budapest: Balassi Kiadó. https://deba.unideb.hu/deba/raday/text.php?id=raday_lev_361_k&hi=akarom
- SzT. = Szabó T. Attila (főszerk.) *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Kolozsvár, Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Akadémiai Kiadó.
- Szvorényi = Szvorényi József: Magyar ékes szókötés (1843). In: Szathmári István 1961. *A magyar stilsztika útja*. Budapest: Gondolat Kiadó. <https://mek.oszk.hu/06500/06592/html/stilsztika0005/stilsztika0005.html>
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TMK = Történeti magánéleti korpusz. <https://tmk.nytud.hu/>
- ÚESZ = Gerstner Károly et al. 2011–2022. *Új magyar etimológiai szótár*. Nyelvtudományi Kutatóközpont. <https://uesz.nytud.hu/index.html>
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva. (főszerk.) 1979–2010. *Új magyar tájszótár* 1–5. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wesselényi Anna = Deák Farkas. 1875. *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné 1584–1649 életrajza és levelezése*. Budapest: Franklin. <https://mek.oszk.hu/22300/22333/22333.pdf>

Irodalom

- Bácsi Enikő 2021. Mihez kötődik a kötőmód? Kötőmódhasználat a Nádasdy-levelezésben. *Nyelvtudományi Közlemények* 117: 281–300.
- Culpeper, Jonathan – Kytö, Merja 1999. Modifying Pragmatic Force. Hedg­es in Early Modern English Dialogues. In: Jucker, Andreas H. – Fritz, Gerd – Lebsanft, Franz (eds.) *Historical Dialogue Analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 293–312.
- Culpeper, Jonathan – Kytö, Merja 2010. Pragmatic markers. *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing*. Cambridge: Cambridge University Press. 361–97.
- Dömötör Adrienne 2006. Az áljelzői mellékmondatok a középmagyar korban. In: Büky László – Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* IV. Szeged: JATE. 37–45.

- Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.
- Fitzmaurice, Susan 2004. Subjectivity, intersubjectivity and the historical construction of interlocutor stance: from stance markers to discourse markers. *Discourse Studies* 6(4): 427–450.
- Foolen, Ad 2010: Pragmatic markers in a sociopragmatic perspective. In: Andersen, Gisele – Aimer, Karin (eds.): *Pragmatics of Society*. Mouton: De Gruyter. 217–242.
- Ghesquière, Lobke – Brems, Lieselotte – Van de Velde, Freek 2014. Intersubjectivity and intersubjectification: Typology and operationalization. In: Brems, Lieselotte – Ghesquière, Lobke – Van der Velde, Freek (eds.): *Intersubjectivity and Intersubjectification in Grammar and Discourse*. Amsterdam–Philadelphia. John Benjamins. 129–155.
- Gugán Katalin 2008. A központi segédigék története a középmagyar korpusz tükrében. In: Haader Lea – Horváth László (szerk.): *Tanulmányok a középmagyar kor mondattana köréből*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 64–76.
- Gugán Katalin 2017. Diakrón rondó: tagadás – hogy törlés – igemódosítók – tagadás. In: Szécsényi Tibor – Németh T. Enikő (szerk.): *Stratégiák és struktúrák: Tanulmányok Kenesei István 70. születésnapjára*. Szeged: JATEPress Kiadó. 71–80.
- Gugán Katalin 2020. Regiszterfüggő változatok a középmagyarban. (Kézirat.)
- Gugán Katalin 2021. Tagadás és pleonasztikus tagadás Pázmány Péter műveiben. In: Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Surányi Balázs (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia* 5. Budapest: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 13–37.
- Haader Lea 2008. Az alárendelő mondatok változási irányairól. In: Haader Lea – Horváth László (szerk.): *Tanulmányok a középmagyar kor mondattana köréből*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 78–88.
- Haselow, Alexander 2014. Sequentiality in dialogue as a trigger for grammaticalization. In: König, Ekkehard – Hancil, Sylvie (eds.): *Grammaticalization – Theory and Data*. Amsterdam: John Benjamins. 203–234.
- Horváth Péter – Kundráth Péter – Indig Balázs – Fellegi Zsófia – Szlávich Eszter – Bajzát Tímea Borbála – Sárközi-Lindner Zsófia – Vida Bence – Karabulut Aslihan – Timári Mária – Palkó Gábor 2022. ELTE Verskorpusz – a magyar kanonikus költészet gépileg annotált adatbázisa. In: Berend Gábor, Gosztolya Gábor, Vincze Veronika (szerk.): *XVIII. Magyar*

- Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem TTK, Informatikai Intézet. 375–388. http://acta.bibl.u-szeged.hu/75887/1/msznykonf_018_375-388.pdf
- Juhász Dezső 1991. A módosítószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 501–13.;
- Juhász Dezső 1992. A módosítószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 815–38.
- Kántor Gergely 2013. Az igemódok ómagyar kori funkciónak változása. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 73–94.
- Kuteva, Tania et al. 2019. *World Lexicon of Grammaticalization. Second, extensively revised and updated edition*. Cambridge: University Press.
- D. Mátai Mária 1991. A határozószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 401–32.
- D. Mátai Mária 1992. A határozószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 570–661.
- Narrog, Heiko 2016. Three types of subjectivity, three types of intersubjectivity, their dynamicization and a synthesis. In: Olmen, Daniel – Cuyckens, Hubert – Ghesquière, Lobke (eds.): *Aspects of Grammaticalization*. Mouton: De Gruyter. 19–46.
- Novák, Attila – Gugán, Katalin – Varga, Mónika – Dömötör, Adrienne 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52: 1–28.
- Nuyts, Jan 2014. Notions of (inter)subjectivity. Brems, Lieselotte – Ghesquière, Lobke – Van der Velde, Freek (eds.): *Intersubjectivity and Intersubjectification in Grammar and Discourse*. Amsterdam–Philadelphia. John Benjamins. 53–76.
- Rubinyi Mózes 1902. Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához. Szógyűjtemény. *Magyar Nyelvőr* 31: 82–87.
- Sass Bálint 2017. Keresés korpuszban: a kibővített Magyar történeti szövegtár új keresőfelülete. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged: SZTE. 267–277.
- Simon Eszter – Sass Bálint 2012. Nyelvtechnológia és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. In: Prószycki Gábor – Váradi Tamás (szerk.): *Nyelvtechnológiai kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 243–264.

- Simon-Vandenbergen, Anne-Marie – Karin Aijmer 2008. *The Semantic Field of Modal Certainty. A Corpus-Based Study of English Adverbs*. (Topics in English Linguistics 56.) Berlin: De Gruyter Mouton.
- Szemes Botond – Bajzát Tímea – Fellegi Zsófia – Kundráth Péter – Horváth Péter – Indig Balázs – Dióssy Anna – Hegedüs Fanni – Pantyelejev Natali – Sziráki Sarolta – Vida Bence – Kalmár Balázs – Palkó Gábor 2022. Az ELTE Drámakorpuszának létrehozása és lehetőségei. In: Tick József – Kokas Károly – Holl András (szerk.): *Valós térben – Az online térért: Networkshop 31: országos konferencia*. Budapest: HUNGARNET Egyesület. 170–178. http://real.mtak.hu/155495/1/21_NWS_2022_Szemes_Bajzat_Fellegi_Kundrath_Horvath_Indig_Diossy_Hegedus_Pantyelejev_Sziraki_Vida_Kalmar_Palko.pdf
- Tagliamonte, Sali A. – Jennifer Smith 2021. Obviously undergoing change: Adverbs of evidentiality across time and space. *Language Variation and Change* 33(1): 81–105.
- Traugott, Elizabeth Closs 2014. Intersubjectification and clause periphery. In: Brems, Lieselotte – Ghesquière, Lobke – Van der Velde, Freek (eds.): *Intersubjectivity and Intersubjectification in Grammar and Discourse*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 7–27.
- Traugott, Elizabeth Closs 2016. Identifying micro-changes in a particular linguistic change-type: the case of subjectification. Kytö, Merja – Pahta, Päivi. (eds.): *The Cambridge Handbook of English Historical Linguistics*. Cambridge: University Press. 376–389.
- Traugott, Elizabeth Closs 2020. Expressions of stance-to-text: discourse management markers as stance markers. *Language Sciences* 82: 1–14.
- Traugott, Elizabeth Closs 2022. *Discourse Structuring Markers in English*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Varga Mónika 2022. *Alkalmaz ideig gyötörte* – Pragmatikai markerek funkcióinak alakulásáról 16–18. századi regiszterekben. *Jelentés és Nyelvhasználat* 9(1): 133–153.
- Varga Mónika 2024. A bizonyosság és bizonytalanság jelölőiről 16–18. századi regiszterekben. *Jelentés és Nyelvhasználat* 11(1): 1–18.

Corpus-based case studies on pragmatic markers: functional and register perspective

Pragmatic marker is a general cover term for items that have in common that they tell us about the pragmatic relationships between a speaker, their message(s) and its context (marking emphasis, intensity or vagueness, fuzziness). The history of pragmatic markers in Hungarian can be captured by the comprehensive descriptions of Old Hungarian adverbs and modifiers, while the Middle Hungarian period is under investigation in this respect. Research is required on the changes of frequencies, the variation of near synonym items and their social and cultural embeddedness as well as the context-dependent changes in the uses of certain markers. The present paper studies the (*igen*) *akarom* 'I (really) want' and *igyól ~ együld ~ együtt* 'might, perchance' in the Middle Hungarian, pointing out that not only the personal attitude of the speaker/writer, but also the attention to the addressee is encoded in their uses. In the case of (*igen*) *akarom* 'I (really) want' the original meaning of intent is modified towards an attributive relation, expressing agreement and appreciation, while *igyól ~ együld ~ együtt* 'might, perchance' marks the uncertainty with caution referring to some possible events in the future and this becomes the main meaning of the item. Thus, both changes in the functions of the studied markers can be considered as a result of the process of (inter)subjectification.

Keywords: pragmatic markers, linguistic change, Middle Hungarian period, (inter)subjectification, historical databases

Varga Mónika

<https://orcid.org/0000-0002-5389-2167>

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

varga.monika@nytud.hun-ren.hu

AGNIESZKA VERES-GUŐPIEL

A célzás típusai és társadalmi kontextusai lengyel és magyar direktívumokban

Kivonat

A tanulmány a célzás típusait és társadalmi kontextusát mutatja be az illokúciós metonímiát alkalmazó direktívumokban. A metonímia – egy nagyobb jelenség részeként – nemcsak referenciális, predikatív vagy propozicionális lehet, hanem illokúciós metonímiaként is megjelenik a beszédaktusokban (Panther–Thornburg 2017). Mivel korábbi kutatásaim (Veres–Guőpiel 2021a, 2021b; lásd még 2020) kimutatták, hogy az illokúciós metonímia típusai a társadalmi kontextussal függenek össze, a dolgozat a célzás megjelenésének társadalmi helyzeteit vizsgálja.

A kutatás 43 magyar és 44 lengyel anyanyelvű beszélő körében végzett diskurzuskiegészítő teszteken alapul, akik különböző társas helyzetekben kéréseket fogalmaztak meg, összesen 2523-at. Mivel a metonimikus kérések triadikus jellegűek –valaki kér valakitől valamit – a társadalmi kontextus hatással van a kérés nyelvi megformáltságára, illetve azok típusaira és gyakoriságára. A személyközi viszonyok mellett a kérés súlya is hatással van az indirektség előfordulására és típusára (Pléh 2012; Csató–Pléh 1988). Az illokúciós metonímia forgatókönyveken alapul, és a forgatókönyvhöz tartozó elemek fogalmi távolságától függően kisebb vagy nagyobb mértékben előhívja a kért cselekvés forgatókönyvét. A társadalmi kontextus befolyásolja a használt célzások előfordulását és típusait, azok befogadását és feldolgozását. Az egyik produktív stratégia a beszédaktus-forgatókönyv legelső elemére való rámutatás volt, de két különböző eredménnyel: az illokúciós forgatókönyv legelső lépését kihasználó célzásokban (elégedetlenség kifejezése, a szabályszegésre való rámutatás, a feltételek teljesítésének lehetőségére való rákérdés) erős utasításként érzékelhetők és értelmezhetők – főleg nagy

szociális távolság esetén, és amikor a másik fél szabályszegésére mutatnak rá. Közelebbi társas viszony esetén (barát, családtag) olyan célzások fordultak elő, amelyek nagyfokú kölcsönös háttérismereteket feltételeznek, és e háttérismeretekre támaszkodva erősítik a szolidaritás érzetét.

Kulcsszók: illokúciós metonímia, direktívumok, társadalmi kontextus, célzás, udvariasság

1. A tanulmány tárgyköre

A tanulmány azt vizsgálja, hogyan hat a társadalmi kontextus a direktívumokban megjelenő illokúciós metonímia használatára. Az alkalmazott perspektíva figyelembe veszi a nyelvi tevékenység szociokulturális szituáltságát, mivel a nyelvtani konstrukciók és műveletek társas kognitív képességeken alapulnak (Croft 2009; Tátrai 2013, 2017).

Az emberi nyelvi tevékenység interszubjektív kontextusában (vö. Verschueren 1999) a felismert és konstruált társadalmi viszonyok nemcsak a megszólító formák alkalmazására, hanem más elemek, például az indirekttség megjelenésére is hatással vannak. Az indirekt direktívumok illokúciós metonimikus forgatókönyveken alapulnak (Panther–Thornburg 1998), és az indirektségük alapját a forgatókönyvnek az alapcselekvésre utaló része jelenti, amely hozzáférést biztosít az illokúciós forgatókönyv tartományához (lásd még Croft 1993). A célzások az illokúciós forgatókönyv legelső elemeit vagy akár annak előfeltételét is bevonó metonimikus struktúrákon alapulnak. A célzások nem verbális módon is megvalósulhatnak. Nem tekintem célzásnak az olyan megnyilatkozásokat, amelyekben a direktívum mellett egy utalás jelenik meg, mivel az ilyen esetek inkább támogató stratégiaként értelmezhetők.

Indirektség esetén a forgatókönyv felidézett részétől függően a direktívák a BEFORE, CORE vagy AFTER metonímián alapulhatnak, kontextualizálva és hozzáférést biztosítva a teljes cselekvési forgatókönyv tartományához. Panther és Thornburg (Panther–Thornburg 1998, 1999, 2007 és Thornburg–Panther 1997) szerint az indirektség skaláris jellegű. A közvetlenség alapulhat hagyományos nyelvtani szerkezeteken (például a segédigés szerkezeten) vagy a cselekvés forgatókönyvére való utaláson. Mint korábbi kutatásaim kimutatták, az indirektség választott típusára hatással van a társadalmi kontextus és a kérés súlya (ez utóbbiról lásd még Csató–Pléh 1988; Pléh 2012).

A kutatás célja annak bemutatása, hogy a diszkurzuskiegészítő teszt 28 modellált helyzetéből melyekben jelennek meg célzások, illetve annak azonosítása, hogy célzások milyen típusai jelennek meg bennük. A célzásokat meghatározott társadalmi kontextusokban használják, és ez potenciális értekllel rendelkezik a nyelvi udvariasság szempontjából.

Az célzás, az indirektség egyik fajtájának tekinthető, amelynek keretében a kért cselekvésnek vagy az előzményére, feltételére vagy a következményeire, vagy a résztvevők közös – a kért cselekvéssel kapcsolatos – tudására vonatkozó elemeire történik utalás. Az indirektség másik fajtája a grammatikai szerkezetekkel kifejezett indirektség (amely gyakran erősen konvencionális például: *El tudná küldeni még egyszer ezt a táblázatot?*). A konvencionális indirekt beszédaktusok gyakran, egyéb támogató stratégiával egészülnek ki, amelyek a kommunikációs szándék szempontjával a magot tartalmazó mondat mellett állnak, és az akció előzményeire, feltételeire vonatkozhatnak (például: *Megint nem találom ezt a fájlt! El tudná küldeni még egyszer ezt a táblázatot?*), vagy az akció következményeire (például: *El tudná küldeni még egyszer ezt a táblázatot? Nagyot segítene vele!*). A célzás esetében ugyanakkor a megnyilatkozás csak a célzásból áll, nem pedig kiegészíti a megnyilatkozást (amikor támogató stratégiának tekintendő). A célzások általában a kérés metonimikus szcenáriómodelljében (lásd 3. pontot) rögtön annak az elejére helyezhetők (így például közös célokat, szándékokat aknáznak ki), vagy a következményeket nevezik meg (például a *Nem véletlenül ültünk be a nemdohányzóba!* célzás a megnyilatkozó korábbi közös döntésére utal, az *Ettől megfájdul a fejem!* célzás pedig a következményekre).

2. A kutatás módszere

A kutatás magyar és lengyel adatközlők által kitöltött diszkurzuskiegészítő tesztek (DCT) adatain alapulnak. A teszteket a 19 és 35 év közötti adatközlők az L1 nyelvükön töltötték ki, magyarul 44-en, lengyelül 43-an. A teszt 9 különböző alapszituációt tartalmazott, különböző szociokulturális kontextusokkal, így összesen 28 szituációt. Az összegyűjtött adatokat (összesen 2523 direktívumot) a direktívumokban előforduló illokúciós metonímiák típusai, száma, gyakorisága és társadalmi kontextusa, a célzások típusai és megjelenésük kontextusa szerint elemeztem.

A tesztben előforduló társadalmi kapcsolatok a hierarchia (főnök, tanár), az ismeretség (idegen, ismerős, barát) és a családi kötelékek (testvér, anya,

anyós, nagymama) tekintetében különböztek. Az elemzett direktívumok a kérés típusa szerint is különbözőek voltak.

A tesztet a résztvevők nyomtatott formában, a megadott időkorláton belül (45 perc) töltötték ki. A teszt a nyelvi ismereteket ismétlődő kontextusokban vizsgálta. Minél konvencionálisabb volt az adott helyzet, az adatközlők annál több egyforma választ adtak, ami azt mutatja, hogy a DCT a nyelv konvencionális alkalmazását vizsgálja konvencionális társadalmi kontextusokban. A vizsgálat célja a magyar és a lengyel kérésekben megjelenő indirektség típusainak és azok feltételezett együttes előfordulásának a vizsgálata volt konvencionális társadalmi kontextusokban. Az adott társadalmi kontextusban mentálisan leginkább elérhető megoldások alkalmazását a megadott időkorlát erősítette.

A kutatás az alábbi kutatási kérdésekre fókuszált:

- Milyen társadalmi kontextusokban jelenik meg a célzás?
- Milyen típusú célzások jelennek meg a magyar és a lengyel kérésekben?
- Hogyan értékelhetjük a célzásokat az udvariasság szempontjából?

A tanulmány a magyar és lengyel adatközlők körében gyűjtött válaszokat mutatja be, ám – mivel a metonimikus szerkezetek használata a nyelvben és a gondolkodásban a kogníciónk általános jellemzője – az indirektség és a célzás megjelenése, a különböző társadalmi kontextusokban való előfordulása más nyelvekkel is összevethető.

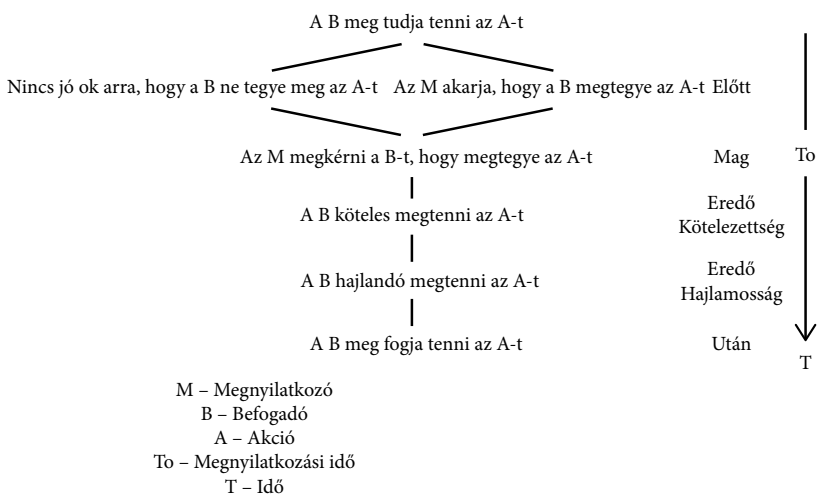
3. Metonimikus szerkezetek a beszédaktusokban

A nyelvi tevékenység során megjelenő indirektségnek döntő szerepe van gondolkodásunk metonimikus jellegének kifejezésében. A metonímia (a metaforához hasonlóan) a gondolkodás és a nyelv egyik alapvető fogalma és nyelvi alakzata (Panther–Thornburg 2017: 275; 2011: 239; lásd még Panther–Radden 1999; Barcelona 2000), amely a jelentések értelmezését átfogó szereppel rendelkezik (Panther–Thornburg 2007).

A metonímia folyamataiban egy fogalmi terület egyik entitását egy másik entitáson keresztül érjük el (Langacker 1993: 30; lásd még: Kövecses 2005: 149; valamint Kövecses–Radden 1998: 21). A metonimikus struktúrák a fogalmi tartományokon belül olyan kapcsolatokat építenek ki, amelyek eredményeként a céltartalom egy másik elemén, a forrástartalomtól keresztül válik elérhetővé.

A kapcsolat erőssége változó, a két elem közötti távolság határozza meg, hogy a forráselem mennyire emelkedik ki (Panther–Thornburg 2011: 242).

Panther és Thornburg nemcsak a predikatív, proposíciós és referenciális metonímiát különbözteti meg (Panther–Thornburg 2011: 246–247), hanem egy sor más tanulmányban (Panther–Thornburg 1998, 1999; 2003; 2006; 2007; 2009) amellet érvelnek, hogy a metonímia a beszédaktus szintjén is megjelenik, és ezt illokúciós metonímiának nevezik. Az indirekt beszédaktus az adott beszédaktus forgatókönyvének egyik részét mutatja be, és attól függően, hogy melyik rész jelenik meg, BEFORE, CORE vagy AFTER típusú indirekt beszédaktust hoznak létre, ahogy azt az alábbi ábra mutatja (a fordítás a sajátom, illetve az „ELŐTT”, „MAG”, „UTÁN” kifejezéseket Kuna Ágnes munkájának megfelelően adtam meg) (Kuna 2015: 37).

1. ábra. A kérés metonimikus szcenáriómodellje (Panther–Thornburg 2017: 282)

Attól függően, hogy a forgatókönyv melyik része jelenik meg, ELŐTT, MAG vagy UTÁN indirektséggel van dolgunk. Amikor a képességre kérdezzük rá (például: *Ide tudnád adni a sőt, kérlek?*), a forgatókönyv ELŐTT részét emeljük ki, ahol feltételezzük a cselekvés végrehajtására való képességet.

Ha a beszédaktus egy adott forgatókönyv több elemét tartalmazza (például: *Le tudnád fordítani ezt? Nagyot segítesz vele majd*), erősebben jelenik meg célcselekvés, így a megnyilatkozó szándéka erősebb kifejezést kap. Éppen

ezért az indirektség skaláris jellegű (Panther–Thornburg 1998: 768). A jelen dolgozat a célzásokat olyan megnyilatkozásoknak tekinti, amelyek indirekt módon utalnak a kért tevékenység feltételeire, előzményeire, és a grammatikai elemeket alkalmazó (például: *tud* segédige) indirektséghez képest a forgatókönyv korábbi részeit aknázzák ki. Ezen kívül magukban állnak, nem pedig a célcselekvés kifejezését tartalmazó megnyilatkozás mellett, azaz célzásként: *Bűn rossz ez a zene!*, amikor zeneváltásra akarunk kérni valakit, viszont ha a megnyilatkozás több elemből áll, mint például *Bűn rossz ez a zene! Kapcsoljuk már ki!*, akkor támogató stratégiának tekintendő. A támogató stratégiák a forgatókönyv több elemének előtérbe hozásával erősítik a cselekvés forgatókönyvén belüli kapcsolatokat, azok megjelenését, és emiatt hatással lehetnek arra, mennyire tekintjük erősnek az adott kérést.

A jelentés tehát, beleértve a diszkurzív jelentést is, kereteken (Fillmore [1982] 2006), idealizált kognitív modelleken (Lakoff 1987), illetve forgatókönyveken (Panther–Thornburg 1998: 756) keresztül jelenik meg. A forgatókönyvek olyan elemekből épülnek fel, amelyek a teljes forgatókönyvvel metonimikus kapcsolatban állnak, és olyan elemekből, amelyek kapcsolatot teremtenek a teljes forgatókönyv és a felidézett elemek között. Fontos megemlíteni azt is, hogy a szocializáció során, a tapasztalatok révén különböző forgatókönyveket tanulunk meg, így az indirekt aktusok értelmezése attól függ, hogy a megfelelő forgatókönyvet a beszélő és a címzett hogyan azonosítja. Ezek a forgatókönyvek tipikus (nyelvspecifikus) nyelvi megoldásokkal kombinált cselekvéssorozatot tartalmaznak. Például a lengyel nyelvben annak, hogy megkérdezzük, mennyi az idő, jellemző megoldása, hogy megkérdezzük, van-e a másiknak órája (*Masz zegarek?*).

Panther és Thornburg fentebb hivatkozott modelljében a skalaritás attól függ, hogy a felidézett elem közelebb vagy távolabb van-e a forgatókönyv magjához, azaz amikor a megnyilatkozó (M) megkéri a befogadót (B) valamire, a kérés annál könnyebben érthető, minél közelebb van a maghoz, így módon csökkentve a közvetlenség mértékét.

Meg kell említeni, hogy a metonimikus struktúrákat tartalmazó közvetett direktívumok megértése során a beszélőnek és a címzettnek – közös szociokulturális kontextuális tudásukra támaszkodva – ugyanahhoz a forgatókönyvhöz kell hozzáférniük, hogy azonosítani tudják egymás szándékait (a szándékok azonosításáról lásd bővebben Tomasello 2016: 33–54; Gazzaniga [2008] 2011), amelyek döntő fontosságúak a beszédaktus típusának azonosításában (Tátrai 2017: 1013–1017) és a megfelelő forgatókönyvhöz való hozzáférésben.

Az indirektség nemcsak metonimikus gondolkodásmódunk reprezentációja, hanem mivel a társas világ feldolgozásának a függvényében jelenik meg, a nyelvi udvariasság egyik eleme. Az indirekt beszédaktus alkalmazásával a beszélő képes jól megértetni magát, miközben a címzettnek is nagyobb teret ad. Az udvariasságot egy adott társadalmi kontextusban megfelelő, adekvát választásként (Watts 2003; Locher–Watts 2005) értelmezem. A kapott válaszok azt mutatják, hogy a metonimikus struktúrák a direktívumok társadalmi kontextusától függően sajátos mintázatokban jelennek meg.

4. Eredmények: a társadalmi kontextus és a célzás használata

A következő részben a diskurzuskiegészítő tesztben gyűjtött adatok alapján a lengyel és a magyar adatközlők által alkalmazott célzási stratégiákat tárgyalom. A teszt 9 szituációt tartalmazott, a célzás 3 szituációban jelent meg: (1) amikor az adatközlőknek meg kellett kérniük az utastársukat, hogy ne dohányozzon a nemdohányzó vonatfülkében (barát, tanár, főnök, ismeretlen), (2) amikor kocsiban utazva zeneváltásra kellett kérniük a barátjukat, tanárukat vagy főnököket, valamint (3) amikor jegyet kellett kérniük a barátjuktól, ismeretlen embertől és főnöküktől. A továbbiakban a társas helyzeteket a következők szerint jelölöm: F – barát, S – idegen, B – főnök, P – professzor. Az egyes szituációkat a célzás típusai és a használat gyakorisága szempontjából tárgyalom. Az összegyűjtött adatokat eredeti lengyel vagy magyar nyelven (1–36. szám) közlöm, és a lengyel példák mellett megadom a magyar szó szerinti jelentésüket.

4.1. A tevékenység megváltoztatására irányuló kérések

A következőkben vizsgált kérések közül az elsőben az adatközlőknek meg kellett kérniük egy barátot, egy idegen személyt, a főnököket és egy tanárt, hogy ne dohányozzanak egy nemdohányzó fülkében, és ilyen módon rá kellett mutatniuk arra, hogy a másik személy megszegi a szabályokat. Egy második szituációban az adatközlőknek meg kellett kérniük a barátjukat, a főnököket és a tanárukat, hogy váltsanak zenét, vagy kapcsolják ki a rádiót az autóban, ami a nemtetszés kifejezésével és a másik személy izlésének megkérdőjelezésével függ össze, ezért a kérés így a címzett önbecsülését megsértheti, a választását megkérdőjelezheti.

Bár a közvetlen kérések nem képezik a dolgozat tárgyát, meg kell említeni, hogy ebben az esetben a közvetlen kérések a barátokkal folytatott interakciókban jelentek meg (zene: 39%, dohányzás: 41%). Amikor az adatközlők egy tanártól vagy egy idegentől kérik, hogy hagyja abba a dohányzást, a közvetlen kérések száma 10% körül alakult, de hozzá kell tenni ehhez, hogy ezekben az esetekben indoklás is kapcsolódott a kéréshez. Az ilyen típusú kéréseket az adatközlők kínosnak érzékelték, és az is kiderült, hogy többen a hallgatás mellett döntöttek, különösen akkor, amikor hierarchikus viszonyok jellemezték a situációt (főnök, tanár).

4.1.1. Dohányzás

A magyar adatközlők körében használt célzások a kocsi típusára (nemdohányzó) (1–2), a szabályok következményeire (3–4) vagy megosztott tudásra (5), az egyén hasznára és a megosztott tudással kapcsolatos potenciális költségek minimalizálására (6), továbbá az érvényben lévő előírások, szabályok iránti kétségek kifejezésére, illetve a résztvevők közös szándékaira (7–9) vonatkozó állításokon alapultak. A társas helyzetek szempontjából az idegenhez vagy egy professzorhoz fordulva a résztvevők arra hivatkoztak, hogy ez egy nemdohányzó terület, rámutattak a lehetséges kockázatokra, azt a benyomást kelte, hogy figyelembe veszik a másik szempontjait, vagy a szabályok következményeire hivatkoztak. Az (5) és a (7) példákban, amikor a professzorhoz vagy idegenhez fordultak, a megnyilatkozások inkább informatív jellegűek voltak, mintha azt feltételeznék, hogy a másik nem tud róla, vagy nem vette észre a tiltást – mint az (1), (9) példákban. Amikor a baráthoz fordultak, még ha utaltak is arra, hogy nemdohányzó fülkéről van szó, a megnyilatkozás olyan elemeket tartalmazott, amelyek arra utaltak, hogy a felek azonos tudással rendelkeznek, utalva a preferenciákra vagy a közös tervekre és szándékokra.

- (1) Elnézést kérek, de ez itt nemdohányzó fülle! (S)
- (2) Bocsi, de ez egy nemdohányzó kocsi! (F)
- (3) Elnézést Uram/Hölgyem, megkérhetem, hogy fáradjon ki? (S)
- (4) Figyu, nem mennél ki a folyosóra? (F)
- (5) Bocs, tudod, hogy utálok. (F)
- (6) Vigyázz, nehogy a kalauz megbüntessen, ez nemdohányzó fülle!
(P)
- (7) Nem véletlenül ültünk be a nemdohányzóba. (F)
- (8) Szerintem ez nemdohányzó, szerinted? (P)
- (9) Elnézést, azt hiszem ez a fülle nemdohányzó. (B)

1. táblázat. Célzási stratégiák a dohányzás abbahagyására
társas helyzetek szerint – magyar

BARÁT	IDEGEN	PROFESSZOR	FŐNÖK
2. Bocsi, de ez egy nemdohányzó kocsi! (F) 3. Figyu, nem mennél ki a folyosóra? (F) 5. Bocsi, tudod, hogy utálok. (F) 7. Nem véletlenül ültünk be a nemdohányzóba. (F)	1. Elnézést kérek, de ez itt nemdohányzó fülke! (S) 3. Elnézést Uram/Hölgyem, megkérhetem, hogy fáradjon ki? (S)	6. Vigyázz, nehogy a kalauz megbüntessen, ez nemdohányzó fülke! (P) 8. Szerintem ez nemdohányzó, szerinted? (P)	9. Elnézést, azt hiszem, ez a fülke nemdohányzó. (B)

A lengyel válaszadók hasonló stratégiákat alkalmaztak. A társas helyzet függvényében azonban változott a propozicionális tartalom iránti bizonyosság kifejezése – a professzorhoz fordulva (14) az adatközlők a bizonytalanság kifejezésével igyekeztek tompítani az állítást, míg az idegenhez fordulva nem építettek be ilyen elemeket (12). Ez a különbség szintén megjelent a magyarok által adott válaszokban – amíg a tanárhoz vagy az idegenhez fordulva nagyobb fokú bizonytalanságot fejeztek ki: (8), (9), addig ugyanezt a stratégiát alkalmazva a barát felé fordulva nagyobb fokú bizonyosságot mutattak: (1), (2). A lengyel válaszadók közül egy adatközlő nonverbális jelzés mellett döntött, amelyet az ismeretlen utastárs és a tanár esetében tartott megfelelőnek.

- (10) Proszę wyjść to mi przeszkadza. 'Menjen ki, kérem, ez zavar engem' (S)
 (11) Możesz wyjść na papierosa na korytarz. (P) 'Kimehetsz cigarettázni a folyosóra' (P)
 (12) Widzi pan co tu jest napisane? – zakaz palenia! (S) 'Látja, mi van ideírva? – Nem szabad dohányozni!' (S)
 (13) Nonverbális – a nemdohányzó területre utaló tábla megmutatása
 (14) Tu chyba nie za bardzo można palić (P) 'Nem hiszem, hogy itt lehet dohányozni!' (P)
 (15) Przepraszam, ale dym papierosowy bardzo mi przeszkadza (P) 'Elnézést, de a cigarettafüst nagyon zavar engem' (P)

2. táblázat. Célzási stratégiák a dohányzás abbahagyására
társas helyzetek szerint – lengyel

IDEGEN	PROFESSZOR	IDEGEN, PROFESSZOR
10. Proszę wyjść to mi przeszkadza. 'Menjen ki, kérem, ez zavar engem' (S) 12. Widzi pan co tu jest napisane? - zakaz palenia! (S) 'Látja, mi van ideírva? –Nem szabad dohányozni!' (S)	11. Możesz wyjść na papierosa na korytarz (P) 'Kimehetsz cigarettázni a folyosóra' (P) 14. Tu chyba nie za bardzo można palić (P) 'Nem hiszem, hogy itt lehet dohányozni!' (P) 15. Przepraszam, ale dym papierosowy bardzo mi przeszkadza (P) 'Elnézést, de a cigarettafüst nagyon zavar engem' (P)	13. Nonverbális – a nemdohányzó területre utaló tábla felmutatása

Ami a célzások gyakoriságát illeti, ebben az esetben akkor használták, amikor a beszélgetőpartnerek közötti kapcsolatot a hatalomhoz kapcsolódó társadalmi vertikális távolság, tipikusan életkor (professzor és főnök) vagy horizontális távolság jellemezte. A célzások a legnagyobb arányban akkor jelentek meg, amikor a professzorhoz fordultak (37,12%), majd az idegen (34,8%) és a főnök (32,5%) következett. Barát esetében a megjelenés gyakorisága lényegesen alacsonyabb volt (20,88%).

3. táblázat. Célzási stratégiák a dohányzás abbahagyására (%) – magyar

HU	BARÁT	PROFESSZOR	FŐNÖK	IDEGEN
A füst zavar engem	3 (6,96%)	6 (13,92%)	3 (6,96%)	1 (2,32%)
Nemdohányzó terület	5 (11,6%)	9 (20,88%)	10 (23,2%)	11 (25,52%)
Köhögés	0	0	1 (2,32%)	0
Menj ki	1 (2,32%)	1 (2,32%)	0	3 (6,96%)
ÖSSZESEN	20,88%	37,12%	32,48%	34,8%

A lengyel adatközlők nem használtak olyan gyakran célzásokat (minden társas helyzetben a magyaroknál alacsonyabb volt az arány – 20,88%, kivéve, amikor idegenekhez fordultak – 27,24%). A korábbi kutatásomban (Veres-Guspiel 2020) bemutatott adatok azt mutatják, hogy a direkt kérés

a lengyelek esetében gyakrabban jelenik meg, mint a magyarok esetében, és így a célzás alacsonyabb arányban jelenik meg.

4. táblázat. Célzási stratégiák a dohányzás abbahagyására (%) – lengyel

PL	BARÁT	PROFESSZOR	FŐNÖK	IDEGEN
A füst zavar engem	1 (2,27%)	1(2,27%)	0	0
Nemdohányzó terület	2 (4,54%)	3 (6,81%)	5 (11,35%)	9 (20,43%)
Köhögés	0	0	0	0
Menj ki	4 (9,08%)	3(6,81%)	3(6,81%)	3(6,81%)
ÖSSZESEN	15,89%	15,89%	18,16%	27,24%

A célzások előnyösek lehetnek a beszélő számára, mivel a közös célokat vagy szándékokat, illetve az egymásról való közös tudást hangsúlyozza (például egy barát esetében), és így a szolidaritást és a közösségi érzést hangsúlyozza. A főnök, a professzor vagy az idegen esetében azon a (valós vagy hamis) feltételezésen alapulhat a célzás, hogy az illető nem tudta, hogy megsérti a szabályokat. Így az udvariasság szempontjából a beszélgetőpartner számára előnyösnek tekinthető (vö. Leech 1983). A dohányzási tilalomra való utalás azáltal, hogy megkérünk valakit, hogy menjen ki a folyosóra, előnyös lehet, mivel a beszélő nem mutat rá közvetlenül arra, hogy a partner megszegi a szabályokat, csak az illokúciós forгатókönyvön belüli helyzet előfeltételeire mutat rá.

4.1.2. Zenehallgatás

A következő szituációban az adatközlőknek meg kellett kérniük barátjukat, ismerősüket, főnöküket és tanárukat, hogy váltsanak zenét, vagy kapcsolják ki a rádiót az autóban. Ez a nemtetszés kifejezését és a másik ember ízlésének megkérdőjelezését implikálhatja.

A célzások típusait tekintve a zene jellegére, a zenei ízlésre vonatkozó célzások mind a három modellált társas helyzetben előfordultak, lásd (16), (17), (21). A barát esetében a válaszadók magára a zenére céloztak, megkérdezték például, hogy tetszik-e a másinak a zene (17), vagy kifejezték – akár erős – nemtetszésüket, lásd (20), (22). A főnökhöz fordulva szintén a zenére utaltak, de az elégedetlenség kifejezése nem volt olyan erős, mint a barát esetében, lásd (16), (19). A legkifinomultabb célzásokat akkor használták, amikor a professzorhoz fordultak, vagy egy új rádióadóról, vagy más zenekarokról tettek fel kérdést, lásd (18), (21).

- (16) Az igazgató zenei ízlése különbözik az enyémtől. (B)
 (17) Figyelj, neked tetszik ez a zene? (F)
 (18) Ne haragudj, hallottál már arról a rádióadóról? (P)
 (19) Vicces ez a zene. (B)
 (20) Bűn rossz ez a zene, ne kínozz! (F)
 (21) Milyen zenét szeretsz még ezen kívül? (P)
 (22) Jézusom! Nem tudnánk mást hallgatni? (F)

5. táblázat. Célzási stratégiák a zene megváltoztatására
 társas helyzetek szerint – magyar

BARÁT	PROFESSZOR	FŐNÖK
17. Figyelj, neked tetszik ez a zene? (F) 20. Bűn rossz ez a zene, ne kínozz! (F) 22. Jézusom! Nem tudnánk mást hallgatni? (F)	18. Ne haragudj, hallottál már arról a rádióadóról? (P) 21. Milyen zenét szeretsz még ezen kívül? (P)	16. Az igazgató zenei ízlése különbözik az enyémtől. (B) 19. Vicces ez a zene. (B)

A lengyel adatközlők, amikor a barátjukhoz fordultak, nem voltak olyan egyértelműek, mint a magyarok – pozitív megjegyzéseket tettek más CD-kre (26); ez a főnökkel való interakcióban is produktív stratégia (26). A zenére tett megjegyzések – hasonlóképpen a magyar adatközlőkhöz – mindhárom modellált társas helyzetben előfordultak.

Amikor a tanárhoz vagy a főnökhöz fordultak, azt is megkérdezték, hogy lehet-e a hangerőt, lásd (24), (25). A lengyel adatközlők a professzor felé inkább gyengébb célzásokat használtak – a rádió bekapcsolására kérdeztek rá, lásd (23), vagy általános kérdéseket tettek fel a zenei preferenciákra vonatkozóan, lásd (28).

Megjegyzendő, hogy a lengyel válaszokban csak egy olyan eset fordult elő, amikor a barát felé célzást intéztek: (26), de ez az adatközlő mindhárom helyzetben ugyanazt válaszolta. A lengyel válaszadók ebben a helyzetben egyszerűen a rádió kikapcsolását vagy a CD cseréjét kérték, vagy direkt módon fordultak a barátjukhoz, felszólító módú megnyilatkozással.

- (23) *Mogę włączyć radio?* (P) 'Bekapcsolhatom a rádiót?' (P)
 (24) *Można prosić trochę o ściszenie radia* (B) 'Lehalkítaná egy kicsit a rádiót?' (B)
 (25) *Mogę ściszyć?* (B) 'Lehalkíthatom?' (B)

- (26) O świetna płyta! (F, B, P) 'Ó, nagyszerű CD!' (F, B, P)
 (27) Przepraszam, ale ta muzyka ma bardzo ponury przekaz... (B) 'Sajnálom, de ennek a zenének nagyon szomorú üzenete van....' (B)
 (28) Lubisz taką muzykę? (P) 'Szereted ezt a fajta zenét?' (P)

6. táblázat. Célzási stratégiák a zene megváltoztatására
 társas helyzetek szerint – lengyel

PROFESSZOR	FŐNÖK	PROFESSZOR, FŐNÖK, BARÁT
23. Mogę włączyć radio? (P) 'Bekapcsolhatom a rádiót?' (P) 28. Lubisz taką muzykę? (P) 'Szereted ezt a fajta zenét?' (P)	24. Można prosić trochę o ściszenie radia (B) 'Lehalkítaná egy kicsit a rádiót? (B) 25. Mogę ściszyć? (B) 'Lehalkíthatom?' (B) 27. Przepraszam, ale ta muzyka ma bardzo ponury przekaz... (B) 'Sajnálom, de ennek a ze- nének nagyon szomorú üzenete van... ' (B)	26. O świetna płyta! (F, B, P) 'Ó, nagyszerű CD!' (F, B, P)

Ha összehasonlítjuk a célzások gyakoriságát a két csoportban, akkor kiderül, hogy a legkisebb számban akkor jelentek meg, amikor egy barátához fordultak (lengyel adatközlők: 6,81%, magyar adatközlők: 9,28%). Ennél kapcsolattípusnál a hagyományos közvetlenség mellett adathozhatóak a direkt direktívumok is, de akár az a kijelentés is, hogy kérés nélkül is zenét váltának. Ugyanakkor jelentős különbség figyelhető meg a lengyel és a magyar adatközlők között a professzor és a főnök esetében a célzások gyakoriságát illetően – a magyaroknál a professzorhoz fordulva a célzások voltak a leggyakoribbak, míg a lengyel adatközlők a főnökhöz fordulva használtak leggyakrabban célzásokat.

7. táblázat. Célzási stratégiák a zene megváltoztatására irányuló kérésekben (%) – magyar

ZENE HU	BARÁT	PROFESSZOR	FŐNÖK
Tetszik a zene	1 (2,32%)	3 (6,96%)	3 (6,96%)
Hallgassunk rádiót	3 (6,96%)	4 (9,28%)	0
Fáj a fejem	0	0	1 (2,32%)
ÖSSZESEN	9,28%	16,24%	9,28%

8. táblázat. Célzási stratégiák a zene megváltoztatására irányuló kérésekben (%) – lengyel

ZENE PL	BARÁT	PROFESSZOR	FŐNÖK
Tetszik a zene	1(2,27%)	0	1(2,27%)
Hallgassunk rádiót	0	2(4,54%)	3 (6,81%)
Halkítsa le a hang-erőt	1(2,27%)	1(2,27%)	4 (9,08%)
Cseréljünk CD-t	1(2,27%)	1(2,27%)	1(2,27%)
ÖSSZESEN	6,81%	9,08%	20,43%

4.2. Tárgy, érték elkérése

A diskurzuskiegészítő tesztben volt néhány olyan helyzet, amikor az adatközlőnek valamilyen tárgyat vagy értéket kellett kérnie (jegy, kulcs, kisebb pénzösszeg, valamint levél, amely véletlenül a szomszéd erkélyén landolt). A jegykérés esetében mind a lengyel, mind a magyar válaszokban a célzás tippként jelent meg. Más helyzetekben olyan megnyilatkozások jelentek meg, amelyek célzásokként is felfoghatók lennének, ha magukban állnának, de hosszabb mondatok részei voltak, és támogató stratégiaként funkcionáltak, így a kérés erősítő vagy enyhítő elemeként jelentek meg, a kérés vagy konvencionálisan indirekt módon történt (a *tud* segédige használatával), vagy közvetlen, azaz a célzások nélkül is kifejezték a megnyilatkozó szándékát.

Ebben a helyzetben adatközlőnek jegyet kellett kérnie egy buszmegállóban, ugyanis nem volt nála jegy, és nem is tudott venni. A magyar adatközlők egyfajta stratégiát alkalmaztak: megkérdezték, hogy van-e az illetőnek jegye, vagy van-e pluszjegye – tehát az illokúciós forgatókönyv feltételére kérdeztek

rá. Az alkalmazott stratégiák nem különböztek a társas helyzettől függően, az idegenhez fordulva azonban kisebb bizonyosságot fejeztek ki, lásd (31), a főnökhöz fordulva pedig ígéretekkel, illetve magyarázattal láttak el a kérelmet, lásd (32).

- (29) Andi, nincs nálad még egy jegy? (F)
 (30) Nincs egy jegyed? (F)
 (31) Bocs, nincs egy plusz jegyed véletlenül? (S)
 (32) Minden be van zárva. Nincs egy jegye véletlenül? Kifizetem. (B)

9. táblázat. Célzási stratégiák jegy elkérésére társas helyzetek szerint – magyar

BARÁT	IDEGEN	FŐNÖK
29. Andi, nincs nálad még egy jegy? (F) 30. Nincs egy jegyed? (F)	31. Bocs, nincs egy plusz jegyed véletlenül? (S)	32. Minden be van zárva. Nincs egy jegye véletlenül? Kifizetem. (B)

A lengyel adatközlők is használták ezt a típusú célzást, és hasonlóképpen ez volt az egyetlen általuk használt olyan célzási stratégia, amely még a kifejezett bizonyosság tekintetében sem különbözött, a kérések megformáltsága csakis a lexikális választások révén mutatott különbségeket.

- (32) Masz może bilet? (F) 'Van véletlenül jegyed?' (F)
 (33) Masz dodatkowy bilet? Swój chyba zgubiłem (F) 'Van még egy jegyed? Azt hiszem, elvesztettem az enyémet' (F)
 (34) Masz może wolny bilet? (F) 'Van véletlenül egy tartalék jegyed?' (F)
 (35) Przepraszam czy ma pan/pani na zbyciu bilet? (S) 'Elnézést, van eladó jegye?' (S)
 (36) Przepraszam pana bardzo, ale czy ma pan może bilet? (B) 'Elnézést, uram, de nincs véletlenül jegye?' (B)

10. táblázat. Célzási stratégiák jegy elkérésére társas helyzetek szerint – lengyel

BARÁT	IDEGEN	FŐNÖK
32. Masz może bilet? (F) 'Van véletlenül jegyed?' (F)	35. Przepraszam czy ma pan/pani na zbyciu bilet? (S) 'Elnézést, van eladó jegye?' (S)	36. Przepraszam pana bardzo, ale czy ma pan może bilet? (B) 'Elnézést, uram, de nincs véletlenül jegye?' (B)
33. Masz dodatkowy bilet? Swój chyba zgubiłem (F) 'Van még egy jegyed? Azt hiszem, elvesztettem az enyémet' (F)		
34. Masz może wolny bilet? (F) 'Van véletlenül egy tartalék jegyed?' (F)		

Amint a példákból kiderül, a stratégiák nem változtak a társas helyzet függvényében. A válaszok a megjelenés gyakorisága szempontjából sem különböztek. A legnagyobb mennyiségű célzás a baráttal szemben abból adódhat, hogy a válaszadók egy része egyszerűen úgy döntött, hogy főnőktől vagy idegentől nem kér jegyet.

11. táblázat. Célzási stratégiák jegy elkérésére (%) – magyar

JEGY HU	BARÁT	IDEGEN	FŐNÖK
Pluszjegy	16 (37,12%)	7 (16,24%)	(16,24%)

12. táblázat. Célzási stratégiák jegy elkérésére (%) – lengyel

JEGY PL	BARÁT		IDEGEN	FŐNÖK
Pluszjegy	14 (31,78%)		4 (9,08%)	(11,35%)

Az egyetlen megfigyelhető jelentős különbség a megszólítási formák használata: ezek mind a lengyel, mind a magyar nyelvben a vertikális és a horizontális társadalmi távolságtól függően változnak, ám ez kérdéskör nem témája ennek a dolgozatnak. Mindazonáltal, ahogyan azt a korábbi példákban láthattuk, a célzás módja, a célzási stratégia megválasztása és a bizonytalanság kifejezése a társas helyzettől függően különbözött, így egyértelmű: a kérés szerkezete nemcsak a kérés típusától, hanem a társadalmi viszonyoktól is függ.

5. Következtetések

A célzások vizsgálatára a kutatás három szituációt használt: két olyan helyzetet, amelyek erős hatással lehetnek az egyén önképére és érzelmeire (dohányzás, zene), és egy olyat, amely kisebb hatást válthatnak ki (jegy elkérése). A célzások a kérés legelső lépéseire vagy feltételeire vonatkoztak. A társas távolság növekedésével a célzások objektív feltételekre, általános szabályokra (például nemdohányzó helyek) és általános preferenciákra (a zenei ízlésről való kérdezés) vonatkoztak, a kifejezett bizonytalanság aránya nőtt, a célzások kifinomultabbá váltak, és a stratégiák sokfélesége is növekedett. Amikor az adatközlők baráthoz fordultak, a célzásokat gyakran a közös háttérismertekre alapozták. Ilyenkor erős bizonyosságot fejeztek ki állításaikra vonatkozóan, ezért a célzást a kifejezett episztemikus modalitás szempontjából is vizsgálni kell.

Az elemzett anyag alapján megállapítható, hogy a fenti tendenciák a lengyel és a magyar nyelvben is hasonlóan jelentek meg, a stratégiák megválasztására, valamint a nyelvi megformáltságára a társas helyzet hatással volt.

A célzások mind a magyar, mind a lengyel nyelvben leggyakrabban a beszédaktus-forgatókönyv legelső elemére való rámutatással történtek, de két különböző eredménnyel: az illokúciós forgatókönyv legelső lépését kihasználó célzásokban (elégedetlenség kifejezése, a szabályszegésre való rámutatás, a feltételek teljesítésének lehetőségére való rákérdezés) erős utasításként érzékelhetők és értelmezhetők – főleg nagy társas távolság esetén. Közelebbi társas viszony esetében (barát) olyan célzások fordultak elő, amelyek nagyfokú kölcsönös háttérismerteket feltételeznek, közös célokat vagy szándékokat, illetve az egymásról való közös tudást hangsúlyozzák, és erősítik a szolidaritás érzetét. Főnök, professzor vagy idegen esetében a célzás alapulhat azon a (valós vagy hamis) feltételezésen, hogy az illető nem tudta, hogy megszegi a szabályokat, amely az udvariasság szempontjából a beszélgetőpartner számára előnyösnek tekinthető.

Bár a típusok és azok előfordulása hasonló volt a megadott társas helyzetekben mindkét nyelvben, a lexikai szerkezetük és a megjelenési gyakoriságuk némi különbséget mutatott. A lengyel adatközlők esetében a magyar adatközlőkhöz képest több direkt kérést és kevesebb célzást találunk, míg a magyar kérdésekben a kérés konvencionális indirektségre, többször célzásra épül, bár ha a kifejezett vélemények erősségét lexikai szinten hasonlítjuk össze, a magyar adatok a lengyel adatokhoz képest szókimondóbbak, durvábbak voltak.

A vizsgált anyag azt mutatja, hogy a modellált társas viszonyok mindkét nyelven hatással voltak a kifejezett bizonytalanságra – nagyobb társas távolság esetében (idegen, főnök, tanár) gyakrabban jelentek meg bizonytalanságot kifejező elemek (lexikai elemek és grammatikai elemek egyaránt), közeli viszonyok esetében (barát) a kérés teljesíthetősége iránt kifejezett bizonytalanság kisebb volt.

A jelen tanulmányban bemutatott kutatási eredmények – hasonlóképpen a korábbi, általánosabb jellegű vizsgálataimhoz – azt mutatják, hogy az indirekt direktívumok és ezen belül célzások megjelenése korrelál a társas kontextussal, a célzások száma a beszédpartnerek közötti szociális távolság függvényében nő.

Irodalom

- Barcelona, Antonio 2000. *Metaphor and metonymy at the crossroads*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Croft, William 1993. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics* 4: 335–370. <https://doi.org/10.1515/cogl.1993.4.4.335>
- Croft, William. 2009. Towards a social cognitive linguistics. In: Evans Vyvyan – Poursel, Stephanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 395–420. <https://doi.org/10.1075/hcp.24.25cro>
- Csató Valéria – Pléh Csaba 1988. Indirekt felszólítások a magyar nyelvben. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 99–115.
- Gazzaniga, Michael 2008/2011. *Istota człowieczeństwa. (Human. The science Behind what makes us unique)*. Spot: Smak słowa.
- Kövecses, Zoltán – Radden, Grünter 1998. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9(1): 37–77. <https://doi.org/10.1515/cogl.1998.9.1.37>
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metafora-elméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Kuna Ágnes 2015. *A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben – kognitív nyelvészeti elemzés*. Doktori disszertáció. (<https://doktori.btk.elte.hu/lingv/kunaagne/diss.pdf>)
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Langacker, Ronald W. 1993. Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics* 4: 1–38. <https://doi.org/10.1515/cogl.1993.4.1.1>
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Panther, Klaus-Uwe 2011. Motivation in Language. In: Shulamith (ed.): *Cognition and Motivation: Forging an Interdisciplinary Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. <http://www.lexicom.es/drupal/files/Panther.Motivation%202011.pdf> <https://doi.org/10.1017/CBO9781139021463.023>
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda 1998. A cognitive approach to inferencing in conversation. *Journal of Pragmatics* 30: 755–769. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(98\)00028-9](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(98)00028-9)
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda 1999. The Potentiality for Actuality Metonymy in English and Hungarian. In: Panther, Klaus-Uwe – Radden, Günter (eds.): *Metonymy in Language and Thought (Human Cognitive Processing 4)*. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins. 333–357. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.19pan>
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda 2003. Metonymies as natural inference and activation schemas: The case of dependent clauses as independent speech acts. In: Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda (eds.): *Metonymy and Pragmatic Inferencing*. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins. 127–147. <https://doi.org/10.1075/pbns.113.10pan>
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda 2006. Metonymy and the way we speak. In: Benczes, Réka – Csábi, Szilvia (eds.): *The Metaphors of Sixty: Papers Presented on the Occasion of the 60th Birthday of Zoltán Kövecses*. Budapest: Eötvös Loránd University, Department of American Studies. 183–195.
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda 2007. Metonymy. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* Oxford: Oxford University Press. 236–264.
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda 2017. Metaphor and Metonymy in Language and Thought: A Cognitive Linguistic Approach. *Synthesis Philosophica* 64(2): 271–294. <https://doi.org/10.21464/sp32202>
- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda – Barcelona, Antonio 2009. *Metonymy and Metaphor in Grammar*. Human Cognitive Processing 25. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hcp.25>
- Panther, Klaus-Uwe – Radden, Günter 1999. The Potentiality for Actuality metonymy in English and Hungarian. In: Panther Klaus-Uwe – Radden, Günter (eds.): *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins. 333–357. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.19pan>

- Pléh Csaba 2012. *A társalgás pszichológiája*. Budapest: Libri Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2013. Funkcionális pragmatika és kognitív nyelvészet. *Magyar Nyelv* 109: 197–202.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1057.
- Thornburg, Linda – Panther, Klaus-Uwe 1997. Speech act metonymies In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda R. (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 205–219. <https://doi.org/10.1075/cilt.151.14tho>
- Tomasello, Michael 2016. *Dlaczego współpracujemy*. [Why we cooperate] Copernicus Center Press.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London–New York–Sydney–Auckland: Arnold.
- Veres-Guśpiel, Agnieszka 2020. Social contexts of indirect requests in Polish and Hungarian. *New Horizons in English Studies* 5: 24–47. <https://doi.org/10.17951/nh.2020.5.24-47>
- Veres-Guśpiel, Agnieszka 2021a Frequency and types of indirect requests in Hungarian. *Studia Linguistica Hungarica* 33: 112–129. <https://doi.org/10.54888/slh.2021.33.112.129>
- Veres-Guśpiel, Agnieszka 2021b „Witaj nieznanomy”: wpływ kontekstu społecznego na grzeczność językową w języku węgierskim i polskim. In: Kazimierz Jurczak – Piechnik, Iwona (eds.): *Tradycje między Wschodem a Zachodem*. Kraków: Avalon. 212–232.
- Watts, Richard 2003. *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Watts, Richard – Locher, Miriam 2005. Politeness theory and relational work. *Journal of Politeness Research* 1(1): 9–33. <https://doi.org/10.1515/jplr.2005.1.1.9>

Types and social contexts of hinting in Polish and Hungarian directives

The paper presents types and social contexts of hinting in directives engaging illocutionary metonymy. Metonymy – as a part of a bigger phenomenon – is not only referential, predicative, or propositional but also appears in speech acts as illocutionary metonymy (Panther–Thornburg 2017). As

my previous research (Veres-Guśpiel 2021a, 2021b, see also 2020) showed the appearance of illocutionary metonymy types is correlated with social context the paper elaborates on social contexts of the appearance of hinting.

The research is based on discourse completion tests conducted among 43 Hungarian and 44 Polish native speakers (aged 18-35), that were asked to make requests in various social contexts in total gave 2523 requests, then follow-up survey was conducted among 38 Polish native speakers and 36 Hungarian native speakers. As the metonymic requests have triadic nature - someone is asking somebody for something, social context influences the social context of its appearance, frequency and used types. Moreover, social context and the weight of the request have an impact on its occurrence and used types of indirectness (Csató-Pléh 1987/88; Pléh 2012). Illocutionary metonymy is based on scenarios and depending conceptual distance of these elements recalls the action request scenario is stronger or lesser. Social context influences the occurrence and types of used hints and influences their perception. One of the productive strategies was to point to the very first element of the speech-act scenario, but with two different outcomes: in hinting exploiting the very first step of the illocutionary scenario (expression of displeasure, pointing to the violating the rules, asking about the possibility to fulfil the conditions) can be perceived as strong instructions (in case of big social distance, and when pointing on rule-violation of the other part), and in interaction with closer ones (friend, family members), are such hints that are used in relations which are characterized by big mutual background knowledge.

Keywords: illocutionary metonymy, directives, social context, hinting, politeness

Agnieszka Veres-Guśpiel

<https://orcid.org/0000-0002-0032-7359>

Jagelló Egyetem, Krakko

agnieszka.veres-guspiel@uj.edu.pl

